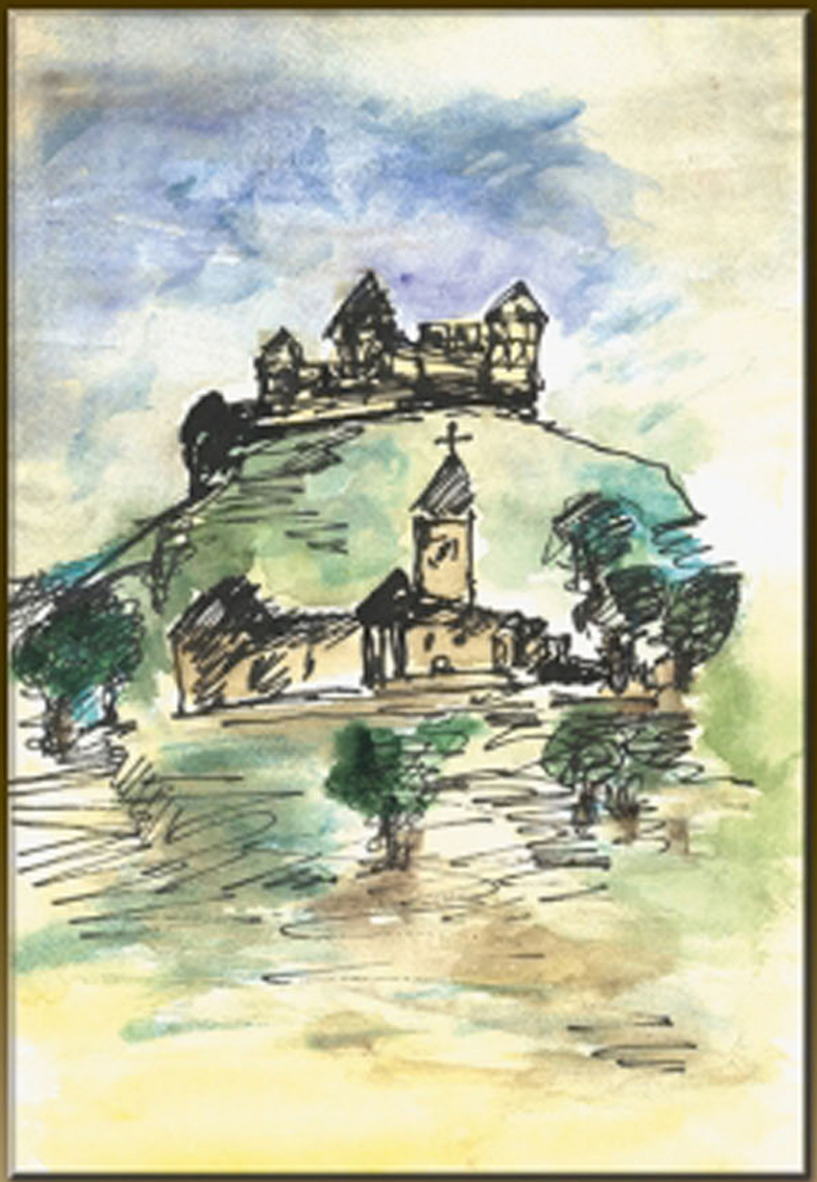
ISSN 1840-0477

GRADOVRH

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNO–JEZIČNA, DRUŠTVENA I PRIRODOZNANSTVENA PITANJA

Matica hrvatska • Tuzla • studeni 2015.

GRADOVRH
časopis za književno-jezična, društvena i prirodoznanstvena pitanja

GRADOVRH

Časopis Matice hrvatske
Utemeljen 2004.
Godište XII, br. 12, studeni 2015.

Naklada
Matice hrvatske – Tuzla
Hrvatsko narodno vijeće Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine

Za nakladnika
Marica Petrović

Glavna urednica
Marica Petrović

Redakcija
Marica Petrović, Petar Matanović, Marijana Nikolić, Marinko Mrkonjić, Danijel Barišić, Romeo Knežević, Biljana Stahov, Alen Matošević

Recenzenti
Marijana Nikolić (b/h/s/c jezik), *Sanel Jurida Hadžiahmetović* (engleski jezik),
Ivica Tokić (njemački jezik)

Lektura
Biljana Stahov, Alen Matošević

Likovna oprema
Marina Trogrlić

Adresa uredništva i administracije:
Tuzla, Kazan mahala 2/II; tel/fax: +035 257 033, e-mail: matica.hr@bih.net.ba
Uplate na žiro-račun kod UniCredit banke 338300220429402

Redakcija ovoga broja zaključena je 24. listopada 2015.

Grafičko oblikovanje
Branko R. Ilić

Tisak
Printcom, Tuzla

GRADOVRH

časopis za književno-jezična, društvena i prirodoznanstvena pitanja

MATICA HRVATSKA – TUZLA

studeni 2015.

Sadržaj

Marica Petrović: *Uvodnik* 7

KAZALIŠTE

Srdjan Vukadinović: *Savremene konotacije antičke teatrologije* 11

KNJIŽEVNO-JEZIČNE TEME

Izet Beširović, Sead Nazibegović: *Sintaksičke osobitosti glagola u prozi Skendera Kulenovića* 23

Dubravko Jakić: *Pogledi u procese standardizacije u crnogorskome jeziku* 29

Dubravko Jakić: *Jezične osobitosti ktitorskog natpisa zetskog episkopa Neofita* 39

Elvir Bajraktarević: *Rečenica kao polemički argument Danila Kiša Sintaksostilistička analiza* Časa anatomije 63

Fahira Kurtić: *Leksikološke osobitosti na prijedlošcima književnih i novinarskih tekstova Fadile Nure Haver* 77

Gabriela Banović: Ispovjedaonik *Stjepana Matijevića Solinjanina* 93

Vahida Djedović: *Vizualni rječnik Tuzle Simboli po kojima živimo* 105

Sanel Hadžiahmetović Jurida: *English Verbs of Intermediate Function* 113

Sanel Hadžiahmetović Jurida, Alma Jahić, Jasmina Hanić, Mirza Džanić, Tanja Pavlović: *Netspeak: Linguistic Properties and Aspects of Online Communication in Postponed Time* 125

Demir Alihodžić: *Shakespeare's Legacy: Reconsidering Shylock's Portrayal in* The Merchant of Venice 143

Sanja Tunjić: *Lyrik im Expressionismus* 163
Adnan Pejčinović: *Slika drugog u franjevačkim ljetopisima Nikola Lašvanin,* Ljetopis*; Marijan Bogdanović,* Ljetopis kreševskog samostana*; Bono Benić,* Ljetopis sutješkog samostana *Biblioteka "Iz Bosne Srebrene", Sarajevo, Zagreb, 2003.* 175

MUZIKOLOGIJA

Gabriela Petrović: *Die deutschsprachige Oper in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts: Alban Berg und die Oper Lulu* 195

METODIKA

Selma Porobić i Maja Hrvanović: *Emotivno-estetička interkorelacija u nastavi glazbene i likovne kulture* 213
Nadja Avdibašić-Vukadinović: *Kontrolni mehanizmi u treningu atletičarki kao sinergija interdisciplinarnih napora* 225

PRIJEVODI

Alen Matošević: *Marko Tulije Ciceron: Drugi govor protiv Gaja Vera, V, 101-189* . . . 235

PRILOZI IZ KNJIŽEVNOSTI

Šimo Ešić: *Izmislionica u selu Pričevac,* izbor pjesama 265
Igor Divković: Latino Bizantino, izbor pjesama 273

PSIHOLOGIJA

Mitra Mirković-Hajdukov: *Stigma i psihoterapija* 287

SOCIOLOGIJA

Fehrat Hrustić: *Socijalna kohezija i socijalni kapital* 297

TEHNOLOGIJA

Bojan Crnogaća: *Gasifikacija biomase-drvnog otpatka* 311

Uvodnik

Poznamo mi doduše sudbinu žalosnu Bosne,
Kojim načinom sve nemilo satrto bje.
Znamo da stanje Bosne u sve se bjednije mijenja (...)

Josić, *Elegije,* 543-555

Dvanaesti broj *Gradovrha* izlazi u godini u kojoj je manifestacija *Dani Matice hrvatske Tuzla 2015* materijalno minimalno podržana samo od Grada Tuzle i Vlade TK, ali ta sredstva jedva su dostatna za cijenu uređenja i tiskanja časopisa. Zato sam za moto ovogodišnjega uvodnika uzela baš ove Josićeve stihove. Da se prisjetimo: Fra Blaž se Josić rodio 1820. u Rapačama kod Tuzle. Naš suvremenik, fra Stjepan Pavić, pišući o tom velikom europskom latinistu, u prvome broju *Gradovrha*, napisao je: "bio je zauzet za opće dobro bosanskoga puka".

Ništa se, dakle bitno, od tih dalekih dana, nije promijenilo u našoj zemlji, osim što nemamo nekoga tko bi se, poput fra Blaža, zauzeo *za opće dobro bosanskoga puka.* MH iz Tuzle je taj bosanski puk pa bi možda...

Maštu nastranu, ovaj broj ipak izlazi, dobrotom i vjernošću svojih članova redakcije i onih koji nam šalju svoje priloge. Objavljuju stari suradnici (S. Vukadinović, I. Beširović i S. Nazibegović, V. Djedović, S. Hadžiahmetović-Jurida i suradnici, D. Alihodžić, S. Tunjić, G. Petrović, S. Porobić i M. Hrvanović, A, Matošević, F. Hrustić i B. Crnogaća), ali ima i novih: i izvornih i stručnih i znanstvenih (D. Jakić, E. Bajraktarević, G. Banović, A. Pejčinović, N. Avdibašić-Vukadinović, Š. Ešić, I. Divković i M. Mirković-Hajdukov)

Uobičajeno je da je najviše priloga iz oblasti jezika i književnosti pa je tako i ovaj put.

Prvi put nemamo nekoga autora-franjevca, ali su zato prilozi G. Banović (o *Ispovjedaoniku* fra Stjepana Matijevića Solinjanina) i A. Pejčinovića (o ljetopisima fra Nikole Lašvanina, fra Marijana Bogdanovića i fra Bone Benića).

U XII. broju *Gradovrha* objavljujemo poeziju dvojice nagrađenih pjesnika iz naše sredine. Šimo Ešić poslao je poeziju iz knjige *Izmislionica u selu Pričevac* koja je 2013. nagrađena Godišnjom nagradom Društva pisaca BiH, a Igor Divković, ovogodišnji autor godine IK *Bosanska riječ* iz Tuzle, izbor pjesama iz knjige *Latino Bizantino.*

Kao i u ranijim brojevima, poštovali smo pravo na vlastiti izbor pa priloge pisane na različitim pravopisima hrvatskoga jezika nismo pravopisno ujednačavali.

Tekstove pisane na bosanskome, srpskom i crnogorskome jeziku nismo kroatizirali, a nisu prevođeni ni tekstovi na engleskome i njemačkom jeziku. Uredništvo zahvaljuje suradnicima, dobročiniteljima i svim onima koji nas podržavaju na razne načine.

Urednica

GRADOVKH

KAZALIŠTE

Srdjan Vukadinović

Savremene konotacije antičke teatrologije

Sažetak. Mnogi antički tekstovi, bez obzira imaju li dramsku formu ili se trebaju sceni prilagoditi, sadrže u sebi brojne aktuelne konotacije, koje omogućavaju vanrednu komunikaciju prošlosti i sadašnjosti, odnosno prepoznavanje rješivosti problema i nedaća koji su se umom i cjelishodnošću rješavali kroz vrijeme. Nekada na manje, drugi put na više bolan način. Bez obzira da li je riječ o ratnim spjevovima, veličanju patrijarhata, antički tekstovi su strukturno životno, a umjetnički konotativno ispisani na takav način da je sadržajnost potpuno nebitna ili manje bitna. Mnogo značajnije su poruke i angažirana stremljenja da pobijedi dobro i ono što bivstvujuće tvori čovjeka, grupu i društvo.

Veoma malo se kazališnih djelatnika u prvim decenijama trećeg milenijuma hvata u koštac sa antičkim tekstovima i scenski ih oblikuje. Složenost strukture pomenutih tekstova još više podiže nivo odgovornosti protagonista kazališnog čina za njihovo konačno scensko ishodište. Savršeno je svejedno u poimanju slojevitosti ovih tekstova da li je riječ o djelima nastalim u predgrčkom ili grčkom, odnosno rimskom antičkom periodu. Scenski uobličiti takvo djelo i dati mu konotaciju obrisa savremenih životnih i društvenih događanja mogu priuštiti samo vrhunski kazališni znalci. Takvu situaciju još više usložnjava činjenica ako se radi o teatarskim protagonistima koji su kao glumački akteri tek na početku karijere. Tako nešto priuštio je tuzlanski Teatar Kabare, koji je u vremenskom trajanju od četiri godine (2011-2015), na svojoj matičnoj sceni postavio svojevrsnu antičku tetralogiju koju čine djela: *Eneida, Odiseja, Ilijada* i *Gilgameš*. Kroz pomenutu scensku tetralogiju prikazana je sva specifičnost i univerzalnost antičkih epova. Vrijednost je to univerzalnih ideja i poruka koje je uspostavio specifični sistem vrednota, a koji je kroz par desetina stoljeća izdržao provjeru i opstojnost. Pokazuje to da sistem vrijednosti koji je uspostavljen na stvarnim i vrhunskim estetskim i društvenim različitostima ne mogu urušiti ni uništiti nikakvi historijski i društveni tokovi, koji su čak i imali namjeru da tako nešto urade.

Scenska tetralogija pokazuje da stari epovi pomažu da se shvati i razumije društvo sadašnjice. A u djelima o *Eneidi, Odiseji, Ilijadi* i *Gilgamešu* se prepliću dihotomije: prošlost – sadašnjost, ep – tehnologija, prijateljstvo – virtuelizacija i život – smrt.

Ključne riječi: Tetralogija, antika, savremenost, *Eneida, Odiseja, Ilijada, Gilgameš.*

Uvod

Četiri komada rađena po antičkim tekstovima tvore scensku tetralogiju Teatra Kabare. Svaka od predstava (*Eneida, Odiseja, Ilijada* i *Gilgameš)* je realizirana kroz posebnu estetsku i produkcijsku formu. Pored toga, svaka od pomenutih predstava je donosila katarzične sadržaje koji su, iako zahtjevni za doživljavaoca kazališta, predstavljali poseban gledališni i estetski ugođaj. Iz sezone u sezonu, kako su rađene (od 2011. do 2015.), svaka je na svoj način predstaljala ozbiljni pomak u odnosu na onu ranije. Ukazuje to na potpunu posvećenost antičkom tekstu aktera kazališnog čina koji na matičnu pozornicu, kao i na gostujuće donosi tuzlanski Teatar Kabare.

1. Scenska provokativnost Eneide

Postavljajući antički tekst na kazališne daske, ansambl Teatra Kabare se potrudio kroz scensku postavku da *Eneida* bude što jasnija, da svako ko dođe gledati *Eneidu* može pronaći sebe u određenom segmentu predstave kroz interpretaciju glumaca. Jer to je djelo koje traje. I dan danas je aktivno i izuzetno je provokativno i za reditelje i za glumce.

Predstava *Eneida* je zahtjevna i izazovna za kompletnu autorsku ekipu, za reditelja i za glumca i to iz nekoliko razloga, najmanje iz tri razloga. Prvo, pisana je u heksametru – što znači poetskoj metričkoj jedinici koja predstavlja šest metričkih jedinica i samim tim ima određenu kompleksnost. Drugo, to je sama arhitektura govora koju imamo u ovom djelu i koja je jako kompleksna. Zapaža se da je igranje *Eneide* jedno od rijetkih igranja antičkih komada, bez obzira da li je riječ o grčkom ili rimskom komadu. Jer reditelji, a pogotovo oni mlađe i srednje generacije, teško se hvataju u koštac sa tekstovima iz antičkog perioda, pisani u heksametru ili su nekoj drugoj metričkoj jedinici. Uglavnom rade neke druge savremenije tekstove. Sve navedeno predstavljalo je jedan veliki izazov. Jer, poslije mnogo godina, skoro desetak godina, imamo situaciju da se radi jedan takav

tekst, da se radi nešto što je klasika. I naravno, treći razlog je taj što *Eneida* ima 12 pjevanja, a ansambl Teatra Kabare je izveo tri (prvo, drugo i četvrto pjevanje). Jako je teško zaokružiti cjelinu predstave pored toliko pjevanja i pored toliko djelova koji svaki za sebe ima svoje motive, koji svaki za sebe ima svoj sadržaj i koji je svaki za sebe jedna posebna drama. U svemu tome bila je posebna težina, a na drugoj strani veliki izazov cjelokupnog tima protagonista Teatra Kabare koji su radili ovu predstavu.

U predstavi *Eneida* igrali su: Alisa Brkić, Luka Kuzmanović, Elmir Krivalić, Selma Ćosić, Nermin Hodžić, Rusmir Krdžalić, Dražen Pavlović, Mirza Salihović, Mirza Bajramović i Zlatan Školjić.

2. Svakidašnja korespondencija i Odiseja

Praksa Teatra Kabare da svake godine u svojoj produkciji postavlja na scenu po jedan klasičan komad se pokazala ispravnom, jer klasiku želi vratiti na repertoare pozorišta. Sa ovakvim činom se želi vratiti publika u teatre i vratiti se klasici. To također znači da ovaj ansambl želi da publika dolazi u Teatar ne samo da se relaksira i opušta, nego da se zabrine i zapita, i da poslije odgledane predstave ode kući duhovno bogatija. Primjer Teatra Kabare i njegove inscenacije klasičnih komada čine da publika zaista iz pozorišne sale ovog Teatra odlazi duhovno, umjetnički i ljudski bogatija.

Antički ep o grčkom junaku Odiseju aleksandrijski su filolozi podijelili u 24 pjevanja prema broju slova u grčkom alfabetu. Budući da cjelokupno djelo sadrži 12 110 heksametara – stihova gotovo ga je nemoguće u scenskoj formi prikazati kao cjelovito. Tako su i akteri predstave koja je izvedena na festivalskoj pozornici tretirali samo dva pjevanja, peto i dvadeset i prvo.

Radnja epa zasniva se na događajima po završetku desetogodišnjeg Trojanskog rata, kada se Odisej poslije lutanja vraća na Itaku svome sinu Telemahu i ženi Penelopi. Povratkom kući nastoji se osvetiti svim proscima koji su tražili ruku njegove žene za vrijeme njegovog odsustva. Bahanalijama i gozbama koje su se odvijale u njegovom odsustvu znatno su urušili njegov imetak. Nakon 20 godina izbivanja, prilikom kojeg je izgubio sve svoje drugove, osvećuje se proscima ubijajući ih redom sve. Cjelovitost radnje Homerovog epa zasniva se na povratku, stradanju i osveti Odiseja. Inače, Odisej je jedan od najglasovitijih i najslavnijih junaka grčkih mitova. Njegovo junaštvo, mudrost, lukavstvo i oštroumnost su univerzalne odlike antičkog junaka. U svom djelu Homer je Odiseju pridavao odlike kakve su Grci voljeli da čuju o junacima koji žive u mitu i koji obilježavaju njihovu državotvornu i istorijsku postojanost. Kao junak koji

ima mnnoge pozitivne odlike, Odisej posjeduje i niz negativnosti i mana koje se ponekad prikrivaju. Ovaj antički junak je tema mnogih ne samo grčkih, već i rimskih i novovjekovnih umjetničkih sadržaja. Dok su ga grčki autori uzdigli na pijedestal vrhovnosti, Rimljani su ga pretvorili u posve negativan lik. Rimljani su se smatrali potomcima Trojanaca i nisu mogli zaboraviti Odisejevu ulogu u propasti Troje.

U petom pjevanju, koje je jedno od dva strukturna segmenta predstave Teatra Kabare, dramsko zbivanje tretira Odisejevo izbacivanje na obalu nakon devetodnevnog plutanja bez jela i pića. More ga je izbacilo na otok Ogigja, koji je sjedište moćne nimfe Kalipse. Nimfa mu ne dopušta da ode sa otoka punih sedam godina. Iako je na otoku imao sve blagodeti onovremenog svijeta, Odisej je ipak bio nesretan i skupo je platio svoje spasenje. Čeznuo je za povratkom u rodnu Itaku. Bogovi su nakon dugog vijećanja odlučili da prisile Kalipsu da Odiseja pusti kući. Iako se nimfa protivila odluci bogova i imala primjedbe na njihovu okrutnost, pokorila se božijoj odluci. Saopštavajući odluku bogova Odiseju, koji u prvi mah ne vjeruje u svoje oslobađanje, Kalipsa pokušava mnogim blagodetima da zadrži Odiseja, ali bez uspjeha. Peto pjevanje se završava još jednim Odisejevim spašavanjem iz voda na otoku Sheriju.

U dvadeset i prvom pjevanju radnja traje 40 dana i dešava se u Odisejevom dvoru na Itaci. Zapravo, Odisej stiže u svoje dvore u posljednji čas budući da je Penelopa, ne mogavši više čekati, odlučila da organizuje takmičenje među proscima za svoju ruku. Kada je došao u svoju kuću, Odiseja niko nije prepoznao. To mu je dobro poslužilo da osmotri situaciju i suprostavi se proscima, pri čemu je ustrijelio Antinoja, najdrskijeg među njima.

Rad na svakom antičkom tekstu je poseban događaj za glumca, a pogotovo za one koji tek ulaze u magiku scene. Istraživanje lika antičkog heroja je istinsko kopanje po glumačkom habitusu. Protagonisti ove predstave uvode gledatelje u magični svijet antike kroz naratorstvo na veoma uvjerljiv način. Scena je u ovoj predstavi u oba pjevanja postavljena minimalistički, pri čemu je svaki dio rekvizite mudro iskorišten. Čak i po nekoliko puta, a da to ne skreće posebno pažnju.

Ritam svakog od dva pjevanja je vrlo dinamičan. Kroz stvaranje prirodnih zvukova izaziva se tenzija i napetost u scenama koje kulminiraju pojavljivanjem Posejdona koji napada i prijeti Odiseju (Peto pjevanje) ili dolaska Odiseja u svoj dvor.

Predstava pokazuje da, kada se ima cilj, nikakve kušnje ne mogu onoga ko ga je zamislio skrenuti s toga puta. U tom smislu priča je veoma konotativna sa svakidašnjicom, jer pred savremenim čovjekom stoje mnogi izazovi, naročito oni tehnologijskog i modernizacijskog doba. Ako se podlegne samo nekom od njih, eto ulaska u prostor zavisnosti. Pokazao je Odisej da nije zavisan ni od volje

bogova ni strasti nimfe Kalipse. Nadmudrio ih je sve mudrošću i postojanošću. To je i ključ rješenja za prevazilaženje turbulentnosti savremenog doba. Odlučno i postojano suprostavljanje datostima čuva unutrašnju dimenziju čovjeka kao postojaniju od statistike ili tehničko-tehnoloških produkata.

Priča je to o ljubavi, časti, poštenju, odanosti i čežnji. To je, zapravo, storija o svemu onome čega u vremenu svakidašnjice i modernizma u trećem milenijumu jako malo ima. Ova priča o dvoje ljudi koji čekaju jedno drugo tridesetak godina u nadi da će se naći i dočekati jedno drugo je primjer koji pozorište može konstituisati strtukturu postojanja, u smislu tranzicije strukture svijesti onim ljudima koji egzistiraju u društvu, a koji su izgubili osjećanje moralnosti, čestitosti i poštenja, čežnje i ljubavi, odanosti i iskrenosti. Tom konotacijom sa savremenim dešavanjima u društvu vodili su se akteri ove predstave u svom stvaralačkom procesu.

Pitanja koja Odisej otvara na sceni duboko odzvanjaju u svijesti poštovalaca teatra. Poslije ovakvih predstava izlazi se iz sale vidno uzbuđen pri čemu se ne krije oduševljenje. Jer u ovakvim komadima se najbolje vidi razlika između dobra i zla. Iako je Homer i interesantan i težak, kako za one koji ga poznaju, a gotovo isto tako i za one koji ga ne poznaju, ova je predstava prikazana na jedan zanimljiv način.

Komad o Odiseju i poruke koje nosi itekako korenspondiraju sa svakodnevnim ambijentom kroz dva ili tri segmenta. Odisej je antički junak i antički heroj. U antičkoj Grčkoj misli, teoriji i praksi Odisej je bio uzdignut na pijedestal visina. Zbog svoje mudrosti, zbog svoga junaštva i zbog svoga viteštva. Rimska mitologija i rimska antička teorija i praksa su ga potpuno marginalizovale. Upravo je ovo priča koja je aktuelna i prisutna u južnoslovenskom društvu, da se uspjeh u svojoj sredini ne oprašta, odnosno da se najmanje oprašta. Takva je situacija i sa Odisejom. Antička grčka misao ga uzdiže do visina, a rimska ga spušta i srozava na najniži mogući stepen bivstvovanja. Savremena umjetnička misao koja se bavi Odisejem posmatra ga sa svim njegovim manama i vrlinama. Druga stvar koja je bitna u komadu je sadržana u pojavnosti da ako čovjek nešto želi i naumi treba se boriti za to. Jer uzalud otpori i prepreke koje dolaze. Kod Homera je uzaludan bio otpor bogova da se Odisej ne vrati na Itaku. Uzalud su i sve čari nimfe Kalipse da mu ne dozvoli da napusti njen otok. Ipak, u dramskoj radnji unutrašnja dimenzija čovjeka pobjeđuje, na isti onaj način kao što ta dimenzija treba da pobijedi sve one pošasti savremenog i tehnologijskog doba: kvantitet, brzinu i sve datosti koje urušavaju ono što je unutrašnja dinamika čovjeka.

Režiju predstave rađene po Homerovom epu potpisuje Vlado Kerošević, a igrali su: Emir Sulejmanović (Odisej), Ana Perković (Narator / Penelopa),

Armin Omerović (Narator/Antinoj), Andrea Slama (Narator / Kalipsa), Almir Kurtić (Posejdon / Telemah), Haris Šertović (Zeus), Nina Terzić (Inona / Narator), Branislav Mijatović (Hermija), Samra Mahmutović (Narator), Nikola Sekulo (Narator) i Željka Kičić (Atena / Narator).

3. Trilogijsko zaokruživanje antike sa **Ilijadom**

Komad *Ilijada* je rađen i kao master class rad drugog ciklusa studijskog programa Gluma na Akademiji dramskih umjetnosti u Tuzli. Sa ovom predstavom Teatar Kabare je uobličio i zaokružio svoj trilogijski teatarski projekat antičke drame. Pored *Ilijade*, prije toga, ranijih godina (2011. i 2012.), su premijerno izvedene Homerova *Odisej*a i Vergilijeva *Eneida.* Premijerno je *Ilijada* izvedena 24. juna 2014.godine, na matičnoj sceni Teatra Kabare. Tematika ovog antičkog epa je zasnovana na desetogodišnjem trojanskom ratu, tačnije na zadnjih pedeset i jedan dan toga događaja. Tekstualni predložak ovog teatarskog projekta su činila četiri prva pjevanja epa, koja inače predstavljaju svojevrsni prolog *Ilijade*.

Protagonisti projekta *Ilijada* su se dugo bavili mogućnostima koje projekt pruža u teatarskom prostoru. Komotno se može reći da cjelokupni Homerov ep veoma plastično oslikava trenutno stanje u kome se nalazi i Grčka, i cjelokupni južnoslovenski svijet. Nemila i sumorna ekonomska kriza sa kojom se Grčka nosi od 2010. godine je neminovnost koja je pogodila i druge djelove Evrope i svijeta. Posmatrajući na jednoj strani grandioznost Homerovog epa sa ukupno 24 pjevanja, a na drugoj ekonomski kolaps jedne, koliko do juče, od najpoželjnijih zemalja za život i upoređujući parametar za uspjeh u razvoju, zapaža se koliko su svijet i civilizacija sa svojim sistemom (ne)vrijednosti nepravedni prema prostorima kojima taj isti svijet duguje jako puno na planu duhovnosti i kulturoloških postignuća. Umjesto toga, sve te zemlje i društva, a Grčka je paradigmatičan primjer, su gurnute na marginu društvenih, životnih i kulturnih zbivanja. U tom smislu Homer je i danas aktuelan, budući da njegovo savremeno čitanje odmotava klupko cjelokupnog savremenog društva, a ne samo grčkog. Mogućnost adaptacije Homerovog teksta i njegovo univerzalno značenje u prostoru i vremenu priznavali su mnogi autoriteti u sferi kazališta. Nerijetko se navodi Eshilova konstatacija da su njegove tragedije *mrvice sa Homerove trpeze*. Homerovo djelo je izvorište u tretmanu i proučavanju savremenih globalnih potresa ka društvima koja su prepoznata u istoriji kao napredna, obećavajuća i poželjna u mnogo čemu. Svako pjevanje u *Ilijadi* je svojevrsna *rapsodija.* A to je prilika da se pokaže da rapsod kao antički glumac-tragik koji živi i ima prostora za kreaciju i danas. Pokazuje se dalje da se savremeni rapsodi ne mogu neutralisati kada je

glumačko umijeće u pitanju. Zato je ovaj komad i svojevrsni izazov za protagoniste, a pogotovo za one koji kreću na trnoviti put glumačkih kreacija.

Aktuelna je adaptacija Homerovog spjeva iz najmanje dva razloga u vremenu kada mnoge nedaće tište savremenog čovjeka, a umjetnički i društveni bunt se vidi kao jedino moguće rješenje. Jedan razlog angažiranosti komada *Ilijada* je upravo odnos svijeta prema savremenoj Grčkoj kao jednom od sjedišta evropske i svjetske kulture i civilizacije čijem narodu je čvrsto omotana omča dužničkog ropstva oko vrata i koga se ne može osloboditi nekoliko narednih generacija, potomaka današnjih Grka. Refleks događanja u Grčkoj je neumitno i stanje događaja u svim ambijentima južnoslovenskog prostora. Drugi razlog angažmana predstave *Ilijada* je u zapitanosti o ljudskoj prirodi, istoriji i civilizaciji u smislu pozitivno-negativne uloge pojedinca i grupa. Ključ angažiranosti i upitanosti savremenog čovjeka, kada je u pitanju ovaj Homerov komad leži u traganju za odgovorom na pitanje kako se danas shvata rat, budući da moderni kolonizatori u liku najrazvijenih zemalja svijeta veoma često otvaraju ratna poglavlja u cijelom svijetu. A pogotovo je bitan odnos prema shvatanju o bratoubilačkom ratu. I protagonisti predstave Teatra Kabare nastoje da kroz svoju(e) rapsodiju(e) ispričaju priču o besmislu krvavih ratova u povijesti ljudske civilizacije. Taj besmisao nije nikada bio sporan, a pogotovo je doveden do totalnog apsurda u prvoj deceniji trećeg milenijuma kada se otvaraju nova bratoubilačka ratna žarišta, a sve zarad ostvarivanja prevlasti u ekonomiji, novcu, sirovinama, kapitalu onih kojima nikada tuđe nesreće nije dosta i koji će besmisao ratnog bratoubilaštva tretirati kroz (ne)ugroženost nečijih prava, ali isključivo iz njihove imperijalne vizure procjene pravednosti i pravičnosti.

Antički ep *Ilijada* je na sceni Teatra Kabare realiziran modernim glumačkim tehnikama. Sam komad predstavlja za mladog glumca istinsko tragalačko kopanje po njegovom kreativnom habitusu. Veoma su kompleksni slojevi predstave koji pokazuju kako se treba postaviti u odnosu na ljubav, čežnju, mir, srdžbu. Čini se da to nije naročito zahtjevno kada su u pitanju bogovi i ljudi, kao što je slučaj u antičkim grčkim tragedijama. Ali u modernom vremenu, namjesto bogova i ljudi u strukturi drame, dolaze automati i ljudi. A mašinerija i tehnologija nastoji čovjeka pretvoriti u šraf sa kojim je moguće upravljati iz jednog automatskog centra. Tim svijetom komanduju izopačeni pojedinci koji upravljaju svijetom u ime bogova, a bogovi nisu na nebu nego u tehnološkim centrima moći i upravljanja svijetom. Upravljajući svijetom "u ime boga" marginalci veoma efikasno kupe "kajmak" za sebe i svoje mentore.

Minimalizam u scenskom ispoljavanju glumačkih i autorskih protagonista predstave *Illijada,* kao i prazan prostor kao ambijent igranja četiri Homerova

pjevanja mogu slikovito ukazati na slutnje o opstanku ljudske civilizacije univerzalnih vrijednosti i kulturolških paradigmi. Ako je to tako, po ambijentu predstave Teatra Kabare, onda je opstanak ljudske civilizacije prepoznatih vrednota krajnje upitan, na isti onaj način kao što je veoma problematičam i savremeni životni i razvojni put Grčke trećeg milenijuma.

Predstava *Ilijada*, u produkciji Teatra Kabare, rađena je po Homerovoj *Ilijadi* u prijevodu Miloša N. Đurića, dok režiju potpisuje Vlado Kerošević. U predstavi su igrali: Mirza Salihović (Agamemnon), Alisa Brkić (Atena, Helena), Zlatan Školjić (Ahilej, Menelaj), Dražen Pavlović (Kalhant, Hektor, Narator), Mirza Bajramović (Narator, Tersit, Paris), Nermin Hodžić (Hris, Narator, Hefest, Diomed), Rusmir Krdžalić (Narator, San, Prijam, Apolon), Damir Altumbabić (Odisej, Narator), Damir Mahmutović (Nestor, Narator), Emina Goletić (Tetida, Irida, Narator) i Irfan Kasumović (Zeus, Narator).

4. Civilizacijske vrednote Gilgameša

Sumersko - perzijski, odnosno sumersko - vavilonski *Ep o Gilgamešu* je najstarije književno djelo za koje se zna. Nastalo je u periodu dok još pismenost u funkcionalnom smislu nije bila razvijena. Djelo je pisano klinastim pismom u praskozorje civilizacije.

Ne postoji naučna, teorijska i stručna saglasnost o razdoblju kada se djelo o legendarnom junaku Gilgamešu, koji je u strukturi sopstvenog bivstva bio dvije trećine bog, a jednu trećinu čovjek, pojavilo, odnosno kada je nastalo. Kada je pronađeno (1849.), da – postoji saglasnost, ali kada je nastalo ne – ne postoji činjenica ili iskaz. Datiranje njegovog nastanka u raznim izvorima kreće se se od 2300. do 1800. godine p.n. e. Istorijski gledano, Gilgameš je vladao gradom - utvrdom Uruk pet vjekova prije nastanka djela (između 2800. i 2700. godine prije nove ere.)

Djelo o Gilgamešu stvoreno u Mesopotamiji od strane naroda Sumer, koji su tvorci prvog pisma, strukturirano je iz dvanaest ploča ili pjevanja. Dvije univerzalne ideje, prijateljstvo i besmrtnost su temeljno prisutne u djelu koje je proizvod daleke prošlosti. Pokazuje to da univerzalne ideje koje imaju civilizacijsku i kulturološku snagu i vrijednost nastaju kroz trajanje i ne mogu se usaditi nikakvim normativima i tehnološkim datostima preko noći. Prijateljstvo između Gilgameša i Enkidua je civilizacijska vrijednost koja je mnogo više od običnog humanizma među ljudima. Ona je najviši stadij humanizma među ljudima koji podrazumijeva očovječenje čovjeka. Svjesno žrtvovanje svojih temeljnih potreba zarad prijateljstva, što čini Gilgameš kada shvati da

ne može vratiti prijatelja u stanje besmrtnosti, temelj je na kome počiva bolji i humaniji svijet.

Pored prijateljstva koje doseže nivo očovječenog čovjeka, besmrtnost, ali ne u smislu fizičkog nestanka, odnosno opstanka, druga je bitna civilizacijska vrednota koju nosi u sebi djelo koje je nastalo upravo u predvečerje nastanka civilizacije. To je još jedan neupitan pokazatelj kako, da bi nešto nastalo kao vrednota, mora doživjeti temeljnu i dugovjekovnu potvrdu kroz život koji je između smrtnosti i besmrtnosti. Tek ideje, procesi i ljudi koji nadžive svoje vrijeme promovišući i konstituirajući univerzalne vrednote postaju besmrtni.

Potpisujući režiju predstave *Gilgameš* Vlado Kerošević navodi da je ova predstava *opomena, slikovita, impresivna...o čovjeku, za sve uzraste publike....* U predstavi su igrali: Dorijan Paulić (Gilgameš, horeut), Samed Alić (Enkidu, horeut), Azir Mustafić (Korifej, svirač, narator, horeut), Bogdan Ilić (Utnapištim, svirač, narator, horeut), Olivera Blažević (boginja Ištat, čovjek Škorpion, narator, horeut), Jasmina Dedić (Rišat-Gilgamešova majka, svećenica u hramu, narator, horeut), Mirna Mišković (boginja Arura, Humbaba, narator, horeut), Katarina Krištić (Sveta bludnica boginje Ištar, Humbaba, narator, horeut), Eldar Zubčević (čovjek Škorpion, svirač, narator, horeut), Ermin Avdić (Lovac, bog Ea, narator, horeut), Feđa Zahirović (čovjek Škorpion, bog Šamaš, svirač, narator, horeut) i Damir Kahrimanović (Ur Šanabi, Humbaba, narator, horeut).

5. Zaključak – Tetralogija antičke (bez)smrtnosti

Postavljajući i igrajući antičku epiku na kazališne scene, Teatar Kabare konstituiše spiralu odnosa i propitivanja koja se tiču fundamentalnih ljudskih spoznaja i temeljnih postulata življenja. Počela je ta svojevrsna Kabareova tetralogija sa rimskim razdobljem i *Eneidom*, pa se nastavilo sa starim Helenima i *Odisejom* i *Ilijadom*, a završava se sa najstarijim poznatim djelom o Gilgamešu. U formi ritualnog teatra Kabare pravi svojevrsnu sinergiju, na jednoj strani između epa i mita, odnosno igranog komada i rituala i jednom riječju svega onoga što je kazalište kroz istoriju bilo; na drugoj strani tu je scenskim sredstvima prezentovan odnos života i smrti, bogova i ljudi, ljudi i trajanja, prijateljstva i (bez)smrtnosti, prošlosti i sadašnjosti, kao i temeljnih spoznaja(e) i tehnologija(e).

Poniruć sve dublje u prošlost, kao svojevrsni kazališni arheološki tumač starih tekstova, a nastojeći sve to scenski približiti gledaocu, Teatar Kabare otkriva suštastveni značaj davnih i pradavnih spoznaja o biti postojanja i egzistencije. Na osnovu kazališnih inscenacija koje su viđene na sceni Teatra Kabare zapaža se da što priče i sadržaji, mitovi i epovi, ploče i pjevanja dalje sežu u prošlost,

nekako su sve bliži fokusiranju onoga što muči i pritiska kao teret i mora čovjeka današnjice. Za razliku od mnogih drugih ispoljavajućih načina i sredstava koji turobnost svakidašnjice nastoje riješiti samo jednim, toliko dalekim i virtuelnim klikom, Teatar Kabare tako nešto približava svojoj publici govorom, glasom i pokretom tijela glumačkih protagonista. Nije li to ona antička (bez)smrtnost za koju treba vrijeme da se otkrije i pokaže svoju punu opstojnost!?

Srdjan Vukadinovich

CONTEMPORARY CONNOTATIONS ANCIENT TETRALOGY

-Summary-

Many ancient texts, regardless of whether they have a dramatic form or need to customize the scene, contain a number of current connotations, which allow emergency communication past and the present, recognizing the solvability of problems and misfortunes that have mind and purposefulness resolved over time. Sometimes less, while other times the more painful way. Whether it comes to war poems or not, exalting patriarchy or not, ancient texts are structured life and artistic connotative printed so that the containment completely irrelevant or less important. More important messages are engaged and striving to win well and what constitutes a being human, community and society.

Very little theater workers in the first decades of the third millennium grapples with ancient texts and scenic shapes them. The complexity of the structure of said texts even more raises the level of accountability protagonists of the theatrical act in their final stage starting point. Perfect is still in the understanding of these texts stratification whether it comes to works produced in Front-Greek or Greek and Roman antiquity. Scene formulate such an act and give it the connotation contours of modern life and society events can only afford a top theater connoisseurs. This situation is further complicated by the fact if the theater protagonists who are acting as agents only at the beginning of his career. Something like that treated the Tuzla Cabaret Theater, which is a specific period of four years (2011-2015), at its own stage by a kind of ancient tetralogy consisting of works: “Aeneid”, “ Odyssey,” “ Iliad” and “Gilgamesh” . Through the aforementioned stage tetralogy shown all the specificity and universality of the ancient epics. The value of this universal idea and the message which has established a specific system of values, which is a couple of tens of centuries has served its verification and viability. It shows that a value system that has been established on real and superior aesthetic and social diversity can not collapse nor destroy any historical and social movements which even had intended that to be done.

Stage tetralogy shows that ancient epics are helping to realize and understand the society of today. And in the works of the “Aeneid”, “Odyssey”, “Iliad” and “Gilgamesh” intertwine dichotomies: past - present EP - technology, friendship - virtualization and life - death.

Key words: Tetralogy, antique, modernity, Aeneid, Odyssey, Iliad, Gilgamesh.

KNJIŽEVNO-JEZIČNE TEME

Izet Beširović, Sead Nazibegović

Sintaksičke osobitosti glagola u prozi Skendera Kulenovića

Sažetak

*Rad predstavlja ligvističku analizu sintaksičke upotrebe nekih glagolskih oblika, prije svih infinitiva, krnjega perfekta, kraćih oblika aorista i potencijala i pomoćnog glagola **biti**, ali i postupka obezličavanja na primjerima proznoga staralaštva Skendera Kulenovića. Tu se je autor pokazao kao osoben, zanimljiv i raznovrstan stvaralac, s nizom primjera osobenih gramatičko-stilskih struktura. Upravo tim pojavama bit će posvećeno najviše pozornosti u radu.*

Ključne riječi: *infinitiv, krnji perfekt, aorist, kondicional I, obezličavanje*

Poslije imenica glagoli su najfrekventnija vrsta riječi u bosanskome jeziku, a uz imenicu, glagol je stožer gramatičkoga sistema jezika. Zbog značaja glagola za jezičnu komunikaciju i zbog njegovih leksičkih, gramatičkih i stilističkih vrijednosti lingvisti su glagolu oduvijek posvećivali veliku pozornost. *Po nekim mišljenjima on je najsloženija i najširа gramatička kategorija jezika. Široka semantička baza, izražena leksička slojevitost, velik broj gramatičkih oblika, čitav niz kategorija, izuzetna slikovitost i izražajnaost - to su neke osobine ove vrste riječi.*[1] Jednom riječju, *on je gorostas u gramatičkom sistemu jezika*[2]. Glagol, prema Jespersenu, rečenici daje život i stoga je posebno važan pri njenom strukturiranju. Glagol čini jezgro predikatske leksike, sa njegovim semantičkim vrstama povezani su osnovni tipovi obilježja, a također i najvažniji vidovi rečenica.

[1] B. Tošović, *Deglagolizacija kao umjetnički postupak u ruskoj i našoj poeziji*, Književni jezik, 15, broj 3-4, Sarajevo, 1986, strana 327-330.

[2] Ibid: B. Tošović.

1. Kao sintaktička osobenost glagola u Kulenovićevu korpusu zamijećena je upotreba infinitiva kao predikatne riječi. Začudno je da infinitiv kao najapstraktniji glagolski oblik, lišen svega što je karakteristika ostalih glagolskih oblika (lica, broja, vremena, načina, stanja), postaje upotrijebljen u rečeničnoj strukturi umjetničkog djela. I baš tu ekonomičnost jezičnog izraza i stilska markiranost dostižu svoj vrhunac. Tako upotrijebljen infinitiv postaje pogodan za izricanje svevremenosti (nije ni sadašnjost, ni prošlost, ni budućnost), uopćene radnje koja nije vezana ni za govorno lice , odnosno pokretača kakve radnje, niti način (kao realna, potencijalna ili irealna). Upotreba infinitiva ondje gdje ga ne očekujemo u stilistici je poznata kao postupak "*prevarenog očekivanja*", a u proznome korpusu Skendera Kulenovića nalazi svoje mjesto u teškim životnim situacijama iz kojih glavni lik želi pobjeći.

Evo primjera:

*- **Učiti,** treba **učiti** . To nam jedino preostaje.; **Kriti se** dalje nije moglo. A **kazati** – osjećao sam u sebi neki tamni strah, (P-157); Sve oko mene postaje simbol, dosta više toga, kažem, **odspavati.** (P-277); Fehim vozi brzim kasom: **ćutati, najbolje ćutati.** (P-282); Zaista , sve **prespavati...** Vratiću se u Kairo, u bijeli svijet, i nikad više ovamo. **Spavati, spavati. (**P-283**); -** Onda **zaspati** onim bezbrižnim vanljudskim snom. (Pp-62)*

2. Mnogostrana je i vrlo frekventna upotreba krnjega perfekta uzrokovana širokim spektrom sintaktičkih funkcija ovoga oblika kao i širokim njegovim stilskim vrijednostima[3]. U poređenju s upotrebom potpunog perfekta, sa enklitičkim oblicima prezenta uz sebe, ovaj je oblik znatno brojniji. Još je jedna osobenost prisutna u ovom slučaju: odsustvo prezentske enklitike, kopule ***je***, u svim slučajevima korpusa uz povratnu zamjenicu – česticu ***se.*** Evo samo dijela primjera:

a)

*- **Nabujala**, ali ni da me pogleda ... Kerovi Todinovi **doletjeli,** skaču po nama ... (P-226); **Rodila** ga valjda majka takvoga. (P-228) **Skočili** na noge, rukuju se. (P-238); Zorka, **došla** da nalije fučije . (P-243); **Svanulo** mu od sina, smrklo se od kćeri, **pomračilo** od rakije. (P-246) ... jastuk **prislonio** uz stablo (P-266); **Stao** navrh stepenica, ne smije dalje. (P-302); ...mati me kod njega **poslala** po pare (D-41); **Pio, kartao**, ruka stalno pod suknjom... (D-46) **Narasla** do pod sam lijevak, **začepila** ga. (D-51); Sinan sahačija **prodao** sve đozluke, prekorijeva se što ih ne nabavi tovar. (D-72); **Ustao, zanio se**, ona stoji pred njim, on je tek u po pjesme poznade. **Ostala,** bogami! (GĐ-124) Šljivik naš **prsnuo** beharom ... (GĐ-129); itd.*

---

[3] Vidjeti Grickat, I. *O perfektu bez pomoćnog glagola u sh. jeziku i srodnim sintaksičkim pojavama*, SAN, Posebna izdanja, Institut za srpski jezik, Knjiga I, Bgd, 1954, strana 10.

b)

*- Dugo **se** nešto **zadržao**. (D-16); Nešto **se** s njim **desilo**... (D-46); Hvala Bogu, kažem u sebi, što **se vratila**... (P-217); Otac **se razdragao**, rekao da mu odmah piše... (P237); Zbog čega **se** onoliko **razljutio**? (P-237); Svanulo mu od sina, **smrklo se** od kćeri... (P-246) itd.*

3. Iako rijetka, prisutna je osobena sintaktička upotreba pomoćnog glagola ***biti***. Kao dvovidni glagol Kulenović ga rabi na samome početku rečenice u aorisnom obliku **(bî)** u značenju "postade"[4] .

Evo primjera:

*- Ništa joj ne mogu da zamjerim, iako znam toga njenog neočekivanog muža**; bî** mi sad kao da se u meni nešto otkinulo. (P-171);*

*- **Bî** mi žao što mu to rekoh. (P-181);*

*- **Bî** mi kao da tek sada vidim koliko i kako šepa. (P-184);*

*- Nena, **bî** mi kao da je zavela dežurstvo cvijeća. (P-194);*

*- **Bî** mi kao da je drži kao zaštitu. (P-251);*

*- Njoj samo na licu vidjeh lagan progrijev**; bî** mi kao da sam je prevario, i opet mi se javi zaludna misao da joj razgovaram s ocem. (P-275);*

*- **Bî** mi kao da sam opet onaj dječak što podrhtava od slatke groznice dok ga otac vodi za ruku da gledaju pehlivana. (P-364);*

*- **Bî** mi kao da nešto izgubih nepovratno, **bî** mi kao nekad u djetinjstvu: kao da me prevari svojom neočekivanošću, brzinom, kratkotrajnošću žara, te kao da ne dospjeh, dok joj još trag traje, da zaželim ono najljepše. (E-12).*

4. U drugoj prilici kao osobena sintaktička struktura pojavljuju se dva primjera upotrebe *kondicionala I.* Kako znamo da se kondicional gradi od *nenaglašenog oblika aorista glagola biti i glagolskoga pridjeva radnoga* svih glagola, neobičnim se čini to što baš taj ***nenaglašeni*** oblik postaje nosilac naglaska u rečenici. I ovdje remećenjem jedne uobičajene strukture Kulenović ostvaruje stilsku markiranost rečenične strukture:

*- Otac da te čuje, **bi** te **zgromio**. (P-231);*

*- Bježao bi, **bi crknuo** na putu, ne bi mu se popeo u kola. (D-75).*

[4] Stjepan Babić i drugi, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU – Globus, Zagreb, 1991, stranice 697. i 699.

5. Postupak upotrebe bezličnih rečeničnih konstrukcija u cilju stilskoga markiranja Kulenović vrlo često rabi u svome proznome djelu. U bezličnim rečenicama subjekta nema, ali ne zato što se on ne može znati, nego što je neodređen ili se ne želi iskazati. U *Gramatici hrvatskoga jezika*[5] nazivaju neraščlanjenim (jednočlanim) jednostavnim rečenicama *u koje se subjekat ili uopće ne može uvrstiti ili se ne uvrštava bilo zato što je općenito nepoznat, bilo zato što je nepoznat govorniku, bilo zato što vršitelja radnje koji se označuje subjektom govornik ne želi, odnosno iz nekih razloga ne smije imenovati.*

U korpusu Kulenović ih najčešće rabi upotrebom **3. lica prezenta i povratne riječce se ili 3. licem krnjega perfekta srednjega roda** u cilju stilske markiranosti, pa ćemo navesti neke efektne primjere obezličavanja:

*- **Ruča se, večera se** bez njega, mati i dalje drži vatru, podgrijava, čeka ga... (D-44);*

*- Za vrijeme rata – pita – kod vas **se pucalo** iz kukuruza? (D-75);*

*- A **krenuti se moralo** odmah... (D-77);*

*- ...ali **se nije zapamtilo** da je ikad ikome dao i šibicu jednu na veresiju (D-86);*

*- **Pričalo se** svašta... (GĐ-126);*

*- **Počelo se pričati** te da iz abeza svake noći izlazi aždaha ... (GĐ-132);*

*- Nekim poslom išao je u Zagreb, pa me poveo da mi **se** tamo **izvadi** zub. (GĐ167);*

*- Fehim –paša, da **se** to **nije krenulo** po djevojku? (P-160);*

*- Klempo crko. **Otrovalo** ga. (P-226);*

*- **Svanulo** mu od sina, **smrklo se** od kćeri, **pomračilo** od rakije. (P-246);*

*- Davno je to bilo, mnogo **se** rakije od tada **polokalo** (Pp-33);*

*- ...od štapa se nije rastavljao, a samo ga jednom nije ponio - pa ga baš taj dan **umlatilo.** (Pp-69);*

*- A ja , bolan, znam kad **je** tebe **sunetilo. (**Pp-128).*

Bezlične konstrukcije sa česticom ***se*** uz prijelazne glagole u *Gramatici hrvatskoga jezika (Silić, Pranjković, 2005, 318)* nazivaju se *pasivizacijom,* a ako se i upotrijebe uz prijelazne glagole, onda su takva obezličenja, u pravilu stilski markirana. Također, vidimo iz navedenih primjera da Kulenović za obezličavanje u cilju stilske markiranosti pored prezenta koristi i oblike 3. lica krnjega perfekta srednjega roda (gdje zapravo srednji rod tu znači *ne-rod**): umlatilo** ga, **otrovalo** ga...

[5] Vidjeti : J. Silić, I. Pranjković, 2005, 316-318.

6. Umjesto zaključka konstatirajmo da ovaj kratak osvrt na upotrebu jezika - glagolskih oblika u prozi Skendera Kulenovića svjedoči o brižljivom odabiru jezičnih sredstava u strukturiranju jezičnoga izraza i tzv. razbijanju tradicionalno shvaćenog sintaksičkog ustrojstva. Upotrebom neouobičajenih likova glagolskih oblika, njihovim trganjem, razbijanjem, izostavljanjem, pomjeranjem na neuobičajena mjesta gramatičke strukture ili narušavanjem njihove valentnosti Kulenović stilski rafinirano markira svoje umjetničko djelo.

Izvori: Kulenović, Skender *Izabrana djela*, Svjetlost, Sarajevo, 1983.

Kratice: GĐ – Gromovo đule
D – Divanhana
P – Ponornica
Pp – Pripovijetke

Literatura

Antoš, Antica: *Osnove lingvističke stilistike*, Školska knjiga, Zagreb, 1974.

Aristotel: *Nauk o pjesničkom umijeću*, Teka, Zagreb, 1977.

Bogdan, Zlata: *Aorist u romanima Mirka Božića*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1977.

Ćorac, Milorad: *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Naučna knjiga, Beograd, 1974.

Frangeš, Ivo: *Nove stilističke studije*, Globus, Zagreb, 1986.

Halilović, Senahid: *Bosanski jezik*, Bosanski krug, Sarajevo, 1991.

Jahić, Dževad: *Jezik bosanskih muslimana*, Bosanski krug, Sarajevo, 1991.

Jakobson, O. Roman: *Ogledi iz poetike*, Prosveta, Beograd, 1978.

Kovačević, Miloš: *Gramatika i stilistika stilskih figura*, Drugari, Sarajevo, 1991.

Lešić, Zdenko: *Jezik i književno djelo*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1971.

Pavličić, Pavao: *Sedam interpretacija*, Izdavački centar, Rijeka, 1986.

Petković, Novica: *Jezik u književnom djelu*, Nolit, Beograd, 1975.

Pranjić, Krunoslav: *Jezik i književno djelo*, Školska knjiga, Zagreb, 1968.

Pranjković, Ivo: *Hrvatska skladnja,* Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002. i *Jezik i beletristika*, Zagreb, 2003.

Dubravko Jakić

Pogledi u procese standardizacije u crnogorskome jeziku

Sažetak

U ovome radu razmotrit će se ključna dešavanja u procesima standardizacije crnogorskoga jezika do njegovog službenog priznanja s uporednim osvrtom na iste ili bliske faze standardološkoga uobličavanja u bosanskome jeziku, odnosno povijesne faze kodifikacije suvremenoga i dosuvremenog perioda jezičnoga razvitka dvaju južnoslavenskih prostora bivše srpskohrvatske jezične zajednice, danas standardnih pojavnih oblika srednjojužnoslavenskoga dijasistema. Povijest književne upotrebe i standardologija suvremene kodifikacije u jeziku bivših državnih jedinica naglo su raskinute devedesetih godina dvadesetoga stoljeća i jezici su krenuli svojim povijesnim putem. Cilj je službeno jezično osamostaljenje u vlastitoj državnoj zajednici i kulturološko narodno priznanje u sastavu međunarodnoga lingvističkog atašea. Identitetom u ovom radu se bavimo iz povijesnih razloga u svrhu jezičnoga obrazloženja, te iz lingvističkih poriva prema državotvornom osamostaljenju upotrebe jezika u svim sferama društva i društava nekadašnje jugoslovenske zajednice.

Ključne riječi: jezični standard, kodifikacija, identitet, srednjojužnoslavenski dijasistem, srpskohrvatski jezik, crnogorski jezik, bosanski jezik.

1. Crnogorski jezik ubraja se u istočnojužnoslavenske jezike i pripada dijelu srednjojužnoslavenskoga dijasistema koji je duže vrijeme bio obuhvaćen nazivom srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik[1]. Južnoslavenski jezici pripadaju porodici slavenskih jezika, a slavenski jezici su dio velike indoeuropske jezične zajednice koja je po broju govornika najveća svjetska jezična skupina. Indoeuropskoj jezičnoj zajednici pripada većina jezika Europe, južne i zapadne Azije.

[1] Halilović 1991: 14.

Svi indoeuropski jezici vode porijeklo od praindoeuropskog jezika čiji se raspad dogodio između 3500. i 2500. godine prije nove ere, tj. oko 3000. godine pr. n.e. Iz indoeuropske jezične zajednice izdvaja se balto-slavenska jezična zajednica oko 1500. godine prije nove ere, zajedno sa ostalim jezičnim porodicama.[2] Iz balto-slavenske jezične zajednice dolazi do uobličavanja praslavenske jezične zajednice. Stari Slaveni su se služili praslavenskim jezikom (tada još uvijek nedijalektalno podijeljenim) na prostoru, pretpostavlja se, između rijeka Odre i Labe na zapadu i Volge na istoku. Od 3. stoljeća nove ere počinju seobe slavenskih plemena. Između 3. i 7. stoljeća, stvaraju se tri velike skupine slavenskih dijalekata praslavenskog jezika: zapadnoslavenska, istočnoslavenska i južnoslavenska. Iz tih dijalekata razvili su se današnji slavenski jezici: a) zapadnoslavenski: poljski, češki, slovački, kašupski, donjolužički i gornjolužički, b) istočnoslavenski: ruski, bjeloruski, ukrajinski, rusinski; c) južnoslavenski jezici, koji se dalje dijele na zapadnu i istočnu grupu.[3] Zapadnu grupu južnoslavenskih jezika čine: bosanski, hrvatski i slovenski; a istočnu grupu južnoslavenskih jezika: bugarski, makedonski, staroslavenski, srpski i **crnogorski** jezik.

1.1. Srednjojužnoslavenski dijasistem obuhvaćao je pet širih dijalekatskih cjelina: kajkavsku, čakavsku, zapadnoštokavsku, istočnoštokavsku i torlačku. Iz tih pet srednjovjekovnih narječja kasnije razvojem nastaje zapadna srednjojužnoslavenska grupa: hrvatski i bosanski; i istočna srednjojužnoslavenska grupa: srpski i crnogorski jezik.[4] Dakle, naziv srednjojužnoslavenski dijasistem bio bi zajednički naziv za jezik Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca kojim se govori od slovenačko-hrvatske granice na zapadu, do srbijansko-makedonske i srbijansko-bugarske granice na jugu i istoku. To jeste jedan sistem utemeljen na istočnohercegovačkom novoštokavskom dijalektu kojim govore ta četiri naroda, ali se ne služe zajedničkim standardnim jezikom. Danas se upotrebljavaju nazivi srpski, hrvatski, bosanski i **crnogorski** kao nazivi standardnih jezika srednjojužnoslavenskoga dijasistema.[5] Postoji razlika između jezika kao općeupotrebljivoga sistema i jezika kao državno i zvanično dogovorenoga standarda.

---

[2] Po teoriji Augusta Schleichera i njegovih pristalica, možemo govoriti o prabaltoslavenskom jeziku (u sastavu balto-slavenske jezčne zajednice) iz kojeg su raspadom oko 500. godine pr.n.e. izdvojili prabaltički i praslavenski. Po teoriji Antoineta Meilleta i njegovih pristalica, možemo govoriti o zajedničkom baltoslavenskom jezičnom razdoblju (čime se objašnjava kontaktna sličnost baltičkih i slavenskih jezika na leksičkom nivou), ali ne i o baltoslavenskom prajeziku.

[3] Jahić 2000: 21.

[4] Isto.

[5] Halilović 1991: 14 i 15.

2. Crnogorci, prihvaćajući ustav iz 1992. kojim se pridružuju Saveznoj republici Jugoslaviji, našli su se u nepovoljnom položaju. Iako je ustavom garantirana ravnopravnost Srba i Crnogoraca, ona nije bila provođena u političkom, obrazovnom, sociopolitičkom, kulturnom kao ni na jezičkom planu. U svom ustavu, nesvjesni svoje historijske uloge i odgovornosti, Crnogorci se opredjeljuju za maternji jezik drugog naroda, **srpski**. Mora se shvatiti i prihvatiti istina da je crnogorski jezik lingvistička stvarnost, jer su Crnogorci stekli sve bitne uvjete i da imaju pravo na svoj jezik u onolikoj mjeri koliko to imaju i ostali balkanski narodi: Srbi, Hrvati, Bošnjaci, Albanci. Preimenovanje maternjega jezika Crnogoraca u srpski nije naučno prihvatljivo.

2.1. "Zahvaljujući najprogresivnijim Crnogorcima, proces naučne i književne afirmacije i standardizacije crnogorskog jezika već danas postaje naučna činjenica".Posebno za to su važni naučni radovi crnogorskog jezikoslovca i akademika **Vojislava P. Nikčevića**.[6] Njegova nauka o jeziku predstavlja kompletiranje normativne pripreme za javnu upotrebu crnogorskoga jezika i njegovi radovi predstavljaju kapitalni doprinos crnogorskoj lingvistici. Nikčevićeva norma izrasla je iz komunikativne prakse, preuzeta je ili prilagođena sačuvanoj običajnoj normi, običajnom uzusu i crnogorskom jezičnom izrazu. Propisana pravila utemeljena su na živoj riječi narodnoga i književnog jezika. Pri tome je uvažen tradicionalni crnogorski izvorni način pisanja do 1863. godine i sve njegove mnogofunkcionalne fonološke, morfološke, sintaksičke i leksičke specifičnosti. Tako da crnogorski jezik "ne stanuje na fakultetu u Nikšiću", kako to uobičajno predstavljaju pojedini lingvisti. Akademik Vojislav P. Nikčević objavljuje 1993. godine priručnik *Piši kao što zboriš* kao skup najopćijih pogleda, ideja, principa i pravila pravilnog govora (ortoepije) i pravilnog pisanja (ortografije).[7]**Ovim je otpočeo proces kodifikacije crnogorskoga jezika i njegovoga vraćanja na historijski put.** Načela u ovoj knjizi uspostavljaju historijski kontinuitet sa trima pravilima:

1. "Piši kao što zboriš,a čitaj (zbori) kako je napisano!"
2. "Drži se upotrebne norme crnogorske 'općene pravilnosti'!"
3. "Tuđe piši kao svoje!"

---

[6] Vojislav P. Nikčević (Nikšić, 1935 – Cetinje, 2007) je crnogorski lingvist, njegošolog i povjesničar književnosti. Nakon mature odlazi studirati u Zagreb, gdje diplomira i doktorira na Filozofskom fakultetu. Bio je saradnik Enciklopedije Leksikografskoga zavoda, Enciklopedije Jugoslavije, te brojnih znanstvenih časopisa. Bio je profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Godine 1990. objavljuje svoj prvi znanstveni pokušaj kodificiranja crnogorskog jezika. Smatra se da je prof. Nikčević dao glavni znanstveni doprinos utemeljenju crnogorskoga jezika kao službenog u Crnoj Gori, kao i njegovom kodificiranju koje je obavljeno srpnja 2009. godine.

[7] Đurović 2005:57.

Ova pravila osiguravaju daljnji razvitak crnogorskoga jezika sa svim svojim specifičnostima na pravopisnom, morfološkom, leksičko-semantičkom, tvorbenom, sintaksičkom i stilističkom nivou.

2.2. Priručnik *Piši kao što zboriš* poslužio je kao podloga Nikčevićevom *Pravopisu crnogorskog jezika* koji objavljuje 1997. Njime su Crnogorci po prvi put u svojoj historiji dobili djelo jezikoslovnoga i normativnog karaktera. U pravopisu su objašnjena ključna pravila koja drže čitavu konstrukciju crnogorske jezikoslovne nauke, normativno braneći crnogorski jezik od daljnje razgradnje i asimilacije. Poznata je činjenica da su Crnogorci Savezne republike Jugoslavije bili neravnopravni sa ostalim narodima i manjinama. Njima se osporavalo pravo na vlastiti nacionalni identitet, državu, crkvu i jezik. **Pravopis crnogorskog jezika osigurao je crnogorsku jezičnu ravnopravnost sa ostalim balkanskim narodima**. Crnogorskom jeziku nije bila potrebna nova leksika, nije trebalo izmišljati i stvarati nove riječi i nova pravila kako bi se crnogorski razlikovao od susjednih južnoslavenskih jezika. "Srpskohrvatski jezik nije uvažio specifičnosti crnogorskoga govornog područja, niti je dozvoljavao osamostaljivanje standardnojezičkih varijanti nacionalnog jezika Crnogoraca".[8]

Stoga je afirmacija crnogorskoga jezika bila neizbježna i neminovna. Godine 2001. izlazi Nikčevićeva *Gramatika crnogorskog jezika* koja zajedno s

[8] Đurović 2005: 60. Crnogorsko i bosansko jezično područje bivaju prešućeni, najvjerovatnije, iz političkih razloga u *Bečkom književnom dogovoru* 28. marta 1850. U zaključku *Dogovora* stoji kako za temelj zajedničkog jezika treba uzeti "južno narječje", tj. Vukov hercegovački i Gajev štokavsko-ijekavski dijalekt kao književni. Nije spomenuta Bosna kao matica tog govora i te dijalekatske baze. Nije uvažena bogumilska, bosanskomuslimanska i franjevačka književna tradicija, kao i specifičnosti zetsko-lovćenskog dijalekta. Taj dijalekt je svrstan u "govore naroda istočnog vjerozakona" zajedno sa srpskim govorima. *Bosanski i crnogorski* jezik nisu ni spomenuti, a *Dogovor* je sačinjen kao unitaristička koncepcija zajedničkog jezika Srba i Hrvata bez aktivnog uključivanja središnje bosanske i crnogorske tradicije. Takav pristup se nasljeđuje sto godina kasnije i u koncepciji samog Novosadskog dogovora iz 1954. čime je uspostavljen temelj za imenovanje *srednjojužnoslavenskog dijasistema* (a u sklopu i *crnogorskog* i *bosanskog* jezika) *srpskohrvatskim /hrvatskosrpskim* (V.:Jahić 2000: 55 i 56.). Godine 1970. zvanično se utvrđuju *Principi književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini* pri čemu se bosanski jezik javno ne priznaje, nego se naziva *bosanskohercegovačkim standardnojezičkim izrazom* posmatranim kao podvarijanta srpskohrvatskoga jezika (V.: Jahić 2000: 62.). Probleme srpskohrvatskoj unitarističkoj jezičnoj politici počinju praviti objavljivanje slijedećih naučnih ostvarenja:*Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* Abdulaha Škaljića(1973), *Pravopisni priručnik* Markovića-Ajanovića-Diklića (1972), *Muslimanska imena u Bosni i Hercegovini* Ismeta Smajlovića (1977).

već objavljenim pravopisom propisuje zadatu normu. Norma odobrava ravnopravnu upotrebu latinice i ćirilice, te zagovara upotrebu samo fonološke i morfonološke ijekavice s primjesama ekavizma i ikavizma koji su organski nastali i upotrebljavani do 1918. godine.[9] Morfološka, morfološko-tvorbena i sintaksička pitanja su razriješena u Gramatici crnogorskog jezika. Međutim, u današnje vrijeme još uvijek se negira etnička, sociološka, historijska i naučna pozadina crnogorskoga jezika.

3. Termin *crnogorski jezik* prvi je puta upotrijebio francuski autor, pukovnik Vialla de Sommieres u svom putopisu iz 1813. *Voyage historique et politique au Montenegro* koji je publicirao kao knjigu u dva toma 1820. godine.Vuk Karadžić u djelu na njemačkom jeziku *Montenegro und die Montenegriner* iz 1837. nastoji demantirati Sommieresa koji "veli za Crnogorski jezik da je dijalekt Grčkoga". No, sam Karadžić u istom djelu nudi definiciju kako su "Crnogorci Slaveni Srpske grane Grčkoga zakona" (grčke vjeroispovijesti). Na ovo Vojislav P. Nikčević odgovara:*"To nije sistemski, genetskolingvistički, nego sociolingvistički, kulturološki, stilistički, emocionalno(psihološki) i životno(pragmatički) posebit jezik."*[10] Rikard Simeon u svom čuvenom dvotomnom djelu *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva (1969)* naučno verificira nominacijom postojanje crnogorskoga jezika čime izrazom crnogorski on tačno i stručno označava jezik Crnogoraca.[11]Na osnovu toga on crnogorskome jeziku daje posebno ime nacionalnog obilježja, svrstavši ga sa hrvatskim i srpskim u uže povezanu južnoslavensku jezičnu zajednicu. Ono što je ključno, Rikard Simeon naučno identificira

[9] Đurović 2005: 61.Te godine se pretpostavlja da je institucionalno zaživio *srpskohrvatski jezik* (jezik Bečkog književnog dogovora iz 1850.) u Crnoj Gori. Zemaljska vlada u Bosni i Hercegovini Novom Naredbom od 29.11.1907. ukida naziv *bosanski jezik*, kojim su se dotad služile sve institucije u Bosni i Hercegovini za vrijeme neuspjele Kallayeve politike proklamiranja bosanske građanske nacije i bosanskog jezika kojim bi se služile sve tri vjeroispovijesti u Bosni i Hercegovini, i zamjenjuje ga nazivom *srpskohrvatski.* Godinu dana poslije (1908.) preimenuje se i nepotpisana *Gramatika bosanskog jezika* (1890) Frane Vuletića u *Gramatiku srpskohrvatskog jezika*, a 1911. izbacuje se iz zvanične upotrebe (V.:Jahić 2000: 60.). To demonstrira da je u narednim godinama i u Bosni i Hercegovini zaživjela politika Bečkog dogovora.

[10] Đurović 2008.

[11] Autor na osam jezika tumači odrednicu *crnogorski jezik* koji se sustavno temelji na crnogorskoj jezičnoj, izražajnoj i standardnoj književnoj tradiciji. **Dalje , i sto je najvažnije, ističe da se "jezik kojim govore i pišu Crnogorci ne može smatrati narječjem srpskoga i hrvatskoga jezika jer ima svoju posebnu tradiciju i neke svoje leksičke, morfološke i sintaksne osobine"** (V.:Đurović 2005:67 i 68).

i verificira tri posebna nacionalna jezika: *hrvatski, srpski i crnogorski.* Srpski književnik Ljubomir P. Nenadović u svojem poznatom djelu *O Crnogorcima – pisma sa Cetinja*[12] 1878. objavio je kako je prilikom posjeta Crnoj Gori sredinom 19. stoljeća ustanovio da *Crnogorci govore crnogorskim jezikom*. On je također ostavio zapis kako je obavljao promidžbu da se u crnogorskim školama izučava srpski jezik, te da će, ne bude li tako, tvrdio je Nenadović, razlike između crnogorskoga jezika i srpskog u budućnosti biti još veće:

> *U svim školama, jezik je – crnogorski, u mnogome različan je od onoga priznatog, lijepog jezika na kome je Biblija prevedena. Govorio sam jednom prilikom na Cetinju da bi trebalo, radi književnog jedinstva, da uvedu onaj jezik kojim se danas piše u Beogradu i Novom Sadu. Taj jezik, na kojem se dosada najviše pisalo i radilo, ostati će zauvijek kao srpski književni jezik. Ako Crnogorci produze svoje škole kao dosada, onda, poslije sto godina, između ta dva jezika biti će veća razlika nego što je između portugalskog i španjolskog.*
>
> *Ja ne kažem koji je jezik ljepši, samo napominjem da bi, za ljubav književnoga jedinstva, trebalo manjina pristupiti većini, i da svi koji jedno srpsko ime na sebi nose počnu i jednim jezikom pisati. No na Cetinju nisu nimalo skloni tome.*

Dakle, Ljubomir P. Nenadović daje točan i objektivan sud o crnogorskom i srpskom kao dvama različitim nacionalnim jezicima koji imaju sličnosti, ali i svojih posebnih obilježja i samosvojnih karakteristika. Tematikom crnogorskoga jezika bavila se i dr. Agnieszka Spaginska-Pruszak, poznata poljska sociolingvistica. U svojoj knjizi *Jezička situacija u bivšoj Jugoslaviji* ona pojašnjava koncepciju funkcioniranja bivšeg srpskohrvatskoga jezika. Priklonivši se stavu da je srpskohrvatski bio vještačka tvorevina, kao važan korak ka normalizaciji i nivelizaciji jezične situacije na prostorima bivše Jugoslavije navodi priznavanje jezika četvrte nacije (pri tome misli *crnogorske*). U njenoj predodžbi, bez postojećih dilema, egzistiraju četiri jezika: *srpski, hrvatski, bosanski i* ***crnogorski***. Ovakvu koncepciju brani lingvističkim, kulturološkim, pravnim, književnim i političkim aspektom.[13]

3.1. U više radova o crnogorskome jeziku piše Milorad Nikčević, sveučilišni profesor u Hrvatskoj, koji se zalaže da se u crnogorski Ustav neizostavno uvrsti **crnogorski jezik**: "Ne vidim po kojoj logici i prema kakvom se to diskrecionom pravu opravdava da se po nepunijeh 10% Srba u Crnoj Gori jezik u Ustavu zvanično zove srpski, a ne crnogorski prema Crnogorcima kao većinskom, jedino

[12] Đurović 2005 :69.

[13] Đurović 2005: 70.

državotvornom narodu. Ovo tijem više što sada Crnogorci imaju izvršenu kodifikaciju jezika koju treba sprovesti u svakodnevni kulturni i subkulturni život. A to znači da Crnogorci trebaju samo stabilizovati standardnu ortoepsku, ortografsku i leksičku normu."[14]Aleksandr D. Dulichenko kaže da se raspadom zajedničkoga srpskohrvatskog jezika rađaju "četiri književne varijante koje pretenduju na status autonomnog književnog jezika". Istodobno se rješava problem korelativnosti etnonima i lingvonima: Srbi – srpski jezik, Hrvati – hrvatski jezik, Bosanci – bosanski jezik, Crnogorci – crnogorski jezik".[15]

3.2. Najveća zasluga, ipak, pripada Vojislavu P. Nikčeviću koji kodificira crnogorski jezik i omogućava njegovu slojevitu upotrebu u svim sferama crnogorskoga društva u slijedećim naučnim publikacijama:

I. Piši kao što zboriš (1993)
II. Crnogorski jezik I (1993)
III. Crnogorski jezik II (1997)
IV. Crnogorski pravopis (1997)
V. Štokavski dijasistem (1998)
VI. Gramatika crnogorskoga jezika (2001)
VII. Ljubišina jezička kovnica (2003)

Njegova kodifikacija crnogorskoga jezika temelji se na autohtonosti narodnoga koinea naddijalektalni/interdijalektalni (tip jezika) i na književnoj baštini najboljih crnogorskih pisaca. Na taj način ne raskida veze sa zajedničkom štokavskom jezičnom bazom, a istovremeno uspostavlja prirodnu vezu sa bogatim izvornim nasljeđem crnogorskoga etničkog korpusa.[16]

---

[14] Isto.

[15] Đurović 2005: 70. Ovdje je izraz *lingvonim* upotrijebljen da označi naziv jezika, a pošto je uobičajna praksa etno-jezičkog života povezivati *etnonime* sa *lingvonimima*, može se zaključiti da se za četiri naroda, tj. *četiri etnonima*, moraju upotrebljavati i *četiri lingvonima*.

[16] Đurović 2005: 71. Ovakvim pristupom Nikčević jezik Crnogoraca fonetskim, morfološkim, sintaksičkim i leksičkim osobinama izdiže i postavlja u isti ravnopravan položaj sa srpskim, hrvatskim i bosanskim jezikom. Rajka Glušica o procesima oblikovanja crnogorskog jezika pominje sljedeće: "U crnogorskom standardu otišlo se najdalje u pravljenju razlika, napravila se sistemska razlika u odnosu na prethodni standard i u odnosu na druge nove standarde. Fonetsko-fonološki sistem crnogorskog

Nikčević obrazlaže Brozovićev stav o jeziku u Crnoj Gori: "U Brozovićevoj verziji najpozitivnije je to što se na njezinome samom početku konstatuje da idiom u Crnoj Gori predstavlja *Jezik crnogorskog naroda*. Značajno je u njoj još i to što se u dijahronijskoj i sinhronijskoj ravni svi njezini mjesni govori i na njima zasnovano naślјeđe pismenosti i književnosti nalaze na okupu, tj. zajedno kao naślјeđe što njoj pripada. A najveći nedostatak se sastoji u tome što se jeziku ni u odabranijem djelima čak dvojice najvećih crnogorskijeh pisaca iz predvukovskoga perioda (1360-1830) i početaka prijelaznoga perioda (1830-1863), Petra I. i Petra II. Petrovića Njegoša, a o drugijema da se i ne zbori, ne priznaje književni status stoga što nijesu ta djela stvorili u vukovskome tipu jezika."[17]

4. Crnogorski jezik je sastavni dio Svjetskog atlasa jezika, izdatog 1986. u Sjedinjenim Američkim Državama. Proučava se i na Sorboni. Proučavaju ga lingvisti iz Rusije, Poljske, Češke, Ukrajine, Hrvatske i Bosne i Hercegovine.[18] Od donošenja Ustava Crne Gore u listopadu 2007. crnogorski jezik je službeni jezik. Članak 13. crnogorskoga Ustava precizira kako je službeni u Crnoj Gori crnogorski jezik, a ćirilično i latinično pismo imaju ravnopravan položaj. Rječnik i pravopis crnogorskog jezika verificiran je službenom odlukom Vlade Crne Gore (Ministarstva prosvjete) 10. srpnja 2009. godine. Gramatika crnogorskoga jezika autora Čirgić-Pranjković-Silić, Podgorica 2010, proglašena je službenom Rješenjem Ministarstva prosvjete i nauke Crne Gore, br. 01-2571/4 od 5. jula 2010. godine. U toku je administrativna procedura za dobijanje međunarodnoga koda za crnogorski jezik.

---

jezika uvećan je za dvije "foneme". Standardizovana su dva glasa iz crnogorskih narodnih govora nastalih najčešće ijekavskim jotovanjem
sj – ś i zj – ź. Nova slova ś i ź su divergentna, razdvajajuća crta u odnosu na druge, utiču na međusobnu razumljivost, opštenje i komunikaciju. Favorizovanje jekavskog jotovanja karakterističnog za narodne crnogorske govore (i ne samo crnogorske) remeti stabilnost norme koju jezička stvarnost potvrđuje već sto pedeset godina." (V.: Rajka Glušica, *Restandardizacijski procesi u bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku*, Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova /knjiga 1/, str. 25, 2012, Sarajevo, Slavistički komitet).

[17] Nikčević, Vojislav, *Naučni pogledi Dalibora Brozovića na crnogorski jezik*, priredio Adnan Čirgić, Lingua montenegrina 2, str. 6, 2008, Cetinje, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević".

[18] Đurović 2005.

Izvori

Đurović, Žarko (2005), *Bard crnogorskog jezika*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje.

Đurović, Žarko (2008), *Osvrt na stavove o naučnome doprinosu akademika Vojislava P. Nikčevića, Lingua Montenegrina* 1, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje Vojislav P. Nikčević, Cetinje, 5-53.

Halilović, Senahid (1991), *Bosanski jezik*, Baština, Sarajevo.

Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

Nikčević, Vojislav (2008) *Naučni pogledi Dalibora Brozovića na crnogorski jezik*, priredio Adnan Čirgić, Lingua montenegrina 2, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević", Cetinje, 3-25.

Pravopis crnogorskoga jezika i rječnik crnogorskoga jezika (pravopisni priručnik), Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, Podgorica, 2009.

Literatura

Barić, Eugenija i suradnici (1995), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.

Brozović, Dalibor, Ivić, Pavle (1988), *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Jugoslovenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb.

Brozović, Dalibor (1970), *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb.

Čirgić, Adnan, Pranjković, Ivo, Silić, Josip (2010), *Gramatika crnogorskog jezika*, Ministarstvo nauke i prosvjete, Podgorica.

Glušica, Rajka (2012), *Restandardizacijski procesi u bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku*, Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova(knjiga 1), Slavistički komitet, Sarajevo, 25-33.

Halilović, Senahid (1996), *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Sarajevo.

Halilović, Senahid, Tanović, Ilijas, Šehović, Amela (2009), *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Slavistički komitet, Sarajevo.

Jahić, Dževad (1999), *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Ljiljan, Sarajevo.

Nikčević, Vojislav (1991), *Gramatika crnogorskoga jezika*, Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica.

Subotić, Ljiljana, Sredojević, Dejan, Bjelaković, Isidora (2012), *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*, Filozofski fakultet, Novi Sad.

Stanojčić, Živojin, Popović, Ljubomir (1992), *Gramatika srpskoga jezika:udžbenik za I, II, III, IV razred srednje škole*, Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad.

Tošović, Branko (2012), "Standardološki red i haos", *Bosanskohercegovački slavistički kongres I:Zbornik radova(knjiga 1)*, Slavistički komitet, Sarajevo, 59-70.

Tafra, Branka (2011), *Nova periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga jezika,* Filologija, br.57, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 185-204.

Dubravko Jakić

Jezične osobitosti ktitorskog natpisa zetskog episkopa Neofita

Sažetak

U pogledu ktitorskoga natpisa zetskog episkopa Neofita ovim radom bit će predočeno međusobno prožimanje staroslavenskoga i narodnog, crkvenoslavenske varijante ćiriličnih natpisa - bosansko-humske, zetsko-humske, ćirilične grafije i bosanične diplomatske i epigrafske u početku svog razvoja. U fonološkom pogledu razmotrit ćemo osobine vokalizacije u ranoj fazi razvitka narodnoga jezika na humskom tlu bosanskog i crnogorskog tipa, ponašanje poluglasa u konsonantskim grupama i njihovo moguće izjednačavanje, te pojava protetskih vokala na početku staroslavenskog leksema koji je intermedij pisarskih škola u srednjovjekovnoj tradiciji udaljavanja od ćirilskog kanonskoga pravopisa i približavanja narodnim normama iskaza u funkciji crkvenoslavenskoga bogoslužja. U tom pravcu razvitka jezičnih formulacija, koje se knjiški utvrđuju i razrađuju od staroslavenizama, poslužit će nam ortografske titlе, oblici interpunkcije u humskome tekstu izjavnog tipa u razini dvolinijskog sustava bilježenja, načini pisanja brojeva u takvome grafijskom sustavu, grafema za pojedine ćirilične znakove, a prvenstveno skraćivanje morfoloških oblika riječi pri čemu će se uobličiti paralela kontinuiranoga povijesnog razvitka jezičnog ustrojstva postojećih razina i oblasti proučavanja fonoloških redakcijskih obilježja nekad ujednačenog prostora s proizvoljnostima u pisanju i govoru, odlikama narodnih crta unutar bogoslužja, klasičnog staroslavenskog teksta i službenih kodifikacija prvenstveno u planu ortografije, preko gramatičkih nastavaka u fazi oblikovanja narodnih leksema, do sintaksičkih pozicija i rasporeda građe riječi. Natpis je klesan na ploči od žućkastoga pješčara s puknutom sredinom. Ploča se nalazila nad ulazom u crkvu sv. Petra u selu Bogdašićima u Boki Kotorskoj.

Ključne riječi: redakcija staroslavenskoga jezika, staroslavenski jezik, narodni jezik, kodifikacija, ortografija, titlе, dvolinijski sustav.

Summary

In perspective of Zeta bishop Neophytes founder inscription this paper will present the Old Slavonic and folk interweaving, Church Slavonic variants of Cyrillic inscriptions - Bosnia-Hum, Zeta-Hum, Cyrillic graphy and bosanic diplomatic and epigraphic graphy at the beginning of its development. In phonological terms will be considered characteristics of vocalization in the early development stage of national language at the Hum soil Bosnian and Montenegrin type, the behavior of semi-vowels in consonant groups and their possible equalization, and the appearance of prosthetic vowel at the beginning of the Old Slavic lexemes which is intermedia of scribal school in the medieval departure tradition of the Cyrillic spelling of Canon and approaching national standards testimony in the function of Church liturgy. In this development direction of language formulation, which is determined bookish and elaborate from Old Slavonic words, will serve us orthographical titles, punctuation forms of hum's text pronouncement type in level of dual line system of notation, ways of writing numbers in such a graphic system, graphemes for individual Cyrillic characters, primarily shortening morphological forms of words in which will establish a parallel continuous historical development of the linguistic structure of the existing level and study field of phonological editorial features formerly unified space with arbitrariness in writing and speech, features folk line in liturgy, classic Old Slavonic text, and the official codification primarily planned orthography, grammar extensions through the phase form folk lexemes, to syntactic position and arrangement of lexemes materials.Inscription is carved on the board of yellowish sandstone with a broken middle. It was above the entrance of church St. Petra in the village Bogdašići in Boka Kotorska.

Key words: Old Slavonic language redaction, Old Slavonic language, the national language, codification, orthography, titles, two-line system.

1. Uvod

Ktitorski natpis zetskog episkopa Neofita na ploči od žućkastog pješčara koja je u sredini puknuta nalazi se nad ulazom crkve sv.Petra u selu Bogdašićima u Boki Kotorskoj. Natpis je uzidan u novo pročelje kad je sredinom XIX. stoljeća crkva produžena. Crkva je obnovljena 1925. godine. Ploča s natpisom ugrađena je desno od zapadnoga portala na visini od 2,55 metara od zemlje. Natpisno polje dugo je 1,14 metara, široko 0,20 metara, visina slova ujednačena: 3 cm. Slova završavaju trouglasto. Dubina ureza je 2 mm.[1]

[1] Tomović;1974:44.

1.1. Transliteracija

1.1.1. Ćirilična transliteracija ktitorskoga natpisa zetskog episkopa Neofita

Ćirilična transliteracija zabilježena je ovako[2]:

1) ✠ вь име ѡ(т)ца и с(ы)на и с(вѣ)таго д(оу)ха и с(вѣ)тыѣ б(огороди)це. и с(вѣ)тыхъ и врьхѡвныхъ
2) ап(осто)лъ. іа м(и)л(ос)тию б(о)жиѡвь. іеп(иско)пь зетскиі неѡ тъ. създахъ
3) храмъ сиі. вь ѡбластъ с(вѣ)т(а)го м(и)хаила. вь д(ь)ни б(о)гоч(ь)стиваго
4) и б(о)гомь дрьжавнаго. и с(вѣ)тороднаго. г(осподи)на краліа стѣфа-
5) на оу-
6) роша с(ы)на прьвовѣнчаннаго кра(л)іа стѣфана. вноука с(вѣ)т(а)го
7) (с)имеѡна немане. вь л(ѣ)то : ѕ · ѱ(о) ѕ · индиктиѡнь . вї ✠

1.1.2. Latinična transliteracija ktitorskoga natpisa zetskog episkopa Neofita

Latinična transliteracija postojećeg ćiriličnog natpisa po vlastitom čitanju glasi ovako:

1) + Vь ime ô(t)ca i s(y)na i s(ve)tago d(u)ha i s(ve)tye b(ogorodi)ce . i s(ve)
2) tyhь i vrьhovnihь
3) ap(osto)lь . *ja* m(i)l(os)ti*ju* b(o)žiôvь . *je*p(isko)pь zetskiï neôfitь . sьzdahь
4) hramь siï . vь ôblastь s(ve)t(a)go m(i)haila . vь d(ь)ni b(o)goč(ь)stivago
5) i b(o)gomь drьžavnago . i s(ve)torodnago . g(ospodi)na kral*ja* stêfana u-
6) roša s(y)na prьvovênčannago kra(l)*ja* stêfana . vnuka s(ve)t(a)go
7) (s)imeôna nemane . vь l(ê)to : ϛ . ps ϛ [=1269] . indiktiônь . vï [=12] +

1.1.3. Slobodan prijevod na savremeni bosanski/hrvatski/srpski jezik

U ime Oca i Sina i svetoga Duha i svete Bogorodice i svetih i vrhovnih apostola. Ja, milošću Božijom, zetski episkop Neofit sazidah ovaj hram u oblast svetog Mihajla u bogočastive, Bogom državne i svetorodne dane gospodina kralja Stefana Uroša, sina Prvovjenčanog kralja Stefana, unuka svetog Simeuna Nemanje. U ljeto 1269, indikcije 12.

---

[2] Isto.

2. Ortografija

Natpis počinje i završava oznakom križa. Na izvornome natpisu postoji oznaka za veliko ćirilično slovo **B** koja je označena podebljanošću, ne razlikom u visini slova što u paleografijskom smislu postoji u tekstu izvora. Također, podebljano je slovo **e** u *ime* i **h** u *d(u)ha*. Točka se nalazi u sredini dvolinijskoga sistema pisanja[3], osim ispred završnog *vï* gdje se nalazi na donjoj crti dvolinijskoga sistema, i samo u jednom slučaju odvaja rečenicu od ostalog dijela teksta: · sьzdahь hramь siï ·. U ostalim primjerima točka u sredini retka[4] predstavlja sintagmatski predah u čitanju:

1) + Vь ime ô(t)ca i s(y)na i s(ve)tago d(u)ha i s(ve)tye b(ogorodi)ce · i s(ve) tyhь i vrьhovnihь
2) ap(osto)lь · *ja* m(i)l(os)ti*ju* b(o)žiôvь · *je*p(isko)pь zetskiï neôfitь · **sьzdahь**
3) **hramь siï** · vь ôblastь s(ve)t(a)go m(i)haila · vь d(ь)ni b(o)goč(ь)stivago
4) i b(o)gomь drьžavnago · i s(ve)torodnago · g(ospodi)na kral*ja* stêfana u-
5) roša s(y)na prьvovênčannago kra(l)*ja* stêfana · vnuka s(ve)t(a)go
6) (s)imeôna nemane · vь l(ê)to : ʒ · ps ʒ · indiktiônь . vï +

Ispred slova u brojnoj vrijednosti u završnom dijelu teksta nalazi se dvotočka. Slova u brojnoj vrijednosti označena su titlom te semantički razdvojena točkom ispred (slovo ʒ) i točkom iza (digram vï):

вь л(ѣ)то : $\overline{ѕ}$ · $\overline{ѱ}$(о) $\overline{ѕ}$ · индиктиѡнь . $\overline{ві}$

Skraćenice u tekstu su kontraktirani leksemi[5], ispuštena sredina riječi:

1. o(t)ca
2. s(y)na
3. s(ve)tago
4. d(u)ha
5. s(ve)tye
6. b(ogorodi)ce
7. s(ve)tyhь
8. ap(osto)lь
9. m(i)l(os)ti*ju*

---

[3] U paleografiji postoji termin dvolinijskog sistema zamišljenih dviju paralelnih linija kojima se određuje visina i oblik slova u izvornom natpisu spomenika.

[4] Točka se obično pisala na sredini između dviju linija. (Nikolić:35)

[5] Leksemi obilježeni nadrednim znacima (titlom) u kojima su se u procesu pisanja ispuštala slova iz sredine riječi, pa takvi leksemi su kotraktirani, a takva pojava kraćenja staroslavenskih oblika leksema naziva se kontrakcija. (Damjanović; 2004:85)

10. b(o)žiôvъ
11. *je*p(isko)pъ
12. s(ve)t(a)go
13. m(i)haila
14. d(ь)ni
15. b(o)goč(ь)stivago
16. b(o)gomъ
17. s(ve)torodnago
18. g(ospodi)na
19. s(y)na
20. kral*ja*
21. s(ve)t(a)go
22. (s)imeôna
23. l(ê)to

Tekst je nastao po uzoru na staroslavenski grafijski sistem pisanja: scriptura continua.[6]

Leksem uroš rastavljen je na u - roša u 4. i 5. retku po zakonu otvorenoga sloga gdje se posljednji slog riječi ili kraj retka morao završavati samoglasnikom ili jednim od poluglasa. Bitno je naglasiti da u izvornom tekstu nema znaka za grafijsko rastavljanje riječi na kraju retka ni za nastavljanje iste na početku novog retka.[7]

Leksemi prъvovênčannago, s(ve)torodnago, drъžavnago, vrъhovnihъ nemaju poluglasa između postojećih suglasnika nn, dn, vn, vn niti je to označeno znakom apostrofa u izvorniku, grčkim spiritom, i u ćiriličnoj transliteraciji kojim se bilježe ispušteni samoglasnici, osobito poluglasnici.[8]

U vrijednosti glasa jat, zamjenica *ja*, i u gramatičkim morfemima vrijednosti *ja*, kral*ja*, dolazi ligatura ѩ. Umjesto današnjega glasa o u primjerima kao što je oca stoji otъ - ѡ.

Pismo je staroslavenska ćirilica ustavnog tipa.[9]

---

[6] Riječi se nisu odvajale jedna od druge: cio se red piše izjedna. (Nikolić:34)

[7] U vrlo kasnim hrvatskim glagoljičnim tekstovima stavljat će se znak = ako se riječ nastavljala u narednom retku. (Damjanović;2004:85)

[8] V.: Damjanović; 2004:85; Nikolić:32.

[9] "Naziv ustav za određeni tip ćirilskog pisma mogao je nastati tek onda kada se pored njega pojavio i drugi tip pisma - nazvani brzopis. Valjalo je dakle označiti posebnim nazivom onaj tradicionalni i jedini tip pisma kojim su se i dalje pisale osobito bogoslužbene knjige. Bogosluženje se vršilo po tipiku ili ustavu (to znači:zakon, odredba,

3.Fonološke osobitosti

3.1. Prijedlog u

Za razliku od bosanskih natpisa s kraja X. stoljeća natpis episkopa Neofita bilježi nevokalizirano vъ, prijedlog *u*:*vъ ime*, *vъ oblast*, *vъ dni*, te u početnoj suglasničkoj skupini imenice *vnuka*.[10]

3.2. Vokal y(ъı)

Samoglasnik jeri(y) nije zamijenjen s *i* i služi kao primjer za poštivanje staroslavenske i narodne ortografske norme: *stye*, *styhъ*, te pretpostavljeno *s(y)na* (2x). Za ovaj glas postoji specifičan grafem u tekstu.[11]

---

propis), kojim se grčki naziv prevodio na staroslavenski jezik. Prema tome, i ustavno pismo ili pismo po ustavu je ono koje propisuje crkveni ustav za pisanje bogoslužbenih ili crkvenih knjiga. Od izraza "pisanje po ustavu" dobiven je izraz "pisanje ustavom" i time je stari naziv **ustav** dobio novo, šire značenje."(Đorđić; 1971:84)

[10] stsl. vъnuk > stbos.unuk > bos.unuk. Glas *u* u staroslavenskim spomenicima pisao se na dva načina: оу i ȣ.(Đorđić, 1990: 87) U bosanskim epigrafskim natpisima, Humačka ploča, s kraja 10 stoljeća primjećujemo vokaliziran prijedlog *u* u invokaciji: U ime oca i sina i svetoga duha.

[11] "Paralelno sa ujednačavanjem oba poluglasnika i običnim pisanjem samo znaka ь, treba istaći da se umesto ы u srpskoj recenziji crkvenih spomenika pisalo samo i. Osim toga, i u glasovnom pogledu izvršeno je uprošćivanje izgovora ы u i. - Pre ove epohe razvitka srpskohrvatskog jezika ы se izgovaralo drugače nego i a za ovo ima dokaza. Kod stranih hroničara u rečima srpskohrvatskim ы se obično beležilo sa u, naprimer Nemislo(Немыslo). Prelaz ы u *i* izvršen je postepeno: prvo iza zadnjonepčanih suglasnika k, g, h, naprimer: paki (iz: пакы), vь vѣki (iz:vь vѣki). Tako je i u najstarijem ćirilskom crkvenom spomeniku sa osobinama našeg narodnog jezika, u Miroslavljevom jevanđelju.U ostalim slučajevima, pak, u srpskoj redakciji crkvenoslovenskog jezika, pisalo se ы a ne ъı. To ы i u drugim slučajevima od XIII veka zamenjuje se u pisanju sve češće sa i, a to je znak da se i u primerima bilo i sl. nije izgovorao stari glas ы već i. U XV veku znak ы se uspostavlja u prepisima Resavske škole; ali to nema veze sa govornim jezikom: to je samo jedan znak vraćanja tradiciji, starijem načinu pisanja.Ovo je došlo otuda što je Konstantin Filozof, pisac XV veka, počeo 'ispravljati' knjige i način pisanja doterivati prema onome kako je to činjeno u bugarskoj prepisivačkoj školi arhiepiskopa Jeftimija." (Pavlović:15) Pored Pavlovićevih izlaganja teze pedesetih godina prošlog stoljeća o smjeni y/i i bilježenju tog glasa u području jedne od postojećih staroslavenskih recenzija i redakcija, specifičan grafem za vokal y (ы) je grafijska pojava u epigrafici i poveljama srednjeg vijeka, a njegova zamjena s *i* dogodila se u južnoslavenskom

3.3. Treća palatalizacija

Pod trećom, progresivnom, palatizacijom podrazumijevamo promjenu glasova k, g,h u c, z/ꙁ, s u slučaju da se nađu iza samoglasnika i, ь, ę, u natpisu *oca*: N jd. otъkъ, G jd. otъka> otъca> o(t)ca.[12]

Do XII. stoljeća val jezičnih promjena kulminirat će prodorom narodnoga govora u predloške staroslavenskih tekstova: diplomatskih, bogoslužbenih, epigrafskih. Staroslavenski jezik, ponajprije književni jezik Slavena, postaje kodificirana pisarska norma s postojećim fonološkim i morfofonološkim izmjenama koje se ogledaju u pisarskim grafijskim rješenjima. Fonološke i fonetske promjene u govoru osvjedočit će se i u glagoljičnom i ćiriličnom grafijskom sistemu, a međusoban utjecaj ovih grafija postavit će pravila razlikovanja staroslavenskog teksta pojedinog kraja, određenoga naroda, svrhu u kojoj je pisan i čemu je namijenjen. Najvažnija fonološka izmjena jeste izjednačavanje, potom gubljenje poluglasnika u slabom, i vokalizacija u jakom položaju, tako da će od XII. stoljeća uslijediti tendencija nepisanja grafema bez odgovarajuće glasovne vrijednosti, izuzev pisarskog osobitog htijenja po uzoru na bogoslužbene tekstove i svoju pisarsku naobrazbu.[13]

---

sistemu današnjih standardnojezičnih oblika. " Pod *redakcijom* se u slavenskoj filologiji podrazumijeva prilagođavanje staroslavenskoga jezika i njegovih kategorija živome govoru piščeva kraja.(...) Za razliku od *recenzija*, koje predstavljaju svjesno nastojanje da se neki tekst (ili određeni tekstovi) poprave ili bilo kako prema nečemu izmijene, redakcije su obično nehotični refleksi, kao slučajne omaške ili slične pojave preko kojih se živo govorno tlo samo od sebe, spontano probijalo pod utjecajem govora pisca. Do toga je dolazilo uprkos njegovu nastojanju da ostane vjeran jeziku originala koji je prepisivao." (V.: Vojislav P. Nikčević, "Crnogorska redakcija staroslovjenskoga književnog jezika i Miroslavljevo jevanđelje", *Lingua montenegrina*, broj 1, 53, 2008, Cetinje)

[12] Treću palatalaziciju razlikujemo po redoslijedu elemenata. Prvu i drugu palatalizaciju karakterizira regresivni karakter: prednjojezični samoglasnici nalaze se iza stražnjojezičnih suglasnika. U trećoj palatalizaciji samoglasnici se nalaze ispred suglasnika pa je riječ o progresivnom karakteru glasovne promjene. (Damjanović, 2005: 72)

[13] Npr.: stsl. dъnъ > dьnь > stbos.danь > bos. dan. Tvrdo jor se izjednačava u korist mekog jer i zamjenjuje postojećim ь. U jakom položaju, pod akcentom i ispred sloga s drugim poluglasnikom, jer (ь) se vokalizira u a, pri čemu ovaj intenzitet i period razvoja fonološkoga sistema jezika odgovara starobosanskom, starohrvatskom, starosrpskom, starocrnogorskom, a daljnja faza gubljenja poluglasnika u slabom položaju, na kraju riječi kao završnoga vokala, bosanskom, hrvatskom, srpskom, crnogorskom književnom jeziku. Zakon otvorenog sloga grafijski se više ne može uočiti gubitkom

3.4. Poluglasi jer(ь) i jor(ъ)

U natpisu je zastupljeno ujednačavanje tvrdoga poluglasa ъ u korist mekog ь te u cijelom tekstu nailazimo samo na meko ь u različitim položajima:

- na kraju riječi: *v*ь, *s(ve)tyh*ь, *vr*ъ*hovnih*ь, *ap(osto)l*ь, *b(o)žiôv*ъ, *je*piskopь , *neofit*ь, *hram*ь, *oblast*ь, *bogom*ь, *indiktiôn*ь;
- na kraju sloga:*s*ь*dah*ь, *dr*ъ*žavnago*, *pr*ъ*vovčnêčnago*.

Uprošćivanje upotrebe jerova rezultat je utjecaja narodnoga govornog jezika na staroslavensku grafiju u kojoj još od XII. stoljeća nije bilo razlike u pisanju između tvrdog jora ъ , poluglasnika zadnjeg reda, i mekog jer ь, poluglasnika prednjeg reda. U paleografskim obilježjima upotreba tankog jer javila se prvo u staroj Zeti. Poluglasnici su izjednačeni na čitavome području našeg jezika, samo u izgovoru postojala je razlika između samoglasnika postalih od tvrdoga i mekog poluglasnika. I prije XII. stoljeća i meki i tvrdi poluglasnik se izgovorao kao e u Zeti, a poslije je uslijedila i zamjena samoglasnikom e. U pravopisu to je rezultiralo upotrebom samo jednog jera, a preovladalo je tanko jer pod makedonskim utjecajem. Đorđić navodi da se iz Zete ortografska pojava upotrebe tankog jera proširila i na ostala područja srpske ćirilice. (Đorđić,1990: 71)

3.5. Glas jat(ѣ)

Jat (ѣ) je na svom etimološkome mjestu za čije vrijednosti izgovora pretpostavljamo da je *e*: *stêfana*(2x), *l(ê)to*, *pr*ъ*vovênčannago*. Staroslavensko jat po izgovoru bilo je najbliže samoglasniku a, dok u južnoslavenskim jezicima samoglasniku e. Izgovarao se s prejotacijom ukoliko se našao na početku riječi, odn. ja: êsti = jasti, êsli = jasli.U jeziku se jat počeo dvojako izgovarati: kao ja i j+jat: dubleti jasle i jesti. Staroslavenska grafija ovakve pozicije sloga ili početak riječi

---

ovih poluvokala/poluglasnika, a ostaje važiti u granicama fonema gdje prouzrokuje glasovne promjene - kao što je nepostojeće a.

Povelja Kulina bana zadržava poluglasnike kao uzor na postojeće kanonske tekstove, ali bez fonemske vrijednosti. Tako u jednom starobosanskom grafijskom sistemu jerovi dolaze kao ostatak staroslavenskog, tačnije crkvenoslavenskog pismenog naslijeđa, pri čemu staroslavenski izraz supostoji s leksemima novijih morfoloških varijanti nastalih pod utjecajem morfofonoloških promjena u narodnom jeziku. Pojavu ovog tipa sustavnog postojanja dvaju oblika grafemskih inačica u pisanju jednog administrativnog dokumenta, jednog jezičnog sadržaja, možemo okarakterizirati za grafijsko, leksičko supostojanje. (V.:Damjanović, 2005:52)

bilježila je jatom i jotovanim grafemom: êsti i *ja*sti. Poslije se izgovor ovog glasa u istočnim južnoslavenskim jezicima približio u cijelosti fonemu e.[14]

3.6. Prejotirani vokali ja (ꙗ) i je(є)

Jotirana slova (prejotirani vokali) nalazila su se u svim ćiriličnim spomenicima iz XI. vijeka, a njihova upotreba nije dosljedna. Tamo gdje se pisao jat u vrijednosti *ja* ili *je* govorimo o glagoljičnom prepisku ili predlošku koji ima vezu s glagoljičnom tradicijom jer u glagoljici nisu postojali grafemi za ligaturno *ja*(ꙗ) i *je*(є). Ukoliko su umjesto jata u vrijednosti *ja* i *je* dolazile ligature, često u obliku i proteze postojećim vokalima e, ę i a (Damjanović, 64), riječ je o ćirilskoj tradiciji pisanja ili varijanti spomenika koji je prepisan iz ćiriličnog teksta. (Đorđić, 1990:70)[15]

Budući da se pojedini samoglasnici, u ovom slučaju e, nisu mogli naći na početku riječi, početnog sloga, dolazila je proteza - ligaturno *je* (є) zabilježeno u leksemu *je*piskop**ь**.

Ligatura *ja* primjetna je na kraju sloga kral- iza vokalnog l u primjeru kral*ja*(2x). Natpisi bosanskohercegovačkih prostora jedninu imenice kralj bilježe *krala/kralu*.[16] Zamjenica za prvo lice jednine ja, nominativ, napisana je ligaturom *ja*.

Ligatura *jo* dolazi na kraju riječi iza vokala *i* u nastavku instrumentala jednine -i*ju* : m(i)l(os)ti*ju*.

3.7. Prva palatalizacija

Primjer prve palatalizacije pronaći ćemo u pridjevu b(o)žiov**ь** u slučaju kad se suglasnik g nađe ispred samoglasnika i: stsl. b(o)giôv**ь** > *b(o)žiôv***ь**.[17]

---

[14] Đorđić, 1990: 70.

[15] "Štaviše ima rukopisa u kojima uopšte nema slova ꙗ. To znači da se u njima čuvalo pravopisno jedinstvo sa glagoljskim rukopisima. Naporedo sa slovom ꙗ načinjeno je u ćirilici i jotovano slovo є koje nije nikada imalo svoj pandan u glagoljici. Time je nastala još veća razlika u pravopisu među dvema slavenskim azbukama."(Đorđić, 1990)

[16] Kočerinska ploča: "služi banu stipanu i **kralu** tv(rьt)ku". (Šimić; 2009)

[17] Pod prvom palatalizacijom podrazumijevamo promjenu stražnjojezičnih suglasnika k, g, h pred prednjojezičnim samoglasnicima (i, e, **ь**, ę, ê) u č, ž, š, tj. k>č, g>ž, h>š. (Damjanović, 2005:71)

4. Morfološke osobitosti

4.1. Imenice

4.1.1. Imenice muškog roda

U genitivu jednine imenica muškog roda preovladava gramatički nastavak -a, a postojeće opće imenice ubrajamo u staroslavensku deklinaciju o-tipa: *d(u)ha*, *g(ospodin)a*, *s(y)na*, *vnuka*, kral*ja*. Od postojećih imenica istoga deklinacionog tipa muškoga spola izdvajaju se vlastite imenice: *mihaila*, *stefana*, *simeuna*.

Imenica *ap(osto)l***ь** opće vrste muškoga roda ispisana je u genitivu množine i svojim gramatičkim nastavkom - **ь** i rodom uvrštavamo je u staroslavensku deklinaciju o-tipa muškog roda.[18]

Imenica o(t)ca muškog je roda u jednini i svojim palatalnim suglasnikom *c* u završnom slogu ispred **ь** svrstava se u imenicu staroslavenske -jo deklinacije muškoga roda: N jd.:ot**ьсь** ; G jd.: *o(t)ca*.[19] Također, vlastita imenica *uroša* u genitivu je jednine gramatičkog nastavka -a, a u završnom slogu sadrži palatalni suglasnik š te je svrstavamo u imenicu -jo deklinacije muškoga spola.

Od imenica o-deklinacije muškoga roda zastupljeni su i nominativni oblici: opća imenica s prejotiranom vokalom u početnom slogu kao protezom i završnim gramatičkim nastavkom za ovaj deklinacioni tip **-ь** - *je*piskop**ь**; opća imenica *indiktion***ь**, te vlastita imenica muškog spola *Neofit***ь**.

U akuzativu jednine gramatičkog nastavka **-ь** o-deklinacije muškog roda prisutna je imenica *hram***ь**.

Imenica *b(o)g**om***ь muškoga je roda u instrumentalu jednine s gramatičkim nastavkom -om**ь** za instrumental imenica o-deklinacije muškoga roda.

Akuzativ množine primjećujemo u imenici *d***ь***ni* na osnovu gramatičkog nastavka -i pri čemu uviđamo i-deklinacioni tip imenica muškoga roda.[20]

Vlastita imenica muškog spola u genitivu jednine, singularia tantum *Nemane* deklinira se po a-deklinaciji ženskoga roda, budući da u nominativu jednine završava na -a.

---

[18] Imenice muškog roda koje u nominativu jednine imaju dočetni **-ъ/ь** (ovisno jesu li se izjendačili poluglasi ili sistem pisanja slijedi korist mekog jera) dekliniraju se po o-deklinaciji muškoga roda:bog**ъ**, grad**ъ**, glad**ъ**, drug**ъ**. (Damjanović, Slovo iskona:124)

[19] Imenice muškog roda koje u nominativu jednine imaju dočetno **-ь**, a ispred njega palatalni suglasnik dekliniraju se po -jo deklinaciji muškog roda:vrač**ь**, nož**ь**, kon**ь**. (Damjanović, 2004:125)

[20] Imenice muškog roda koje ispred nominativnog dočetka **-ь** imaju tvrdi suglasnik, mijenjaju se po i-deklinaciji muškoga roda:gvozd**ь**, gost**ь**, nog**ъt**ь.

Genitivnim nastavkom -e, umjesto staroslavenskog -y, imenica upućuje na morfološke izmjene staroslavenskog deklinacionoga sistema pod utjecajem narodnog jezika, pa uviđamo genitivni nastavak -e umjesto staroslavenskog -y: riječ je o glasovnom, ako promatramo glasovnu okolinu imenice, te morfološkom križanju pri čemu gramatički nastavak -e (sufiks) iz narodnoga jezika dolazi na tvorbenu osnovu imenice Neman-a.[21]

4.1.2. Imenice srednjeg roda

Imenica srednjega roda koja se završava na -o u nominativu i akuzativu je *l(ê)to* i predstavlja o-deklinacioni tip srednjeg roda.[22]

U akuzativu jednine srednjega roda imenica konsonantske -en- promjene dolazi imenica *ime*.

4.1.3. Imenice ženskog roda

Imenica *b(ogorodi)ce* je u genitivu jednine, ženskoga je roda, opće vrste, gramatičkog narodnog genitivnog nastavka -e umjesto staroslavenskog -ę po kojem je i svrstavamo u ja-deklinaciju ženskoga roda imenica. Osim genitivnoga nastavka imenica bogorodica u nominativu jednine ima nastavak -a, a sve imenice ženskog roda koje se završavaju na -ica i -ьnica u staroslavenskome jeziku svrstane su u ovaj deklinacioni tip.[23]

Imenica ženskog roda m(i)l(os)ti*ju* u instrumentalu je jednine i gramatičkog nastavka -i*ju* umjesto staroslavenskog -ьjǫ. Iako postoji križanje staroslavenskoga i narodnog jezičnog sustava u tvorbi imenice, imenicu po staroslavenskoj deklinacijskoj logici svrstavamo u i-deklinacioni tip ženskog roda imenica.[24]

---

[21] Na istom jezičnom sadržaju preklapaju se jezični izrazi iz različitih sustava: odn. narodnome leksičkom morfemu dodavao se staroslavenski gramatički morfem i obrnuto. Npr. komparativi pridjeva mlad -êi > mladêi. (Damjanović, 2005:52). U slučaju imenice Nemana u pitanju je obrnuti proces tvorbe: staroslavenskoj osnovi dodaju se nastavci iz narodnoga jezika: Neman -e.

[22] Imenice srednjega roda na -o:selo, igo, bogatьstvo, mêsto i dr. (Damjanović, 2004:124)

[23] Po ja-deklinaciji ženskoga roda mijenjaju se imenice ženskog roda na -a kad ispred toga dočetka imaju palatalni suglasnik: duša, mrêža, pritьča, nǫžda. Pridodaju se imenice ženskog roda na -i(bogyni, rabyni), i muškog spola (junoša, prêdьteča). Po ovoj deklinaciji idu i imenice na -ica i -ьnica:cêsarica, dêvica, žitьnica, rizьnica. (Damjanović, 2004:126).

[24] Sve imenice ženskog roda na -ь u nominativu jednine mijenjaju se po i-deklinaciji ženskog roda: kostь, rêčь, krêpostь, junostь. Iznimka je samo imenica krъvь koja pripada -ъv- deklinaciji. (Damjanović:126)

Imenica ženskoga roda *oblast*ѣ također je i-deklinacije gramatičkog nastavka -ѣ za akuzativ jednine.

4.2. Zamjenice

Zamjenica za prvo lice nominativa jednine *ja* posebne deklinacije za ovu vrstu zamjenica predstavljena je ligaturno ꙗ različito od povijesnojezičnih natpisa s grafijskim jatom(ѣ) u položaju postojeće zamjenice.[25]

Zamjenica *sii* (сии) pokazna je zamjenica *ovaj* zamjeničke deklinacije meke varijante akuzativa jednine muškoga roda.[26]

4.3. Pridjevi

U natpisu zetskog episkopa Neofita nalaze se pridjevi određenog vida složene pridjevske deklinacije[27] tvrde deklinacijske varijante:

s(ve)tago [d(u)ha] - u genitivu jednine muškoga roda;

s(ve)tye [b(ogorodi)ce] - u genitivu jednine ženskoga roda;

Imenica bogorodica već je bosanskog, crnogorskog i srpskog književnog narodnog oblika svojim staroslavenskim oblikom **богородица**, a imenica milost (milostѣ) u natpisu je križani oblik staroslavenske osnove milost- i genitivnog nastavka -i*ju* - stsl. milostѣ > stbos.milostѣ: I jd. milosti*ju* > bos.milost: I jd.milostju: milosću>milošću.

[25] Povaljski natpis (Tomović; 1974): ćirilična transliteracija - 2.red: ѣ [сѣ]**здаχ**ъ **сѣѣ в(ра)та** [**в**(о)]-

Latinična transliteracija - 2. red: *ja* [sѣ]zdahъ sѣê v(ra)ta [b(o)]-

[26] Damjanović: 98: *Po mekoj varijanti sklanjale su se zamjenice:s*ь *- sja(si), se, moi - moê - moe, tvoi - tvoê - tvoe, svoi - svoê - svoe, naš*ь *- naša - naše, vaš*ь *- vaša - vaše, čii - čija - čije...*

Nikolić; 120: *Pokazna zamjenica* сь *"ovaj" slična je u svojoj promeni mekoj varijanti zamenička deklinacije, ali se od nje razlikuje u pojedinim oblicima koji se grade od osnove *sь<u>j</u>o...* Ovaj oblik pokazne zamjenice sь u nominativu i akuzativu jednine muškog roda ispisan je s *i* i ižicom: sїи. Negdje u N jd. m.r. pored sь susrećemo *sii* (Supr.), *si* (Supr.), *sь<u>i</u>* (Mis.) i *sei* (Euh.).

[27] Nikolić: 127: U određenom vidu pridjevi se mijenjaju po složenoj pridjevskoj deklinaciji. Složena pridjevska deklinacija spoj je imeničke i zamjeničke deklinacije: srastanje imeničkih oblika pridjeva i odgovarajućih oblika anaforske zamjenice *jь, *ja, *je. Prvobitno je veza između imeničkog oblika i anaforske zamjenice bila raščlanjiva: nom. jed. ž.r. nova + *ja*; s.r. novo + *je*. Uslijed glasovnih i morfoloških promjena stvoren je i treći tip deklinacije.

s(ve)t(a)go [(s)imeôna] - u genitivu jednine muškoga roda(singularia tantum);
s(ve)tyhъ [ap(osto)lъ] - u genitivu množine muškoga roda;
vrъhovnihъ [ap(osto)lъ] - u genitivu množine muškoga roda;
zetskiï [*je*p(isko)pъ] - u nominativu množine muškoga roda;
svetago [m(i)haila] - u genitivu jednine muškoga roda(singularia tantum);
b(o)goč(ъ)stivago [d(ъ)ni] - u akuzativu množine muškoga roda;
drъžavnago [d(ъ)ni] - u akuzativu množine muškoga roda;
s(ve)torodnago [d(ъ)ni] - u akuzativu množine muškoga roda;
prъvovênčannago[28] (kral*ja*) - u genitivu jednine muškoga roda.[29]

Pridjev neodređenog vida ženskoga roda imeničke a-deklinacije *b(o)žiôv*ъ nema staroslavenski nastavak za instrumental -o*jǫ* kao ni imenica na koju se odnosi -i*ju* umjesto -ьjǫ; već nastavak -ovъ:

b(o)žiôvъ [m(i)l(os)ti*ju*] - u instrumentalu jednine ženskoga roda.

---

[28] Pridjevi drъžavnago, s(ve)torodnago, prъvovênčannago, kao i vrъhovnihъ ne bilježe poluglase između suglasnika: v i n, d i n, n i n, te v i n. Iako su po praslavenskom zakonu otvorenog sloga, i staroslavenskoj grafiji, u jakom položaju, nisu napisani - svjedočimo staronarodnim leksemama i redakcijskim izmjenama. Osim promjene fonološkog stanja glasovne okoline leksema na morfološkom planu uočljive su inovacije u prednosti kraćih nastavaka nad dužim oblicima nastavaka u kontraktiranim leksemama: s(ve)tye< stsl. svętyję (ne piše se ligatura nego glas e), s(ve)tyhъ< stsl. svętyihъ (sažimanje nastavka u jedno y s vrijednošću i u morfemu -yihъ), potom i vrъhovnihъ< vrъhovnyihъ (sažimanje u i). (V.Nikolić: 128)

[29] U svim oblicima pridjeva koji su svrstani ispred imenice na koju se odnose postoji kongruencija u sintagmi koju čine: slaganje u kagorijama roda, broja i padeža. U tekstu pridjevi u ulozi atributa nalaze se iza imenice na koju se odnose. Oblici pridjeva s nastavkom -ago narodnog su oblika nastalog procesom ujednačavanja nastavaka: stsl. svętъ > stbos/sthrv/stsrp/stcrn. svetъ : G jd. sveta + jego = svetajego >svetago > bos/hrv/srp/crn. svetoga.U starocrnogorskome, kao i u ostalim navedenim povijesnim razdobljima današnjih standardnih jezičnih oblika, došlo je do razvitka nazalnog vokala ę u fonološko e: pęt>pet; svętъ>svetъ. Kraći oblici genitivnih (i akuzativnih) nastavaka složene promjene -ago preovladavaju u narodnom izrazu umjesto -ajego da bi poslije bili zamijenjeni zamjeničkim nastavcima iz govornog jezika (v.Brozović:26): umjesto svetajego, drъžavnajego, svetorodnajego pisano je svetago, drъžavnago, svetorodnago, a dolaze oblici svetog/svetoga, državnog/državnoga, svetorodnog/svetorodnoga s naveskom ili bez. Savremeni jezik bilježi genitivni nastavk -og/-oga u pridjevima određenog vida koji se javlja nešto kasnije u kontinuiranoj povijesti jezika.

4.4. Brojevi

Natpis zetskog episkopa Neofita demonstrira jedan od načina pisanja brojeva u grafijskim sustavima staroslavenskoga i starobosanskog jezika: slovnim grafemima upotrebljavanim za označavanje brojne vrijednosti.[30] Brojevi u natpisu episkopa Neofita ispisani su brojnim vrijednostima u obliku slova pod titlom:**ѕ, ѱ, ѕ; вı**. To su glavni brojevi po prirodi: godina 1269. (**ѕ, ѱ, ѕ**) ; indikcija 12 (**вı**).

4.5. Glagoli

Primjećujemo oblik sigmatskog aorista u 1.l.jd. - *sъzdahъ*.[31]

4.6. Nepromjenjive vrste riječi

Od nepromjenjivih vrsta riječi najčešći je veznik *i* te prvotni prijedlog[32] vъ s akuzativnim imenicama:*vъ oblast*, *vъ l(ê)to*, *vъ d(ъ)ni*.

5. Sintaksičke osobitosti

Natpis episkopa Neofita počinje invokacijom:

+ Vъ ime ô(t)ca i s(y)na i s(ve)tago d(u)ha i s(ve)tye b(ogorodi)ce. i s(ve)tyhъ i vrъhovnihъ ap(osto)lъ.

U sastavu ove invokacije zastupljeni su:

- dalji objekt u akuzativu s prijedlogom - *vъ ime*;
- posesivni genitivi: *oca*, *s(y)na*, *d(u)ha*, *b(ogorodi)ce*, *ap(osto)lъ*;
- kongruentni atributi:*s(ve)tago*, *s(ve)tye*, *s(ve)tyhъ*, *vrъhovnihъ*.

---

[30] Titla kao nadredni znak služi za obilježavanje skraćeno napisanih riječi i za upotrebu slova u vrijednosti broja. (Nikolić: 32)

[31] Damjanović: 132:"Aorisna osnova je dobivena tako što se na infinitivnu osnovu dodavao morfem s. Glagolima kojima se infinitivna osnova završava na samoglasnički morfem dodavala se sigma i nastavci: ъ, o, o, ovê, ta, te, omь, te, ę: npr. glagola-h-ъ."

[32] Staroslavenski prijedlozi u velikom broju stigli su iz praindoevropskoga, a manji broj iz praslavenskoga. Prvobitno su to bili morfemi s adverbijalnim značenjem u označavanju prostornih odnosa. Kasnije su se izdiferencirala značenja. Takve prijedloge koje pripadaju praindoevropskome i praslavenskom naslijeđu zovemo prvotnim. Prijedlog vь dolazi često s akuzativom: i pride vь hraminǫ; potom s lokativom:blagoslovena ty vь ženahь. (Damjanović: 152)

Pravi subjekti u natpisu su : *ja, Neôfitъ*. Subjekatski skup čine idući leksemi: *ja m(i)l(os)tiju b(o)žiôvъ jep(isko)pъ zetskiï neôfitъ*. U ovom subjekatskome skupu prisutan je instrumental sredstva: "m(i)l(os)ti*ju*" *b(o)žiôvъ*. Prosti glagolski predikat *sъzdahъ* otvara mjesto pravom objektu u akuzativu bez prijedloga:*hramъ*. Objekatski skup čine dvije lekseme: imenica i kongruentna pokazna zamjenica ovaj: *hramъ sïi*. Priložnu oznaku mjesta čine idući leksemi:*vъ ôblastъ s(ve)t(a)go m(i)haila.* Tvorena je od prijedložno-padežnoga izraza *vъ ôblastъ* i od supstantivne imeničke sintagme idućih sintaksema: kongruentnog atributa *s(ve)tago* i imenice *m(i)haila.*

Priložnu oznaku vremena čine idući leksemi: *vъ d(ъ)ni b(o)goč(ъ)stivago i b(o)gomъ drъžavnago*. *i s(ve)torodnago g(ospodi)na kralja stêfana uroša*.

Tvori je složena slobodna sintagma sačinjena od tri kongruentne i tri nekongruentne imenske sintagme:

a) kongruentne imenske: *vъ d(ъ)ni b(o)goč(ъ)stivago*; *vъ d(ъ)ni b(o)gomъ drъžavnago*; *vъ d(ъ)ni svetorodnago*;
b) nekongruentne imenske: *vъ d(ъ)ni g(ospodi)na*; vъ d(ъ)ni kral*ja*; *vъ d(ъ)ni stefana uroša.* U ovoj složenoj sintagmi[33] nalaze se dvije apozicije u genitivu jednine ispred imenske riječi na koju se odnose: gospodina (stъfana) i kral*ja* (stъfana).

Dalje slijede dva apozicijska skupa - prvi se odnosi na sintagmu kral*ja* stъfana, a drugi na *stъfana uroša*:

1. s(y)na prъvovênčannago;
2. vnuka s(ve)t(a)go (s)imeôna nemane.

U apozicijskim skupovima glavne apozicije su *s(y)na* i *vnuka* proširene kongruentnim atributima *prъvovênčannago* i *s(ve)tago*; i vlastitim imenima *stêfana*, *(s)imeôna*, *nemane*; potom nailazimo i na gramatički sporednu apoziciju opću imenicu kral*ja* koja se odnosi na imenicu *stêfana*.

Kraj natpisa sadrži datum pisan prijedložno-padežnim izrazom *u ljeto* i godinom nastanka(1269.), potom brojem istočne indikcije[34] (12): vъ l(ê)to: ѕ . ѱ(o) . ѕ . indiktiônъ . BI.

---

[33] Jahić; 2000: 343 - *Složene sintagme obrazuju se na osnovi prostih sintagmi i predstavljaju različite kombinacije prostih sintagmi ili sintaksema i prostih sintagmi. Širenje sintagmi omogućeno je kategorijalnim svojstvima sintaksema.*

[34] "**Indïktïônъ** - m. grč., period vremena od 532 godine posle kojega krugovi sunca i meseca otpočinju zajedno, a Uskrs pada u isti mesečni dan kao i pre 532 godine." (Petković; 1935:93)

Natpis je pisan u prosto-proširenoj rečenici s invokacijom na početku i datumom na kraju teksta. Sastoji se od subjekta (ja) *Neôfitъ*; prostog glagolskoga predikata *sъzdahъ*; izravnoga objekta *hramъ*; priložne oznake mjesta *vъ ôblastъ m(i)haila*; i priložne oznake vremena *vъ d(ъ)ni stêfana* - sa svim mogućim navedenim prošircima ovih rečeničnih članova.

Red riječi u natpisu zetskog episkopa Neofita svjedoči sintaksičku postpoziciju[35]: zamjenice i pridjevi u sintaksičkoj funkciji kongruentnoga atributa dolaze iza imenice od koje preuzimaju morfološka i sintaksička obilježja.

Sintaksičke postpozicije su:

1. m(i)l(os)ti*ju* b(o)žiôvъ
2. *je*p(isko)pъ zetskiï
3. hramъ siï
4. vъ d(ъ)ni b(o)goč(ъ)stivago
5. [vъ d(ъ)ni] i b(o)gomъ drъžavnago
6. [vъ d(ъ)ni] s(ve)torodnago

6. Leksik

Najzastupljeniji je slavenski leksik i većinom je naslijeđen iz grčkog jezika.

Leksik u natpisu zetskog episkopa Neofita svrstavamo morfološki u datim oblicima:

- imenice: *ô(t)ca*, *s(y)na*, *d(u)ha*, *b(ogorodi)ce*, *ap(osto)lъ*, *hramъ*, *ôblastъ*, *d(ъ)ni*, *b(o)gomъ*, *g(ospodi)na*, kral*ja*, milosti*ju*, *indiktiônъ*;
- pridjevi: *b(o)žiôvъ*, *zetskiï*, *s(ve)tago*, *vrъhovnihъ*, *b(o)goč(ъ)stivago*, *drъžavnago*, *s(ve)torodnago*;
- glagoli: *sъzdahъ*.

[35] Damjanović:181 - "U sva tri slučaja zamjenica je u postpoziciji i navedeni primjer dobro pokazuje ponašanje posvojnih i pokaznih zamjenica koje posve rijetko dolaze u antepoziciji. U primjeru 'tomu gospodu slava i hvala' pokazna je zamjenica ispred imenice, očito stoga što je naglasak na samoj zamjenici. Tako se ponašaju i posvojni pridjevi (selo iosifovo, vъ imę gospodьne), dok kvalitativni pridjevi samo nešto češće dolaze poslije nego prije imenice (dragaago i mǫdraago iosifa, pamętь svętuumu…"

Antroponimiju[36] natpisa sačinjavaju iduća imena/vlastite imenice: *stêfana*, *stêfana uroša*, *(s)imeôna nemane*, *neôfitъ*, *m(i)haila*. Pridjev *zetskiĭ* izveden je od toponima[37] Zeta i predstavlja primjer toponimskog naziva.

Za pojedine lekseme priloženi su i isječci objašnjenja natuknica iz Rječnika[38]:

1. **otac** - ***òtac,*** *gen. òca m (Vuk) = otac, gen. Sca (ŽK), pl. oči, očevi i očevi, sveslav. i praslav. deminutivna izvedenica na -ьc od korijena ot- (koji se očuvao u strus. pridjevu na -ьn oiьnъ »očev«), »pater«. Pridjevi na -ev očev pored očev (Vuk, 16. st.), raširen na -ьn očevan, koji nije ušao u jezik, poimeničen na -ič očević = očić (Srbija) »sin koji je naravi očine«, na -ina očevina (Vuk) »baština«, proširen na -j očevlji (Istra), na -in ôčin (13. st., Vuk, Ljubiša)…*
2. **apostol** - *gen. -ola m (Vuk, 13. st.) — apostol (Vuk), pridjevi apoštolov, apostolski, apostolički (prema lat. > tal. apostolico), apstrakti àpostolstvo, àpostolje n, prema lat. > tal. -at apostolat, gen. -ata; (sa sí > sí iz madž. prema Daničiću, što ne treba da stoji, upor. štacun prema stačun, v. oblike apusto prema apusto) aposto, gen. -ola = apostol (ŽK) s istim izvedenicama = (-o/ > -úl') apóstul (15. st.) = apóstul m (Lastrić) = (sa o > u u penultimi) apusto, gen. -ola (15. st., Vuk) = apustol (15. st.) (Upor. u prvotisku glagoljskog brevijara iz g. 1491. oktaba Petra i Pavla apustolu pored apostolu), apùstolskì, àpustohtvo = (sa sí > sí) apusto (Radnic) = apustól (Glavinić) = apustul (Belostenac). Crkveni termin od gr. > lat. apaštalus »poslanik«, prijevoj od αποστέλλω »šaljem«; lat. > tal. pridjev apostolico.*
3. **hram** - *gen. hrama m (Vuk), sveslav. i praslav. *noгmъ, bez paralela u baltičkoj grupij »1° kao crkveni izraz: templům«, odatle po zakonu sinegdohe »2° crkvena slava, svetac, svetkovina (kod pravoslavaca), 3° domus (Istra), dvor (Zakon vinodolski)« = kran (Marulić) = kram (Dubrovnik, Marin Držić) = kram (Kosmet, čaršijski govor) = hram, gen. hrama (Vodice) »1° odijeljen dio u kući gdje se čuvaju različite sprave i suđe za hranu, 2° crkva«. Odatle deminutivna -ьc: hrămac, gen. hràmca (Krk, Istra) »pastirska koliba« = krama »drvarska koliba (Bosna)«. Augmentativ na -ina: kramiņa f (Istra) »dom, kuća«. U Istri postoji još deminutiv sa tal. deminutivnim sufiksom -uccio < lat. -ūceus: hramuč. Također toponim:*

---

[36] lingv. dio lingvistike koji se bavi proučavanjem antroponima/vlastitih imena. (Anić - Goldstein; 2007:32)

[37] *lingv.* vlastito ime naselja (grada, sela) i zemljopisnog objekta (mora, rijeke, planine itd.); topik. (Anić - Goldstein:584)

[38] Skok; 1971.

*Ram na Dunavu i Hramina u otočkoj Dalmaciji. Rumunji posudiše hram kao crkveni termni.Slog hra- nastao je po zakonu likvidne metateze: rus. horom, horomina. Ie. korijen nije utvrđen. Ako se uzme s Brücknerom da je h = ie. sk, onda je osnova *skormu, a to je prijevoj od njem. *skerma > Schirm. Prema Bruckneru ide etimologijski u isti red kao hrana »Schutz«, сгепъ »šator«, krmiti. Mladenov i ovo izvodi od sker- »režem«. Pretpostavlja se još ie. *sormos od ser- (lat. sero, odatle internacionalna riječ inserat »oglas«). Matzenauer uspoređuje sa sanskr. sarma, awesta fšarema »maison, demeure«, Machek sa sanskr. karmydm »festes Gebäude,Burg, Wohnhaus«. Prema ovim uspoređenjima bilo bi prvobitno značenje »kuća od pruća, zaštita od neprijatelja.*

4. **gospod** - *gen. -oda m (Vuk, akcenat iz vokativa), deklinacija o, pripada sakralnom jeziku »1° bog, 2° (1395, Istra) feudalni gospodar «. Slov. gospod (u narječju gospûd*) nije sakralna riječ, nego gospodin m »1° monsieur,2° feudalni gospodar« = gospodin (Kosmet) »vladika« = gospodin (Cres) »župnik«. U stcslav. gospodo, gen. -di m, kao gostb po deklinaciji i, odatle sakralni vokativ gospodi. U značenju vancrkvenom dobio je već u stcslav. sufiks -in koji označuje individuum (tip Srbin, kasapin).Gospodin kao naslov krati se u brzom govoru ispuštanjem d (upor. meu < među, ne mozi < nemoj, preo < preko), u zapadnom govoru gòspon (17. st.) = gospôn (ŽK) »1° monsieur, 2° (kajkavski, tabu) vrag«. Sveslavenska i praslavenska riječ. PI. se pravi kolektivnim -a: gospoda, vokativ gospodo, prema ovom akcentu gospoda (ŽK), rus. gospoda. U stcslav. značilo je »πανδοχεῖον« kao u poljskom i češkom hospoda »1° Herr und Herrin, 2° Herberge, Wirtshaus«. Upor. za takav semantički razvitak camerata. Mocija se već u praslavenskom izražava u ž. r. sufiksom -íα (upor. gošćo) : gospoda (Vuk, akcenat iz vokatīva prema dubrovačkom gospođa = rus. gospoža).*

5. **dan** - *gen. dana m (Vuk, 12. st., Kosmet /gen. dana pored danai po deklinàcíji -o, sa ь > a generaliziranim u svim padežima da se izbjegne homonīmija s padežima od dno, v.), gen. dne (očuvan kao arhaizam u naznaci datuma, odatle pl. dnevi), gen. dnêva (analogija prema pl. dnevi s prijelazom u deklināciju o) = dien, gen. dnăvo, dat. dnâvu (Bednja, hrv.-kajk.) »1° dies = arb. dite, 2° u terminologiji svetkovina kao drugi element svetkovina: Ivanj dan, Petrov dan, badnji dan, Vellg-dan (Kosmet) »uskrs«, Đurđev, Mltrov, Špásov dan itd. odatle dobar dan = blagdan (složenica), 3° u nazivu dana trgovanja: pazārnī dan (Bosna, Kosmet), 4° u nazivu dijelova sedmice prvi dan (Žrnovo, Dalmacija) »ponedjeljak (upor. furl, prindi > prímus dies), 5°osvit (ŽK, Vodice)...*

6. **bog** - *Prema ovim podacima bog, gen. bòga (lokativ sing. pò bozi, ŽK) sveslavenska je imenica iz praslav. doba za koju nema paralela u baltičkoj grupi, ali ima u arijskoj (v. dalje).Značila je najprije: 1° sreća = 2° zemaljsko dobro > roba« (upor. crnogorski odgovor: dobra ti sreća kao odgovor na pozdrav pomoz bog; zatim češ. kolektiv zboží »roba« *szbožue od *sъbogъ = sanskr. subhagu »sretan« i slovenski izričaj zlega boga živa »ide mu rdjavo«, ali ovaj se može i drugačije tumačiti, v. dalje zao bog). Prvobitni pridjev *bogъ postao je već u praslavensko doba radna imenica u značenju »božanstvo koje razdljeluje sreću i zemaljska dobra po svom nahođenju«. Ovaj semantički razvitak je paralelan u arijskim jezicima: sanskr. bhagas »1° djelitelj, gospodar, 2° bogatstvo « odgovara posvema sveslav. bogt, što znači da je već slavenska riječ imala oba značenja, apstraktno i radno. Tome tačno odgovara u Avesti baya- »gospodin > bog«, i nperz. samo »bog«. Upor. i Ζευς Βαγαῖος, ime frigijskog Zeusa kojega apoziciju Trombetti ispravno uspoređuje s iranskim baya »bog«. Ova je paralela tako uvjerljiva da su neki lingvisti (Jakobson) pomišljali da je bog posuđenica iz iranskoga koja je Slavenima došla preko skitskoga. Ali za to nema dokaza (Meillet). Paralelizam slavenskoiranski ide i u tom pravcu da se prema izrazima iz slavenske mitologije beibog, crn(o)bog, daždbbogb > Dažbog, Dabog, Zao bog (upor. Vukov izričaj teško do zla boga,namučiti se do zla boga, čemu odgovara slovenski izričaj zlega boga živa »ide mu rđavo«) može zaključiti da je već u praslavenskoj mitologiji postojao iranski dualizam: dobar i zao bog.*

7. **sin** - *m (12. st., Vuk), danas po deklinaciji o prema otac, upor. kći, gen. kćeri prema mati, nekada po deklinaciji u (stcslav. synb, gen. sg. synu, dat. sg. synovi, nom. pl. synove, odatle dvije osnove za izvođenje u današnjem jeziku sin- i sinov-'), ie., baltoslav., sveslav. i praslav. synb »filius«. Pridjevi: od osnove sin- na -ov sinov (Vuk, Kosmet), poimeničen sinov m »bratov ili sestrin sin« (tako i cslav., starije listine,, Domentijan, 13. i 14. st.), kasnije samo na -ьc > -ac sinovac, gen. -ovca = sinovac (Istra, 13. st.; tako i u stcslav. i u ostalim slavinama, osim u bugarskom jeziku)»fratruelis, bratan, bratanac, bratanic, nećak«,pridjev sinôvčev, deminutivi sinovie, gen. -eta n (Vuk) prema f sinovčeva = na -ica sinovčica f »sinovčeva kći«, na -ič sinovčić (Ljubiša) »l sinovčev sin, 2° prezime« = sinovičič »isto«; na -ča, -ica, -ika, -ka sinòvica (Vuk) = sinovica, s pridjevom sinovičin (Hrvatska) = sinovca (Bella) = sinovika (Stulić) = sinōvka (također slov. i rus.) = sinovkinja (Novi Vinodol). Pridjevi od osnove sinov- na -ьn > -an sinovan (stcslav., danas ne postoji), na -j sinovalj, f -vlja (~ kruh), sin sinovalj (Baraković), određeno sinàvljî (15.st., također stcslav., slov.), na -ьn + -j sinovnji (Bella), proširen*

na -ev sinovljev (ŽK), na -en sinovljen (Korizmenjak), na -ski sinòvski (tako slov., češ. i polj.) = sinòvski (Kosmet). Deminutivi se tvore samo od osnove sin- na -ьc > -ee sinec (Istra), na -ii sinic (1679, jedina potvrda), na -tk > -ák sinak, gen. sinka (lS.v., Vuk, u drugim slavinama), vok. síňko, s pridjevom sinkov (Zoranie, Divković); sinak je hipokolistik koji govori mati za kćer ili žensko čeljade koje nije u srodstvu; na -čio sinčić (17. v.) = sinčić (Istra), na -ček sinček, gen. -čeka(hrv.-kajk., Zagreb).

8. **indikcija** - **indikat,** gen. *-kta* (14. st.) = *indiktą í* (18. st.) = *jendikat,* gen. *-kta* (14. st.), latinizam prema *indicium',* talijanizmi *indicija f* (14. st.) < *indizio, indicijon* m (18. st.) = *indicijom* (15. st.) < tal. *indizione',* latinizmi *indikcìja f = indikcijon m = indikcijona f = indikcijun = indikcijone, grecizmi indiktijon m = jendiktijon (13. i 14. st.)* < ενδικτιών uz ίνδικτιών »l ° hronologički period od 15 godina u dokumentima, 2° saziv koncila«. Od lat. apstraktuma *indictio,* gen. *-ōms* > tal. *indizione*.

8. Završna razmatranja

U ktitorskom natpisu zetskog episkopa Neofita prepoznaje se jednojerovni sistem: fonemi poluglasnika ь su ortografskog tipa nefonemskog sastava i služe za pravilno pisanje leksema po zakonu otvorenoga sloga. Različito od bosanskih natpisa osnovne promjene u vokalskom sistemu nisu izvršene, a desile su se na ostalim područjima srednjojužnoslavenskoga dijasistema: prijedlog vь nije vokalizirao u *u*, a jeri(y) se nije zamijenio u pismu s *i* kao što je to već izvršeno u ostalim južnoslavenskim područjima. Tekst natpisa pretpostavlja denazalizaciju ę>e u pridjevu svet/sveti/svete, potom jǫ>*ju* u imenici m(i)l(os)ti*ju*. Oblik slova *u* zapisan je istočnim tipom dvoslova оу, različito od učestalog 8 bosanske zastupljenosti.

Od najznačajnijih pokazatelja slijeđenja ćiriličke istočne kodifikacijske varijante jeste služenje ligaturama u slučaju proteze, *je*p(iskop)ь i u gramatičkim nastavcima: kral*ja*, m(i)l(os)ti*ju*. Bosanski natpisi bilježe završne morfeme bez prejotacije: *krala*. Kao poseban primjer izdvajamo upotrebu prejotiranog vokala ꙗ za označavanje zamjenice prvog lica *ja* umjesto bosanskoga jata na tom položaju. Nema đerva u pisanju vrijednosti glasova ć i đ kao ni pozicija za te glasove.

Grafemi dzelo(ѕ) upotrebljavaju se u slovnoj vrijednosti i grafemska su obilježja humskog tla općenito skupa s oznakom za đerv[39]. Pored dzela prisutna je

[39] V.: Vojislav P. Nikčević, "Crnogorska redakcija staroslovjenskoga književnog jezika i Miroslavljevo jevanđelje", *Lingua montenegrina*, broj 1, 56, 2008, Cetinje.

i ižica u zamjeni jednog *i* gramatičkog nastavka pokazne zamjenice ovaj *sïi* kao i u ostalim primjerima tranliteracije. Glas jat je u vrijednosti glasa e. Pismo je ustavnog tipa humske stilizacije.

U fonološkim osobitostima utvrđujemo slučaj izjednačavanja poluglasnika s prisustvom tankog jer (**ь**) obilježenim posebnom verzijom grafema y-**ы** u pismu i upotrebu prejotiranih vokala, a jat je etimološki i po fonemskom sastavu točan i nijednom smijenjen s *e* kao što imamo priliku vidjeti to u spomenicima istočne varijante slavenskih jezika.

Fonološku bliskost s bosanskim poveljama 12. stoljeća naći ćemo u glasu ot**ь** - (**ѡ**): primjeri *ôca*, *b(o)žiôv***ь**, *ôblast***ь** i dr.[40] Pojava ispuštanja poluglasnika bez apostrofskog obilježavanja između dva suglasnika specifična je u tome što su to počeci bilježenja riječi narodnoga jezika; počeci oblikovanja narodnih oblika leksema u staroslavenskom tekstu: *pr***ъ***vovênča****nn****ago*.

Inovacije ćemo zateći i na planu morfologije:

a) izmijenjeni padežni nastavci imenica - križani oblici imenica staroslavenske tvorbene osnove s novojezičnim gramatičkim morfemima za odgovarajući padež: Neman**e** umjesto Nemany; milosti*ju*, oblik bliži milošću, umjesto milost**ь**jǫ;
b) prednost kraćih pridjevskih nastavaka u akuzativu i u genitivu naspram dužih u pridjeva složene pridjevske deklinacije: *svetago*, bliže svetog/svetoga, umjesto svetajego, *svetorodnago* umjesto svetorodnajego, *dr***ъ***žavnago* umjesto dr**ъ**žavnajego i dr.
c) drukčiji instrumentalni nastavak u pridjeva neodređenoga vida imeničke deklinacije: *b(o)ži****ôv*****ь** umjesto b(o)ži**ojǫ,** kao ostatak i usvajanje u narodni jezik instrumentalnog nastavka imenice *b(o)g****om*****ь** - kasnije bogom.

Pomenuti sufiksi/nastavci susreću se i u starobosanskom jezičnom i grafijskom sustavu: -ov**ь**, -ago, -om**ь.**[41]

Natpis čuva oblike staroslavenskog sigmatskog aorista u 1.l.jd.: *s***ъ***zdah***ь**.

Sintaksički, natpis zetskog episkopa Neofita je ispisan prosto-proširenom rečenicom i bogat je sintagmama s postpozicijskim položajem zavisnih članova.

Utvrđeno je supostojanje leksema iz različitih grafijskih sistema, te križanje staroslavenizama gramatičkim nastavcima iz narodnog jezika: morfološko - korijen + nastavak: *b(o)ž-i-****ôv*****ь**; tvorbeno - tvorbena osnova + sufiks: *Neman-****e***.

---

[40] Povelja Kulina bana prema peterburškom izvornom primjerku: ôca, ôsmdeset**ь,** iôvana i dr.Također: *ê ban***ь** (trans. ja ban**ь**).

[41] Povelja Kulina bana: *povelov***ь**; natpis sudije Gradiše: *velik(a)go*.

Izvor

1. TOMOVIĆ, Gordana 1974. ***Morfologija ćiriličkih natpisa na Balkanu***, Beograd:Istorijski institut.

Literatura

1. ANIĆ, Vladimir; GOLDSTEIN, Ivo 2007. ***Rječnik stranih riječi***, Zagreb: Novi Liber; Jutarnji list.
2. BROZOVIĆ, Dalibor; Ivić, Pavle 1988. ***Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski***, Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
3. BARIĆ, Eugenija, LONČARIĆ, Mijo, MALIĆ, Dragica, PAVEŠIĆ, Slavko, PETI, Mirko, ZEČEVIĆ, Vesna, ZNINKA, Marija 1997. ***Hrvatska gramatika, II, promijenjeno izdanje***, Zagreb: Školska knjiga.
4. DAMJANOVIĆ, Stjepan 2004. ***Slovo iskona: staroslavenska/starohrvatska čitanka***, Zagreb: Matica hrvatska.
5. DAMJANOVIĆ, Stjepan 2005. ***Staroslavenski jezik***, Zagreb: Školska knjiga.
6. DAMJANOVIĆ, Stjepan 2004. ***Mali staroslavensko-hrvatski rječnik***, Zagreb: Matica hrvatska.
7. ĐORĐIĆ, Petar 1990. ***Istorija srpske ćirilice: paleografsko-filološki prilozi***, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
8. GABRIĆ-BAGARIĆ Darija 2004. ***Primjeri bosanskohercegovačke pismenosti i književnosti od 11. do 19. stoljeća: izbor, transkripcija, predgovor i rječnik***, Zagreb-Sarajevo: HKD Napredak.
9. HAMM, Josip 1974. ***Staroslavenska gramatika***, Zagreb: Školska knjiga.
10. JAHIĆ, Dževad; HALILOVIĆ, Senahid; PALIĆ, Ismail, 2000. ***Gramatika bosanskoga jezika***, Zenica: Dom štampe.
11. KUNA, Herta 1974. ***Hrestomatija starije bosanske književnosti I***, Sarajevo: Svjetlost.
12. ***Lingua Montenegrina*** (god. 1, br. 1): časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja/ urednik Adnan Čirgić 2008. Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević".
13. MOGUŠ, Milan 1971. ***Fonološki razvoj hrvatskoga jezika***, Zagreb: Matica hrvatska.
14. MLADENOVIĆ, Aleksandar 2008. ***Istorija srpskog jezika: odabrani radovi***, Beograd: Čigoja štampa.
15. Mønnesland, Svein 2005. ***Jezik u Bosni i Hercegovini***, Sarajevo:Institut za orijentalne jezike.
16. MATASOVIĆ, Ranko 2008. ***Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika***, Zagreb: Matica hrvatska.
17. MIHALJEVIĆ, Milan 2002. ***Slavenska poredbena gramatika 1***, Zagreb: Školska knjiga.

18. NIKOLIĆ, Svetozar 2005. ***Staroslavenski jezik: pravopis, glasovi, oblici, primeri sa rečnikom***, Verzal: Beograd;Banja Luka.
19. NIKČEVIĆ, Vojislav 1991. ***Gramatika crnogorskoga jezika***, Podgorica: Dukljanska akademija nauka i umjetnosti.
20. PETKOVIĆ, Sava 1935. ***Rečnik crkvenoslovenskoga jezika***, Sremski Karlovci: Srpska manastirska štamparija u Sremskim Karlovcima.
21. PAVLOVIĆ, Milivoje 1956. ***Primeri istoriskog razvitka srpskohrvatskog jezika***, Beograd: Naučna knjiga.
22. SKOK, Petar 1971. ***Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika***, Zagreb: JAZU.
23. ŠIMIĆ, Marinka 2009. ***Jezik srednjovjekovnih kamenih natpisa iz Hercegovine***, Sarajevo: Matica hrvatska.
24. VUKOVIĆ, Jovan 1974. ***Istorija srpskohrvatskog jezika: 1. dio.Uvod i fonetika***, Beograd: Naučna knjiga.
25. VEGO, Marko 1962. ***Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine I***, Sarajevo: Izdanje zemaljskog muzeja.

Elvir Bajraktarević

Rečenica kao polemički argument Danila Kiša
Sintaksostilistička analiza *Časa anatomije*

Sažetak

Knjiga Čas anatomije predstavlja polemički odgovor Danila Kiša na napade koji su uslijedili nakon objavljivanja njegove zbirke pripovjedaka Grobnica za Borisa Davidoviča. U tim napadima na knjigu i njenog autora, Kišu je zamjerano na onome što je već decenijama bila praksa u zapadnoeuropskoj književnosti (a tu se misli i na Borgesa, ili prvenstveno na Borgesa): na citatnosti i pseudocitatnosti, na dokumentarnosti i pseudodokumentarnosti, odnosno na onim književnim postupcima koje danas smatramo tipičnim elementima postmodernističke proze. Ne razumijevajući te postupke, ili ih ne želeći razumjeti, pojedini su novinari, kritičari i pisci Kiša nazvali plagijatorom, što je dovelo do žestoke polemike između dva nepomirljiva tabora, i do nastanka Časa anatomije*. Ovaj rad donosi sintaksostilističku analizu Kišova polemičkog stila, odnosno osvjetljava one postupke i figure koji doprinose ubjedljivosti teksta i njegovoj polemičkoj uvjerljivosti.*

Ključne riječi: *Danilo Kiš, sintaksostilistička analiza, figure ponavljanja i dodavanja, dijade i trijade, slobodni neupravni govor*

Sintaksostilistika je dio stilistike koji ispituje izražajna sredstva i stilističke postupke na planu sintakse. Ona ispituje ekspresivno-impresivne vrijednosti izraza, "afektivan odnos prema predmetu suda" (Antoš 1972: 95), odnosno funkcionalno-stilsku markiranost (Katnić-Bakaršić 2001: 257). Neki od najčešćih stilističkih postupaka na sintaksičkom planu obuhvataju red riječi u rečenici, inverziju, elipsu, hipotaksu i parataksu, asindete i polisindete. I Antica Antoš (1972) i Zdenko Lešić (1975) u sintaksostilističke postupke ubrajaju upravni i neupravni govor, dok se kao posebno važne ističu sintaksičke figure (figure konstrukcije). Rečenica je, dakle, polje posmatranja na sintaksostilističkom planu.

Svojstvo Kišove rečenice u *Času anatomije* je njena višestruka složenost, subordiniranost i ritmiziranost. Rečenica je gotovo po pravilu duga, često afektivna i obilježena brojnim ponavljanjima ključnih riječi (vlastite argumentacije ili spornih sintagmi iz protivnikovog teksta), ili sintaksičkih figura (anafora, antanaklaza, poliptoton) i figurama dodavanja i gomilanja (akumulacija, sinatrezam, distribucija). Takvom rečenicom Kiš dodatno osnažuje svoju poziciju, potkopava protivnikovu, ali i ističe vlastitu polemičku i stilsku kompetenciju, pošto polemika nije samo iznošenje činjenica, nego i način argumentacije: polemičar nadjačava i stilom. Rečenica tako postaje "polemički argument" (Bagić 1999: 250). Ne čudi stoga da je briga za rečenicu uvjetovala brojne sintaksičke figure koje obilježavaju njegov polemički stil.

a) FIGURE PONAVLJANJA

Figure ponavljanja unutar teksta ili jednoga njegovog dijela predstavljaju jednu od važnih strategija kojima se bogati i proširuje iskaz, skreće pozornost na emocionalno stanje polemičara, ukazuje na ključne riječi u argumentaciji, ritmizira rečenica. Kreću se od glasovnih (asonanca, aliteracija i dr.) do diskurzivnih (refren, lajtmotiv). I dok su glasovne figure ponavljanja u proznom tekstu rijetke (o nekima je bilo riječi ranije), leksičke i sintaksičke su znatno učestalije i učinkovitije.

Najčešće figure ponavljanja unutar Kišovog polemičkoga stila su anafora, poliptoton, geminacija i ponavljanje kao "opća figurativna kategorija" (Bagić 2012: 255).

Anafora je figura koja podrazumijeva "ponavljanje iste riječi ili grupe riječi na početku dviju ili više rečenica, dvaju ili više stihova, pasusa" (Katnić-Bakaršić 2001: 314). Od drugih vrsta ponavljanja razlikuje je, dakle, pozicija na kojoj se riječ nalazi; početak rečenice uvijek je jaka pozicija u tekstu, a ponavljanjem, redupliciranjem riječi ili grupe riječi autorova se misao naglašava, tekst ritmizira i čini bolje povezanim.

a) "**Eksperti** se izjašnjavaju! **Eksperti** su se izjasnili protiv plagijata, ali nije važno, **Pigeon** ide na sve ili ništa! **Pigeon** nema šta da izgubi, **Pigeon** zna više o tim stvarima od svih eksperata itd." (Čas, 21)

b) "[...] što se njega tiče, **on** daje sve u pisanoj formi, *Schwarz auf Weiss*, crno na belo, **on** je advokat, pravno i građansko lice, uz to sasvim nezainteresovan, je li, za ovakve zemaljske stvari kao što je ovo žiriranje, **on** se bavi kao kakva šćepanovićevska književna marioneta 'suštinama', **on** piše na svojoj hacijendi parabole o večnosti [...]". (Čas, 25)

c) "**Delo se ne može** prikazati s naličja, kao ćilim ili kao prevod kada se uporedi sa originalnom. **Delo se ne može** prevesti na značenja izvan onih koje ono ima po sebi. [...] **Delo se ne može**, dakle, ispisati unazad, ne može se rekonstruisati [...]." (Čas, 110)

Primjer a) karakterističan je po udruživanju dvije anafore koje stoje u antitetičkom odnosu: s jedne su strane eksperti čije je stajalište u priči o plagijatu jednako Kišovom, s druge Pigeon, čije se trostruko zazivanje završava ironično, antifrazom. Paragraf je dodatno ritmiziran bezvezničkom strukturom (asindetom) i pripovjedačkim prezentom, čime se iskaz ubrzava, a prikazana radnja približava čitatelju. U primjeru b) anafora je u službi ocrtavanja polemičkog portreta. Anaforički se ponavlja zamjenica *on*, dok se posebna stilogenost postiže time što sadržaj zamjenice *on*, koja se u odlomku javlja još nekoliko puta, saznajemo tek na kraju dugog odlomka: "Potpis: Erih Koš, književnik" (Čas, 25). Insistirajući na zamjenici, koristeći je kao pomoćno sredstvo za oslikavanje polemičkog portreta, skrivajući identitet protivnika do kraja odlomka, postiže se svojevrsni suspens, napetost koja proističe iz neznanja (*on*) i rješenja (Erih Koš). U primjeru c) anaforički se ponavlja grupa riječi (subjekt rečenice i nepunoznačni modalni dio složenog predikata). Triput ponovljena, ova grupa riječi još čini i gradaciju, jer je iskaz konstruiran tako da svakim ponavljanjem donosi novu *semu kvantiteta*. Završni zaključak dodatno je potvrđen konkluzivnim veznikom *dakle* koji povezuje nepunoznačni i punoznačni glagol. Zapravo je najveći broj anafora u *Času anatomije* realiziran upravo kao trodijelna struktura: prvi dio uvodi misao, drugi je razvija, treći iznosi ili zaključak ili konačni argument koji se ne pobija.[1]

Poliptoton i **geminacija** su figure ponavljanja koje označavaju ponavljanje iste riječi u stihu ili rečenici, s tom razlikom da poliptoton označava ponavljanje iste riječi u različitom obliku (padežu, rodu, broju, i sl.), a geminacija u nepromijenjenom. Kao i drugim figurama ponavljanja funkcija im je isticanje, insistiranje na određenoj ideji, misli, pretvaranje određenog pojma u motiv teksta (odlomka).

d) "[...] da je ta knjiga, dakle, '**jevrejska** stvar', to jest knjiga o **Jevrejima**, a kad je već knjiga o **Jevrejima**, onda je mogla biti napisana pošteno, a ne pristrasno kako je napisana, jer bilo je **Jevreja** i na drugoj strani, bilo je **Jevreja** i među čuvarima logora i među egzekutorima [...]? Knjiga je ta, dakle, o **Jevrejima**, stoga irelevantna, ona ne govori ni o nama niti za nas, što znači 'nije naša' [...]" (Čas, 20)

[1] Naprimjer: "**Pisac** prepušta njima, tim izmišljenim svjedocima, da veruju u svoj (morijakovski) sveznajući i subjektivni sud, **pisac** skida sa sebe odgovornost za psihološke postupke svojih junaka, za njihovu uverljivost ili neuverljivost što se tiče psihološke motivacije. U svakom slučaju, **pisac** ovim postupkom izbegava istočni greh realističkog romana [...]" (Čas, 126)

e) "U te se dve novinarske i nepismene pigeonovske paškvile (objavljene u *Oku*) kao u kloaku sleglo sve ono što je književna čaršija prepričavala već mesecima, to jest da ja 'koljem zaklano **jagnje**', pri čemu je to '**jagnje**' eufemizam za staljinizam, pa, dakle, ja koljem i derem siroto **jagnje** staljinizma, koje ne samo što je **jagnje**, bivše **jagnje**, nego pošto je bivše, ono je i mrtvo **jagnje**, agnec Božji, pa sam ja tako proglašen još i za strvodera, koji kolje posvećen i po svim vjerskim propisima zaklani *košer* [...]." (Čas, 19)

Golubović je u svom tekstu *Ogrlica od tuđih bisera*, navodeći to kao zamjerku, napisao da su junaci *Grobnice za Borisa Davidoviča* "isključivo Jevreji pobunjenici". Insistirajući na tom pojmu Kiš ga problematizira, pripisujući protivniku antisemitske i nacionalističke crte. Pri tome se još koristi i *govorom Drugoga*: negativan stav prema Jevrejima, što želi imputirati svojim polemičkim protivnicima, Kiš iznosi *slobodnim upravnim govorom*, direktnim govorom drugoga uključenim u vlastiti govor. U primjeru b) Kiš od fraze "kolje zaklano jagnje", kojom mu je zamjerano da se obračunava sa mrtvim, preživljenim staljinizmom, pravi uporište svog iskaza, proširuje i frazu i diskurs, karikirajući i izvrgavajući ruglu misao protivnika. Istovremeno, grubost te sintagme (*klati, zaklano*) omogućava mu da uvede niz sniženo markiranih riječi (*nepismena paškvila, kloaka, strvoder*), kojima grubo karakterizira polemičkog protivnika.

Ponavljanje je opća diskurzivna figura koja počiva na pojavljivanju istih ili sličnih glasova, riječi, grupa reči, sintaksičkih obrazaca, kompozicijskih jedinica. Smatra se jednim od osnovnih postupaka kojima se tekst organizira u koherentnu cjelinu (Popović 2010: 549). Ima izuzetnu retoričku snagu koja je u proizvodnji "emfaze, jasnoće, diskurzivnog proširivanja i sugeriranja emocionalnih učinaka" (Bagić 2012: 255). Autor izabira nekoliko ključnih riječi koje ponavlja u tekstu, privlačeći pozornost čitatelja, ističući svoj emocionalni i intelektualni stav.

f) "No šta **znači**, pitam vas, šta **znači** ovde ta kukavno-dvosmislena reč '**pominjati**' uz ime jednog **pisca** imena drugih **pisaca**, osim, možda, uspostavljanja duhovne veze i **uticaja**, ali **to** više nije '**pominjanje**', **to** zahteva izučavanje tih **uticaja**, **to znači** odgovornost, a reč '**pominjati**' u našem jeziku najčešće stoji u sintagmi '***pominjati*** majku (oca)', a **to znači** *materitsa* (na ruskom), a **to znači** da se služiti jeremićevskim **lukavstvom** ne isplati, jer se tako ne može reći ništa suvislo i inteligentno, nego samo **lukavo**, i te osobe od velikog svog **lukavstva** gube moć **govora** i opštenja, one **jedno misle** a **drugo govore** (**pišu**), **jedno pišu** a **drugo misle**, a da iz tog njihovog nagonskog **govorenja** čovek jedva može razabrati tu **lukavo** skrivenu '**misao'** i 'aluziju', jer to više i nije ljudsko **govorenje**." (Čas, 211)

Krenuvši od termina "pominjati" kojeg vadi iz Jeremićevog teksta, i proglasivši ga spornim (dvostruko spornim: jednom kad tvrdi da je pojam primjereniji drugačijem kontekstu, drugi put kad tvrdi da izučavanje veza i uticaja između dva djela ili dva pisca zahtijeva dublje i temeljitije istraživanje od onog koje provodi Jeremić), Kiš u iskaz uvodi niz riječi koje povezuje sa spornim pojmom (utjecaj, pisati, misliti, lukavstvo...), sve ih višestruko ponavlja, ostvarujući time izrazitu afektivnost, bolju koheziju teksta, proširujući diskurs, ali i opovrgavajući protivnika. Cijeli odlomak Kiš dodatno stilizira direktnim obraćanjem čitatelju ("No šta znači, pitam vas..."), ostvarujući konativnu funkciju, uvodeći čitatelja u dijalog u kojem on, čitatelj, nema drugog izbora nego zauzeti Kišovu stranu.

Poseban se efekat postiže udruživanjem figura ponavljanja, kao u sljedećem primjeru:

g) "I kakva je to, molim, uvreda reći da kod jednog pisca 'ima mesta koja se mogu naći i kod drugih pisaca', ta pisci smo svi mi (sugerira dobroćudni Jeremić), između *écrivain i écrivant* ne treba praviti razliku, i šta je tu, dakle, važno što Medvedev i Reo nisu pisci, pisci su i istoričari i kunsthistoričari, svako je pisac ko *piše*, ko drži pero u ruci, pa, eto, i Jeremić je pisac, samo što on nema vremena da *piše*, no i on mrči pero, bar toliko – i tako – kako ga mrči šef kafane kada sastavlja jelovnik, i usidelica kada piše svoje dijetalne recepte, i smušeni gimnazijalac kada beleži u svoj tajni dnevnik svoje tajne petparačke sanjarije, i trgovac kada opljune plajvaz da sračuna zaradu, i skriben-diletant kada zasuče rukave da zapiše svoje 'kratke tekstove zasnovane na zapažanju raznih pojava o čoveku i svetu', dakle svoje kratke misli-apoftegme-gnome o braku, o ljubavi, o inspiraciji, i *izveštač* kada seda za mašinu kako bi tim gestom ušao u literaturu, makar na vrata za služinčad, i Nach neki Joca kada pravi beleške i fotokopije koje potpisuje (ćirilicom) kao naš 'Joca' – sve je to 'literatura', sve je to – zar ne? – *napisano*, zapisano." (Čas, 170)

Prvi dio odlomka, sa učestalim pojavljanjem i variranjem riječi *pisac*, predstavlja poliptoton, dok drugi dio predstavlja sintaksički paralelizam (ponavljanje rečnica iste rečenične strukture i rečeničnog reda), realiziran u nabrajačkome nizu ("I usidelica kada piše..., i smušeni gimnazijalac kada beleži..., i trgovac kada opljune..." itd.). Ove su dvije figure istovremeno i značenjski povezane i funkcioniraju kao poređenje: ključna riječ poliptotona, *pisac*, predstavlja predmet A (ono što se poredi), dok paralelizam predstavlja predmet B (ono sa čime se poredi).

b) FIGURE DODAVANJA (GOMILANJA)

Osim figurama ponavljanja iskaz se proširuje i figurama dodavanja. Figure dodavanja podrazumijevaju dodavanje iskazu istih, sličnih ili različitih elemenata kojima se razvija misao, naglašava neki određeni pojam ili nabrajaju dijelovi neke cjeline. Pogodno su sredstvo za iskazivanje erudicije, elokvencije, kompetencije, afektivnosti. Nabrajanje i dodavanje novih elemenata izrazu često predstavlja i užitak: pisac uživa, kaže Umberto Eco, u neprestanom nabrajanju, zaljubljuje se "u zvuk reči koje imenuju niz stvari." U tom slučaju "ide se od spiska koji se odnosi na *referente* i *označeno* ka spisku koji se odnosi na *označitelje*" (Eko 2013: 111).

Dominantne figure dodavanja (gomilanja) u Kišovom polemičkom stilu su akumulacija, sinatrezam i gradacija. Pošto sve ove figure podrazumijevaju nabrajanje, granica između njih često nije u potpunosti iznijansirana, pa je teško odrediti gdje završava jedna, a počinje druga. **Akumulacija** i **sinatrezam** često se izjednačavaju; u oba slučaja riječ je o figurama gomilanja homofunkcionalnih članova, jezičnih elemenata koji u rečenici zauzimaju istu sintaksičku poziciju (Katnić-Bakaršić 1996: 48). Ako se posmatraju kao odvojene figure, onda se kaže da akumulacija označava gomilanje jezičnih elemenata bliskog značenja, a sinatrezam gomilanje različitih pojedinosti. **Gradacija** također predstavlja nabrajanje više jezičnih elemenata (najmanje tri), od kojih svaki element nosi "dodatnu semu kvantiteta (intenziteta) u odnosu na prethodni" (Katnić-Bakaršić 2001: 312), čime se postupno ili pojačava ili ublažava kakva misao ili stav.

a) "Poruke su stizale, telefoni i arapski telefoni su **brujali i zvrndali i zvrckali**, Bulatović je **sa državnih telefona, iz nadleštava, iz Kluba, iz knjižara, privatnih salona i *saloona*, iz izdavačkih preduzeća i novinskih i časopisnih redakcija** panično obaveštavao Zagreb, Ljubljanu, Titograd, Sarajevo, saopštavajući najnovije vesti – strogo pov. što se izvora tiče – *Duga* obustavila štampanje!" (Čas, 21)

b) "O svemu sam tome, u romanesknoj formi, progovorio u romanu *Bašta, pepeo*, **o toj mojoj ranoj svesti o nekom naslednom prokletstvu, kao i o mojim dugogodišnjim religioznim krizama koje su me mučile, o toj religioznoj, mladalačkoj, dečjoj krizi** u senci **katoličkog rituala, malog katehizisa, dečje biblije, *Gyermekszivek hodolata*, harmonijuma što ga je svirala naša učiteljica, crkvenih misa, časova veronauke, biblijskih legendi, svečanosti prvog pričešća (iz kojeg sam bio izopćen), brujanja zvona sa seoske crkve, strahova od kazne Božje**." (Čas, 42)

Primjer a) pokazuje čest Kišov postupak koji počiva na spajanju figura nabrajanja. Kiš prvo nabrajanjem nepotpunih sinonima u odlomak uvodi akumulaciju u užem smislu, članovi su veznički povezani, čime se ostvaruje polisindet, dok snižena markiranost leksike služi za ironiziranje supolemičara (protivnika). Nakon akumulacije odmah slijedi sinatrezam koji brojnošću i raznovrsnošću članova sugerira paničnu i histeričnu atmosferu koju su polemički protivnici, u ovom slučaju Miodrag Bulatović, stvarali.

Primjer b) također je karakterističan za Kišov polemički stil. Odlomak se također može posmatrati kao spoj dviju figura, distribucije i akumulacije. **Distribuciju** Marina Katnić-Bakaršić (1996: 48) definira kao podvrstu akumulacije, figuru gomilanja koju karakterizira postojanje dvaju dijelova: prvi je član semantički uopćen i služi kao kataforički element, dok je drugi dio niz homofunkcionalnih rečeničnih članova koji taj kataforički element semantički preciziraju i specifiraju. U primjeru b) semantički uopćeni dio dolazi na početku rečenice: *O svemu sam tome...*, iza čega slijedi nabrajački niz u lokativu, do dijela "u senci", koji precizira taj kataforički element. Na distribuciju se, u istom dahu, nastavlja akumulacija čiji se članovi, genitivne sintagme, vežu za pojam iz prethodnog niza: tako jedan član distribucije postaje leksem za čije se značenje vežu članovi sljedeće figure, akumulacije.

Ovakvo udvajanje figura dodavanja, gomilanje jezičkih elemenata i njihovo povezivanje stvaraju izuzetan retorički efekat, *besjedničko pojačavanje* (Eco 2013: 113): detaljistički prikazuju ljude i pojave, emocionalno boje iskaz, ritmiziraju tekst.

Poseban je tip akumulacije gomilanje članova poredanih abecednim redom, čime se ostvaruje i diskurzivna figura abecedarij.

c) "[...] jer, rekosmo već, Jeremić od talenta ima jedino *Sitzfleisch*, a taj je *Sitzfleisch* možda još nekakvom garantijom da bi ta analiza mogla biti *detaljna*, što će reći, u njegovom slučaju: **anahronična, bezbojna, citatska, činovnička, džangrizava, đačka, efemerna, farizejska, horizontalna, ignorantska, jalova, kompilatorska, nedarovita, otaljana, prazna, račundžijska, sterilna, uvijena, zaludna**, kao i sve njegove kritike, zajedno sa njegovim apoftegmama!" (Čas, 231)

d) "Rekao sam, otprilike, da 'kritička analiza mog opusa' iz pera Dragana Jeremića može biti samo **apatična, činodejstviteljna, epitelna, isceđena, jeremićevska, licemerna, nemoralna, rudimentalna, šablonska, vatrogasna i žalosna**, kao što je žalosnojadno sve što Jeremić piše." (Čas, 233)

Ovakva akumulacija prije svega pokazuje ironičan odnos prema predmetu opisivanja. Jasno je da ovaj niz epiteta Kišu ne služi za podrobniji opis protivnika, nego se gomilanjem kontekstualnih sinonima protivnik ocrnjuje i ismijava,

a o sebi stvara slika kao o domišljatom, dosjetljivom, elokventnom govorniku. Oba odlomka imaju isti *predmet*: Jeremićevu kritiku, njegov kritički rad, a Kiš pazi da u drugom primjeru ne ponovi nijedan od epiteta iz prvog, demonstrirajući i na taj način svoje sposobnosti, svoje mogućnosti izražavanja.

Sljedeći akumulacioni niz u formi abecedarija nema ironičan karakter. Praveći "izbor po srodnosti", spisak pisaca čije je stvaralaštvo imalo utjecaja na njegovo, Kiš pravi *spisak vrijednosti*, koji gomilanjem poznatih i priznatih imena, živih ili mrtvih klasika, sam po sebi djeluje kao jako retoričko sredstvo.

e) "[U] taj bi spisak, u konkretnom primeru, morali ući, te izoanemere i izogone ne bi smele zaobići ova imena: **Adi, Andrić, Apoliner, Babelj, Bart, Belou, *Biblija*, Borhes, Broh, Crnjanski, Cvetajeva, Čehov, Džojs, Fokner, Fuko, Gogolj, Hamsun, Kafka, Kazancakis, Keno, Kestler, Kostolanji, Krleža, Lotreamon, Ljermontov, Malaparte, Man, Mandeljštam, Mopasan, Petefi, Piljnjak, Prust, Puškin, Rable, Rob-Grije, Vl. Rejmond, Sartr, Isidora Sekulić, Servantes, Šklovski, Tolstoj, Turgenjev, T. Vulf, Virdžinija Vulf**..." (Čas, 213)

Za razliku od akumulacije i sinatrezma kod kojih poredak nagomilanih članova u rečenici nije bitan i može se mijenjati bez promjene smisla (osim ako se realiziraju u formi abecedarija, kao u prethodnim primjerima), **gradacija** kao figura dodavanja zahtijeva da članovi stoje u određenom poretku u kojem svaki naredni član koji se uvodi dodatno intenzivira iskaz, donosi mu dodatnu "semu kvantiteta". Gradaciju čine najmanje tri člana (riječi, sintagme ili rečenice) čije se zajedničko semantičko jezgro svakim novim članom dopunjuje i proširuje. Kao i druge figure dodavanja pogodna je za iskazivanje subjektivnosti, emocionalno bojenje izraza, dodatno nijansiranje misli, proširivanje diskursa.

Uz tekstualnu gradaciju koja se realizira na nivou teksta, Marina Katnić-Bakaršić (1996: 12) razlikuje semantičko-stilističku i sintaksičku gradaciju. Semantičko-stilistička gradacija najčešće je tročlane strukture i nosilac je afektivne, često i estetske poruke.

f) "Čim je plamen buknuo, [...] oni su se naglo povukli i skrili se iza svojih institucija, iza svojih laži, porekavši svoje dojučerašnje **javne, polujavne i tajne** izjave, srećni što su prošli sa opekotinama drugog stepena." (Čas, 8)

g) "[V]est o tome da sam svoju knjigu prepisao prošla je brzinom košave predelom kojim košava u nas duva, a sve što je **pismeno, polupismeno, četvrtpismeno i nepismeno** (pogotovu ove poslednje kategorije stanovništva), govorilo je o tom neviđenom događaju [...]." (Čas, 18)

h) "S teretom takve **tajne, polujavne ili javne** misije, N. N. postaje čovek akcije, narodni tribun, privid individuuma." (Čas, 31)

i) "Novinari su već imali spremljene beležnice i oštro zašiljene olovke, **stvar je čekala, stvar je bila u vazduhu, nestrpljenje je bilo dovedeno do paroksizma** [...]." (Čas, 19)

Primjeri f), g) i h) predstavljaju pridjevski gradacioni niz na čijem se početku i kraju nalaze antonimi, između kojih dolaze "srednji" pojmovi. Posebno je zanimljivo ponavljanje pridjeva u gradacionom nizu u obrnutom smjeru, u primjerima f) i h), pogotovo što se nalaze u potpuno različitim kontekstima, što pokazuje izuzetnu privlačnost gradacije kao ekspresivne figure. U primjeru g) pored "srednjeg" pojma "polupismeno", Kiš uvodi i neologizam "četvrtpismeno", čime dodatno potencira svoju tvrdnju i intenzivira iskaz. U primjeru i) nosilac intenziteta nije jedna riječ unutar rečenice, nego cijela rečenica.

Sintaksička se gradacija realizira tzv. gradacijskim rečenicama, a odlikuje se dvočlanom strukturom i postojanjem specijaliziranih gradacionih veznika (*ne samo – nego/već, ne toliko – koliko, a kamoli, a naročito...*). Katnić-Bakaršić (1996: 76) gradacioni veznik *ne samo – nego/već (i)* smatra gradacionim veznikom *par exellence*, a gradacione rečenice povezane ovim veznikom daleko najzastupljenije.

j) "Da je vreme izmišljanja prošlo, [...] da 'ništa nije fantastičnije od stvarnosti' **nije samo** spretna doskočica jednog književnika, **već** se ta fantastika stvarnosti prikazala modernom čovjeku kao *fantastična stvarnost* [...]." (Čas, 69)

k) "Štaviše, postoji tu, [...] jedna tako reći opsesivna težnja ka domumentarnom, **ne samo** na nivou književne prakse **nego** i na planu teorije." (Čas, 146)

l) "No kako ova knjiga koju čitalac sada ima u rukama **nije samo** *coup de grace* za dr Jeremića **nego** i dijalog sa meni nepoznatim čitaocem, [...]." (Čas, 151)

m) "Jeremić [se] kune sasvim kukavno da *"ne zna ništa o kampanji povodom Kiša"*, jer makar bila u pitanju vrlo akutna amnezija, ipak je to neshvatljivo, to jeremićevsko odsustvo i plovljenje po nebesima, **ne samo** stoga što je ta 'kampanja povodom Kiša' trajala punim intenzitetom nekih šest-sedam meseci **nego** i zato što je u toj kampanji učestvovao, **ne samo** zakulisno, **nego** i javno, svojim "polemosima", [...] taj isti Dragan M. Jeremić, glavom i bradom!" (Čas, 234)

Funkcija sintaksičkoga tipa gradacije manje je u izražavanju afektivnosti ili postizanju estetskih efekata, a više usmjerena ka argumentativnom, ubjeđivačkom diskursu. Ova je gradacija svojstvena "kontekstima u kojima dominira

pokazivanje, dokazivanje, uvjeravanje" (Bagić 2012: 129), pa zato i zauzima važno mjesto u polemici. Istovremeno, ona govorniku omogućava da iskaže sposobnost sagledavanja šire slike, slično kao antiteza zasnovana na konstruiranju rečenica na principu smjene negacije i afirmacije. Prethodni primjeri pokazuju da se članovi gradacionih rečenica, povezani korelacionim (dvočlanim) veznicima, odlikuju nejednakim intenzitetom, da stoje u poredbenom odnosu i da je jedan član uvijek nosilac više značenja u odnosu na drugi, da jedan član dominira nad drugim: dok prvi član iznosi jednu općiju, poznatiju ili vidljiviju stvar, drugi član donosi novu informaciju, više subjektivnu i originalnu.

Poseban sistem širenja diskursa dodavanjem novih članova jeste sistem **dijada** i **trijada**. Kiš svoju argumentaciju rijetko izvodi rečenicama u kojima poziciju rečeničnih članova zauzima jedna riječ, već se riječi gomilaju i udružuju u nezavisne sintagme, u nizove pridjeva, zavisnih sintagmi ili klauza. Naime, Kišov govor vrvi od dijada, dvostrukih dijada, trijada ili mnogostrukih nizova, koji se ostvaruju na razini riječi, sintagme ili rečenice (postupak koji Stanko Lasić pronalazi u Starčevićevim polemikama – Lasić: 2014: 15). Dijadni sistem argumentacije kod Kiša je toliko čest da se može smatrati njegovim prirodnim govorom, *diferentiom specificom* njegovog stila.

n) "Posle **dugog** i **neslavnog** života od nekih mesec-dva, za koje je vreme obigrao (...) sve naše književne **'salone'** i ***saloone*** (...) intoniran **sasvim leženo** i **sasvim 'objektivno'** (...) s kojim su neki beogradski pisci **odlazili na spavanje** i **budili se iza sna** (...) a ta vest o **predstojećem skandalu** i o **književničkoj sahrani prvoga reda** dospela je u svojoj **najfantastičnijoj, bulatovićevskoj**, verziji (...)" (Čas, 17)

Ili:

o) "Jer to je, taj način **čitanja** i **interpretiranja** (...) priviđaju fantomi **svuda** i **na svakom mestu** (...) one **psihološke** i **moralne** izopačenosti (...) **za *nas*** i ***protiv nas*** (...) one poremećene svesti koja je **u svakom vremenu** i **pod svim meridijanima** (...) kao **opomenu** i **javno priznanje** (...) licitarsko kičersko srce s **ogledalcetom** i **pisanim cvetićima** (...) **slika** i **prilika** te vašarske *mauvais-gout* **nacionalističke svesti** i **spomenarskih mitologema** od **testenine** i **šerbeta** (...)" (Čas, 35-36)

Prisustvo dijada i njihovo umnožavanje karakterističko je i za Kišove polemički orijentirane eseje:

p) "Posleratni razvitak srpske proze vidim kao **sporo micanje** i **bolnu konvulziju**, kao **slučajan** i **sporadičan blesak nekog** talenta, **neke** knjige; kao lagano

micanje i **otvaranje ka Evropi, ka svetu**, u tim **slučajnim** i **sporadičnim** blescima talenata; kao **skriven** ili **nesvestan** napor pojedinaca da se odvoje od teorije naturalizma, realizma i socrealizma; (...).” (Homo poeticus, 77)

q) “Takozvana angažovanost na književnom planu i nije ništa drugo do deteminanta **te** i **tako** shvaćene književnoteorijske premise: **slikati** život provincije, **pisati** ‘za polzu naroda’. Svako odstupanje od **ove** i **ovakve** poetike, **jedinomogućne** i **jedinovažeće**, smatra se **luksuzom** i **atakom na dobre običaje** i **na svetinju naše tradicije**, a teror ove zaostale koncepcije **života** i **literature** postaje još poslednja književna politika, **danas** i **ovde**.” (Homo poeticus, 85)

Dijadni niz nerijetko upotpunjava trijada koja, po Lasiću, sadržava i sklad i insistiranje: “skladom poziva na razumnu distanciju, inzistiranjem upozorava na posebnu važnost rečenoga. Ona je uvijek znak iznimnosti: svojim velikim (ali ne prevelikim) brojem nameće se kao *umjerena* (*savladana*) *strast*” (Lasić: 2014: 12). Lasić trijadu vidi kao most između dijade i mnogostrukih nizova, tj. kao samostalnu jedinicu koja djeluje u dva pravca: ona “proširuje uskoću binarnih grupa i istodobno sažima raspršenost polimernih nizova (Lasić 2014: 12). Kombinirajući dijade i trijade, Kiš dijadama dopušta da dominiraju, dok trijade gotovo nikad ne udvaja, namjenjujući im ili centralno mjesto kao u primjeru r), okružujući ih dijadama, ili finalno mjesto kao u primjeru s), kao zaključak. Istovremeno, paralelizmom kojim se ostvaruju dijade i trijade uspostavlja se i specifičan ritam, i ostvaruje dojam zaokruženosti izraza.

r) “To znači da pisac želi da dâ do znanja čitaocu da fabula priča **nije** gola konstrukcija, **nije** pusta izmišljotina, nego da je zasnovana na **nekakvim** vražjim činjenicama, na **nekakvim** vražjim svedočanstvima, na **nekakvim** dokumentima, jer je *zapisana* rukom ‘**časnih ljudi** i **pouzdanih svedoka**’.” (Čas, 101)

s) “Da budem jasniji: posmatrao sam u svom detinjstvu neke mađioničare (Šklovski navodi sličan primer) **koji** su me držali, **koji** su držali publiku, svojim mađioničarskim trikovima u začaranom svetu nečeg natprirodnog, i **svojim** su nas hokus-pokusima, **svojim** abrakadabrama dovodili **do** ushićenja, **do** nekog metafizičkog drhtaja koji provejava iz svega što imađaše u tome privid **onozemaljskog**, **demonskog**, **čudesnog**.” (Čas, 109)

Još jedan važan postupak kojim Kiš ostvaruje polemički cilj diskreditacije protivnika, ali i literarizira polemiku, jeste upotreba **slobodnog neupravnog govora**. Slobodni neupravni govor (slobodni indirektni stil, slobodni neupravni diskurs) književni je postupak kojim se predstavljaju misli i iskazi lika. On zadržava gramatičku formu neupravnog govora, u koji se zatim unose nijanse (leksičke, sintaksičke,

stilske) direktnog govora lika. Na taj način dolazi do spoja "dva diskurzivna događaja (pripovedačevog i diskurzivnog čina lika), dva stila, dva jezika, dva glasa, dva semantička i aksiološka sistema" (Prins 2011: 185). U književnom djelu pripovjedač govor lika inkorporira, "uvlači" u svoj govor, te ga na taj način karakterizira. U polemici polemičar zauzima poziciju pripovjedača, a polemičkog protivnika smješta na poziciju lika. Navodeći indirektno protivnikov govor i prilagođavajući ga svome govoru, polemičar postaje "prisutniji" u protivnikovom tekstu više nego da se poslužio citatom. Polemičar na taj način "aktivno percipira protivnikov govor, tojest istodobno ga navodi, komentira i zauzima stav prema njemu i njegovu vlasniku" (Bagić 1999: 210). Iako slobodni neupravni govor može imati "naročiti afinitet spram gramatičkog trećeg lica" (Prins 2011: 186), on se ostvaruje i u prvom licu, kako ga i Kiš koristi, čineći prave ili iskonstruirane prigovore protivnika dijelom svoga govora, ostvarujući afektivnost i emocionalnost izraza, diskreditirajući i prokazujući protivnike. U sljedećem primjeru Kiš protivnicima ("književnoj čaršiji") pripisuje nacionalizam i antisemitizam:

t) "U te se dve novinarske i nepismene pigonovske paškvile (objavljene u *Oku*) sleglo kao u kloaku sve ono što je književna čaršija prepričavala već mesecima, to jest da ja 'koljem zaklano jagnje' [...], pa sam ja tako proglašen još i za strvodera [...], umesto da pišem 'o nama', a kad već pišem o tim svarima, to jest kada prodajem to zaklano staljinističko jagnje na malo, **zašto se ja, kad sam već takav hrabrèc, ne poduhvatim neke druge teme, a ne te (pa da ga vidimo!); da je ta knjiga, dakle, 'jevrejska stvar', to jest knjiga o Jevrejima, a kad je već knjiga o Jevrejima, onda je mogla biti napisana pošteno, a ne pristrasno kako je napisana, jer bilo je Jevreja i na drugoj strani, bilo je Jevreja i među čuvarima logora i među egzekutorima, zapravo i nije bilo drugih egzekutora, a gde su oni u toj knjizi, sve te ubice? gde su? Knjiga je ta, dakle, o Jevrejima, stoga irelevantna, ona ne govori ni o nama niti za nas, što znači 'nije naša', sve to što je u njoj rečeno rečeno je već davno, ne samo kod Solženjicina nego i u drugim memoarima i knjigama [...], i sve je to – uostalom – odnekud prepisano (dokazni materijal se sprema), jer kakve on (to jest D. K.) ima veze sa svim tim, kada nije bio u logoru itd., itd.**" (Čas, 19-20)

Tehnikom slobodnog neupravnog govora Kiš protivnike diskvalificira na moralnoj razini, kao u prethodnom primjeru. U narednom primjeru moralnoj diskvalifikaciji pridružuje se i estetska; Kiš, prikazujući Jeremićev govor kao zbrkan, nejasan, govori da su Jeremićeva misao i stil nejasni, zbrkani, uvijeni, neiskreni:

u) "Dragan M. Jeremić, kao član žirija Andrićeve nagrade [...], izjavljuje na jednoj od sednica žirija da knjiga *Grobnica za B. D.* treba da se skine sa liste

kandidata, i to iz viših ‘moralnih razloga’. **Da što se njega tiče, on, D. Jeremić, ima o meni kao piscu inače sasvim dobro mišljenje, uopšteno govoreći je’l da, ali, međutim, s obzirom na neka ‘otkrića’, on lično smatra, da uprkos svemu što je o meni pozitivnog rekao, ta knjiga ne može da se kandiduje ‘iz moralnih razloga’! Samo toliko! Naravno, ipak, dakle, itd., itd...** U jednu reč, sasvim švindlerski i sasvim jeremićevski! (Čas, 24)

Retorički i polemički efektnim čini se slobodni neupravni govor udružen sa figurom gomilanja:

v) “Taj književni samozvanac i opskurant uzeo je na sebe nezahvalnu ulogu da bude svojevrsnim *vox populi*, to jest glas čaršije, i on je napisao za mene da sam reproduktivac, imitator, da preuzimam kompletne celine priznatih pisaca, da pravim lažne perle, da je moja knjiga ne previše slobodan prevod Borhesa, da pišem isključivo o Jevrejima-pobunjenicima, da poturam lažne podatke, da zloupotrebljavam autentičnost, da želim da zbunim one koji se mogu zbuniti, da stavljam sebe pod navode, da potcenjujem sredinu kojoj upućujem svoje knjige, da prepisujem iz tuđih dela, da nedopušteno prisvajam tuđu duhovnu svojinu, da nisam u posvetama naveo imena onih koji su mi pomagali, da je, kada se sve to odbije, od mene ostao samo lepak, da je centralna priča u knjizi kompletno preuzeta, da to nije umetničko oblikovanje, da ja oblikujem već oblikovano, da prepisujem, da je moja knjiga ogrlica od tuđih perli, da se kitim tuđim perjem, da hoću da uđem u književnost kao prepisivač, da sam zamenio državu, da ga nazivam Vlahom itd.” (Čas, 26)

Grafostilistički izdvojivši niz u kojem nabraja sve zamjerke koje mu je Golubović uputio u svoja dva teksta, Kiš stavlja do znanja da citira Golubovića, da prenosi njegove riječi, da koristi njegov *glas*, ali cijeli taj niz formalno prilagođava svome izrazu, ostajući u gramatičkom prvom licu. Takvo je poosobljavanje optužbi naročito ekspresivno i stilski veoma efektno, pogotovo što unutar knjige koja vrvi polemičkim citatima i komentarima na taj način doprinosi raznovrsnosti govora i polemičke argumentacije.

Tehniku slobodnog neupravnog govora Kiš je njegovao i u esejima, pogotovo onima zasnovanim na antitetičkim odnosima i polemički intoniranim (npr. eseji *Sveta Simona* i *Homo poeticus, uprkos svemu*) gdje u svoj izraz, afektivan, ekspresivan, emocionalan, upliće govor drugog, upravljajući i manipulirajući njime.

Književna polemika je prije svega pisani oblik koji se ostvaruje u novinama, a nerijetko i u knjizi. Kao takvoj, osnovno joj je oružje jezik i sposobnost uvjerljivog argumentiranja, ali i šira jezična kompetentnost koja uključuje i stilsku

dotjeranost rečenica.[2] Zato, činiti jezične greške u polemici znači pokazati nesposobnost vladanja tim glavnim oružjem, što predstavlja poziv polemičaru da se pozabavi protivnikom kao nekompetentnom osobom koja nema pravo izricati sudove kakve izriče.

Kad analizira rečenice svojih polemičkih protivnika, Kiš im prilazi na svim nivoima jezične analize. On im zamjera lošu zvučnost, nepoznavanje morfologije, nezgrapne sintagme sa krivim pridjevima, semantičku nekompetentnost, dok se u vlastitoj argumentaciji, na sintaksičkom planu, služi svim vrstama nagomilavanja elemenata i višestrukim ponavljanjima da bi dodatno podcrtao, utvrdio ili istakao stavove do kojih mu je posebno stalo. To neprestano udvajanje sintaksičkih pozicija i nagomilavanje jedinica uvijek je u službi amplifikacije, diskurzivne figure kojom se iskaz čini bujnijim, rječitijim, i koja čini da se protivnik pobije i kvantitetom: kvantitetom dokaza, misli, emocija, rečenica, ironije.

Izvor

Kiš, D. (1990.) *Čas anatomije*. Sarajevo: Svjetlost.

Literatura

Antoš, A. (1972). *Osnove lingvističke stilistike*. Zagreb: Školska knjiga.

Bagić, K. (1999). *Umijeće osporavanja: polemički stilovi A. G. Matoša i M. Krleže*. Zagreb: Naklada MD.

Bagić, K. (2012). *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.

Eko, U. (2013.) *Ispovesti mladog romanopisca*. Beograd: Službeni glasnik.

Katnić-Bakaršić, M. (1996). *Gradacija*. Sarajevo: Međunarodni centar za mir.

Katnić-Bakaršić, M. (2001). *Stilistika*. Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.

Lasić, S. (2014.) *Starčevićeve pamfletske strategije. Svijet ekstremnih antiteza*. http://www.hrvatskiplus.org - Dostupno na dan: 17. 4. 2014.

Lešić, Z. (1975). *Jezik i književno djelo*. Sarajevo: Svjetlost.

Popović, T. (2010). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos art/ Edicija.

Prins, Dž. (2011.) *Naratološki rečnik*. Beograd: Službeni glasnik.

[2] Za razliku od pisanog obračuna u novinama ili knjizi, usmena polemika uključivala bi i niz drugih elemenata karakterističnih za razgovorni stil: gestikulaciju, mimiku, lični komunikativni stil, čak i šutnju kao komunikativni čin.

Fahira Kurtić

Leksikološke osobitosti na prijedlošcima književnih i novinarskih tekstova Fadile Nure Haver

UVOD

U savremenoj jezičnoj situaciji u Bosni i Hercegovini tri su od postojeća četiri standardna jezika srednjojužnoslavenskoga dijasustava – bosanski, hrvatski i srpski jezik. Koliko god su ovi jezici posebni po svojim gramatičkim (morfološkim i sintaktičkim) osobinama, budući da su granični, s vrlo otvorenim leksičkim sustavima, oni su na sistemskoj/sustavnoj i komunikacijskoj razini jedan jezik. Jezična politika ne ide na ruku stvarnome stanju pa naglašava i podcrtava razlike među jezicima u Bosni i Hercegovini. Priča o jeziku umnogome je podudarna sa sve tri priče o narodima-nacijama.

Ohrabruje činjenica da među književnicima i novinarima ima jedan broj onih kojima je jasna složena jezična situacija i čiji jezik može poslužiti kao ilustracija stanja u ovim oblastima-funkcionalnim jezičnim stilovima u Bosni Hercegovini.

Takva je književnica, publicistkinja i novinarka Fadila Nura Haver koja u svojim književnim djelima i novinarskim prilozima pokazuje da joj je potpuno jasna paradoksalna situacija u jeziku Bosne i Hercegovine. U deklariranoj borbi za identitet, bosanskohercegovački bošnjački politički faktori, često nespretno i neutemeljeno postavljaju brane i zidove spram drugih dvaju bih. standarda, proglašujući, pogotovo u oblasti leksika, bosanske historizme i arhaizme kroatizmima i srbizmima i tako siromaše ovaj najotvoreniji sustav bosanskoga jezika. Još od prvih uočenih razlika među predstandardnim uzusima do danas, bošnjačka je komponenta u bosanskom (i) jezičnom procesu bila jedan od bitnih temelja.

Jezik kojim piše Fadila Nura Haver zanimljiv je i ilustrativan primjer "snalaženja" u bih. jezičnome rašomonu. Kao književnica, publicistkinja i novinarka

Bošnjakinja, čiji je jezik nesumnjivo bosanski, njezin je izbor, pogotovo u leksiku, širok i neograničen, bez kompleksa i opterećenja da će joj "izmaći" "tuđa" riječ koju jezični čistunci zaobilaze u širokome luku.

F. N. Haver dolazi iz Maglaja (1956), srednjobosanskoga grada vrlo zanimljive jezične povijesti. Živi, djeluje i objavljuje svoje radove u Sarajevu (od 1998). Promatrajući Gradačac u jutru, Haverova piše: "Svi naši gradovi (bosanski, op. F. K.) su kao jedno slovo u svebosanskim jezicima, po jedan domovinski lingvistički znak", piše u kolumni sedmičnika/tjednika *Slobodna Bosna,* 2. VI. 2013. Ne usteže se unositi osobine lokalnoga i regionalnog govora koje baštini svojim rođenjem koji koristi naporedo sa sarajevskim govorima i standardnim bosanskom jezikom. Govor Bošnjaka maglajskoga kraja (tešanjsko-maglajski govori) neubičajena je posebnost u bošnjačkim, pa i bosanskim govorima. Sarajevski, pak, govor nije milje u koji je, stvarno, zašla F. N. Haver. Ona se, naime naselila u Novome Sarajevu, dijelu grada koji govorom nije tipičan za Sarajevo jer u njemu žive bosanski ljudi iz raznih krajeva BiH (i šire!) sa svime što se pod tim podrazumijeva. Od sarajevskih govora Haverova ima samo onaj segment koji nam se svima u Bosni nameće kao simpatičan i prepoznatljiv, pa zato i općeusvojen.

Njezina jezična osviještenost već je vidljiva i u imenu koje je sama sebi odabrala (Data – ženska posla: 10. 05. 1912). Fadila Havić, tako se, naime, po rođenju zove književnica, novinarka, publicistica Haver, napravila je onomastičku intervenciju u vlastitome imenu i prezimenu. Za dodatak Nura, dala je zanimljivo objašnjenje: (...) "a drugo, Nura, dodala sam, ali nisam htjela da bude ono moderno, estradno, nego još starije, pa da onda ovo Fadila ispadne moderno".

"Kad se rodiš u drugoj polovici dvadesetog stoljeća, koja je donijela tolike promjene na kulturološkom, tehnološkom, na općepovijesnom planu (pa i na jezičnom, op. F. K.), kakve, vjerujem, zadugo neće biti moguće, definitivno se rascijepiš od generacija koje nisu imale svijest o tome da o vlastitom životu itekako mogi i same odlučivati." (Dnevni list: 11. kolovoza, 2012)

1. Leksikološke osobitosti u jeziku Fadile Nure Haver

1.1. Izravno i neizravno imenovanje u djelima Fadile Nure Haver

U djelima Fadile Nure Haver prvenstveno možemo reći da su zastupljeni eufemizmi.[1]

[1] Eufemizmi su lekseme kojima se neizravno nastoje imenovati po društveni ukus neugodne pojave i pojmovi, a u njih se obično ubrajaju izrazi koji se odnose na seks, dijelove tijela, fiziološke procese i stanja, bolest, smrt i sl. S. Halilović, I. Tanović,

Primjeri koje ćemo navesti, svakako ukazuju na činjenicu da eufemizama ima i u književnom opusu autorice, te su prisutni i u novinskim člancima.

> *"Baš ti je upala kašika u med"* (Haver, 2005:62)
>
> *"Nisam ti nikad pregledala ćaću."* (Haver, 2005:64)

ili:

> *"Nikad Ismet nije bio kopile. Tačno jest mu mati Tima bila dobra koka, a možda čak i pametna samo se to nije primjećivalo na prvi pogled. Ko bi joj kraj onakvih nogu zavirivao u pamet... Samo je Tima bila svjetska marka."* (Haver, 2005:102)
>
> *"Svaka je nana znala tačno kazati šta to Japanci rade u tvornici. A svaka je iole odrasla cura znala da oni umiju raditi još neke radnje osim tog rekonstruisanja."* (Haver, 2005:103)
>
> *"...Spakovali se i otišli u svoj Japan, a ubrzo potom ukazali se dokazi njihove obdarenosti na planu evolucije socijalističke narodne i mjesne zajednice. Može biti da tad i nije bila mjesna."* (Haver, 2005:103)
>
> *"Upucava mi se (nisam još komad za baciti) jasnim stilom koji nedvosmisleno signalizira čovjekove potrebe. Iščitavam poruku koja kaže: Da te pripazim nemam kad, što god bih ti činio, nemam kad redovno činiti, a pokatkad me moji politički protivnici učine tako politički impotentnim, da moram hitno popraviti stvar kroz drugo polje moći."* (Haver, 2005:154)

Iz navedenih primjera može se vidjeti da ima eufemizama koji su opće poznati i prepoznatljivi, što je rezultat njihove česte upotrebe u svakodnevnoj komunikaciji te je njihovo prepoznavanje znatno lakše. Oni se mogu podvesti pod termin perifraza. U navedenim primjerima, koji neizravno imenuju pojave, čija je direktna upotreba društveno neugodna ili neprihvatljiva, stoga ih je moguće definirati kao eufemističke perifraze.

"Općenito, može se izvesti zaključak da ekspresivnost eufemizama primarno proistječe iz konteksta, dok inherentna ekspresivnost druge vrste eufemizama proistječe iz njihove frazeološke prirode."[2]

U prvim primjerima riječ je o perifrazama, dok je u drugim primjerima neophodan kontekst za razumijevanje eufemizama. Amela Šehović navodi da se litota smatra eufemizmom.

A. Šehović, Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik, Slavistički komitet, Sarajevo, 2009. god. str: 162.

[2] Isto, str: 63.

Simeon i eufemizam i litotu svrstava pod termin antifraza. [3]Za navedenu tvrdnju navest ćemo još jedan primjer antifraze u književnom stavralaštvu Fadile Nure Haver. U pitanju je razgovor žena koji je indirektan, a odnosi se na sferu seksualnog, tradicionalno tabuiziranoga sadržaja.

> *"Imamo i mi hamšu, pa što se naši ljudi ne svežu za nju?! Sve su ono sihiri! Sedam puta se udat, da joj je zlatna izlizala bi se do sad! Ma da joj je i prvi put, na šta ćeš ufatit nako mlada čo'jeka?! Kažu da malo – malo odleti onoj Alemi u Topčić Polje! Ih, jami! A đe stoji ta Alema? Ne bi' joj zar i ti išla?! Šta fali Salihu! Beli te pazi. Ne bi ja to zbog sebe, već imam jednu rodicu u Kaćunima, baš je nabelajila..."* (Haver, 2011:187)

1.2. Tabu riječi

U leksiku neizravnog imenovanja ubrajaju se i tabu riječi, vulgarizmi, opsceni izrazi i psovke. Navedene riječi su veoma zastupljene u književnom opusu Haverove, dok su manje aktivne u novinskim člancima. Možemo analizirati sve izraze, kako frazeme, tako i pojedinačne lekseme te uvidjeti da su uglavnom vezani za seksualni život, smrt, u svakodnevnoj komunikaciji i u čestim doživljenim situacijama o kojima autorica piše u prvom licu. Tabu riječi su posebno zastupljene kao vid protesta prema osobama i pojavama u društvu. Da je psovka prisutna u književnom opusu Fadile Nure Haver, svakako će nam pokazati i sljedeći primjeri, koji su, naravno, potvrda da se psovke i vulgarizmi većinom javljaju u konverzaciji osoba istoga spola.

U mnogim primjerima ovi izrazi se javljaju kao vid dragosti i simpatije prema nekoj osobi.

> *"No, bez obzira na posthumni nadimak, govorio je o njemu kao da će svakog trena pisnuti sa pruge i pružiti mu tako onaj slatki užitak da se psovkom iskaže ljubav. Ono: Nh, ode Kemo, jebo ga i Švabo i rus u po piska!"* (Haver, 2005:96)
>
> *"Evo... evo... slušaj sad! Jesil čuo lovački rog? Jesam. Slušaj...slušaj... čuješ li sad topot konja? Čujem. Aha... evo ga, evo ga... Čuješ li sad kerove?*

[3] Litota , pjesnička, govornička figura kojom je manje rečeno nego što se misli, njome se manje kaže a više razumije, nego ako se kaže, po svojemu ublažavanju i umanjivanju značenja srodna je eufemizmu, a zajedno sa eufemizmom svrstava se pod ironiju, ili pak pod antenantiozu ili antifrazu. Litota označuje smisao zanijekanom suprotnošću, a ironičku namjeru ne daje izrijekom na vidjelo i ne zaodijevajući eufemistički zlo čime bližim, mjesto pravog izraza kakvog pojma uzima se slabiji, i to obično pravomu protivan izraz negacijom... R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvistički naziva, A-O, Matica Hrvatska, Zagreb, 1969, str: 775.

*Čujem ku****!* *Nemoj me zajebavat! Fuj! Ako hoćeš pusti nam Zaima, da sjedimo ko ljudi! Jebali te kerovi."* (Haver, 2005:74)

Sa negativnim konotacijama su sljedeći primjeri koji pokazuju otpor prema stvarima i pojavama.

*"E, jebo ga vi! Ovaj će čo'jk krepat! Sad ste se našli zajebavati, pi*** vam materina, pjandure, samo bi se degenečili."* (Haver, 2005:84)

"Usput, seks je stvar komunikacije, a ne igra gluhih telefona. Zamisli, i to sam od nekog naučila. Nisam ti smjela reći ranije da ti ne ispuše ćuna. Šta je s tobom?! Sva si se pretvorila u kurvu! – drekne za mnom... Jutros sam mu rekla. Ovo sranje je gotovo. Zauvijek." (Haver, 2011:148)

D. Šipka tvrdi da su izrazit primjer za vulgarizme opscene riječi, kojima se upućuje na pojedine dijelove ili aktivnosti probavnoga i seksualnog trakta, ili se forma lekseme izvodi iz forme tih riječi, što ukazuje na mogući stav da su opscene riječi vrsta "ekstremnih" vulgarizama.[4]

"Zato te cijenim što si vrijedan. De me malo zajebavaj." (Haver, 2011:78)

"Nihada, promrsim sebi u bradu, ovo treba odjebat pod hitno!" (Haver, 2011:146)

1.3. Emocionalno – ekspresivna leksika

1.4. Pejorativi

"Emocionalno-ekspresivna leksika se ubraja u leksiku sa konotacijom, koju čine osobine ideje i emocionalne asocijacije povezane s nekom riječi i njezinim značenjem ili ideje što ih neka riječ sugerira ili implicira, a one su dodane eksplicitnom značenju ili denotaciji, upućivanje ne samo na primarna značenja već ujedno i na sekundarna." (Simeon, 1969:688-689)

Da je jezik kojim piše Haverova veoma blizak razgovornom, neformalnom stilu koji se koristi u sarajevskim sredinama, pokazat će i brojni primjeri pejorativa, prije svega sa različitim nastavcima što je dokaz subjektivnog stava autorice prema određenim stvarima i pojavama. Različiti su sufiksi koji učestvuju u nastanku pejorativa:

"Stigao nam daidža Zamal Filozof iz Njemačke." (Haver, 2005:100)

"Nazvao me čim je protegao papke i žalostivo obrazložio kako nema dovoljno vremena da posjeti i jednu i drugu." (Haver, 2005:100)

[4] S. Halilović, I. Tanović, A. Šehović, Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik, Slavistički komitet, Sarajevo, 2009. god. str: 168.

"Samo je Tima bila svjetska marka. Ovi današnji kažu dobra treba." (Haver, 2005:103)

"Donio je, doduše, i Filozof pozamašnu torbu iz merdže, odmah čim smo sjeli." (Haver, 2005:107)

"Šta ti je bilmezu jedan, jesi li ti normalan." (Haver, 2005:153)

"Šta da vam pričam, puko je ko lubenica." (Haver, 2005:155)

"Eno su se ženetine upišale od smijeha." (Haver, 2011: 65)

"Poslije idiota, sve će biti obdanište." (Haver, 2011:65)

"Kako bi u Topčić Polju? – ispali debeljko." (Haver, 2011:22)

Navest ćemo i glagole i pridjeve koji su oblikom pejorativi:

"Kad smo se doklepetale do Klokotnice, pa još dobra dva sata napješačile uz neku brdusiju..." (Haver, 2005:18)

"Skunaturiše nekakvu kafu..." (Haver, 2005:18)

"Tada se ona izbledjela riđokosa nakaza potrudi da nam pojasni sustanarske odnose zemljanog im doma." (Haver, 2005:19)

"Nepun sat kasnije dvije su nas kosmate vještice ispraćale do kapije." (Haver, 2005:20)

"Dugački politički govor i otužno zveketanje zemlje po sanduku." (Haver, 2005:22)

"Svejedno izjavu podrža većina prigušenim kikotanjem oko groba... Pederluk je počeo od njih." (Haver, 2005:23)

"Čemu li se ti skvrčo keslaš." (Haver, 2005:24)

"Sanjaj kurvo, sanjaj! – uputila je preko ramena poruku zblanutoj podstanarki." (Haver, 2005:24)

"Naravno, onom elegantnom velegradskom djelu, čijoj su serioznosti, osim tople braće, uvelike doprinosile i face sa visokim vojnim činovima." (Haver, 2005:24)

"Partiđano je odbio da jede travulju." (Haver, 2005:25)

"Svih sedam njegovih debelih guzlatih sestara su tetke mojoj majci." (Haver, 2005:26)

"Konačno je, onako nakazna, ubauljala pod zvono moje tintare i počela panično zvoniti." (Haver, 2005:33)

"Misliš li već jednom požderat te karamele?!" (Haver, 2005:48)

*"Ne mogu više slušat ovo baljezganje." (Isto, str:*52)

"A ja žgoljava i nisam plava." (Isto, str: 55)

"Piljila sam kroz prozor." (Isto, str: 56)

Osim prenesenoga značenja, Haverova se često koristi i stilskim figurama kojima izražava pejorativno značenje, najčešće sinegdohom i metaforom, često su u upotrebi riječi animalnog porijekla sa riječima zoonima kao nosioca značenja.

"Nazvao me čim je protegao papke..." (Isto, str: 100)

"Ne zna se ko je na koga režao." (Isto, str:24)

"Šta možeš, raskomadala se zemlja, pa i koka." (Isto, str:103)

"Eno ga šizi u svojoj kolibi." (Isto, str: 93)

"Krivo im zar što se pazite – cvrkutala je mati." (Haver, 2011:86)

"Ne moram ići na vjenčanje – kaže rokćuću." (Haver, 2011:89)

"Samo je Tima bila svjetska marka." (Haver, 2005:102)

Autorica u ovim primjera koristi zoonime u metaforičkom značenju, također se koristi i sinegdohom. Kao primjer možemo navesti papak, dio noge domaćih životinja, što označava osobu ruralnih manira, ili režati prvenstveno označava galamiti na nekoga, režati kao pas, dok je u druga dva navedena primjera u pitanju ' svjetska marka' ironično i podrugljivo značenje kojim se aludira na 'vrijednost žene', odnosno u drugom primjeru 'koka' aludira se na ženski spolni organ. Evidentirano je mnogo primjera animalnog porijekla:

"Stvarno je Mujo u pravu, mislim dok posmatram svirčevu njušku." (Haver, 2005:51)

"Dobio je u ženidbenom paketu kokošija prsa, šaku koščurica i pozamašno imanje banjalučkog sarača Abdulkerima Poturovića." (Haver, 2005:65)

"Uh, šljizgo jedan, mrmljam ja, ne gledaš ti ruže. nikom od ruža ne cure sline na usta." (Haver, 2005: 51)

"Usuko se ko lipić u one pantalone, a brčiće navuko. Svi mi kažu da sam isti Klerk Gebl. Jašta si! Isti Zekirina koza." (Haver, 2005:50)

U mnogim primjerima nalazimo indirektno upućivanje na ženski ili muški spolni organ ili seksualni čin.[5]

"I zato on drži busen svoje muškosti vazda dobro nakostriješen i našušuljen ispod bjeline svojih šifonskih gaća – hlača. Njegove ukrasne usne nečujno premazuje sjajni šapat: Crknite kurve! Do ovog klipa na kome se dunjaluk okreće možete doći tek kad prodate dušu đavolu." (Haver, 2005:86)

[5] Kada su u pitanju pejorativi, moguće je utvrditi neke zakonitosti: Jedna grupa pejorativa svoju stilsku markiranost gradi na značenju. To je naročito izraženo ukoliko se ona postiže metaforom, poređenjem (tipa simile) i sinegdohom. Pri tome osnovno značenje može poslužiti za izvođenje novog značenja, nemotiviranog (ne postoji vidljiva veza između starog i novog značenja) i motiviranog (veza je uočljiva na prvi pogled) karaktera. U drugoj su grupi pejorativi čija je stilska markiranost, osim značenjskog i tvorbenog karaktera. Rječe se stilska markiranost zasniva na 'efektu' izmjerenog očekivanja, koji je prouzrokovan razlikom između značenja korjenskog morfema i izvedenice. Isto,, str: 177.

"On onda zapomaže kako mu podvrnuta trepavica izreza oko i da mu je ona mora sad jal nikad nekako odvrnuti. I to gore u njihovoj sobi na spratu, jer gore se bolje vidi. Pa se ona nećka, nh... ko izgorit će joj ručak. Pa je on podsjeća da imaju djecu pa neka djeca pripaze na ručak... Pa žure uz stepenice kao da su na trkama. Onda zvrc ključina jednom, pa zvrc još jednom..." (Haver, 2005:52)

1.5. Uzvici ili inherentnoekspresivna leksika

Uzvici su veoma zastupljeni u svakodnevnom govoru, pa tako i u djelima Fadile Nure Haver. Ekspresivni uzvici su veoma zastupljeni, najčešći su: jao, ah, oh, uh...

"Eh, to je već imalo moć da pokrene moj mozak na hiperaktivnost." (Haver, 2005:29)

"Jah, znam... Ja mi sreće." (Haver, 2005:30 – 31)

"Ih! Koga imaš tamo? – Pita čovo... Ih! Jest bogme. Ih! Ma šta kažeš! Jest, jest. E fino bogami. Jest. Sve nas je pozvala. Odsvakle. Ih! Nema đe nas nema. Ih! Jest bogme. E bogami fino." (Haver, 2011:37)

U drugu grupu možemo svrstati podsticajne znake ili interjekcije: mac, šic, pis, iš, koji su veoma rijetko upotrebljavani, a znatno češće susrećemo onomatopeje.

"Ha – bu, đe si – šta si, evo, šta ti radiš, evo i ja pomalo... i tako – Hajmo na kafu." (Haver, 2005:160)

"Aj!!! vidi mojih cipela! Aaaaaaaj! Vidi mojih cipelaaaaa!!! (Haver, 2011:37)

"Eeeee... grom ti oči izbio." (Haver, 2011:35)

"Pri tome se čulo nekoliko paničnih – šššššššš! Pst! (Haver, 2005: 23)

"Hej, koliko ja vidim iz ove perspektive, i ovi ljudi plaču zbog Jusufa." (Isto, str: 137)

"Eeee moj sinko, samo se vi smijte, imat ćete kad i plakat! Nh... dabogda im bilo sve taman onako kako o sebi govore." (Isto, str:138)

"E moj Pujdo... Ha nađemo eto mene, pa ćemo kući." (Isto, str:164)

Iz navedenih primjera vidjet ćemo da ima mnogo onomatopeizama i uzvika, te bih se složila sa tvrdnjom da ova dva termina treba posmatrati odvojeno tj. tradicionalno, prema kojem se onomatopeje posmatraju kao vrsta uzvika i netradicionalno, koji uzvike i onomatopeje tretira kao zasebne jezičke pojavnosti (Smailović, 1979: 117) čiji je radikalni izraz shvatanje da su uzvici vrsta

onomatopeja, a ne obratno. (Sarajevski govori, 179 – 180). Kako smatra Pranjković, onomatopeizmi doprinose slikovitosti i eksperesivnosti izrečenog.

"Ono što posebno razdvaja uzvike od onomatopeja jeste činjenica da su onomatopeizmi podložni afiksaciji, zatim da mogu imati određene rečenične funkcije kao i to da mogu biti dio imenskog predikata, za razliku od uzvika koji su potpuno samostalni, što znači da ove dvije vrste riječi i imaju različitu ulogu." [6]

Kako bismo utvrdili da Haverova češće koristi uzvike nego onomatopeizme, navest ćemo nekoliko primjera onomatopeizama koji su zabilježeni u njenom književnom opusu:

"Bla, bla, bla... prekidam je." (Isto, str: 80)

"Svejedno, kad – tad, u neku zoru ranu dofijuče odnekud zrno iz Rumenkine puške i cvak." (Isto, str: 119)

"Vellahavle!" (Isto, str: 71)

"Ha – ha – ha! Tad nećete imati deterdženta, kafe..." (Isto, str: 67)

"Tresak, tutanj, drmanje, okretanje, moj vrisak..." (Isto, str: 60)

"Majka je tresnula na pod hrpu Burdi..." (Isto, str: 45)

"Onda jedan od njih zasjedne u svoj kombi, pa ruk – ruk – ruk – ruuuk!" (Isto, str: 153)

1.6. Vulgarizmi i žargonizmi

U tabu-riječi se ubrajaju vulgarizmi, opsceni izrazi i psovke. Smatra se da da je kategorija tabua mnogo šira te da se tu ubrajaju i lekseme koje se ne mogu nazvati psovkama ili vulgarizmima. Lingvisti smatraju da je jedina razlika između psovki i vulgarizama, na jednoj strani i leksema iz ovih tematskih polja (smrt, bolest, religija...), na drugoj strani, što su psovke i vulgarizmi inherentnoekspresivna leksika, dok su lekseme iz druge grupe neutralnoga karaktera. (Halilović – Tanović – Šehović, 2009:264-265)

Kako navodi Šehović, po mnogim mišljenjima psovke i vulgarizmi kao i žargonizmi zasigurno se više upotrebljavaju u razgovornom jeziku nego što je slučaj u zvaničnoj komunikaciji. Razloge treba tražiti od situacije u kojoj se nalazimo do toga da se osobe smatraju ozbiljnijima ili poštovanijim ukoliko drže do ozbiljnosti svoga rječnika, pa samim tim i to da ljudi koji među prijteljima, rodbinom i poznanicima, ukoliko upotrebljavaju vulgarizme i žergonizme, neće biti podvrgnuti nikakvoj vrsti društvene kazne, osude ili kritiziranja.

[6] Isto, str: 180.

Jednim djelom može se utvrditi da Havrova ruši ove stereotipe i predrasude. Prvenstveno u svojim književnim djelima upotrebljava velikim djelom vulgarizme i žargonizme, također i u novinskim člancima, ali i u poeziji koju je objavila do sada. Možemo reći da ona ruši i stereotipe po kojima se tvrdi da žene inače manje koriste vulgarizme, opscene riječi ili žargonizme od muškaraca, samim tim što žene treba više da drže do svoga ugleda, kulture ophođenja i govora te se očekuje da one budu kulturne i diskretne. Sa Haverovom to nije slučaj, ona čak navodi u svojim djelima i psovke drugih osoba i istog i različitog spola, i mlađih i starijih.

Naročito su psovke vid verbalne agresije spram osoba, stvari ili pojava, prožete negativnim nabojem. Stoga se govorni čin kojim se one izriču u viđenju nekih autora tretira kao ekspresiv s negativnim stavom. (Ivanetić, 1995:45) U vrlo rijetkim slučajevima one su izraz dragosti, tj. izriču se sa pozitivnim namjerama. Tada su znak bliskosti sagovornika, koji posjeduju neuobičajenu shemu za izražavanje pozitivnih osjećanja. U funkciji poštapalice psovke nemaju opravdanja i treba ih izbjegavati. (Halilović – Tanović – Šehović, 2009: 166-167)

Navest ćemo primjere upotrebe žargonizama i vulagrizama iz književnog, a zatim i iz novinarsko-publicističkoga stila Fadile Nure Haver:

"Konačno je, onako nakazna, umiljela pod zvono moje tintare i počela zvoniti..." (Haver, 2011: 17)

"Dok se vraćam, skontam kako je rizično ponovo ulaziti u sobu." (Haver, 2011:18)

"Vjetar dere. Čovo polijeva naizmjenično." (Haver, 2011:120)

*"Desetak godina poratne pustoši u kojoj se kudikamao lakše mogla fasovati sušica nego pronaći odgovrajući muž." (*Haver, 2011:12)

"Buljim čas u njega čas u kartu." (Haver,2011: 39)

"Osim kad mati ispali jedan od svojih ubitačnih verbalnih metaka. Jeble te bradonje." (Haver, 2011: 40-41)

"Taman kad je dernek počeo ulaziti u najraniju fazu." (Havr, 2011:50)

"Piljile su u mene, baš onako kako se kaže: ko tele u šarena vrata." (Haver, 2011:66)

"Cijede i gnjave, čak i prijete kečevima ukoliko se krajnje ne uozbiljimo. Samo štreberi još uvijek ozbiljno uče i sve znaju... svi izmišljaju način kako će što prije šmugnuti." (Haver, 2011:121)

"Imam dvadeset i šest godina u dupetu." (Haver, 2011:127)

"Pišalina pa eto..." (Haver, 2011:143)

"Zabibereno krvožednom vampirskom facom..." (Haver, 2011:144)

"Ovo sranje je gotovo." (Haver, 2011:148)

"Ko muško, voli se pošorat, nako malo da mu je slađe leć." (Haver, 2011:187)

"Umrijet će kad vidi šta je sklepo." (Haver, 2011:210)

"Šta trabunjaš? Kakva džamija." (Haver, 2011:225)

"Škljoca zubalo Hilmije Puze, zadovoljno što je namako kuću svojoj djeci." (Haver,2011:238)

"E jebem mu trunje, od tolikog svijeta svaka šuga na tebe kidisala." (Haver,2013:14)

"I zahod je imao svoje predvorje i recepciju. Ali ovdje je radio Ramiz, čovo koji je tvrdio da je rođen u javnoj hali." (Haver,2013:13)

"A ona se prije mog prvog rođenadana udala za solidnog tipa, Slovenca Andreja i zdimila s njim." (Haver,2013:14)

"Marš kući, dreknuo je. Ako te još jednom vidim da se motaš po pruzi, za uho ću te odvuć ćaći da te nauči pameti." (Haver, 2013:15)

"Žene su dolazile popraviti šminku, dodatno se namirisati, zalizati ili raskuštrati kosu. Namještale su sise u izazovniju pozu..." (Haver, 2013:17)

"Već nam je pod hitno trebala nekakva luđačka pišurija." (Haver,2013:18)

"Plišani medo – recepcionar je drotovima pričao masne viceve." (Haver,2013:19)

"Poslije sam malo pošandrco." (Haver,2013:42)

"Promrmlja da im pas mater i zatvori prozor." (Haver,2013:42)

"A čovjek je govno." (Haver,2013:38)

"Trčao sam za njom onako usran, cvileći." (Haver,2013:52)

"Komšije se smiju i sprdaju sa Hasibovim promašajima." (Haver,2013:44)

"Onda je moja mama Lucija poslala Elviru da u u ćevabdžinici, montažnoj prčvrnici, preko puta bolničke kapije, kupi još jednu desetku." (Haver,2013:56)

"A jok ba, sve će to sebi u padže." (Haver,2013:69)

"Kad uhvati za onu žagu, stisne zube, napne huju, da mu je sav svijet prepilit." (Haver,2013:86)

"A nikad nijedan nema kinte u džepu, ko kad sve poloču." (Haver,2013:86)

"Ehe, on ti se na svakoj sjednici nakinđuri k'o Ćićolina." (Haver,2013:87)

"Malo smo zasrali sinoć. Ne znamo kako će stari reagovat! Piksi burlja po cedeovima." (Haver,2013:140)

"Ono... istina, prvo smo mi počeli kontati kako da namaknemo lovu za novogodišnji dernek." (Haver,2013:140)

"I šta da ja mislim: kad se svaka crvljiva ćelija upišanog crva, može sjećati prošlosti... zašto se ja ne bih sjećala govnarija svojih predaka." (Haver,2005:12)

"Odatle je krajem rata, kao i u svim neprovjerenim pričama, kidanisao u Rusiju." (Haver,2005:65)

"Sve su žene drolje, kad vam kažem – svaku sam povalio." (Haver,2005:86)

"Tek je pola godine slobode, pa sam se i ja latila biznisića, kako bi se imalo žvaknut i nešto drugo." (Haver,2005:99)

"Nije za priču na šta je stan ličio, ali je novi gazda došao iz Danske i sredio ga ko pišću. Pišća – ne pišća, popišaj ga." (Haver,2005:123)

"Mi smo poprilično uigrana klapa: sve dok imamo klopu, cugu, pljugu i karte, zadovoljni smo." (Haver,2005:149)

"Sjašem ja s točka, a sve mi u glavu ne ide otkud u po noći dženaza." (Haver,2005:159)

Jezik Haverove je zanimljiv za proučavanje, naročito kada je riječ o leksici i, u tom segmentu, o žargonu, prije svega što se žargon ne smatra standardnim jezikom, što je često marginaliziran i što je teško utvrditi koje riječi se ubrajaju u žargon, kada prestaje standard, a počinje žargon.

U razgovornom stilu evidentna su česta odstupanja od pravila jezičkoga standarda, počevši od promjena na fonetsko-fonološkoj razini, preko leksičkoga i morfološkog, pa sve do semantičkog plana. Takva odstupanja svakako predstavljaju dio onog "neuhvatljivog" u jeziku koje donekle i opravdano, s obzirom na problematičnost bilježenja u pismenoj formi ovakvih i sličnih "jezičnih ispada", ostaje nezabilježeno u gigantskim rječnicima naših jezičnih znanstvenika. Takve promjene i pomjeranja koje nastaju u jeziku često su odraz čovjekove sklonosti prema igri i predstavljaju svojevrsnu jezičnu rasipnost u slučajevima kada se već postojećim riječima iz standardnoga jezika pripisuju neka nova značenja ili se traže neke nove (obično maštovitije) riječi koje bi ih potpuno zamijenile. (Saračević, 2012:00)

Žargon je, može se reći, tako "ustrojen" da predstavlja svojevrstan bunt, otpor, kako prema samom jeziku tako i prema svemu što nas okružuje. (Saračević, 2012:00)

Haverova pokazuje bunt i otpor prema društvenoj stvarnosti i može se nabrojati veliki broj riječi koje koristi, a koje se podvode pod termin žargonizmi i koje se mogu naći u Rječniku sarajevskog žargona, neke od njih koje nismo navodili u cjelovitim primjerima su: *buljiti, brlog, beknuti, bagra, brvnara, baljezgati, bubreg, cjepidlačiti, cuga, centriguga, cmrknuti, dernek, drotovi, derište, degeničiti, dohakati, diholjiti, državne jasle, džeparac, džukelica, fora, faca, falinka, fešta, fakat, fela, govnarija, handriti, hoblati, kečevi, kleberiti, krelac, keslati, klinac, klepati, koka, klapa, kresati, kinta, lafinati, ložiti, lezba, laprdati, loga, muzara, mina, mljeti, nasjesti, opepeliti, proćerdati, pomakljati...*

U nekoliko primjera je zabilježena i upotreba šatrovačkog govora, u kojem je leksika zasnovana na metatezi/permutaciji slogova. Ovako kreiran govor je najomiljeniji i najzastupljeniji u žargonskom sporazumijevanju sarajevske

omladine, mada se o šatrovačkom može govoriti i kao o varijanti šifriranog, tajnog jezika argoa. (Saračević, 2012:00)

> *"Sabere mi na fišeku, pa makne i fišek i pare na stranu. To će k'o biva ona kasnije ukucati, kad popravi traku. A jok ba, sve će to ona sebi u padže."* (Haver, 2013:69)
>
> *"Pišalina je iščezla, a nama se, nakon što se uvjerio da su nam kičme dovoljno iskrivljene, iz svoje velike ljuljačka-fotelje obratio glavni gazda čaršije."* (Haver, 2013:72)

Žargoni bi se mogli analizirati prvenstveno kao kategorija leksema sa prenesenim značenjem, najvećim djelom ih Haverova tako koristi, češće u novinskim člancima, ali i u književnom stvaralaštvu. Navest ćemo nekoliko pojedinačnih primjera metafore, personifikacije, sinegdohe, ironije, sinestezije, hiperbole, litote...

Najčešći žargoni metaforičkoga značenja su: *koka (mačka, dobra žena ili treba ili svjetska marka); bubreg (novčanik); lezba (žena koja upražnjava seks sa djevojkama); zvekan (konjak 'Zvečevo'); peglati (dosađivati pričom, gnjaviti); puknuti (psihički oboljeti, poludjeti, zaljubiti se,zavoljeti nekoga, lupiti, udariti).* (Saračević, 2012.)

Navest ćemo nekoliko primjera upotrebe žargonizama i novinskim člancima, iako, kada su u pitanju vulgarizmi, znatno ih je manje u novinskim člancima u odnosu na književne tekstove:

> *"Nije im mrsko uvaljivanje roditelja u kredite koje će utrošiti na kupovinu njihovih ispita i diploma, a bogami i radnih mjesta na državnim jaslama."* (Uspješni plivači)
>
> *"Kolege i kolegice, koje od silne obuzetosti vlastitim pjesmuljcima zaboravljaju da bi knjige o kojima laprdaju trebalo i pročitati."* (Neumnjivo lice)
>
> *"Ne kontaš da nikog nemaš ako svoj vlastiti emirat nemas"* (Oda Šabanu i Murat*u)*
>
> *"A kad se nadolmiš kao Baja..."* (Oda Šabanu i muratu)
>
> *"Ne postoje ni zid ni voda jarane, ni sanduk u kojem te pile na dvoje."* (Isis na vodi)
>
> *"Ima da i dan i noć, na javi i u snu, strepiš od njegovog zubala, koje tek ima da nikne."* (Sirotinjska farma, 936, 16.10.2014. str:63)
>
> *"Kao što je prije dvije – tri godine došao a da u početku uopće nisam prokužila."* (Fakat miriše prljavo, 934, 2.10.2014. str: 63)
>
> *"U međuvremenu, u posljednjem aprilu, dohavizala se Nikšićeva vlada. Marš svi u stečaj."* (Isto, str: 63)
>
> *"Neki novi februarski em bi mogli stići mnogo prije kalendarski em bi mogli upotpunosti mirisati na neke uvozne praškove koji bolje žare i pale nego što peru."* (Isto, str: 63)

"Divlja svinja, vuk medo mili, svi se na njegov toranj natakarili." (Ježeva državica, 931, 11.9.2014. str: 63)

"Budalo Ježu, prgavi soju, zar tako handriš državu svoju!?" (Isto, str: 63)

"Imate pravo, Ježurka sudi: što da nam Glavni tzžilac palamudi, nad svakim vragom ima Đavo." (Isto, str: 63)

"Triput hukneš u svoj nafakali plastični novčanik a šuške se stvore kao u mađioničarskom triku." (Nafakali novčanici)

"Pred spavanje se nakljukam jeftinom tjesteninom, a ujutro stojim pred ogledalom i pitam se od čega si ti tako debela." (Utjehu, dajte mi utjehu)

"Vidi, rekli su mi da moram kresat javnu potrošnju i državnu administraciju." (Oda Šabanu i Muratu)

"Tutkalo od hurmi i razne lijepe knjižice islamskih bajki za preodgoj neutješne dječurlije koja su i dalje cmizdrila za nekakvim nepostojećim Djeda Mrazom" (Bošnjački Ded Moroz)

"Zaokuružuj, Gibraile, nemoj cjepidlačit..." (Isto)

Iz svih navedenih primjera može se konstatirati da Haverova bez sumnje koristi vulgarizme i žargonizme svih vrsta (naravno, mnogo ih je nenavedenih); to dokazuje tvrdnju da se autorica sve više približava sarajevskom govoru, modernim tokovima društva, političkim događajima u društvi i državi te današnjoj čitalačkoj populaciji.

Iz rečenog proizilazi da su vulagrizmi i psovke čest, ali neobavezan segment razgovornog jezika. U slučajevima njihove upotrebe krši se norma standardnog jezika, zbog čega postoje različita mišljenja u vezi sa opravdanošću njihova bilježenja u rječnicima. Proskriptivni lingvisti ne odobravaju njihovo bilježenje, braneći takav stav tvrdnjom da oni kvare standardni jezik, što je isključivo vrijednosno opredjeljenje (standardni jezik je dobar, psovke i vulgarizmi su loši), koje nema nikakvu naučnu utemeljenost. Ovakvi su stavovi, u prvom redu karakteristični za leksikografsku tradiciju 20. stoljeća – u većini rječnika ovoga razdoblja tabu – riječi se imenuju eufemizmima ili se čak i ne spominju – dok se u ranijim stoljećima tabu – riječi navode direktno ili ublaženo. (Halilović – Tanović – Šehović, 2009: 167)

Već smo spominjali lekseme kojima se samo aludira na određene dijelove tijela, na seksualni čin, erotiku i navedeni su primjeri koje autorica koristi u književnom stavralaštvu, oni se također definiraju kao opsceni izrazi, ali se iz njih izdvajaju erotskom konotacijom primarno estetske funkcije (Halilović – Tanović – Šehović, 2009: 168).

Takvih primjera je mnogo u *Hiljadu i jednoj noći*, autor ih naziva erotonimom, te ih lingvisti izdvajaju u zasebnu kategoriju opscenih izraza, za razliku od psovki i vulagarizama i kod Haverove čestih žargonizama.

Iako se smatra da su psovke i vulgarizmi karakteristika ruralnih područja, ovo je primjer da se te granice prevazilaze, da su podjednako zastupljeni u urbanim i u ruralnim područjima, odnosno da je to individualno od autora do autora. Također se smatra da su ovi izrazi karakteristični za govor muškaraca, međutim i tu Havrova ruši stereotipe te je ovo očiti primjer ga koriste i žene, književnice, novinarke, publicistkinje, ako to zahtijevaju trendovi i situacije koje autorica nastoji približiti čitaocima.

U svakom slučaju, direktnost kojom se izražavaju stvari i pojave, kao i činjenica da se javljaju u govoru svih ljudi, sa zanimljivim razlikama u učestalosti upotrebe i ciljem koji se želi postići, preporučuje ih kao predmet lingvističkog proučavanja. (Halilović – Tanović – Šehić, 2009: 168)

Izvori

1. Fadila Nura Haver, *Kijamet* via Vranduk, roman, Sarajevo: "Dobra knjiga", 2012.
2. Fadila Nura Haver, *Plavi konj*, poetski dnevnik, Sarajevo: "Zoro", 2005.
3. Fadila Nura Haver, *Zlatna trzalica,* Sarajevo: "Šahinpašić", 2009.
4. Fadila Nura Haver, *Kad umrem da se smijem:* priče, Sarajevo: "Naklada Zoro", Zagreb, 2004.
5. Novinski članci objavljeni u "Oslobođenju" (BOSANSKOHERCEGOVAČKE NEZAVISNE NOVINE, Sarajevo) i "Slobodna Bosna" (NEZAVISNA INFORMATIVNA REVIJA, Sarajevo), u priodu od 2005. god. do 2014. god.

Gabriela Banović

Ispovjedaonik Stjepana Matijevića Solinjanina

Sažetak

Ispovjedaonik Stjepana Matijevića Solinjanina je moralno-didaktičko djelo tiskano u Rimu 1630. godine. Radi se o detaljnom priručniku za sakrament ispovijedi bez posebnih težnji prema umjetničkoj funkciji. Mnogo veći od umjetničkoga, značaj je *Ispovjedaonika* u jeziku kojim je pisan. Od mnogobrojnih primjeraka nekada vrlo popularnog i čitanoga djela danas ih je sačuvano tek desetak u više europskih država. Mali broj sačuvanih primjeraka i pismo kojim je djelo tiskano razlozi su zbog kojih je *Ispovjedaonik* danas zaboravljen. Ovaj rad zato ima za cilj približiti javnosti *Ispovjedaonik,* jedino poznato Matijevićevo djelo, kroz detaljan prikaz grafičkoga izgleda i sadržaja djela.

Ključne riječi: Ispovjedaonik, Stjepan Matijević, Girolamo Panormitano, franjevačka književnost, moralno-didaktička književnost, Bosna Srebrena, crkvena ćirilica.

Uvod

Ispovjedaonik sabran iz pravoslavnijeh naučitelja fra Stjepana Matijevića Solinjanina prijevod je talijanskoga (iako u uvodu Matijević navodi da se radi o prijevodu s latinskoga jezika) djela *Confessionario raccolto da dottori catholici* iz 1586. godine. Tiskan je u Rimu 1630. godine, pod pokroviteljstvom Zbora za širenje vjere i bio je namijenjen svećenicima i vjernicima kao priručnik za bolje razumijevanje čina ispovijedi. Talijanski je izvornik napisao dominikanac Girolamo Panormitano 1564. godine i zbog svoje popularnosti je doživio nekoliko izdanja. Treće izdanje, po kojemu je Matijević pisao *Ispovjedaonik,* tiskano je posthumno, ali je već u prethodnome izdanju prošireno kratkim djelom dominikanca Desiderija Anichina i dopunjeno molitvama.

Kako su poslije Tridentskoga sabora priručnici za ispovijedi, u kojima je jasno iskazano učenje katoličke crkve o dogmama i sakrametima, bili vrlo popularni, za pretpostaviti je da je u Bosnu stigao veliki broj primjeraka *Ispovjedaonika*, no vrlo malo ih je ostalo sačuvano. Razlog tomu može biti što je tada imao praktičnu funkciju te se nije osobito čuvao, ali i zbog toga što je tiskan crkvenom ćirilicom, koja sredinom 17. stoljeća više nije bila u uporabi kod katolika u Bosni. Desetak sačuvanih tiskanih primjeraka danas su teško dostupni široj javnosti.

U Nacionalnoj i sveučlišnoj knjižnici u Zagrebu čuvaju se dva primjerka *Ispovjedaonika,* kao i u Francuskoj nacionalnoj knjižnici, dok se jedan nalazi u Bavarskoj državnoj knjižnici (Bayerische Staatsbibliothek). U njihovoj je bazi podataka autor *Ispovjedaonika* Girolamo Panormitano, pisac talijanskoga *Confessionarija,* dok je Solinjanin Stjepan, M. evidentiran kao drugi autor, odnosno prevoditelj. Iako ova knjižnica već nekoliko godina raspolaže i elektroničkim primjerkom *Ispovjedaonika* za slobodnu uporabu, bibliografski zapis otežava njegovo pronalaženje. Odnedavno je *Ispovjedaonik* svrstan u Googleov korpus knjiga koje čine javno dobro te se na mrežnom servisu *Google books* može slobono čitati ili preuzeti elektronički primjerak. Digitalizirani primjerak Matijevićeva *Ispovjedaonika* potječe iz Napuljske nacionalne knjižnice.

O životu Stjepana Matijevića Solinjanina

O životu fra Stjepana Matijevića Solinjanina zna se vrlo malo. Najvjerojatnije je rođen 1580. godine u okolici Tuzle, odnosno u Soli, a u franjevački je red stupio u samostanu sv. Petra u Donjoj Tuzli ili u tadašnjem gornjotuzlanskom samostanu Gradovrh. Šest godina bio je kapelan u Sarajevskom samostanu te je još dvadesetak godina službovao u različitim dijelovima Bosne.

O Matijevićevu životu najviše doznajemo upravo iz naslova i uvoda njegova jedina djela. U uvodu on kaže kako Ispovjedaonik *šalje na svijetlo... buduć poznao potrebu taku šest godišta u Sarajevu a prije i posle toga veće od dvakrat šest inijeh u razlicijeh miestieh ispoviedajući*. Ove su autobiografske crtice jedine poznate činjenice o životu fra Stjepana Solinjanina, temeljem kojih su se dalje gradile pretpostavke o njegovu životnom putu.

Ivo Pranjković navodi kako se u dokumentima vezanim za franjevačku redodržavu Bosnu Srebrenu poslije 1630. godine nigdje ne spominje fra Stjepan Matijević, ali se te godine spominje Stephanus a Salinas (Stjepan Solinjanin) kao jedan od četvorice franjevaca koji su upućeni u misiju u Transilvaniju. Solinjanin je u Transilvaniji postao prefekt misije, generalni vikar transilvanijskog biskupa

i definitor. U Transilvaniji je i okončao svoj život 1654. godine, kao vrlo ugledan redovnik.[1]

U oporuci koju je sačinio 1653. godine[2] sedamdesetčetverogodišnji Stjepan Solinjanin navodi kako je u red stupio prije 53 godine, tj. 1600. godine. To znači da se zaredio u svojoj dvadeset i prvoj godini i da se rodio 1579. godine. Prema tim podatcima, imao je pedeset i jednu godinu kad je tiskan *Ispovjedaonik.* Stjepan Matijević je, sudeći prema onome što je napisao u uvodu svoje knjižice, tada imao više od osamnaest godina ispovjedničke službe i vjerojatno četrdeset do pedeset godina života.

Dakle, podatci se o bosanskome franjevcu koji se u latinskim izvorima naziva Stephanus a Salinas i podatci kojima raspolažemo o Stjepanu Matijeviću Solinjaninu u velikoj mjeri podudaraju. Dodamo li tomu i činjenicu kako je u to vrijeme bila praksa umjesto prezimena upotrebljavati nadimak prema mjestu rođenja, možemo smatrati vrlo vjerojatnim da se radi o istoj osobi te je time i jasnije zbog čega se *Ispovjedaonik* tiskao upravo u Rimu. Pretpostavlja se da je fra Stjepan u Rim došao kako bi se pripremio za misiju u Transilvaniji pa je za vrijeme priprema, a na nagovor fra Rafaela Levakovića, konačno završio prijevod koji je započeo još kao kapelan sarajevskoga samostana.

Grafička svojstva Ispovjedaonika

Ispovjedaonik sabran iz pravoslavnijeh naučitelja po p. o. meštru Jeronimu Panormitanu, reda pripovjedalaca s. Dominika. Prinesen u jezik bosanski trudom p.o. f. Stjepana Matievića Solinjanina, reda s. Frančeska male bratje obslužujućijeh, države Bosne Arđentine, pripovijedaoca tiskan je u Rimu 1630. godine. To je jednostavna knjižica s ukupno 106 stranica, tiskana crkvenom ćirilicom[3]. Pretpostavlja se da je Matijević za svoju knjigu iskoristio odljeve slova koji su već postojali u rimskoj tiskari i kojima je četerdeset sedam godinan prije Šimun Bundić tiskao djelo *Summa nauka hristianskoga*[4]. Tisak je čist i jasan, u crno-bijeloj tehnici bez mnogo ukrasa. Stranice su uvezane u pergament, bez natpisa na

[1] (Pranjković 2004)

[2] (Pavešić 1968)

[3] U starijoj književnopovijesnoj literaturi za Matijevićeva Ispovjedaonika se navodi kako je tiskan hrvatskom ćirilicom. Tako Vodnik u Povijesti hrvatske književnosti (Zagreb 1913) Matijevića svrstava među rijetke franjevačke pisce 17. st. koji su svoja djela pisali i tiskali bosanicom.

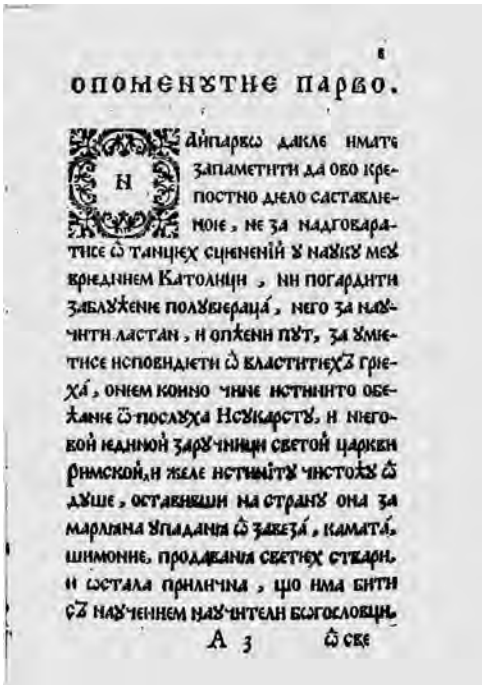
[4] (Kosić 2015)

ИСПОВѢДАЮНИК,
САБРАНЪ
ИЗ ПРАВОСЛАВНІЄХ НАУЧИТЕЛІЙ
ПО
П.Ѡ.Мецрѹ Неронимѹ Панормитанѹ реда Приповѣдалаца С. Домнника.

Принесен оу језик Босански
тр҃дом П.Ѡ.Ф.
Стѣпана Матіевића Солиманина, реда С. Франческа Мале братіе Обслужѹѣѹћіех, даржаве Босне Арґентине, Приповѣдаоца.

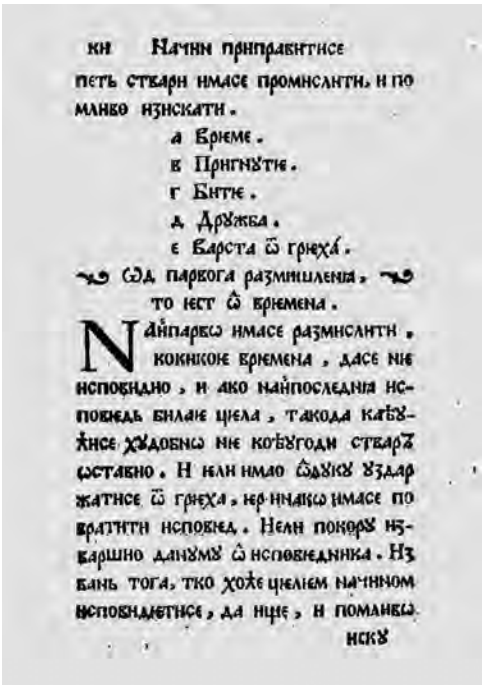

In Roma, nella Stampa della S. Cong. de Propag. Fide. 1630
Con licenza de' Superiori.
Di Ordine di detta Sacra Congreg. si dispensano Gratis.

ОПОМЕНЎТНЄ ПАРВО.

НАЙПАРВО ДАКЛЄ ИМАТЎ ЗАПАМЄТИТИ ДА ОВО КРЄПОСТНО ДЄЛО САСТАКЛЄНОЄ, НЄ ЗА НАДГОВАРАТИСЄ Ѡ ТАНЦЇХ СЦЄНЄНІЙ І НАЎКЎ МЕЋ ЄРЄДІННЄМ КАТОЛІЦИ, НИ ПОГАРДИТИ ЗАБЛЎЖЄНІЄ ПОЛЎЄЕРАЦА, НЕГО ЗА НАЎЧИТИ ЛАСТАН, І ОПѢЄНИ ПЎТ, ЗА ЎМІЄТИСЄ ИСПОВѢДІЄТИ Ѡ КЛАСТИТІЄХЪ ГРІЄХА, ОНІЄМ КОННО ЧИНЄ ИСТИННТО ОБЄЋАНІЄ Ѡ ПОСЛЎХА НСЎКАРСТЎ, І НІЄГОВОЙ ЄДИНОЙ ЗАРЎЧНИЦИ СВЄТОЙ ЦАРКВИ РИМСКОЙ, І ЖЕЛЄ ИСТИЋІТЎ ЧИСТОЋЎ Ѡ ДЎШЄ, ОСТАВЛЄШИ НА СТРАНЎ ОНА ЗА МАРЛЯНА ЎПАДАНІА Ѡ ЗАВЄЗА, КАМАТА, ШИМОНІЄ, ПРОДАВАНІА СВЄТЕХЪ СТВАРІ, І ОСТАЛА ПРИЛИЧНА, ЦІО ИМА БИТИ СЪ НАЎЧЄННЄМ НАЎЧИТЄЛ БОГОСЛОВЦЬ.

КИ НАЧИН ПРИПРАВИТИСЄ

ПЕТЬ СТВАРІ ИМАСЄ ПРОМИСЛИТИ, І ПО МАЛЄО ИЗИСКАТИ.

а Врємє.
в Пригнўтіє.
г Битіє.
д Дрѹжба.
є Барста Ѡ грієхъ.

ѺДА ПАРВОГА РАЗМИШЛЕНА, ѺТО ІЄСТ Ѡ ВРЄМЕНА.

НАЙПАРВО ИМАСЄ РАЗМИСЛИТИ, КОКИСОЄ ВРЄМЕНА, ДАСЄ НІЄ ИСПОВѢДНО, І АКО НАЙПОСЛЄДНІА ИСПОВѢДЬ БИЛАЄ ЦІЛА, ТАКОДА КАЋЎНСЄ ХЎДОБНО НІЄ КОЋЎГОДИ СТВАРЪ ОСТАВНО. І НЕЛИ ИМАО ОДЎКЎ ЎЗДАРЖАТИСЄ Ѡ ГРІЄХА, НЕ ИМАЋЎ ИМАСЄ ПО ВРАТИТИ ИСПОВѢД. НЕЛИ ПОКОРЪ НЕЗАРШНО ДАЙЎМЎ Ѡ ИСПОВѢДНИКА. ИЗ БАНЬ ТОГА, ТКО ХОЋЄ ЦІЄЛІЄМ НАЧИНОМ ИСПОВѢДІЄТИСЄ, ДА НІЦЄ, І ПОМАНЕШ-

koricama. Na trećoj stranici (unutarnjoj korici) uz naziv djela i autora, izvor i podatke o tiskanju, nalazi se crtež biblijske tematike. Unutarnje stranice također su jednostavne: tekst je složen u jednu kolonu od dvadesetak redaka sa zaglavljem. U zaglavlju je (osim u uvodnom i posljednjem dijelu) naveden naziv poglavlja, dio naziva je na lijevoj a dio na desnoj strani. Uz vanjske margine zaglavlja je numeracija. Posljednji redak teksta obično je kraći i uvijek se nalazi blizu desne margine, uglavnom sadrži samo jednu riječ ili dio prve riječi kojom počinje sljedeća stranica. Numeracija poglavlja također postoji, ali je nedosljedna. Uvijek se nalazi na sredini zadnjega retka desne stranice, ali ne nužno i na prvoj desnoj stranici poglavlja. Poglavlja su obilježena latiničnim velikim slovima (A, B, C, D, E, F, G), a ponekad i u kombinaciji s arapskim brojevima (npr. A1). Međutim, ova se numeracija ne slaže s naslovima u margini.

Iluminacije su crno-bijele i rijetke, samo na sedmoj i 94. strani. Na sedmoj strani ukrašeno je u početno slovo riječi *Najparvo* te ova iluminacija zauzima oko dvanaest znakova u četiri početna reda. Slična se iluminacija nalazi i na donjoj polovici 94. stranice, ispod teksta. Neka poglavlja i odjeljci započinju spuštenim prvim slovom, ali u tome Matijević nije bio dosljedan pa se nakon četrdesete stranice ova vrsta ukrasa više ne pojavljuje. Slično je i s ukrašavanjem podnaslova koji se ponegdje pojavljuju.

Sadržaj Ispovjedaonika

Matijevićev je *Ispovjedaonik* moralno-didaktičko djelo, praktični priručnik bez vidljive težnje prema umjetničkoj ili nekoj drugoj funkciji. Podijeljena u pet poglavlja, ova knjižica daje temeljite upute kleru i puku za bolje razumijevanje sakramenta ispovijedi.

Uvodni dio i tri opomene čine prvu cjelinu koja završava predloženim molitvama prije i poslije ispovijedi. U uvodu Matijević objašnjava kako i zbog čega je preveo *Ispovjedaonik* te u koje svrhe. *Opomenutje parvo* objašnjava važnost *Ispovjedaonika* za vjernike:

> *Naiparvo dakle imate zapametiti da ovo kreposno djelo sastavljeno, ne za nadgovarati se od tancjeh scjenenih u nauku meu vrjedniem Katolici ni pogarditi zabluđenje poluvjeraca, nego za naučiti lastan i općeni put za umjeti se ispovidjeti od vlastitijeh grjeha, onijem kono čine istinito obećanje ot posluha Isukarstu, i njegovoj jedinoj zaručnici svetoj carkvi rimskoj i žele istinitu čistoću od duše, ostavivši na stranu ona zamarljana upadanja ot zaveza, kamata, šimonie, prodavanja svetih stvari i ostala priličja, što ima biti s naučenjem naučiteli bogoslovci od svetih kanona ili zakona, kako ot dne do dne događaju se razlika, jer bi to bilo činiti jedine velike knjige za razgovarati se.*[5]

Dok se u *Drugom opomenutju* obraća svojoj braći:

> *I zato ne more nego dati vam veliku pomoć činiti vas poznati kolikojstvo i kakojstvo od griha, jere poznajući ga za smartni hoćete ga se ukloniti s većom pomlom, a poznajući venijali nećete učiniti dušu zabludljivu, koga bi mnogo puta bila uzrok, učiniti vam smartni gdi od svoje naravi nie nego venijali.*[6]

Tretje opomenutje služi za bolje razumijevanje grijeha, onih smrtnih i onih malih, oprostivih:

> *Evo prilika od drugoga. Jest suprot zakonu božjemu ukrasti, i ja ukradem jedan filer, što je po novca, ali mjedenicu s voljom za uzeti ću. Ali ne veće. Tada jest grijeh mali, zašto je mala stvar ot koje se je šteta dala. Isto ćeš rieti ot ostalijeh kažova. I tako ovi kon od svoje naravi bili bi grijesi smartni, ili jerbo je malo uvriženje, ili jere nije odlučenje od razloga, ostaću venijali, kako osobitijem načinom uči Složink u ovzijeh knjižicah.*[7]

Drugo poglavlje *Ispovjedaonika* zove se ***Naređenja od ispoviedi*** i temeljito raščlanjuje sve radnje koje vjernik ima poduzeti prije nego li pristupi ispovijesti.

---

[5] (Matijević i Girolamo 1630: 7)

[6] (Matijević i Girolamo 1630: 10)

[7] (Matijević i Girolamo 1630: 14–15)

Ukupno je osam zapovijedi i sve se moraju ispoštovati. Prva je zapovijed redovito ispovijedanje (*I toliko putova kolikokrat nakani sei otredi da se ne ispovidi, toliko puta smrtno sagriješi* [8]*...),* druga je zapovijed iznošenje svih okolnosti grijeha, kao uvjet za pravilno određivanje težine grijeha i pokore.

Okolnosti ima osam i temeljito su razrađene u trećoj zapovijedi.

Parva okolovina jest čovek kon sagrešje ali s kiem sagrešuje…
Druga okolovina jest djelo koje se čini ili koje se misli učiniti…
Tretja okolovina jest činom ali kakvom pomoćju grijeh učinjen jest.[9]
Četvarta okolovina jest mjesto gdje učinjen je grijeh.
Peta okolovina jest svarha…
Šesta okolovina jest način ot sagrišenja.[10]
Sedma okolovina jest vrijeme, to jest ako bilo jest u dan svetčani ili ot posla...
Osma okolovina jeste broj, to jest koliko puta učinjen grijeh smartni.[11]

Četvrta zapovijed traži otvoreno, istinito i cjelovito ispovijedanje, dok peta naređuje skrušenost pri ispovijedanju. Šesta se odnosi na ispovjednika, koji je dužan tražiti više informacija ako je ispovijed nepotpuna. Sedma naredba zabranjuje ogovaranje drugih tijekom ispovijedi, a zadnja, osma, traži razboritost pri ispovijedanju (*…ostavivši na stranu pripovijesti ali bajke i stvari koje se ne pristoje grijehu…*[12]*)*

Dok drugo poglavlje obrađuje praktične elemente pripreme, treće je poglavlje više okrenuto duhovnoj spoznaji. Poglavlje ***Načini za pripraviti se k ispovijedi*** djelo je dominikanca Anichina i naknadno je uvršteno u drugo izdanje *Confessionarija.* Spoznati grijeh vjernik može ako u miru razmisli o pet stvari: vremenu koje je prošlo od zadnje ispovijedi, *prignutju*[13] koje ga je navelo na grijeh, suštini njegova posla, društvu u kojemu se kreće i o vrsti grijeha koju je mogao počiniti.

Ispitivanje ot zapovijedi naziv je četvrtoga i najdužeg poglavlja u knjizi. Na 47 su stranica detaljno i vrlo opširno navedene sve životne okolnosti i iskušenja koje mogu dovesti vjernika u napast da prekrši zakon i počini grijeh. Spomenute su tu mnogobrojne životne situacije, od onih najbanalnijih do onih koje zadiru u najintimnije dijelove života. Vrlo su česte situacije vezane uz seksualnost, uz intimna razmišljanja te uz neki oblik prevare.

---

[8] (Matijević i Girolamo 1630: 18)

[9] (Matijević i Girolamo 1630: 22)

[10] (Matijević i Girolamo 1630: 23)

[11] (Matijević i Girolamo 1630: 24)

[12] (Matijević i Girolamo 1630: 27)

[13] Prignutje – nagovor, privoljavanje (nekoga na što)

Prvo su sve životne okolnosti razvrstane prema Božjim zapovijedima. Najviše je prostora posvećeno grijesima zbog nepoštivanja prve (*Jednog Boga štuj)* i treće (*Sveti svece)* zapovijedi, no ne može se reći da je bilo koja od zapovijedi ostala zapostavljena.

> *Od šeste zapovijedi*
>
> *Ne sagriješi bludno*
>
> *... Djelo s tuđom ženom jest priljobodjevstvo, s djevicom jest ocvarienje ili uzet je djevičastva, s redovnicom zavijetovanom ili s muškom glavom koja ima sveti red, jest svetoložje, to je sakrileđium.*
>
> *Takojer s varstom koja ima zavijet ot čistoće, s ispovjednikom. Ovo potrebno jest istomačiti ne imenujući čovjeka, ni povijedajući stvari po kojon bi se mogli poznati. Djelo s kumom, ili kon ga je daržao na karstu, li na krizmi, jest prikrvje duhovno. ...* [14]

Klasifikacija nedopuštenoga ponašanja zatim se razvrstava prema smrtnim grijesima, pa iako u podnaslovu stoji *Ot sedam smrtnijeh grijeha,* u Matijevićevom *Ispovjedaoniku* navedeno ih je devet, dodani su sujeta *(od tašte slave)* i izbjegavanje milosrđa.

> *Od tašte slave:*[15]
>
> *... Odijevati se ili resiti se za taštu slavu, postavljajući u njoj svoju svarhu, to jest nemareći se za zapovijed Božju ili carkovnu, grijeh jest smartni.*
>
> *Odjevati se ili resiti za taštu slavu, ne postavljajući u njoj svoju svarhu, grijeh jest mali.*[16]*...*
>
> *Od bluda,*
>
> *osvin onoga što je rečeno u šestoi, i najposljednoj zapovjedi.*
>
> *... Ne stati podobnijem načinu u djelu od martimonia, kada se proljeva sjeme, grijeh je smartni. I zato jest težak grijeh, kada radi naslađenja žena stoji ot zgora u djelu ot martimonija, ali nije smartni ako ne ima zle misli, to jest za ne roditi, ili ot inoga zla zamjernoga, li zato jest bileg ot smatrnoga požudenja.*[17] *...*
>
> *Ot požarlosti:*[18]
>
> *... Opoiti samoga sebe ili drugoga na vlaš ili za šalu ili sprave grijeh jest smrtni.*

[14] (Matijević i Girolamo 1630: 65)

[15] Tašta slave – sujeta, samoljublje

[16] (Matijević i Girolamo 1630: 76)

[17] (Matijević i Girolamo 1630: 81)

[18] Požarlost – proždrljivosti

Opoiti se radi žestokosti ali jakosti ot vina ot kojega nije se stavno na pamet niti se je marno, grijeh je mali.[19]...

Na kraju, sve ono što nije o grešnome ponašanju rečeno u prethodna dva dijela ovoga poglavlja, našlo je mjesto u posljednjoj klasifikaciji – *Od grehov suprotivna Duhu svetomu koji su veoma teški i razdijelen u šest varsta.*

Nakon dvije molitve, Matijević svoj *Ispovjedaonik* završava *Načinima za ispitivati svijest ili dušu svoju svaki dan*. Radi se o pet pravila koja upozoravaju na kršćanske vrijednosti i upućuju na svakodnevno prikladno kršćansko ponašanje.

Funkcija i značaj

Ispovjedaonik je primarno namijenjen pastoralnoj praksi: vjernicima kako bi se znali pravilno pripremiti za sveti sakrament ispovijedi, a svećenicima da nauče kako će ispitivati te pravilno procijeniti težinu grijeha i pokoru za grešnika. U djelu dominira moralno-didaktička funkcija, dok bi se tragovi estetske funkcije mogli naći tek u činjenici da ovo djelo obiluje "zabranjenim" temama, posebice kada je seksualnost u pitanju. Takvi su dijelovi zasigurno bili zanimljivi i zabavni običnome puku, ukoliko bi se našao u situaciji da čita ili sluša ono što bi ih zanimalo. No, pitanje je koliko toga je preneseno u narod, budući da se neuki narod u Bosni u 17. stoljeću s Matijevićevim djelom (i književnošću uopće) susretao tek neizravno, u svećeničkim propovijedima ili drugim sličnim prigodama.

Izuzmu li se tabu teme i moguća potpuno suprotna svrha od one iskonske, koju joj je Matijević namijenio, *Ispovjedaonik* postaje tek praktični priručnik koji će kleru olakšati nadzor nad neobrazovanim i bogobojaznim pukom. Sudeći prema odredbama *Ispovjedaonika* taj nadzor nad pojedincem jednako je intenzivan u svim segmentima života: od ljubavi prema Bogu, preko ljubavi prema sebi samome, odnosa prema obitelji i prijateljima, seksualnim navikama i potrebama, načina odijevanja pa sve do obilnosti večere i kakvoće vina.

Važnost, ozbiljnost i vjerodostojnost strogih vjerskih načela i zahtjeva što ih puku šalje *Ispovjedaonik* potkrijepljene su citatima Sv. Tome i Sv. Petra, te pokojom latinskom riječi.

Mnogo veći od umjetničkoga, značaj ovoga književnoga djela jeste u njegovome jeziku i pismu, o čemu je opširnu studiju napisao Slavko Pavešić.[20] Matijević je pisao fonetski, štokavskom ijekavicom, s elementima ekavizma, čakavizma

[19] (Matijević i Girolamo 1630: 83)

[20] (Pavešić 1968)

i ponajviše ikavizma, koje je naslijedio iz govora svojega kraja. Pavešić navodi kako je pronašao svega jedanaest riječi koje u Akademijskom rječniku nisu nikako potvrđene ili nisu potvrđene u tome značenju te tridesetak tuđih riječi, uglavnom teoloških termina te nekoliko imena i općih riječi.

Matijeviću je, kada je jezik u pitanju, uzor Matija Divković koji svoj jezik definira kao *slovinski kako se u Bosni govori.* Konkretno, radi se govoru hrvatskoga puka u području između Olova, Kreševa i Sarajeva. Matijevićev je jezik, dakle, odraz narodnoga govora, jednostavan je, razumljiv i blizak puku. Takvim su jezikom pisali i drugi franjevački književnici u 17. i 18. stoljeću, zbog čega su njihova djela bila vrlo popularna, čitana i prepričavana. Naime, franjevci su u Bosni za vrijeme turske vladavine bili nositelji hrvatske kulture i pisane riječi. Radeći u duhu protureformacije i katoličke obnove, redovnici franjevačke provincije Bosne Srebrene[21] stvorili su posebnu nabožno-poučnu književnost na hrvatskome jeziku. Upravo se štokavski govor, odnosno govor bosanskih Hrvata smatrao ljepšim od ostalih hrvatskih govora, a kako je, zbog svoje rasprostranjenosti, imao i potporu iz Rima, postao je i najrašireniji u tzv. misijskim zemljama.

Prilagođavajući nabožna djela interesu, svijesti i percepcijskim mogućnostima svojega puka, a sve u cilju vjerske poduke i odgoja svih slojeva katoličkoga pučanstva, bosanski su nam franjevci u nasljeđe ostavili neprocjenjiva svjedočanstva o hrvatskome narodnom govoru 17. i 18. stoljeća u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji i Slavoniji.

Zaključak

Jedino poznato književno djelo Stjepana Matijevića Solinjanina *Ispovjedaonik sabran iz pravoslavnijeh naučitelja* iz 1630. godine jednostavni je praktični priručnik kojemu je primarna namjena bila poučiti kler i puk pravilnoj ispovijedi. Razvrstan u pet poglavlja, u kojima su na pet načina protumačene razne okolnosti, *Ispovjedaonik s*adrži niz strogih vjerskih naredbi i zahtjeva koji se dotiču svih svakodnevnih životnih situacija i okolnosti (pa tako i onih "o kojima se šuti") koje bi mogle navesti na grijeh. Djelom dominira moralnodidaktička funkcija, dok bi se estetska funkcija mogla pronaći tek u čitateljevoj znatiželji i mašti koju bi mogao razviti čitajući *Ispovjedaonik,* posebice dijelove koji vrlo otvoreno i detaljno razrađuju tabu teme, poput seksualnosti.

[21] Franjevačka provincija Bosna Srebrena (Provincia Bosnae Argenitnae) se do 1735. godine prostirala na području Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Hrvatske, Ugarske i Slavonije.

Književna vrijednost ovoga djela je u jeziku kojim je pisano, a to je narodni jezik bosanskih Hrvata 17. stoljeća.

Ispovjedaonik je pisan u doba obnove katoličke crkve, pod utjecajem i pokroviteljstvom Zbora za širenje vjere, koji ga je dijelio besplatno. Danas je pao u zaborav, a kao razlog tomu navodi se mali broj sačuvanih primjeraka te pismo kojim je tiskano. No, Matijevićev *Ispovjedaonik* je bezvremensko djelo. Ono govori o poštenju, moralu i dobrom ponašanju. Uzmemo li u obzir kada i zbog čega je ovo djelo nastalo, oštrina i krutost u poimanju temeljnih ljudskih vrijednosti je očekivana. No, ublažimo li te elemente i prilagodimo li ih suvremenim životnim situacijama, *Ispovjedaonik* bi, preveden na suvremeni hrvatski jezik, ponovno mogao postati aktualan i čitan ne samo među vjernicima koji njeguju tradicionalne vrijednosti, nego i među jezikoslovcima i štovateljima stare pisane riječi.

Literatura

1. Dančić, Đuro; Valjavec, Matija; Budmani, Pero; i ostali (ur.). I-VIII. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. . Sv. 1–8. JAZU. Zagreb.
2. Gabrić-Bagarić, Darija. 2015. Hrvatska bosanička baština u djelima bosanskih franjevaca 17. stoljeća. *Filologija*(62). Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 33–59.
3. Kombol, Mihovil. 1945. Poviest hrvatske književnosti: do narodnog preporoda. Matica hrvatska. Zagreb.
4. Kosić, Ivan. 2015. Hrvatske ćirilične knjige u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. *Filologija*(62). Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 69–113.
5. Matijević, Stjepan; Girolamo, Panormitano. 1630. *Ispovjedaonik*. Stampa della S. Cong. de Propag. Fide. Roma. [dostupno na mreži: http://www.bsb-muenchendigital.de/~web/web1059/bsb10597415/images/index.html?digID=bsb10597415&pimage=00001&v=2p&nav=0&l=de – Zadnja posjeta 13.1.2013.]
6. Pavešić, Slavko. 1968. Jezik Stjepana Matijevića: prilog poznavanju jezika bosanskih pisaca 17. st. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 1(1). Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 371–484.
7. Pranjković, Ivo. 2004. Fra Stjepan Matijević Solinjanin. *Gradovrh*(1). 57–61.
8. Vodnik, Branko. 1913. Povijest hrvatske književnosti: Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća. Matica hrvatska. Zagreb.

Abstract

Stjepan Matijević's *Ispovjedaonik* is the moral-didactic work printed in Rome in 1630. Basically it is a detailed manual for the sacrament of confession without any visible pretension to artistic function. It is not the artistic role, but the language that gives value to this work.

Only a dozen of the many copies of once very popular reading were preserved today. A small number of preserved copies and specific letter in which the book was printed are some of the reasons why the Ispovjedaonik is forgotten today. Therefore, this paper aims to introduce public with Matijević's work through a detailed presentation of the graphic design and content of his only known the book.

Vahida Djedović

Vizualni rječnik Tuzle
(Simboli po kojima živimo)

Tokom vremena različite kulture razvile su jedinstvene simboličke jezike pokušavajući izraziti svoje najmoćnije ideje i emotivne i duhovne odgovore na život. Simboli prikazuju kulturne karakteristike koje se odnose na historijske trendove i geografske regione, u kojima nastaju i razvijaju se u skladu s dubljim vrijednostima i individualnim sistemima vjerovanja svake kulture. Međutim, usprkos kulturalnim razlikama, izgleda da u osnovi širokoga dijapazona djelovanja simboličkog izražavanja u svijetu, leže zajedničke teme. Psihoanalitičar Carl Gustav Yung smatra da simboli pokazuju razvitak naših nesvjesnih ličnih veza sa kolektivnom nadsviješću i različitosti naših svijesti unutar nje, te zašto se podsvijest bazira upravo na simbolima.[1]

Na osnovu spomenika i historijskih činjenica, znamo da su na području današnjeg grada Tuzle živjeli su ljudi još u prahistorijskom periodu. Ovdje su imali naselja, ili su se povremeno naseljavali Iliri, Kelti, Tračani, Grci i Rimljani. Ovim dijelovima su prolazile i barbarske horde, dok, konačno, slovenska plemena nisu trajno nastanila ove prostore.[2]

Arheolozi su u dijeluTuzle, na današnjem Trgu oslobođenja, pronašli ostatke staroga sojeničkog naselja iz vremena neolita, koje datira približno iz 5000 godina pr. n. e.

---

[1] Riječ *simbol* potječe od starogrčke riječi symbolon, koja znači zajedno. Njeno figurativno korištenje nastalo je u običaju lomljenja glinene pločice da bi se zaključio neki ugovor ili sporazum: svaka ugovorena strana dobila bi jedan od slomljenih dijelova, koji bi se prilikom ponovnog sastanka slagali kao slagalica. Ovi dijelovi, koji su identificirali jedno od umiješanih lica, bili su poznati kao simbola, tako da simbol ne predstavlja samo nešto drugo, nego ukazuje i na to da nešto nedostaje, nevidljivi dio koji treba da ostvari potpunost ili cjelovitost. Simbol nosi osjećaj spajanja stvari da bi se stvorila cjelina koja je veća od zbira dijelova. (Mark O' Konel, Ilustrovana enciklopedija znakova i simbola, str. 6)

[2] Džemal Ćilimković, Tuzla u osmansko doba, str. 11.

Danas je Tuzla središte najmnogoljudnijega kantona u Bosni i Hercegovini. Kao i svi drugi gradovi, prošla je kroz rat i sve ono što je rat donio sa sobom. Pa, iako je rat nametnuo vjersku, nacionalnu, kulturološku i svaku drugu podijeljenost, Tuzla je bila i ostala ujedinjena. Bez obzira na etničku i vjersku pripadnost, Tuzlaci se drže zajedno i sve vjerske praznike obilježavaju i slave jedni s drugima. Tuzla je jedini grad u BiH, koji ima prefiks multietničkog i multikulturološkog grada. Sve značajnije historijske pobune i revolucije, od osmanske vlasti, pa sve do današnjih dana, osnivane su i pokretane iz Tuzle[3]. Na osnovu ovoga, postavlja se pitanje: koja je veza između takvog načina života u Tuzli i simbola[4] koji ovaj grad čine takvim kakav jeste?

So

Prva asocijacja na Tuzlu je so, a ime grada vezano je za ovo važno prirodno bogatstvo. Stari grčki historičar i geograf Strabon, u I. stoljeću pr.n.e u knjizi *Geografija*, pisao je da ilirsko pleme Autorijati, koje je naseljavalo Bosnu, ima u svojoj zemlji mnoge slane izvore čiju vodu prodaju susjednim plemenima.[5]

---

[3] Bosanski ajani se sastaju u Tuzli u februara 1831. i počinju sa pripremama za otpor. Za vođu otpora biraju Husein-kapetana Gradaščevića. Štrajk zbog niskih nadnica, čuven kao Husinka buna, počeo je u decembru 1920. godine, sa kojim se solidarizirala cijela država, ali i druge države, a milioni radnika su izašli na proteste sa zahtjevom da se Kerošević pomiluje. U februaru 2014. obespravljeni radnici Tuzle izlaze na mirne proteste zbog političkog režima, koji su prerasli u masovne, a preko društvenih mreža i solidarizirajući se s Tuzlom, proširili i na sve gradove u državi.

[4] Simbol gradi svaku simboličku formu, a samim tim i kulturu i umjetnost kao dio kulture. Stvarajući kulturu, čovjek gradi poseban praksis, koji je iznutra i raznovrstan i protivrječan. Unutar tog praksisa simbol funkcionira na poseban način, uvijek sa ciljem da se elementi tog praksisa, naročito ako su međusobno suprotstavljeni, čvršće povežu. U tome procesu, simbol ima određenu komunikativnu i kohezionu ulogu, ali bilo bi pogrešno svesti ga samo na njih, s obzirom na to da je aktivno uključen u cjelokupan kulturni proces. Imajući sve to u vidu, jasno je da se priroda simbola, njegov nastanak i razvoj mogu uspješno spoznati samo ako se istovremeno razjašnjava i pojam simboličke kulture koju simbol prožima i daje joj odgovarajući smisao. (Radoslav Đokić, Znak i simbol)

[5] Pseudo Aristotel je zabilježio: "Kažu da kod Ilira koji se zovu Ardiejci, na granici njihovoj prema Autarijatima, postoji velika gora i kraj nje strijena iz koje izvire voda, ne stalno, nego u proljeće, i to vrlo obilna. Tu vodu hvataju i čuvaju je tokom dana pod krovom, a noću pod vedrim nebom. To rade pet do šest dana i voda se stegne i daje odličnu so, koju drže osobito za stoku. Kod njh se so ne uvozi pošto žive daleko od mora i ne miješaju se s drugim narodima. Najviše se koriste tom solju za stoku, jer u toku godine ovu dvaput nahrane solju. Kada to ne učine, događa se da im ugine skoro

Rijeka i oblast Bosna, vjerojatno su dobili ime od ilirske riječi 'bos' što znači so. Ime rijeke Jale, koja protječe kroz Tuzlu, staroga je grčkog porijekla i znači slana rijeka Jalos – so. Ova činjenica koja govori da su stari Grci poznavali oblast Tuzle i da su boravili u njoj. Kada su Rimljani zagospodarili Dalmacijom i Bosnom, u II. stoljeću pr.n.e Tuzla dobija novo ime – Salinea, slana zemlja. Današnji naziv Tuzla, potječe od turske riječi 'tuz', što u prijevodu znači so.

Kada se govori o simbolima, i ako se zna da simboli skrivaju smisao obznanjujući ga, onda, kada se govori o soli, nastoji se dokučiti neki drugi njezin smisao od prvobitne, odnosno njene funkcije da jelo čini ukusnijim.

Natrij

Kemijska oznaka soli je NaCl (natrij-klorid), a većina natrija dolazi od konzumacije kuhinjske soli u ishrani. Minimalna količina potrebna da tijelo dobro funkcionira jest 500 mg dnevno, a preporučljivi unos 2,3 g.

Prekomjerna količina natrija u tjelesnim tekućinama zove se hipernatremija i obično nastaje kad je premalo vode u tijelu – poznatiji izraz je dehidracija. Ovo vodi do slabosti, letargije i grčeva, kome, pa čak i smrti. Premalo natrija naziva se hiponatremija.

Natrij je vrlo važan u našem tijelu jer sudjeluje u prevođenju informacija kroz tijelo i do mozga električnih impulsa. Centralni i periferni nervni sistem koji su odgovorni za vezu između tijela i mozga, mora biti dobro snabdjeven krvlju koja osigurava kisik i hranjive materije. Dakle, za potpuno funkcioniranje organizma, prema tome i ispravno mišljenje, zaslužna je krv, a krv je, najvećim dijelom sastavljena od natrija. Iz ovoga proizilazi da je značenje soli krv, a značenje krvi je život. So je život.

Rosarius philisophorus kaže:

> "Dakle, onaj ko poznaje so i njenu otopinu, poznaje skrivenu tajnu starih mudraca.Upravi, dakle, svoj duh na sol; jer samo u njemu skrivena je znanost i najodličnija i najskrovitija tajna svih starih filozofa."[6]

Yung navodi da je ovu primjedbu, vrlo vjerojatno, autor držao kao bitnu tajnu umijeća skrivenu u čovječijem duhu; ona je, dakle, rečeno današnjim rječnikom, skrivena u nesvjesnome.

---

sva stoka". (Muzej Istočne Bosne, 100 godina fabrike soli Tuzla, 1985, str. 10 prema Strabonis, Geographica, VII, 5, 11)

[6] Carl Gustav Yung, Psihologija i alkemija, 268.

Različiti vidovi simbolizma soli rezultat su činjenice da se so dobija iz morske vode isparavanjem. Ona je, kaže se u L. C. Svetog Martina, vatra oslobođena iz vode, istovremeno kvintesencija[7] i suprotnosti. Zrno soli pomiješano sa vodom i rastopljeno u njoj tantrički je simbol rastvaranja jastva u univerzalnom Biću.[8]

Na području grada Tuzle, so se dobijala iz slane vode, koja je crpljena iz solnih bunara. Danas u ovom gradu sačuvana su tri solna bunara koja datiraju iz osmanskoga perioda i koji se čuvaju kao nacionalni spomenici.

Bunar

U mnogim bajkama slika bunara predstavlja spoznaju ili istinu (istina je na dnu bunara). Bambare[9], kod kojih društvena organizacija i duhovna predanja daju veliku važnost inicijacijskim bratstvima, smatraju bunar simbolom spoznaje, kojem je rub tajna, a dubina muk. Naravno, misli se na muk kontemplativne mudrosti, viši stepen duhovne evolucije i ovladavanja samim sobom, kada riječ nestaje u ponoru, utječe sama u sebe. Kada simbolizira spoznaju, bunar znači i čovjeka koji ju je dosegao. G. Durand navodi, u vezi s tim, izvod iz najviše kontemplacije Victora Hugoa: "Spoljašnje treba posmatrati unutar sebe. Duboko tamo ogledalo je u čovjeku. Tu se nalazi strašno svjetlo – sjenka... Naginjući se nad taj bunar, na dubini ponora, u uskom krugu, vidimo u njemu golemi svijet..." Ovdje se pjesnik nadovezuje na spomenutu tradiciju po kojoj je bunar mikrokosmos, ali istovremeno i sam čovjek.[10]

Ipak, zbog solnih bunara i iscrpljivanja vode iz njih, došlo je do tonjenja grada; potonuli su mnogi značajni objekti, među njima i prva škola u Tuzli.

Raskrsnica – Skver – Vrata

Simbolička važnost raskrnice je univerzalna, a vezuje se za ukrštanje puteva kada raskrsnica, onome ko se na njoj nađe, predstavlja pravi centar svijeta. Pošto

---

[7] Eter koji je Aristotel dodao kao peti, uz četiri elementa, ali koji zbog svoje finoće vrijedi kao prvi, glavni element; pren. ono što je najfinije i najčistije u nečemu, bit, jezgra, skup onoga što je najbolje, ekstrakt; kem. najfiniji dio; alk. tvar z pretvaranje kovina. (Anić, Klaić, Domović, Rječnik stranih riječi, 783)

[8] Chevalier, Gheebrant – Rečnik simbola, 856.

[9] Bambara (Bamana, Banmana), narod iz skupine Mande ili Mandingo. Naseljavaju uglavnom Mali (oko 4 miliona pripadnika, u dolini Nigera, središte Bamako) te Senegal, Gvineju i Obalu Bjelokosti. Prehranjuju se poljoprivredom (uzgoj prosa, kukuruza, riže, ječma), lovom i ribolovom.

[10] Chevalier, Gheebrant, Rečnik simbola, 95.

su raskrsnice epifanijska mjesta (mjesta pojavljivanja i otkrovenja), posjećuju ih duhovi čiju naklonost ljudi moraju pridobiti. U svim tradicijama na raskrsnicama se dižu obelisci, kamenovi, kapelice, natpisi; tu se treba zaustaviti i razmišljati.[11]

Nije slučajno što tuzlanski Skver – raskrnica, predstavlja centar grada[12], gdje se čuvaju vrata kao sjećanje na prvu školu u Tuzli. Kako je to bila islamska vjerska škola, iznad vrata je napisan ajet iz Kur'ana: Uzvišeni Allah daruje znanje onome kome hoće, a onaj kojemu je znanje darovano, darovan je blagom neizmjernim.[13]

Vrata simboliziraju mjesto prelaska između dva stanja, između dva svijeta, svjetlosti i tame, bogatstva i bijede. Vrata se otvaraju na neku misteriju (Sezame, otvori se!). Međutim, vrata imaju psihološko značenje, jer ne samo da označavaju prolaz, nego pozivaju prolaznike da ih pređu. To je poziv na putovanje prema nekoj drugoj strani. Vrata su otvor koji omogućava da se ulazi i izlazi, dakle ona su mogući, a prema tome i jedini prelaz iz jedne domene u drugu: najčešće, u simboličkom smislu, iz područja profanog u područje svetoga.

U islamskoj tradiciji, jedno učenje navodi da ključ za otvaranje vrata ima tri koraka: proglas Allahove jedinstvenosti, pokornost Allahu i uzdržavanje od činjenja zla.

"Znaj, da ne možeš imati tu znanost dok svoj duh ne očistiš za Boga, dakle, dok u svojemu srcu ne uništiš svako zlo."[14]

---

[11] Isto, 768.

[12] Ovo je najveća tuzlanska raskrsnica koja ima 7 puteva. Broj 7 je savršen broj, a u sebi sadrži sveukupnost moralnog života, kad se saberu tri teologalne vrline, vjera, nada i milosrđe i četiri osnovne vrline, oprez, umjerenost, pravednost i snaga. Broj 7 izražava 7 stanja materije, 7 stepena svijesti i 7 stepena evolucije: 1) Svijest o fizičkom tijelu: želje zadovoljene na elementaran i grub način; 2) Svijest o emociji: nagoni se usložnjavaju osjećanjima i maštom; 3) Svijest o razumu: subjekt klasifikuje, raspoređuje, umuje, 4) Svijest o intuiciji: naziru se veze s nesvjesnim; 5) Svijest o duhovnosti: odvajanje od materijalnog života; 6) Svijest o volji: koja znanje pokreće u akciju; 7) Svijest o životu: koja svaku djelatnost usmjerava prema vječnom životu i spasenju. (Chevalier, Gheebrant: Rečnik simbola, 821, 822)

[13] Jedan od principa svih škola misterija je i samospoznaja. Nad ulazom u Apolonov hram u Delfima mogu se pročitati poznate riječi: "Čovječe, spoznaj samog sebe". Sa druge strane, na unutrašnjoj strani tih vrata piše nastavak: "I spoznaćeš svijet i Boga". Neki drugi prevoditelji vjeruju da to znači: "I spoznaćeš da sam si Bog".

[14] Yung, Psihologija I Alkemija, 281.

Ono na šta se odnose riječi iznad vrata, zapravo su svjesno i podrobno znanje ili, drugim riječima, ono što je bitno jeste svjesno proći kroz vrata i ponovo pronaći sebe, kako bi na taj način spoznao Boga i postao svjestan odgovornosti prema ljudima i prema Bogu. To je ona vrsta znanja čije stjecanje je naglašeno u ajetima i predajama, te čije zanemarivanje se smatra uzrokom vječnoga gubitka, a prihvaćena i koristna je samo ona namjena koja je prožeta spoznajom i znanjem.[15]

Koza

Cijela Tuzla jednu kozu muzla, pa se opet hvali da se sirom hrani... tako počinje legenda o tuzlanskoj kozi kojoj je u čast podignut spomenik, smješten ispred *Hotela Tuzla*,[16] a u samom centru grada pronađen je privjesak od bronze u obliku koze iz željeznog doba, koji se danas čuva u Muzeju istočne Bosne.

Budući da živi na visinama, koza označava nadmoć, potragu za novim visinama, sigurnost... Također, predstavlja stvaralačku, žensku moć. Ima simboliku sličnu simbolici jelena (Pronalaženje alternativnog načna da se dođe do cilja). Naša poslovica kaže: "Ako laže koza, ne laže rog" i, s tim u vezi, simboliku koze treba tražiti u rogu. Rog prvobitno znači uzvišenost i uznošenje. Simbol je snage. U simbolizmu rogova, C.G. Yung pronalazi dvosmislenost: svojim oblikom i prodornošću predstavlja aktivni i muški princip, a svojim otvorom u obliku lire i posude, pasivni i ženski princip. Spajajući ta dva principa u oblikovanju svoje ličnosti, ljudsko biće postiže zrelost, ravnotežu i unutrašnji sklad.[17]

U grčkorimskim predajama rog obilja je simbol plodnosti i sreće, a dovodi se u vezu s mitom o Jupiteru i Amalteji (kozi, koja je svojim mlijekom hranila boga dok je bio dijete). Jupiter je kozi, koja ga je dojila, u igri razbio rog; svojoj dojilji

---

[15] Znaj, da ti si ona jasna knjiga sveta, što skrivene u njoj sve su tajne sv'jeta.
Razmisli o onom što Svemir rizniči, koje je to blago što ovom priliči.
Ni prostor, ni vr'jeme van tebe nisu, znaj, Ti si duša Svemira, ne zna ti se kraj!
Čovjek si, a sam Bog u tebi se taje, u te melek 'ščezne i Nebo nestaje.
(http://www.mullasadra.ba/knjige/item/1884)

[16] Za vrijeme austrougarske vlasti, u Tuzlu je poslan proglas kojim se zabranjuje držanje koza i naređuje da se sve koze pobiju, jer uništavaju šume. U Mosniku, jednom tuzlanskom naselju, jedan stanovnik se usprotivio propisima i sačuvao kozu. Neki stranac, koji je u to doba posjetio Tuzlu i vidio kako ljudi tajno čuvaju, hrane i muzu jednu kozu, izmisli i danas poznati stih: Cijela Tuzla jednu kozu muzla...
(preuzeto sa http://www.nkp.ba/horion)

[17] Chevalier, Gheebrant, Rečnik simbola, 787.

Amalteji poklonio je zbog toga rog obilja uz obećanje da će se ubuduće ispuniti svim plodovima koje ona poželi. Rog obilja simbolizira prosipanje božanskih darova. Prema drugoj legendi, jednake simboličke vrijednosti, rog obilja bio je rog rijeke Aheloja. On je bio najveća rijeka u Grčkoj, sin Okeana i morskog božanstva Tetide; bio je najstariji od 3000 rijeka i otac nebrojenih izvora. Kao i sve rijeke, mogao je da se preobrazi u svaki oblik koji bi poželio. U borbi s Heraklom, koju su započeli zbog lijepe Dejanire, Aheloj se pretvorio u bika; Heraklo mu je slomio rog i Aheloj je bio poražen. U zamjenu za taj rog, koji je zatražio od Herakla, poklonio mu je rog koze Amalteje koju je bio zarobio. Rog izobilja bio je dakle ili rog Aheloja, boga rijeke, koji je pronašla jedna nimfa i napunla ga najdivnijim plodovima, ili je bio rog koze koja je hranila Zevsa. Ovisno o usvojenoj verziji, obilje dolazi iz vode ili sa neba. Ali, zar se nebo ne napaja rijekama, a rijeke kišama? S tim u vezi, cijela Tuzla je ispunjena božanskim obiljem koje dolazi iz vode, a to je SO!

Po Hermesu Trismegistosu, izvjesno je i veoma istinito da je ono što je dolje kao ono što je gore, a ono što je gore kao ono što je dolje; te stvari čine čudesnost jedne jedine stvari. I kao što sve stvari jesu i proističu iz jednog, na isti način su sve stvari nastale iz te jedinstvene stvari, njenim prilagođavanjem.Voda. Koliko vode na planeti, koliko vode u organizmu, a so dolazi iz vode i odgovorna je za reguliranje vode u organizmu.

Zaključak

Ljudi se od postanka služe jezikom simbola kako bi izrazili i obilježili sadržaje koji su verbalno nesvodivi i neizrecivi. Ljudsko nesvjesno se služi samo simbolima, jer je to jedini način na koji se može izraziti i očitovati u stvarnosti. Simbol je utkan u svaku poru ljudskog života, pa tako imamo simbole u znanosti (kemijski simboli, simboli u fizici i dr.), simbole u umjetnosti, simbole u psihoanalizi, ezoterijske simbole, religijske simbole, mitološke simbole i kao temelj svima njima, arhetipske simbole.

Svaki čovjek radi s ličnim arhetipovima koji su u pravilu drugačiji (različiti) kod svakog, jer svako radi svoj izbor arhetipova u ovisnosti o svom temeljnom iskustvu ljudskoga bića u ciklusu života. Također, postoje i kolektivni arhetipovi, a najbolji način njihovoga razrješenja objasnio je Yung kroz proučavanje simbola. On navodi da se simboli koriste za označavnje identiteta i za potvrđivanje privrženosti društvenoj grupi, a njihova karakteristika je njihova vidljivost, a to je opet njihova sposobnost da osiguraju prepoznatljiv znak grupnog identiteta. *So, Bunar, Skver, Koza*, sve su to lako prepoznatljivi simboli s kojima Tuzlaci

žive i koji stoljećima prenose svoje poruke, a određeni obrasci ponašanja, zasigurno, odigravaju značajnu ulogu u bilo kojoj vrsti socijalne komunikacije. Svjesno se rijetko prepoznaju, a njihovim proučavanjem može se čitati sljedeća po(r)uka: Da bismo živjeli moramo znati, a da bismo znali, moramo učiti. Da bismo učili moramo koristiti mozak, a za dobru obskrbljenost mozga potrebna je so. Dakle, ono što nam simboli Tuzle utiskuju u podsvijest jeste duhovni rast i razvitak, ovladavanje samom/samim sobom, razmišljanje, znanje i aktivno djelovanje. Otuda se može objasniti miroljubivost ovoga grada i prihvatanje razlika s kojima Tuzlaci žive stoljećima.

Literatura

1) Anić, Klaić, Domović. (2002). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb, Sani - plus.
2) Chevalier, A.; Gheerhbrant, J. (2009). *Rečnik simbola*. Novi Sad, AMB Grafika.
3) Ćilimković, Dž. (1986). *Tuzla u osmansko doba*. Tuzla.
4) Yung, C. G. (1996). *Čovek i njegovi simboli*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
5) Yung, C.G. (1984*). Psihologija nesvjesnog*. Zagreb: "Itro".
6) Yung, C.G. (1984*). Psihologija i alkemija*. Zagreb: "Itro".
7) Muzej Istočne Bosne. (1985). *100 godina fabrike soli Tuzla*. Tuzla.
8) O' Konel, M. (2012). *Ilustrovana enciklopedija znakova i simbola*. Beograd, Fedon.
9) http://www.nkp.ba/horion
10) http://www.mullasadra.ba/knjige/item/1884.

Sanel Hadžiahmetović Jurida

English Verbs of Intermediate Function

Abstract

The paper outlines a particular group of English verbs - those of intermediate function. Modal idioms, semi-auxiliaries and catenative verb constructions exhibit the gradience that refers to the properties of modal and auxiliary verbs.

Key words: verbs of intermediate function, modal idioms, semi-auxiliaries

1. Introduction and Theoretical Preliminaries

The present paper aims at providing an outline of English verbs of intermediate function – modal idioms, semi-auxiliaries, and catenatives. More particularly, the paper presents an introduction to modality in the English language and focuses on English verbs of intermediate status, such as modal idioms, semi-auxiliaries and catenatives.

Most examples in the paper have been taken from Quirk et al (2003). Other sources of data include Leech (1987), Aarts and Meyer (1998), and Palmer (2001).

While a vast number of authors have written about the modal verbs in English, English verbs of intermediate function have not drawn the same amount of attention. The following paragraphs examine English verbs of intermediate function, i.e., such verbs whose status is to a certain degree somewhere between auxiliaries and main (full, 'lexical') verbs.

The main set of verbs that can be placed on a gradient between modal auxiliaries and full verbs (Quirk et al.: 2003:136) includes *dare*, *need*, *ought to* and *used to*. The gradience refers to the properties of marginal modals allowing them to behave in a way similar to lexical verbs.

Other verbs of intermediate function include the following:

a) Modal idioms:
   - *had better*,
   - *would rather*, *would sooner*,
   - *BE to*,
   - *HAVE (got) to*, etc.

b) Semi-auxiliaries:
   - *HAVE to,*
   - *BE about to,*
   - *BE able to,*
   - *BE bound to,*
   - *BE going to,*
   - *BE obliged to,*
   - *BE supposed to,*
   - *BE willing to*, etc.

c) Catenative verb constructions:
   - *APPEAR to*,
   - *HAPPEN to*,
   - *SEEM to*,
   - *GET+ -ed participle*,
   - *KEEP+ -ing participle*, etc.

2. Analysis and Discussion

2.1. Other Verbs of Intermediate Function

2.1.1. Modal Idioms
had better, *would rather*, *would sooner*, *BE to*, *HAVE (got) to*,

Quirk et al. (2003: 141) place the following four multi-word verbs into the category of modal idioms, as in the examples shown below:

had better, *would rather*, *would sooner*, *BE to*, *HAVE (got) to*.

We *'d/had better* leave soon.
I *'d rather* not say anything.
They *'ve got to* leave immediately.
The conference *is to* take place in Athens.

One common feature of the four modal idioms is that they all begin with an auxiliary verb and are followed by an infinitive (in some cases a *to*-infinitive).

Another feature common to all four modal idioms is non-existence of their non-finite forms. This, on the other hand, automatically disqualifies them from being able to follow other verbs in the verb phrase:

*They *shall have got to* leave soon.
*The conference *has been to* take place in Athens.

It may be argued that one of the reasons modal idioms are said to be verbs of intermediate function is, on one hand, the fact that they do not behave as operators (except in negative statements and questions, where it is usually the first element that acts as operator, as shown below), therefore, they are not entirely like auxiliaries. On the other hand, the common feature described in the previous paragraphs indicates that modal idioms are not like main verbs either.

Hadn't we *better* lock the door?
Would you *rather* eat in a hotel?
We *haven't got to* pay already, have we?
I *wasn't to* know that you were waiting.

One of the points of difference that places, e.g. *would rather*, into the category of modal idioms, rather than into the categories of central or marginal modals, is its incapacity of showing active-passive synonymy:

I *'d rather* rent the house. *The house *would rather be rented* by me.

HAD BETTER

According to Leech (1987: 104), this construction, which is frequently abbreviated in familiar colloquial English to *better*, is similar to *ought to*, in that although it is Past Tense historically, in present-day English it has no Present Tense equivalent. In meaning, it is 'present', rather than 'past'.

In comparison to the central modal *must*, for example, *(had) better* appears not to be as categorical in its force. It arguably signifies strong recommendation rather than obligation:

You *'d better* be quick (='I urge you to be quick')
He *'d better* not make a mistake (='I warn him not to make a mistake')

Leech further argues that, in familiar speech, past time or past-in-the-future time may be indicated through the use of the Perfect Infinitive:

You *'d better not have changed* your mind when I call you tomorrow.

A construction with the progressive is also possible:

You *'d better be working* harder than this when the boss comes back.

BE TO and *HAVE (GOT) TO*

These modal idioms are more like main verbs in that they have an *-s* form and normal present/past tense contrast:

The committee *is to* meet today/*was to* meet yesterday.
She has got to leave by tomorrow/had got to leave by the next day {BrE}.

According to Leech (1987: 102), *be to (am/is/are to)* is similar in meaning to *have (got) to* and the marginal modal *ought to*, and can, therefore, be often substituted for either of them. It differs from *have (got) to* in that its principal meaning includes the specific idea of 'ordering' or 'commanding':

He *is to* return to Germany tomorrow (the most likely meaning here is 'He has received explicit orders to return to Germany').

He *has to* return to Germany tomorrow (this could suggest he has received orders, but more likely it means 'Circumstances oblige him to return').

Leech further argues that *be to* may be used in a quasi-imperative way by the person actually giving the orders:

You and the others *are to* report back to me at dawn tomorrow.

In most other contexts, *be to* loses its imperative flavour, and becomes merely a way of indicating a future happening determined in advance (by a plan, decree, or arrangement):

They're *to be* married in St. James's church, and Jill's *to be* bridesmaid.
The meeting *is to* take place in Oxford.

The verbal construction in this case suggests that the plan has been made by someone other than the subject of the sentence. In addition, the meaning is very close indeed to those of the Present Progressive and Simple Present, but in a future sense only (Leech, 1987: 103):

The Minister *is to* meet union officials tomorrow.
The Minister *is meeting* union officials tomorrow.
The Minister *meets* union officials tomorrow.

The meaning in the examples above is almost indistinguishable except in the case of no time adverbial at the end. It is only the first sentence that would still refer to a future meaning (with no time adverbial in the sentence).

Finally, *be to* with the interpretation 'plan for the future' is typical of newspaper reports, and in headlines, the construction is shortened to *to*+infinitive:

US PRESIDENT TO VISIT IRAQ MISS IRELAND TO MARRY FILM BOSS

As far as the *have (got) to* construction is concerned, Leech (1987: 78) argues that its meanings correspond closely to those of *must*. The form with *got* is normally substitutable for the one without *got* in colloquial BrE, except that there are no non-finite forms:

*(to) have got to

The meaning of *have (got) to* differs from the 'obligation or requirement' sense of *must* in that the authority of the speaker is not involved. *Have got to* expresses obligation or requirement generally, without specifying the person exercising power.

They*'ve got to* be here at 6 o'clock. (='it has been agreed for them to be there at 6 o'clock, and not because the speaker says so').

They *must* be here at 6 o'clock. ('it is my specific order that they be here at 6 o'clock).

In addition, *have (got) to* is less usual than *must* in the 'logical necessity' sense, especially in BrE:

There *has (got) to* be some reason for her absurd behaviour. ('no other explanation is possible')

Leech (1987:80) concludes that the two meanings of this modal idiom tend to merge, especially in scientific and mathematical writing. For example, the sentence

Every clause *has to* contain a finite verb.

can be interpreted either 'Every clause is obliged/required (by the rules of the language) to contain a finite verb', or 'It is necessarily the case that every clause contains a finite verb'. In such examples, the boundary between 'obligation/requirement' and 'logical necessity' is an indistinct one.

In addition to the four modal idioms illustrated in the preceding paragraphs, the following sentences illustrate less common idioms that may be placed in the same category (Quirk et al. 2003: 142):

I *would sooner* leave the decision to you.
I *would (just) as soon* eat at home.
We *may/might (just) as well* pay at once.
You *had best* forget this incident.

2.1.2. Semi-Auxiliaries

HAVE to, BE about to, BE able to, BE bound to, BE going to, BE obliged to, BE supposed to, BE willing to, etc.

According to Quirk et al. (2003: 143), the verbal constructions marked semi-auxiliaries consist of a number of verb idioms that express modal or aspectual meaning. They are normally introduced by a primary verb *have* or *be*, as shown below, whose meanings are illustrated in some of the examples that follow (Longman, 2000: 55):

be able to	be bound to	be likely to	be supposed to
be about to	be due to	be meant to	be willing to
be apt to	be going to	be obliged to	have to

Some of the staff *are apt to* arrive late on Mondays. (=’they have a natural tendency to arrive late’)

As a result of falling profits we *were obliged to* close the factory. (=’we had to lose it’)

Treat him with the respect that *is due to* a world champion. (=’the respect is owed to him because he has the right to it, he deserved it’)

Don’t lie to her. She *is bound to* find out about it. (=‘she is very likely to find out about it because she knows how’)

It may be argued that the boundaries of this category are unclear as they may be extended to include, for example, the negative *be unable to, be unwilling to, be unlikely to*, etc.

SEMI-AUXILIARIES INTRODUCED BY *BE*

According to Quirk et al. (2003: 143), all of the above semi-auxiliaries introduced by *be* meet the first seven criteria for auxiliary verbs (see appendix 1) in the sense that, *be going to* has *be* as an operator in inversion and negation, rather than *do*-support:

Ada *isn't* going to win.
*Ada *doesn't* be going to win.

Is Ada *going* to win?
**Does* Ada *be* going to win?

However, this is primarily due to the fact that the first word of the semi-auxiliary construction is *be*. If *be going to* were to be compared entirely to an auxiliary, it would have to form its negation by *not* following the second or third word:

*is goingn't to or *is going ton't

Quirk et al. (2003: 143) find the justification for describing these semi-auxiliaries as auxiliary-like by referring to a special interpretation of the operator criteria (a-e), which still appears vague.

On the other hand, they further argue that the semi-auxiliaries introduced by *be* very much resemble auxiliaries in allowing synonymous passives and *there*-constructions following the subject-independence criterion:

Brazil *is going to* win the World Cup.
The World Cup *is going to* be won by Brazil.

Several home teams *are going to* be beaten tomorrow.
There *are going to* be several home teams beaten tomorrow.

Further evidence can be provided of a resemblance to auxiliaries rather than main verbs. These semi-auxiliaries have non-finite forms been going to and to be bound to, and can therefore be combined with preceding auxiliaries:

James *will be obliged to* resign.
We *have* always *been willing* to help.

Another interesting feature of these semi-auxiliaries is that they may occur in sequence, including two semi-auxiliaries introduced by *be*:

We *are going to* <u>*have to*</u> tell him the truth.
They *are* all *unlikely to* <u>*be able to*</u> recognise him.

The occurrence of non-finite semi-auxiliaries is said to mean that these idioms can fill slots in a modal verb paradigm where modal auxiliaries of equivalent meaning cannot occur (Quirk et al., 2003: 144):

*could
We haven't *been able to* solve the problem. [can='ability']

*can
To *be allowed to* speak freely is a human right. [can='permission']

It needs to be noted here that *be meant to* and *be supposed to* have meanings similar to that of the marginal modal *ought to*, and are not to be confused with passive constructions.

SEMI-AUXILIARY *HAVE TO*

Have to appears to be the only semi-auxiliary introduced by *have.* The basic point of difference between *have to* and the semantically parallel *have got to* lies in the fact that *have to* occurs in a number of non-finite forms (Quirk et al., 2003: 145):

I *may have to* leave early. (*I *may have got to* leave early.)
People *are having to* boil their drinking water during this emergency.
The administration *has had to* make unpopular decisions.

As shown in the examples above, *have to* is found in modal, perfective, and progressive constructions. In all of these cases it would not be feasible to replace *have to* with *have got to*.

As for its meaning, *have to* is quite similar to the central modal *must*, and can serve as its substitute in past constructions:

One *must* work hard if one wants to succeed. [have to='obligation']
Back in the 70s people *had to* work hard if they wanted to succeed.

There *must* be some solution to the problem. [have to='logical necessity']
There *had to* be some solution to the problem.

With respect to operator constructions, have to patterns either as a main verb or as an auxiliary:

Do we *have to* get up early tomorrow? (AmE and BrE)
Have we *to* get up early tomorrow? (BrE-old-fashioned)

In comparison to *have got to, have to* tends not to have habitual meaning, rather is likely to have the force of a directive, particularly when combined with

a dynamic verb, in which case it tends to refer to the future, as shown in the examples below:

Jim*'s got to check* the temperature every 12 hours.
Jim *has to check* the temperature every 12 hours.

Finally, a shared feature of the semi-auxiliary *have to* and the modal idiom *have got to* is that they both occur with epistemic (extrinsic) meaning of *must* in sentences such as:

has got to	've got to
Someone has to be telling lies.	You have to be joking.

2.1.3. Catenative Verb Constructions

APPEAR to, *HAPPEN to*, *SEEM to*, *GET+ -ed participle*, *KEEP+ -ing participle*, etc.

Quirk et al. (2003: 146) use the term *catenative* in practice to denote verbs in such constructions as *come to, appear to, seem to, get to, happen to, fail to, tend to, turn out to,* and *manage to* followed by the infinitive:

appeared
came
Sam failed to realise the importance of the problem.
?got
seemed

In addition, according to them, the term *catenative* alludes to the ability of these verbs to be concatenated in sequences of non-finite constructions, as in

Our team seems to manage to keep on getting beaten.

This, however, is not confined to catenative verbs only, but is typical of semi-auxiliaries and main verbs followed by non-finite clauses as objects. Hence such unlikely but syntactically feasible sequences as:

We are going to have to enjoy seeming to like listening to his music.

They further argue that the so-called *catenatives* are rather close to main verb constructions concerning their meaning than to semi-auxiliaries. Their meanings are related to aspect or modality but they pattern entirely like main verbs when it comes to employment of *do*-support:

come
Sam *didn't appear* to realise the importance of the problem.

On the other hand, most catenatives meet the independent subject criterion for auxiliaries, hence the resemblance with auxiliary constructions:

appeared
came
The importance of the problem ?failed to be realised by Sam.
*got
seemed

There is a number of verbs that resemble the auxiliary *be* that can be included among catenative verbs. This, in particular, is found when they are combined with the *–ing* participle in progressive constructions, or with the *–ed* participle in passive constructions:

started out
The girl went on working.
kept (on)

3. Conclusions

In the preceding sections of this paper I have presented an outline of a particular set of English verbs – modal idioms, semi-auxiliaries, and catenatives, commonly marked as verbs of intermediate function.

The paper focused on the main characteristics of these verb constructions as viewed by various authors, both syntactic and semantic properties. The paper provides a brief overview of English verbs of intermediate function examines verbs whose status is to a certain degree intermediate between main verbs and auxiliaries, whilst at the same time discussing the 'determining' properties of the verb constructions outlined.

In conclusion, this area appears not to be as largely explored as the area involving central and marginal modals. In some cases, modal idioms, and semi-auxiliaries actually take the meaning of particular central modals, in either their epistemic or root concept, proving their very intermediate status.

4. References

Aarts, B. and Meyer, C., eds (1998), *The Verb in Contemporary English: Theory and Description,* Cambridge: Cambridge University Press.

Coates, J. (1998), "The Expression of Root and Epistemic Possibility in English", Aarts, B. and Meyer, C., eds (1998), "The Verb in Contemporary English: Theory and Description", Cambridge: Cambridge University Press.

Collins COBUILD English Grammar (1998), London: COBUILD.

Leech, G. (1987), *Meaning and the English Verb*, London: Longman.

Palmer, F.R. (2001), *Mood and Modality*, Cambridge: Cambridge University Press.

Quirk et al. (2003), *A Comprehensive Grammar of the English Language,* London: Longman.

APPENDIX A: Meanings of marginal auxiliaries (Quirk et al.: 2003: 236)

Temporal and aspectual	**Modal**			
	Necessity	**Obligation**	**Possibility, Ability**	**Permission**
Past	**(Committed)**	**(Committed)**		
used to	*need (to)*	*need (to)*	*be able to*	*be allowed to*
	have to	*have to*		*be permitted to*
	have got to	*have got to*		
	be bound to	*be bound to*		
	be certain to	*be certain to*		
	be sure to	*be sure to*		
Future	**(Non committed)**	**(Non committed)**	**Volition**	**Other**
be going to	*ought to*	*ought to*	*be willing to*	*dare (to)*
be to	*be likely to*	*had better*	*would rather*	*tend to*
be about to	*be supposed to*	*be supposed to*	*would sooner*	*be liable to*
be due to			*be going to*	*happen to*
be destined to				

Engleski glagoli s prijelaznom funkcijom

Sažetak

U ovom radu se daje uvod u posebnu grupu engleskih glagola – glagola sa prijelaznom funkcijom. Modalni idiomi i polu-pomoćni glagoli pokazuju osobine koje se mogu naći i kod modalnih glagola i kod polu-pomoćnih glagola.

Ključne riječi: glagoli s prijelaznom funkcijom, modalni idiomi, polu-pomoćni glagoli

**Sanel Hadžiahmetović Jurida, Alma Jahić,
Jasmina Hanić, Mirza Džanić, Tanja Pavlović**

Netspeak: Linguistic Properties and Aspects of Online Communication in Postponed Time

Abstract

Considering that synchronicity is one of the dimensions upon which electronic communication can be categorised, the present paper examines the linguistic properties and distinctive features of online communication in postponed time, in the context of English as a global language, and Netspeak as a new electronic medium of communication. The paper looks at the ways in which the nature of the electronic medium and the global use of the Internet are having an impact on the English language. This corpus-based study, for which data were collected from several Internet sites, places particular focus on the characteristics of English used in asynchronous settings such as various discussion forums. The analysis, based on Crystal's model (2001), portrays a number of highly distinctive features of Netspeak, proving that the language of communication in postponed time is heavily affected in terms of graphology (emoticons, punctuation) and the lexicon (blending, compounding), with areas where it is relatively easy to introduce both innovation (nonce formation and other ludic Netspeak extensions) and deviation (abbreviations, acronyms).

Key Words: online communication in postponed time, Internet, linguistic characterictics, synchronicity, distinctive features of Netspeak

1. Introduction

The present paper examines the linguistic properties and distinctive features of online communication in postponed time, in the context of English as a global

language, and Netspeak as a new electronic medium of communication. Considered to be a relatively largely unexplored area, the brand new medium of communication labelled Netspeak is closely related to the Internet, whose dominant effect in everyday lives, on the other hand, is fast growing. The paper further examines and describes some distinctive features of Netspeak, primarily on the lexical and orthographic levels, highlighting its innovative nature given that, according to Crystal (2001: 91), the most general features of Netspeak distinctiveness are currently found chiefly in graphology and the lexicon, these being the levels of language where it is relatively easy to introduce both innovation and deviation.

1.1. Why Internet?

The Internet[1] has undoubtedly appeared almost from nowhere to take a rather important role in our lives. Computers have undoubtedly changed the way people communicate with one another. An increasing number of people throughout the world heavily rely on the World Wide Web as the primary source of information on various enquiries. Electronic communication, also referred to as computer-mediated communication (CMC) has become a vastly popular means of communication. Online chatting has, in the recent years, become extremely popular. According to some studies,[2] subscribers to AOL (America On-line) spend as much as 20% of their time online in various conversations on different chat lines.

Crystal (2001) argues that Netspeak is a radically new linguistic medium. The nature of the impact which the Internet is making on the English language has not been thoroughly investigated since the emergence of the Internet. It is only in the most recent years that this area has become popular.

A starting point in my deliberations is the approach taken by Crystal (2001), who argues that 'Netspeak' is actually a radically new linguistic medium. According to Crystal (2001: 24), the fact that the Internet is an electronic, global, and interactive medium is crucial for the kind of language used on the Internet. The term *Netspeak* serves as an alternative to terms such as *Netlish*, *Weblish*, *Internet language*, *cyberspeak*, *electronic language*, *computer-mediated communication*, etc. Both *Netlish* and *Weblish* can be said to have been simply derived from English, 'electronic discourse' highlights the interactive nature of Internet dialogues, while 'computer-mediated communication' focuses on the medium

[1] Capitalised 'I' in the word Internet shows the significance of the new medium.

[2] Cf. (1998).

itself. As a term, *Netspeak* joins the club of to-be famous '-speaks' such as *Newspeak*, *Oldspeak*, *Doublespeak*, *Royalspeak* and *Blairspeak*, while as a name, *Netspeak* is believed to be functional enough, as long as it is borne in mind that '-speak' here actually involves both writing and speaking, as well as the receptive elements of listening and reading.

Figure 1 below provides an overview of the top ten language in the Internet (as at 31 December 2013), and the total number of Internet users, estimated at some 2.8 billion. Other significant factors include the fact the total number of native English speakers in the world is about 322 million, and that English is spoken as a second language by almost 200 million people around the world, all of whom make their contributions to the Internet in their own language as well as in English. However, English is said to have the richest technical vocabulary of any language (largely because native and non-native speakers alike use it to communicate technical ideas).

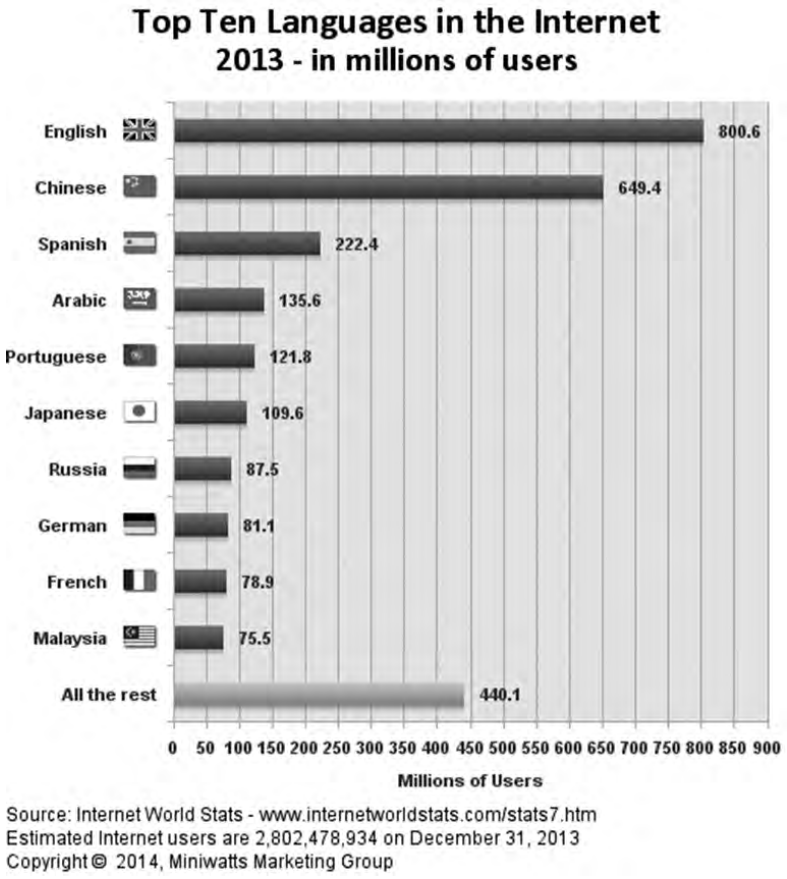

Figure 1. *Top Ten Languages in the Internet*

Here is the current language distribution of the languages on the Web:

1. English	28.5%
2. Chinese	23.1%
3. Spanish	7.9%
4. Arabic	4,8%
5. Portuguese	4.3%
6. Japanese	3.9%
7. Russian	3.1%
8. German	2.8%
9. French	2.8%
10. Malaysian	2.6%
All the rest:	15.7%

Crystal (2001: 2f) states that the Internet is an association of computer networks with common standards which enable messages to be sent from any central computer (also known as *host*) on one network to any host on any other. It was first developed in the 1960s in the USA as an experimental network which quickly grew to include military, federal, regional, university, business, and personal users. Nowadays, the Internet is the world's largest computer network, with more than 100 million hosts connected by the year 2000. The Internet provides an increasing range of services and enables vast numbers of people to be in touch with each other all over the world through electronic mail (*e-mail*), discussion groups, chat rooms etc. There is a wide range of services available, starting from following daily news, looking at advertisements of any sort, via electronic shopping, to spending your time in the virtual world, chatting with people on the opposite side of the planet. A new term has been coined to represent the notion of everything available on the Internet – *cyberspace*, the space that could be best described as all-in-one; the television, the telephone, the telegraph etc.

The present study looks at the ways in which the nature of the electronic medium and the global use of the Internet are having an impact on the English language. Crystal argues (2001: 5) that the electronic medium presents us with a channel which at the same time facilitates and constraints the human ability to communicate in ways rather different from any other situations.

This paper will give a brief introduction to chatgroups and the language of chatgroups. More specifically, it will focus on some of its major innovative features found in online chatgroup communication in postponed time (asynchronous).

2. The Study, the Corpus and the Methodology

The study is based on Netspeak as a brand new electronic medium of communication. It examines the linguistic properties and distinctive features of online communication in postponed time (the language used in online forums or discussion boards) and highlights particular functionally distinct elements that constitute an online forum thread. Finally, the study describes the distinctive features primarily on the lexical and orthographic levels, highlighting its innovative nature.

The data for the study were collected from naturally occuring sources (the Internet). As this study is a part of the author's broader study on Netspeak, data collection for this study was done within a project including fellows from the English Department and a number of senior students majoring in English. The data were collected from the messageboard available on www.escnation.com. The data were relatively easy to collect as they were available in a large number of public venues, not requiring any special permission to be used (free access to various Internet sites). A number of samples were identified, downloaded into personal computer and an analysis of linguistic elements was made.

This is deemed particularly important as it allows the researcher to have access to the electronic discourse, and consequently copying the text by marking it with a mouse and then copying. The copied text was then pasted in a Microsoft Word document and saved into own computer (for frequency counts to be made).

The corpus included a total of 40 chat samples collected from the online communication in postponed time on the message board, comprising a total of 5,550 words.

2.1. Chatgroups

Chatgroups are organised at particular Internet sites in the so-called 'rooms' in which computer users with an interest in a particular topic or topics can freely participate thus contributing to ongoing discussions on particular topics. These are continuous discussions, and Crystal divides them into two situations relating to chatgroups, depending on whether the interaction between computer users takes place in real time (synchronous) or in postponed time (asynchronous). Considering that synchronicity is one of the dimensions upon which electronic communication can be categorised (Baron, 2008: 11), the present paper examines the linguistic properties and distinctive feattures of online communication in postponed time, as stated earlier.

Furthermore, Freiermuth (2001) adds that the physiological mechanisms of online chatting are identical to those required for keyboard skills; dexterity, speed

and precision are assets. Naturally, online chatting is different from writing, as it mandates a keyboard, a monitor, online access and client-server software. He further argues that, to have online chatting one must have all of these as prerequisite – they cannot be substituted for nor eliminated if interaction is to occur.

2.2. Asynchronous situations: online communication in postponed time

The interaction between users is stored in a particular format, and made available to other users on their request. Users can hence catch up with the discussion in the postponed time, adding their comments to any given topic, and are not limited by time. According to Crystal (2001: 11), one of the popular features of 1980s computer-mediated communication are the bulletin boards, which can nowadays be found in the form of discussion forums of various sorts. Another example is the mailing list, to which users subscribe bearing in mind that all messages sent in to the list will reach everyone subscribed to the list.

Here is an example of communication in asynchronous Internet situations (from the messageboard available at www.escnation.com):

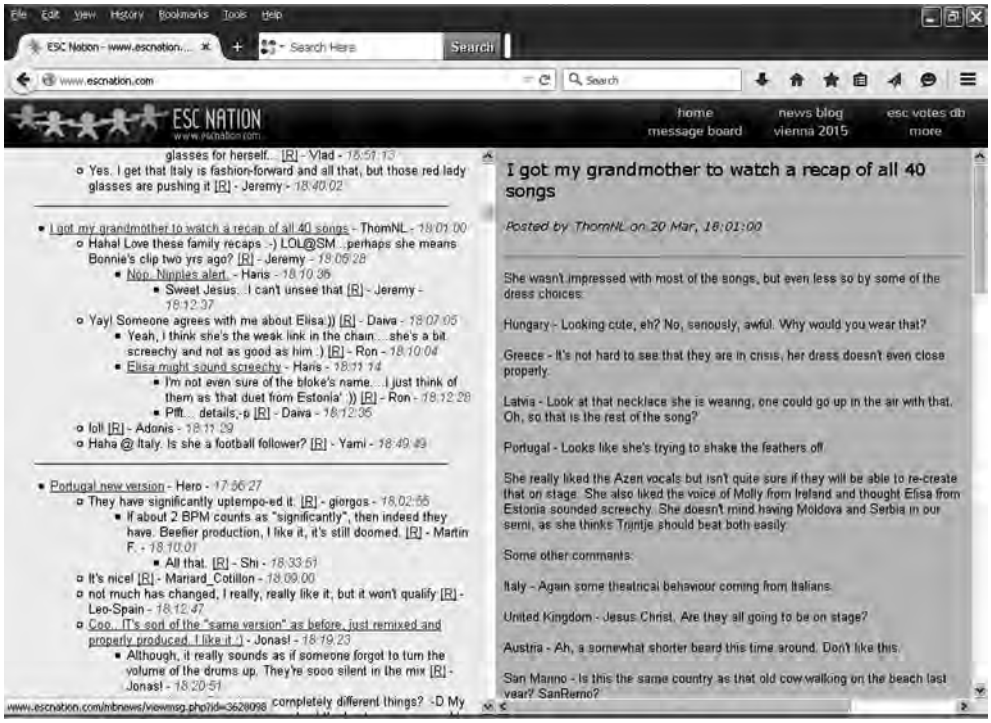

Figure 2: *Chatgroup communication in postponed time*

2.3. How things work in postponed online interaction

As it may be observed from this example, a number of chatters are on the same message board, engaging in the same conversation but not at exactly the same time.

- The operation mechanism of a group can be summarised as follows:
- Group members send (*post*) their contributions (*posts, messages, articles, opinions, comments, etc.)*
- The system makes all the messages available to all group members
- Messages can be saved, archived, as well as catalogued
- Groups are managed either by an individual, referred to as the *moderator (editor, list-owner, host, postmaster, etc.)* or a small team.
- Messages are circulated at a relatively high speed (not more than 30 or 60 seconds)
- Group members post their replies to topics of their own interests
- Other group members may then post their replies to the replies produced by some other group members.

An unlimited number of Internet users, subscribed to a particular Internet site (with the permission to use the messageboard or not), have access to the messageboard. Messageboards on various sites are normally organised in a rather practical way, where messages are sorted out by date, and individual users can freely contribute to any given topic with their own comments.

2.4. Some distinctive lexical features of Netspeak in online communication in postponed time

As has been stated earlier, the term *Netspeak* is an alternative to many other terms that can be found in use, such as; *Netlish*, *Weblish*, *Internet language*, *cyberspeak*, *electronic discourse*, *computer-mediated communication* etc. Its name suggests speaking, but we must remember that it actually involves writing primarily.

Here is an illustration of how electronically produced language affects spoken language (Crystal, 2001):

a. It's my turn to download now. (i.e. I've heard all your gossip, now hear mine)
b. I need more bandwidth to handle that point. (i.e. I can't take it all in at once)
c. She's multitasking. (said of someone doing two things at once)
d. Let's go offline for a few minutes (i.e. let's talk in private)
e. Give me a brain dump on that. (i.e. tell me all you know)
f. I'll ping you later. (i.e. get in touch to see if you're around)

g. He's 404. (i.e. he's not around)
h. He started flaming me for no reason at all. (i.e. shouting at me)
i. I got a pile of spam in the post today. (i.e. junk-mail)
j. He's living in hypertext. (i.e. he's got a lot to hide)
k. E you later (said as a farewell)

The *e*-prefix has been used in many expressions. The *Oxford Dictionary of New Words* (1997) notes *e-text*, *e-zine*, *e-cash*, *e-money*. Other examples since noted include the following words:

- e-lance, e-lancers
- e-therapy, e-therapists
- e-management, e-managers
- e-government
- e-bandwagon
- e-books, e-conferences
- e-voting
- e-newsletter
- e-security
- e-cards
- e-pinions
- e-shop, e-list

It is evident that it is not possible to say how many of these developments will become a permanent feature of the language. Language change can never be predicted, but only recognised once it has happened. Crystal (2001: 22) concludes that a certain notion of Netspeak has begun to evolve which is rapidly becoming a part of popular linguistic consciousness, and evoking strong language attitudes. Hence the importance of determining its main linguistic properties and aspects.

Netspeak can, therefore, be considered an eclectic resource,[3] but is arguably more than just an aggregate of spoken and written features. While Crystal (2001: 48) finds it "a new species of communication," Baron (in Crystal, 2001: 48) calls it, metaphorically, "an emerging language centaur – part speech, part writing." Crystal goes on to further develop the metaphor to include "speech + writing + electronically mediated properties." In fact, Crystal calls Netspeak a genuine

[3] Davis and Brewer (in Crystal, 2001: 47): Writing in the elctronic medium, people adopt conventions or oral and written discourse to their own, individual communicative needs)

"third medium," comprising several properties of both speech and writing, combined with the properties electronic texts display.

According to Crystal (2001: 81), one of the most obvious features of Netspeak is the lexicon that belongs to the internet. The lexicon is encountered whenever someone enters one of the Internet situations. Terms traditionally found in technology and computer science, such as *cable*, *disk*, *bit*, *binary*, and *computer* are not part of this lexicon, as they form part of the jargon of science and technology, extending well beyond the Internet. On the other hand, there is a large number of words and phrases that have emerged in the realm of Internet-restricted situations and activities in which all major lexical processes in English take place.

According to Hudson (2000: 411), one of the causes of language change is expression of new meanings. With the changes in societies, there is always a need to express new meanings in languages. Hudson argues that it is the characteristic of openness that enables languages readily to create new words to express new things, events, and ideas that come along.

As far as new meaning is concerned, Hudson (2000: 241) argues that there is no evidence that languages place any limits on imagination, or therefore on new possibilities of meaning. Because of the principle of limited novelty, new meanings with new forms are relatively rare. However, one of the ways to get such words, particularly in an Internet situation, is invention.

3. Distinctive Features of Netspeak: the Findings and the Results

The analysis of the corpus, based on Crystal's model (2001), hihghlighted almost all of the highly distinctive features of Netspeak and asynchronous communication. Only 5 features were not observed in the corpus:

1. AmE vs. BrE spelling
2. Prepositional phrases
3. Participles
4. Prefixes
5. Suffixes

On the other hand, a total of 33 distinctive features were observed in the corpus, as follows (most are simply listed, those in bold are exemplified in the brackets, and others elaborated on separately in the paragraphs to follow):

1. Special fonts and styles
2. **Lower-case letters** (do you have a citizens advice bureau there?)

3. **Messages in capitals are 'shouting'** (u 2 will I KNOW U WILL… speak to each other in UA)
4. **Non-standard spelling** (gamez, yup, nope, phreak, kool, etc.)
5. **Punctuation** (while Israel was giving votes it sais Urovision in the background**!???!!??)**
6. Grammatical variation
7. **Contractions** (he's happy misha…looks like we'll be stuck with the ukrainian frenchie; we wont, cos i dont really speak it…i understand it)
8. Attributive adjectives
9. Conjoining/coordination
10. Personal pronoun references
11. Compounds
12. **Blends** (bottop, netizen, netiquette, cybercide, bugzilla, etc.)
13. Absence of lengthy quotation
14. Anaphoric cross-reference between messages
15. General feedback reactions found as opening sentences
16. Particular format of a chatgroup message body
17. Short messages
18. Topics embedded into other topics
19. Members accommodating other members, thus sharing linguistic character
20. Providing opportunity for equal participation
21. The peer-group factor
22. Overwhelming use of the pronoun *I*
23. **Reliance on private verbs** (e.g. *think, feel, know*)
24. Frequency of *it*, used to introduce a personal comment
25. Word-class conversion
26. **The use of nicknames** (Y_not_Chat, Pompompom, groggy, EuCROVision_Man, PaddyD, etc.)
27. **Nick-initiated lineation** (<Superstar>)
28. Identification of message-types generated by the software

29. **Several sources of visual distinctiveness** (emoticons, rebus-like abbreviations, colloquial elisions)
30. **Emotive punctuation** (hey!!!!, whadda f...!?!?!)
31. **Frequent perverse spellings and typographical errors** (outta, seemz, cee ya, etc.)
32. **Ignorance of capitalisation** (Vasilis7: if i am what?, Raul-espWiGrBF: i said are u here?are u?)
33. **Omission of a copular verb** (i fine)

3.1. Neologisms

Concerning the emergence of neologisms, a number of patterns have been observed in terms of prefixation, and suffixation, as well as compounding. The following provides an overview of some recently observed trends, broken down by several categories:

- **Compounds**

It is characteristic of Netspeak that in combining two words to make a new compound word, one element is found repeatedly, as in the following examples:

  - *mouse*: *mouseclick*, *mousepad*, *mouseover*,
    - *but also phrasal verbs: mouse across, mouse over,*
  - *click: click-and-buy*, *one-click*, *leftclick*, *rightclick*, *double-click*
  - *ware: shareware, groupware, freeware, firmware, wetware*
  - *web: webcam, webcast, webmail, webmaster, webster, webzine, webliography*
  - *net: netlag, netdead, netnews, hypernet, Usenet, Netspeak*
  - *hot: hotlist, hotlink, hotspot, Hotmail, HotJava*
  - *bug: bugtracker, bug fix, bug bash, BugNet*

- ***Prefixes***

A special set of items is found in use as prefixes or combining forms:

  - *cyber-*: *cyberspace, cyberculture, cyberlawyer, cybersex, cyber rights*
  - *hyper-*: *hypertext, hyperlink, hyperfiction, hyperzine*
  - *e-: e-voting, e-list, e-shop, e-security, e-books, e-managers*

3.2. Blends

Blends, where part of one word is joined to part of another, are instantiated in examples like:

netiquette, netizen, infonet, cybercide, datagram, Infobahn, Internaut, bugzilla

Blends are typically found in Netspeak as two words of a phrase with parts of both, ordinarily the first part of the first and the last part of the other. In comparison to clippings and acronyms, blends can be said to start out as simple abbreviations, but given their appearance which is more word-alike, they become new words, like in the following example taken from asynchronous chat:

Belgium 15.. (posteby by tonyvision on 2015-04-18 8:37:24 pm)

  - flop top or average? Who came up with this flop top thing?
    - **Bottop**!! [R] – TomofLondon ☺ *2015-04-18 8:39:52 pm*

3.3. Other ludic Netspeak extensions

Some otherwise straightforward lexical suffixes are often extended in a playful way, as in:

- o *–itude*: winnitude, hackitude, geekitude
- o *–full*: folderfull, windowfull, screenfull, bufferfull
- o *–ification:* hackification, geekification

3.4. Innovations

Several types of lexical innovations have been observed, too, as follows. The replacement of a word-element by a similar sounding item, as in:

- o ecruiting: electronic recruiting
- o etailing: electronic retailing

looks like a special type of blending, heavily relying on subtraction. Further, we note productive use of word-class conversion, normally from noun to verb, as in:

to mouse, to clipboard, to geek out, to 404

3.5. Lexical innovation through unusual spelling

Nicknames that are universally accepted (and are the norm, to a certain extent) can be spelled in a wonderful and/or weird way, making them special, which at the same time results in a refreshing of the vocabulary stock. Some examples of nicknames taken from Crystal (2001: 161) include the following;

sleepless, shydude, pilot, Dutchguy, irish, cloudkid, oldbear, bfiancee, Pentium, pcman, froggy, tulip, BMW, cheese, Godot, BeaMeup, Elvis, Stalin, sexpot, buttspasm, HITLER, HAMAS,

Nicknames from the corpus this study is based on, as collected from www.escnation.com include:

EuCROVision_Man, EuroFan, Groggy, Impreza, Ivan_macedonian, Le-Royaume-Uni, Nikki, Norwegian, Pompompom, Superstar, Lalalala, Hadrianople, Y_not_Chat, Yiorgos

These nicknames fall into several categories:

- Empty: Y_not_Chat, bex
- Sonic: Lalalala, Pompompom
- Ludic: Impreza, Groggy

- Typographically playful: PaddyD, Le-Royaume-Uni, EuCROVision_ Man, etc.

The same respelling tendency frequently produces nonce-formations: grouping words together into a compound (e.g. *what a unifreakinversitynerd*), or linking a number of words by hyphens (e.g. *dead-slow-and-stop computer*), which may qualify as a conversion from phrasal bases. These are illustrated in the following asynchronous chat sample:

- As serious a question as I'm ever likely to ask – **boogwewillallshine** – *2015-04-25 6:19:26 pm*
  - MacBos for certain, Turkey most likely, AlbArm maybe, Cyp rather not [R] – **Stefan-LST Trip to Athens** – *2015-04-25 6:56: 11pm*
  - macedonia and bosnia…[R] **Niall@work**! – *2015-04-25 6:56:11 pm*

Ad-hoc lexical innovation may be due to deliberate mixing of languages, as in the following example where Spanish elements are mixed with English:

Glassos espanoles (www.escnation.com)

3.6. Abbreviations and Acronyms

Netspeak is also notorious for its variety of abbreviations. Acronyms are quite frequently used. Some of them include:

- BCC: blind carbon copy
- FAQ: frequently asked question
- HTML: hypertext markup language
- ISP: Internet Service Provider
- URL: uniform resource locator
- Names of many firms and sites: AOL, IBM, IRC
- Combinations of letters and numbers:
  - P4P: Platform for Privacy Preferences
  - 3Com: Computer, Communications, Compatibility

The acronyms found in various Internet situations are no longer restricted to words or short phrases, argues Crystal (2001: 86), and they can be sentence-length: *GTG* (got to go), *WDYS* (What did you say?). Individual words are reduced to several letters: *PLS* (please), *THX* (thanks). Hudson (2000: 242) defines acronyming as "a sort of clipping in which a phrase is replaced by a word based upon the first letters of its words." Bauer (1983: 237) essentially agrees with that definition by saying that:

An acronym is a word coined by taking the initial letters of the words in a title or phrase and using them as a new word, for example *Strategic Arms Limitation Talks* gives *SALT*.

However, it is not necessarily the case that every abbreviation counts as an acronym: to be an acronym the new word must not be pronounced as a series of letters, but as a new word. Bauer (1983: 237) gives the following example here: if Value Added Tax is called /vi: ei ti:/, that is an abbreviation, but if it is called /væt/, it has become an acronym.

It may be noted in the following example that the use of abbreviations is accompanied with rather emotive punctuation, as well as emoticons, clearly showing three Netspeak features employed in a very short chat sample alone.

- **BTW**…the parrot won :) [R] – Tin Tin -*2015-09-09 11:01:40 pm*
  - **LOOOL**!!!! And presenter? – Frank – *2015-09-09 11:01: 52 pm*

We also note that apostropheless contractions (contractions without apostrophes) are generally very frequently in synchronous chat. However, the example below shows that an individual chatter's choices of contractions with or without apostrophes may vary even in short chat sessions:

Line 8: Ashea: **he's** happy misha…looks like **we'll** be stuck with the ukrainian frenchie

Line 24: Ashea: we **wont**, cos i **dont** really speak it…i understand it

3.7. The Use of Emoticons

The corpus for this study included a total of 227 emoticons, as shown in Table 1 below. Here is an excerpt from a chat sample from the corpus, illustrating the use of **emoticons**:

- Shame she sang it so terribly ☹ [R] – SamB – *20:58:28*
- OMGWTF? It's the Slovenian flag! [R] – Dagfinn – *20:58:38*
  - Gotta love it **:D** [R] – Sild – *21:00:23*
  - Yes, it is the flag ☺ reflecting on the song title...'Home is Here' or 'this is where home is' [R] – JohnS – *21:03:20*
- Noooooooo **: (** ☹ [R] – sellout – *20:58:46*
- I knew it that this long dress will end up to a disaster **: S** [R] – Marios *–20:59:06*

Source of Internet data	Number of words	Number of emoticons
www.escnation.com	5,550	227 (4.1%)

Table 1. *The Use of Emoticons*

3.8. The Use of Abbreviations

It may be noted in the following examples that the use of **abbreviations** is accompanied with rather emotive **punctuation**, as well as emoticons, clearly showing three Netspeak features employed in a very short chat sample alone. Table 2 below shos the total number of abbreviations found in the corpus.

- **BTW**…the parrot won :) [R] – Tin Tin -*2015-04-09 11:01:40 pm*
  - **LOOOL**!!!! And presenter? – Frank – *2015-04-09 11:01: 52 pm*

Source of Internet data	Number of words	Number of abbreviations
www.escnation.com	5,550	38 (0.7%)

Table 2. *The Use of Abbreviations*

3.9. The Use of Attributive Adjectives

Table 3 below shows that a total of 482 attributive adjectives were used in the corpus for this study.

Source of Internet data	Words	Attributive adjectives	%
www.escnation.com	5,550	482	8,7%

Table 3. *The Use of Attributive Adjectives*

Some examples of attributive adjectives from the corpus are shown below:

- Will: did I ever tell you about the **psycho nutjob** flatmate I had who did a runner?
- But Plan B is **mega super whooper cool**! –Sasha

4. Concluding Remarks

The data for this study were collected from naturally occurring sources available from the Internet site chosen as the corpus for this paper. All data examined in this work were obtained from the www.escnation.com message board, and were then further analysed, bearing mind at all times the model used by David Crystal (2001), and starting with most of his suppositions and claims.

In addition to my overall conclusion that online communication in postponed time (asynchronous) clearly displays a vast number of distinctive features, here are some of my other major observations and conclusions:

4.1. Vocabulary

- Chatters increase variety through the use of creative and highly innovative language forms
- Chatters almost always prefer colloquial to literary language
- Chatters are limited by their environment
- Chatters freely reduce multi-word sentences and sequences of response utterances to a sequence of initial letters: *bbfn* (bye bye for now)

4.2. Spelling

- Chatters tend to use less words, and modify spelling as to meet their needs, thus producing non-standard or perverse spellings.
- Most chatters comply with the lower-case letters rule on messageboards; cases of messages in capitals were registered where chatters were either frustrated over something or wished to underline their points.
- Chatters seem to be aware of the information value of consonants as opposed to vowels, judging by such vowel-less items as *txt* (text), and tmrw (tomorrow)

4.3. Punctuation

- Chatters tend to use emoticons quite frequently as a way to express their feelings and attitudes.
- Chatters use emoticons freely and without much hesitation

4.4. Grammar

- Chatters frequently use comment clauses, introduced with it.
- Chatters tend not to use copular verbs, with registered cases of no subject-verb agreement.
- Chatters use the pronoun *I* without much hesitation, while other pronouns are not as frequent.

I wish to conclude this work by quoting David Crystal on the emergence and future of Netspeak (2001: 242):

I see the arrival of Netspeak as similarly enriching the range of communicative options available to us. And the Internet is going to record this linguistic diversity more fully and accurately than was ever possible before. What is truly remarkable is that so many people have learned so quickly to adapt their language to meet the demands of the new situations, and to exploit the potential of the new medium so creatively to form new areas of expression.

5. References

Baron, Naomi (2008). *Always on: Language in an Online and MobileWorld*. Oxford University Press.

Bauer, Lauri (1983). *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, David (2001). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, David (2004). *A Glossary of Netspeak and Textspeak*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Crystal, David (1995). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Davis, Boyd H., Jeutonne Brewer (1997). *Electronic Discourse: Linguistic Individuals in Virtual Space.* Albany, NY: State University of New York Press.

Freiermuth, Mark (2001). *Features of Electronic Synchronous Communication: A Comparative Analysis of Online Chat, Spoken ad Written Texts*. Unpublished PhD dissertation. Stillwater: Oklahoma State University.

Gunther, Marc (1998). The Internet is Mr.Case's neighbourhood. *Fortune* 137.6: 68-80.

Hudson, Grover (2000). *Essential Introductory Linguistics*. Oxford: Blackwell.

The Oxford Dictionary of New Words (1997). Oxford: Oxford University Press.

Internet source:
www.escnation.com

Netspeak: Lingvistička obilježja i aspekti *online* komunikacije u odgođenom vremenu

Sažetak

Imajući u vidu da je sinkronost jedna od dimenzija spram koje se elektronska komunikacija može kategorizirati, u ovom se radu ispituju lingvističke osobine i razlikovna obilježja *online* komunikacije u odgođenom vremenu, i to u kontekstu engleskog kao globalnog jezika i Netspeaka kao potpuno novog elektronskog medija komunikacije. U radu se ispituju načini na koji priroda ovog elektronskoga medija i globalna upotreba Interneta utječu na engleski jezik. Ova studija, zanovana na posebno izabranom korpusu, uključuje podatke sa nekoliko internetskih stranica i stavlja poseban naglasak na karakteristike engleskog jezika koji se upotrebljava u asinkronom okruženju, kao što su npr. razni forumi za diskusije. Analiza, u cijelosti zasnovana na modelu koji je predstavio David Crystal (2001.g.) daje uvid u široku lepezu izrazitih razlikovnih obilježja Netspeaka i time dokazuje da su područja utjecaja na engleski jezik kao jezik komunikacije u odgođenom vremenu grafologija (upotreba tzv. emotikona i znakova interpunkcije), kao i samoga leksika (nove složenice i kovanice), prvenstveno zato što su to područja u kojima je relativno lako uvesti jezične novitete i odstupanja (skraćenice, akronime itd.).

Ključne riječi: *online* komunikacija u odgođenom vremenu, Internet, lingvističke osobine, sinkronost, razlikovna obilježja Netspeaka

Demir Alihodžić

Shakespeare's Legacy: Reconsidering Shylock's Portrayal in *The Merchant of Venice*

Abstract

Since the Middle Ages there has always been a continuous interest in the Jewish tribe in English literature. Apart from William Shakespeare, other great writers such as Geoffrey Chaucer, Christopher Marlowe, Charles Dickens, George Eliot, and James Joyce have all created Jewish characters with varying degrees of prejudice. Yet for more than four centuries, Shakespeare's *The Merchant of Venice* with its compellingly effective representation of its title Jew, Shylock, has remained the most controversial one among all the works dealing with the Christian-Jewish antagonism. As a result the question of anti-Semitism has always been the popular concern for critics ever since. This will also be the very problem to which this paper intends to give a plausible answer. For centuries, *The Merchant of Venice* has delighted and confounded its readers. Pouring himself into the life and deeds of both the Jewish and Christian characters, Shakespeare has provoked various interpretations of his work. To begin with, the uncomplimentary depictions of Jews in *The Merchant of Venice* have fed the anti-Semitic prejudices of writers like T.S. Eliot, D.H. Lawrence, or Ezra Pound. Less controversial critics, however, have sensed in this work paradoxical portrayals of the "imperfect" Christian characters and "villainous" Jews. This discovery may indeed lead us to meditate upon the real intentions of William Shakespeare.

Key words: William Shakespeare, *The Merchant of Venice*, Anti-Semitism, Shylock

1. Introduction

Shakespeare's character of Shylock, the Jew, is one of the most critically contentious literary constructs in English Renaissance drama. Shylock is not so much a representation of a person as a type. Indeed, he is a representation of two types, being both a Jew and a usurer. Shylock's identification as a Jew is linked to his profession or role as a usurer, a role which Renaissance culture perceived as equally damning. This linkage was partially due to the fact that members of Judaism were allowed by Old Testament scripture to employ usury in certain circumstances whereas no form of usury was acceptable for Christians. As members of the religion who committed the crucifixion of Christ, Jews were generally classed as almost demonic villains. W.H. Auden contends that since very few Elizabethans had ever seen a Jew (there was no true Jewish community in England since their expulsion by Edward I in 1290) the cultural belief of the Jew "as fairy-story bogeys with huge noses and red wings" (64) was quite acceptable. Shylock, therefore, as a Jew and a usurer typified the collective nightmare of the Christian social conscience, becoming the villainous 'Other' who must be destroyed for the preservation of society.

Pouring himself into the life and deeds of both the Jewish and Christian characters, Shakespeare has provoked various interpretations of his work. To begin with, the uncomplimentary depictions of Jews in the play have fed the anti-Semitic prejudices of writers like T.S. Eliot, D.H. Lawrence, or Ezra Pound. Less controversial critics, however, have sensed in this work paradoxical portrayals of the "imperfect" Christians characters and 'villainous' Jews. This discovery may indeed lead us to mediate upon the real intentions of Shakespeare. John Wilders, for instance, thinks that Shakespeare does not provide satisfactory answers to the following questions concerning the unresolved contradictions and ironies lying in the characters and their doings:

> Is Shylock's hatred of Antonio basically that of a victim towards his persecutor or, as he says, that of a moneylender towards rival in business? Is Antonio's melancholy caused by a sense of doom or by his fear of losing Bassanio? Is Bassanio drawn to Belmont by Portia's beauty or by her dowry? Is Portia the agent of divine mercy or of inflexible justice? Should we applaud Jessica for escaping from her father or condemn her for making off with his money? Are Gratiano's sentiments the healthiest or the most unfeeling reaction to the trial scene? Is the last Act 'completely without irony' as one critic claims, or does it have that 'air of heartless frivolity' which another sees in it? (21)

Still others have felt pity for the persecuted Jewish character or believed him to be endowed with humanity by the playwright. Heinrich Heine, in his criticism

on *The Merchant of Venice*, relates his own experience as the best example of the sympathy one may feel for Shylock:

> When I saw this piece played in Drury Lane there stood behind me in the box a pale British beauty who, at the end of the fourth Act, wept passionately, and many times cried out, 'The poor man is wronged!' It was a countenance of noblest Grecian cut, and the eyes were large and black. I have never been able to forget them, those great black eyes which wept for Shylock! (qtd. in Wilders 29)

In addition, Robert Alter, as one of the many critics who believe in Shylock's humanity, confirms the playwright's efforts to humanize his Jew: "Shakespeare, with his unrivaled gift for endowing his characters with life, bestowed more touching humanity on Shylock than the prejudices of his culture might have allowed" (Alter 32).

Shakespeare's play speaks highly of Christian doctrines. Whereas Shylock, the Jewish money-lender, conforms to the Hebrew law of "an eye for an eye, a tooth for a tooth," the Christian characters choose to be merciful in the ways they punish Shylock--reducing the confiscation of his property to a fine and forcing him to convert to Christianity in order to save his soul. Shakespeare has his play take place in a commercial city involving almost all the characters in different kinds of trades. Despite their love for money, Antonio and Bassanio nevertheless live in a world different from that of Shylock. Shylock's concern for his ducats is so overreaching that he says he would rather see the death of his rebellious daughter and Antonio than lose his money. He can bear all the mistreatments inflicted upon him by the Christian merchant, but once Antonio endangers his livelihood, he decides to take actions to defend his right to make money as a usurer. As for the circle of the Christians, which is full of love and friendship, it represents what Shakespeare thinks to be more valuable than money. Living in the commercial world of Venice, the Christian characters are never distracted from their compassion for each other by the temptations around them.

In *The Merchant of Venice*'s two sets of conflicting values, we can see that Shakespeare clearly identifies himself with the Christians, yet it does not mean that he necessarily agrees with the Christian bias against the Jews. What Shakespeare dislikes about Jewry is its attachment to money, and through the case of Shylock Shakespeare tries to warn us of the danger one may be in if his thirst for gold becomes too excessive--loss of humanity.

In this paper, I will combine a critical approach and a textual analysis to see if *The Merchant of Venice* is anti-Semitic. Because there have been varying responses to the play, critics from different schools of interpretation will be illustrated, and

their comments will be elaborated. In the third section, I will also analyse Shakespeare's other plays and consider the ways Jews are mentioned in these plays to enhance the credibility of my conclusion of his attitude towards Shylock. Reinterpreting these plays from different angles, I will clarify the general misconceptions regarding *The Merchant of Venice* and offer my own judgment.

2. The Merchant of Venice and the Critics

To fully examine Shakespeare's Shylock, the various stage interpretations of Shylock may be a good place to start with. As we know, 'the first performance on record was given in the presence of James I on Shrove Sunday 1605' (Wilders, 13), and the King's commanding a second performance the following week indicates the success of the previous one. About its stage history during the rest of the 17th century, however, we know almost nothing. Later in the 18th century, an adaptation named *The Jew of Venice* by George Granville became all that was known about Shakespeare's play. In this version, the Jew was played by Thomas Doggett and his playing Shylock as a buffoon remained the traditional interpretation on the stage until Charles Macklin took over the role and made his Shylock a villain in 1741. Francis Gentleman, as a spectator of Macklin's performance, was deeply impressed by the actor's "sententious gloominess of expression, sullen solemnity of deportment," and "forcible and terrifying ferocity" (qtd. in Wilders 26). Another observer of Macklin's treatment of the role also shared similar opinion: "There was such an iron-visaged look, such a relentless, savage cast of manners, that the audience seemed to shrink from the character" (qtd. in Alter, 29). Macklin's way of presenting Shylock then became dominant in theaters until Edmund Kean appeared as Shylock on the stage in 1814. According to William Hazlitt, Kean's performance apparently subverted the typical way of playing Shylock as an old man in answer to his vicious mind:

> [W] e expected to see, what we had been used to see, a decrepit old man, bent with age and ugly with mental deformity, grinning with deadly malice, with the venom of his heart congealed in the expression of his countenance, sullen, morose, gloomy, inflexible, brooding over one idea, that of his hatred, and fixed on one unalterable purpose, that of his revenge. We were disappointed, because we had taken our idea from other actors, not from the play. (Wilders 28)

Kean not only thrust aside the conventional red wig that symbolized the link between the Jew and the devil but also endowed Shylock, in Gross' words, "with a large measure of dignity and humanity" (qtd, in Alter 29). He was

also considered by Hazlitt to be "the first actor to arouse the audience's sympathy for Shylock" (Wilders 14), and the theatergoers began to sympathize with the Jew "much oftener than with his enemies" (Wilders 14). In the 19th century, there was a trend to put more stress on Shylock's dignity and pathos (Wilders 14) in playing the role, and a most remarkable actor was Henry Irving, who played the role in 1879. He esteemed Shylock as "the type of a persecuted race, almost the only gentleman in the play, and the most ill-used" (qtd. in Alter 30). He repudiated the established tradition of playing Shylock as either a fool or a villain, proclaiming that the Jew is "a representative of a race which generation after generation has been cruelly used, insulted, execrated" (qtd. in Wilders 14). Different from those actors who had played Shylock previously, Irving presented the Jewish character as a "tragic hero" (Wilders 14). We can not deny that these diverse interpretations of Shylock are "all to some extent supported by Shakespeare's text" (Wilders 14), for the contradictions in Shylock's personality are apparent: in his conversation with Tubal, Shylock seems ridiculous, in the trial scene, he becomes implacable in his insistence upon shedding Antonio's blood; and on several occasions he changes his attitude and utters his sufferings as a victim. Most criticism on Shylock tends to be a one-sided interpretation and similarly ignores certain aspects which suggest an opposite interpretation. On the one hand, for one to see Shylock as "more sinned against than sinning," he "not only [has to hold an] excessively liberal attitude towards attempted murder but [ignore] the Jew's consistent preoccupation with wealth and property at the expense of human feeling" (Wilders 19-20). On the other hand, for one to regard Shylock merely as a monster, he would have to neglect the humanity that Shakespeare has imputed to the Jewish character and the playwright's ability to "project himself into Shylock's situation and to suggest the social injuries" (Wilders 20) inflicted on the Jew by Christians. As always, it remains a fashion among critics to argue whether Shakespeare's characterization of Shylock is anti-Semitic or not, and the debate is still going on and will surely continue.

Among those critics who label Shakespeare as an anti-Semitic writer E. E. Stoll serves as the most extreme example by virtue of the formidable evidence he finds in the text to support his point of view. He claims that "the poet is not with Shylock" (Stoll 8) and that our negative impression about Shylock is fostered "by the comments of the good characters, by the methods pursued in the disposition of scenes, and by the downright avowals of soliloquy" (Stoll 8). First of all, whenever Jessica and Lancelot talk about Shylock, their comments on the Jewish character are never good ones. Whenever Antonio or Bassanio, Shylock's enemies, are mentioned by the others, however, they are often

praised. The Christians either link Shylock with the devil or verbally abuse him, but when it comes to Antonio, they are all full of compassion for him because he is a victim. And just in case readers may have the slightest sympathy for Shylock, this contrast is furthermore reinforced by the ordering of the scenes. For example, seeing that Shylock's loss of his daughter and his property may arouse our sympathy, Shakespeare has Shylock reveal in advance that he is going to the feast to feed upon the prodigal Christian. Moreover, before Shylock himself has a chance to lament over the loss of his daughter and his ducats, his outcries are reported to us by Solanio as if the Jew has become a laughingstock in Venice. Finally, as we can see in the soliloquies of Shylock, Shakespeare does make efforts to brand the Jew as a villain. When he first meets Antonio on the stage, for instance, Shylock expresses his hatred for the merchant in an aside:

> I hate him for he is a Christian
> But more for that in low simplicity
> He lends out money gratis, and brings down
> The rate of usance here with us in Venice. (I.iii.39-42)

In later scenes, Shylock repeatedly confesses his motives for torturing Antonio, and his own words provide the most reliable support for his villainy. In spite of the two speeches which many critics believe to be meant by Shakespeare to make his Jew pitiable—"Hath a dog money?" in the first act and "Hath not a Jew eyes?" in the third act--Stoll rejects this notion by pointing out that "either plea ends in such fashion as to alienate the audience" (11). In answer to Shylock's reprimand for his borrowing money from a Jew he despises, Antonio retorts that he would still be inclined to abuse him in exactly the same ways--to call him a cur, to spit on him, and to spurn him. And the "Hath not a Jew eyes?" speech sounds more like Shylock's personal justification for revenge than a plea for his race. Trying his best to prove that a Jew is no less a man than a Christian, Shylock is nevertheless more concerned with showing that a Jew also has a right to revenge, "not to respect or compassion" (Stoll 11). This soliloquy even ends up with Shylock's justification of his villainy: "The villainy you/teach me I will execute, and it shall go hard but I will! better the instruction" (III.i.67-69). Although Shylock is allowed to plead his cause in his soliloquies, he is meanwhile prevented from making too favourable impression on the audience. To Stoll, it is impossible for Shakespeare to have intended Shylock to be both pathetic and hateful at the same time, for what the playwright provokes among spectators is only "the laughter of derision" (18)--both in the daughter-ducats scene and in the trial scene.

Derek Cohen, another critic who vigorously tries to demonstrate that the characterization of Shylock is anti-Semitic, asserts that the anti-Semitic nature of the play can be seen from the way the word *Jew* is used in the whole work. "The word *Jew* is used fifty-eight times in *The Merchant of Venice.* Variants of the word like *Jewess, Jew's*, and *Jewish* are used fourteen times, *Hebrew* is used twice. There are, then, seventy-four direct uses of Jew and unambiguously related words in the play" (Cohen 27). Since Shakespeare as a playwright knew well that the word *Jew* is a term with negative implications in drama, the frequent use of the word must have been a deliberate outcome meant by the playwright. It is also noticeable that "Shylock is addressed as 'Shylock' only seventeen times in the play" (Cohen 27), and that most of the time he is simply called "Jew" or is referred to as "the Jew." Cohen here cites a phrase from the letter written by the learned doctor Bellario to commend Balthasar as an example of the different ways Shakespeare deals with Shylock and Antonio: "I acquainted him with the cause in controversy/ between the Jew and Antonio the merchant" (IV.i.154-55). While Antonio is referred to by his name, Shylock is referred to only as "the Jew," though they are supposed to be treated equally. Later in the court scene, Portia apparently means to distinguish Shylock from the other characters and discriminate against him by calling him 'Shylock' only twice and addressing him as "Jew" in the rest of the scene. Understanding "the dramatic and rhetorical power of iteration" (Cohen 27), Shakespeare uses the word *Jew* so often that we readers can hardly regard it as a neutral word. "Each time that *Jew* is used by any of Shylock's enemies, the deeply anti-Jewish implication is automatically assumed" (Cohen 28). There are still more examples of the play's implicit anti-Semitic portrayal of Shylock. First of all, Antonio's comment on Shylock's 'improvement' of becoming Christian-like after he seals the bond implies the Christian superiority to Jews: "Hie thee, gentle Jew./ The Hebrew will turn Christian; he grows kind" (I.iii.176-77). Secondly, in the very beginning of Act II, Scene ii, Lancelot is debating with himself whether he should leave his Jewish master or not:

> Certainly my conscience will serve me to
> run from this Jew my master
>
> ———————————
>
> To be ruled by
> my conscience, I should stay with *the Jew* my master
> who, God bless the mark, is a kind of devil; and to run
> away from *the Jew,* I should be ruled by the fiend, who,
> saving you reverence, is the devil himself. Certainly
> *the Jew* is the very devil incarnation and, in my conscience, my conscience is but a kind of hard conscience
> to offer to counsel me to stay with *the Jew.* (II.ii.1-28)

Superficially, this passage seems to link only Shylock with the devil, but Shakespeare here prefers to call Shylock 'the Jew' and thus exploits the ambiguity of the phrase to "[make] the demonic association applicable to Jews generally" (Cohen 29). Thirdly, another anti-Semitic artifice employed by Shakespeare is the "metaphor of Jew as dog" (Cohen 29) which pervades the play. The most explicit example is uttered by Solanio in the second act: 'I never heard a passion so confused,/ So strange, outrageous, and so variable./ As the dog Jew did utter in the streets' (II.viii.12-14). Despite his apparent anti-Semitic design of making Shylock an inhuman character Shakespeare nevertheless contradicts his intention by endowing Shylock with humanity in the court scene. The humiliation the Jew shows in his response to defeat is beyond our expectation, for he becomes a pitiable character "in his still and silent transformation from a crowing blood-hungry monster into a quiescent victim whose fate lies in the hands of those he had attempted to destroy" (Cohen 34). This turns out to be the most troubling and contradictory aspect of the play, and it seems that Shakespeare as a writer with the awareness that the Jews were also a race capable of human feelings rather than merely evildoers created a work that betrays his ideas as a whole. In other words, "it is as though *The Merchant of Venice* is an anti-Semitic play written by an author who is not an anti-Semite--but an author who has been willing to use the cruel stereotypes of that ideology for mercenary and artistic purposes" (Cohen 39).

William Meyers, in his dissatisfaction with the well-accepted argument that "Shakespeare is actually *sympathetic* to Shylock" (Meyers 37), maintains that the speech which is said to arouse our sympathy is not meant by the playwright to be of much significance because it is spoken to two nobodies in the play--Solanio and Salerio. Shylock's speech, no doubt, would be much more effective and serious if its audience were more important ones like Portia or the Duke. Moreover, this speech is followed by Solanio's comment upon seeing Tubal, which provides another support for Shakespeare's anti-Semitic portrayal of Shylock: "Here comes another of the tribe. A third/ cannot be matched, unless the devil himself turn Jew" (III.i.73-74). For the above reasons, Meyers believes that this speech of Shylock is not "aimed at eliciting sympathy" but "at drawing contempt" (Meyers 37) for its speaker. As a great summarizer of the anti-Jewish prejudice of his age, Shakespeare blackens the image of the Jewish people all the more, and he could not have created Shylock without intending so.

In the following statement, Bloom makes it clear that he agrees with E. E. Stoll in believing in the anti-Semitic portrayal of Shylock: "I know of no legitimate way in which *The Merchant of Venice* ought to be regarded as other than an anti-Semitic text" *(William Shakespeare* 1). Shylock's being a man and a devil

renders him more frightening to the Christian readers, and his dealing with Antonio confirms the credibility of the truth that Jews "are not merely mythological murderers of Christ and of his beloved children, but literal seekers after the flesh of the good and gentle Antonio" *(Christopher Marlowe* 4*).* In Bloom's opinion, what the play demands is that we accept Antonio as a character whose superior goodness is evident in his scorn of Shylock. Insisting that Shylock is not meant to be sympathized with, Bloom concludes that one "need to be either a scholar or an anti-Semite, or best of all an anti-Semitic scholar" to be able "to recover the comic splendor of [the play]" *(Shylock* 3). However, Shylock's acceptance of the humiliating forced conversion remains a difficult question for the modern readers. We can scarcely imagine that Shylock as "a proud and fierce Jew" *(Shylock* 1) would ever be willing to convert to Christianity without complaint only because his life is in danger. His forced conversion is so implausible that Bloom thinks that "we sooner could see Falstaff as a monk, than we can contemplate Shylock as a Christian" *(Shylock* 2). The reason could only be that Shakespeare could not help appealing the ruling anti-Jewish prejudices of his age in his attempt to "compete with and Marlowe's superb villain, Barabas" (*Shylock* 5).

Agreeing with Charles Lamb about the humanity of Shylock, Cumberland Clark cites Lamb's wholly different idea about Barabas and Shylock in his study on Shakeapeare's Jewish character:

> Barabas is a mere monster brought in with a large painted nose to please the rabble. He kills in sport, poisons whole nunneries, invents infernal machines. . Shylock, in the midst of his savage purpose, is a man His motives, feelings, resentment, have something human in them. (qtd. in Clark, 202)

To Clark, Shakespeare does not entirely submit himself to the almost irrational medieval prejudice against the Jews, for the playwright not only refuses to create a demonic villain like Marlowe's Barabas to elicit the public' s hatred but also thrust aside the theatrical convention of making the Jew ridiculous so as to arouse laughter from the audience. Although he allows Shylock to become an object of mockery in Solanio's report of the Jew's running through the streets crying for his daughter and ducats, he does not let "the undignified incident" (Clark 205) happen on the stage to spoil the Jew he means to portray. With unsurpassed genius and imagination, in C. H. Herford's words, "[Shakespeare] enter[s] into the situation and soul of Shylock" (qtd. in Clark, 205)*,* making his Jew a real man and a real Jew. Sticking to the Hebrew teachings (for example, he eats no pork.) and taking pride in 'the Jewish reputation for filial fidelity' (Clark 207), Shylock is nevertheless betrayed by his daughter Jessica, who serves as a foil for her father. Even if Shylock strictly forbids her to enjoy any entertainment, she still

should not have hurt her father so deeply by eloping with a Christian and stealing many of his carefully-stored treasures. What is worse, she never regrets or has any consideration for her father. In the deep humanity that Shakespeare endows Shylock with, Clark concludes, we can perceive that the playwright holds an open-minded and tolerant attitude toward the persecuted race. In this respect, Shakespeare did achieve what his contemporaries were incapable of.

Unlike Clark, John Gross tries to keep Shakespeare away from the infamous charge of anti-Semitism by pointing out the conspicuous differences between *The Merchant of Venice* and its sources. As has been mentioned in Chapter Two, the Jewish moneylender in *II Pecorone* does not have any previous contact with the merchant Ansaldo, and the reason he gives for his insistence on having a pound of Ansaldo's flesh is but a generalized one: "he wished to be able to say that he had put to death the greatest of the Christian merchants" (Gross 17). However, it is apparent that Shakespeare's Shylock knows Antonio well enough to seek his death and thus strengthens the Jew's personal motives for vengeance. It is also for the same reason that Shakespeare adds the subplot of Jessica and Lorenzo to his version of the pound of flesh story. Traditionally, the Jews of medieval myth were believed to be either poisoners or ritual murderers, but "none of these charges are alluded to in *The Merchant of* Venice" (Gross 27), though Shylock's insisting on shedding Antonio's blood implicitly renders him a potential ritual murderer. In comparison with *Ill Pecorone* (flesh bond) or *Moschus* (ritual murder), we see that Shakespeare actually "muted some of [their] uglier aspects" (Gross 27) and makes his play less disturbing than its sources. In the following words, Gross perfectly summarizes his evaluation of Shakespeare and his play: "Shakespeare would not have been Shakespeare if he had not moved on, if he had remained content with the stereotypes he inherited; but it was with stereotypes that he undoubtedly began" (Gross 30).

While many critics consider the great "Hath not a Jew eyes?" speech to be a sufficient support for the poet's philo-Semitic characterization of Shylock, Robert Alter refers to Shylock's affectionate response at hearing Jessica's having traded his ring for a monkey in Genoa as a more "succinct" and even "startling" (32) instance of the Jew's humanity: "It/ was my turquoise, I had it of Leah when I was a/ bachelor. I would not have given it for a wilderness of/ monkeys" (III.i.113-16). In these lines, we see no villainy but a man's deep love for his wife and the token of their love.

In addition to the above critics, there are still more critics who similarly attempt to prove that Shylock's characterization is not anti-Semitic. John Russell Brown, for instance, claims that "there are only two slurs on Jews in general"

(qtd. in Cohen 26): Lancelot's comment on Shylock "My master's a very Jew" (II.ii.100) and Antonio's words concerning the "Jewish heart" (IV.i.80) of Shylock. As for the flesh bond, Harold C. Goddard believes that it is a "sincere" offer from Shylock, and that there has always been a hidden desire in the Jew to be received into the Christian community (Goddard 96). Before Antonio comes to him for a loan of three thousand ducats, Shylock used to be an inferior in the Christian society. But when Antonio, the greatest merchant in Venice, has to ask him a favour Shylock's situation is suddenly reversed, and he becomes the superior. With "an impulse to be friendly" (Goddard 97), Shylock makes his offer:

> I would be friends with you and have your love,
> Forget the shames that you have stained me with,
> Supply your present wants, and take no doit
> Of usance for my moneys, and you'll not hear me.
> This is kind I offer. (I.iii.136-40)

When Shylock speaks these words, the goodness in Shylock does struggle to come to the surface. However, the Jew is later driven to madness by the loss of his daughter, and the demonic/darker side in his character then becomes dominant in replacing the good one. In addition, Goddard also expresses an opinion regarding Portia's legal entrapment of Shylock in the court scene. To explain why Portia does not inform Shylock of the laws forbidding an alien to plot against the life of a Venetian citizen until she has put Antonio and his friends on the rack, he infers that "the only possible answer is that she wanted a spectacle, a dramatic triumph with herself at the center" (Goddard 109). However, Martin D. Yaffe does not think so and argues that Portia's words give Shylock himself every opportunity to render a spectacular act of mercy so as to render nugatory the law under which she alone knows he stands guilty (Yaffe 8). As to the forced conversion of Shylock, it is considered by Kenneth Muir to be a deed of mercy rather than an act of intolerance (55). This sentence may seem disturbing to our modern minds, but to the Elizabethans, it was the only way to rescue Shylock's soul from the eternal damnation of which all Jews were in peril.

3. "Hath not a Jew eyes?": Reconsidering Shylock

Having an overall understanding of the controversy over the characterization of Shylock, we now must face the final task of deciding whether or not the portrayal of Shylock is anti-Semitic. In doing so, however, we must not confine our analysis to the portrayal of the Jewish character. In other words, we must be more alert to other significant aspects of the play--for example, the depiction of the crucial

scenes in the play, the playwright's representation of other characters, and the playwright's portrayal of Jews in his other plays.

In rivalry with his precursors, Shakespeare conforms to the medieval anti-Jewish tradition in creating his Jewish character. Shakespeare in several of his plays including *The Merchant of Venice* uses Jew-related words *(Hebrew, Herod, Jew, Jewry, Judas, Judean)* in ways which are by no means neutral. In *The Merchant of Venice,* the word *Jew* is used the most frequently to address Shylock and debase him as an inferior. In Shakespeare's other plays, most of the time the Jew-related words are used as terms with negative connotations. From the playwright's usage of these terms, it is apparent that Jews were believed to be hard-hearted, base, wicked, stubborn, false, betraying, and so on. Here are some examples:

> ---[I]f not, thou art an *Hebrew,* a *Jew,* and not/ worth the name of a Christian.--*The Two Gentlemen of Verona* (II.v.47-48)
> ---*A Jew* would have wept to have seen our part-/ing.--*The Two Gentlemen of Verona*(II.iii.11-12)
> ---[I]f I do not love her,! I am a *Jew.--Much Ado About Nothing* (II.iii.257-58)
> ---What a *Herod of Jewry* is this!--*The Merry Wives of Windsor* (II.i.20)
> ---As is the sepulcher in stubborn *Jewry/* Of the world's ransom. --*The Tragedy of King Richard the Second* (II.i.55-56)
> ---Marry, his/kisses are *Judas's* own children--*As You Like It* (III.iv.8-9)
> ---Like the base Judean, threw a pearl away! Richer than ll his *tribe--Othello, The Moor of Venice* (V.ii.357-58)

What do these examples convey to us? From the anti-Jewish language of Shakespeare's characters, we can only be sure that the playwright was very much of his age in his efforts to be true to the dominant anti-Jewish culture. If we infer that he favours anti Semitism simply because of the above evidences, our attempt would be thwarted by his unusual stress on the persecution inflicted upon Jews. If he himself had been a Jew-baiter like Antonio, he would not have given Shylock any chance to protest the mistreatments he has suffered in the Christian Venice. In other words, what the playwright has to put in his play would be irrational castigation directed at the Jew from the Christians. In addition, from Shakespeare's portrayals of the characters in *The Merchant of Venice,* we can see that he does try to be impartial in his dealing with the Jewish-Christian antagonism. In the play, none of the characters, either the Christians or the Jews, are wholly good or bad. Whereas the Christians are invariably flawed in their personalities despite their valuing friendship above all, the Jews also possess the same power to stir up ambivalence in our minds. For example, as a kind-hearted gentleman in his

dealings with his coreligionists and a devoted friend of Bassanio, Antonio nevertheless shows not even the slightest respect to non-believers like Jews. Even while he tries to persuade Shylock to lend Bassanio three thousand ducats, he still refuses to be friendly to the Jewish money-lender:

> If thou wilt lend this money, lend it not
> as to thy friends, for when did friendship take
> a breed for barren metal of his friend?
> But lend it rather to thine enemy.
> Who, if he break, thou mayst with better face
> Exact the penalty. (I.iii.130-35)

Not willing to compromise his Christian dignity even for Bassanio's sake, he speaks as if he were still the social superior he believes himself to be, though we know well enough that he has ironically become the inferior in asking Shylock to do him a favour. Bassanio, whose care for Antonio's life unquestionably moves our hearts, is a spendthrift who must clear up his debts by marrying a rich heiress. Gratiano, whose love for Antonio is no less than that of Bassanio, rejoices at "[having Shylock] on the hip" (IV.i.332) and cries out cheerfully at hearing the coming calamity of the Jew:

> Beg that thou mayst have leave to hang thyself!
> And yet, thy wealth being forfeit to the state,
> Thou hast not left the value of a cord;
> Therefore thou must be hanged at the state's charge. (IV.i.362-65)

He not only shows no pity for Shylock but also thinks that the Jew deserves nothing other than "a halter gratis" (IV.i.377). Even when Shylock is ready to leave the stage after accepting the forced conversion, the merciless Gratiano still refuses to cease his castigation: "In christening shalt thou have two godfathers./ Had I been judge, thou shouldst have had ten more,/ To bring thee to the gallows, not the font" (IV.i.396-98).

No one can question the fact that Shylock is endowed with unrivalled eloquence, and every word he utters is surpassingly rich in power, especially the 'Hath a dog money?' and 'Hath not a Jew eyes?' speeches. While the former straightforwardly satirizes Antonio's borrowing money from a "dog" Jew, the latter tries to equate Jews with Christians in humanity:

> Hath not a Jew
> eyes? Hath not a Jew hands, organs, dimensions,
> senses, affections, passions? Fed with the same food, hurt
> with the same weapons, subject to the same diseases,
> healed by the same means, warmed and cooled by the

> same winter and summer as a Christian is? If you prick us, do we not bleed? If you tickle us, do we not laugh? If you poison us, do we not die? And if you wrong us, shall we not revenge? If we are like you in the rest, we will resemble you in that. If a Jew wrong a Christian, what is his humility? Revenge. If a Christian wrong a Jew, what should his sufferance be by Christian example? Why, revenge. (III.i.50-69)

It is a pity that Shylock's humanity is also his tragic flaw because he overstresses his instinct to seek revenge when wronged by others. Although he does merit our pity, the image of his "*[whetting] his knife on his shoes*" (IV.i.) gives us the shivers.

Whereas her father plays the role of an avenger, Jessica with her love for Lorenzo makes a compromise with the Christian society. Unlike her stiff-necked and cold-hearted father she is both a fair and passionate Jewess who deserves a Christian's love, an idea which finds itself a support in Lancelot's parting words with her: "Most/ beautiful pagan, most sweet Jew! If a Christian did not/ play the knave and get thee, I am much deceived" (II.iii.10-12). She is kind to her father's servant Lancelot, and she also shows much pity for Antonio's being tortured by her father. Although she is received into the Christian world of friendship and love in the later part of the play, the harm she has done to her father previously remains as fresh as ever in our minds. To fulfill her love, she abandons not only her father but also everything about her nation including their Jewish traditions and religion. In contrast to her uncompromising father she heartily converts to Christianity at the cost of her ancestry. With the contradictions in her personality and her behaviour, Jessica obviously is not as perfect as Lancelot thinks.

Since Shakespeare takes sides with neither the Christians nor the Jews with his imperfect portrayals of both, one may wonder why he renders a tragic ending for Shylock. Indeed, for what reasons should Shylock be punished so severely? The most immediate cause is that Shylock's sufferings do not grant him the right to "premeditate" the murder of his persecutor even if he has always been a victim of Antonio's Jew-baiting. In other words, Shakespeare has him punished not for religious or economic reasons but for his threat to another person's life. In contriving against Antonio's life, he violates not only the Venetian laws but also the natural law of humanity. Once we understand that Shylock intends the death of his enemy when he signs the contract with Antonio, Harold C. Goddard's idea that the flesh bond is both "sincere" and "merry" bond no longer remains a convincing one. In Act I, Scene iii, we can see that Shylock offers Bassanio the three-thousand-ducat loan simply because

he is eager for a chance to catch Antonio upon the hip. When it is finally the merchant's turn to ask him a favour, at first he cannot help making a complaint about his being mistreated by Antonio as a cur and retorts with the following words: "Hath a dog money? Is it possible/ A cur can lend three thousand ducats?' (I.iii.119-20). But obviously Antonio does not want to change his attitude even a bit to flatter the Jewish money-lender. While Shylock is supposed to lose his temper at hearing the unfriendly answer of Antonio, he surprises us by saying that he would like to be friends with the Christians by offering them an interest-free loan. Since he has previously revealed his long-established hatred for Antonio, how can he bear to speak to the merchant so humbly? Under such circumstances, his friendliness to the Christians can only be false and vicious, and he intends to win their trust with it. He covers his wicked attempt with hypocrisy to prevent Antonio from suspecting his false kindness. When he hears of Antonio's bankruptcy in his loss of Jessica, he tells Salerio and Solanio that Antonio had better "look to his bond" (III.i.44). Then in his conversation with Tubal, he tells his countryman that he is glad to have the chance to torture Antonio. In addition, he also discloses to us his other purpose of exacting the forfeit of his bond—"were [Antonio] out of/ Venice I can make what merchandise I will" (III.i.120-21). And his daughter Jessica in Belmont provides still another support for Shylock's making up his mind to take Antonio's life:

> When I was with him I have heard him swear
> To Tubal and to Chus, his countrymen
> That he would rather have Antonio's flesh
> Than twenty times the value of the sum
> That he did owe him; and I know, my lord,
> If law, authority, and power deny not,
> It will go hard with poor Antonio. (III.ii.284-90)

Because the flesh bond is actually a means employed by Shylock to entrap Antonio, the Jew is destined to endure severe punishment even though the motive of his revenge does touch our hearts. Antonio s Jew-baiting may be too excessive and irrational, but at least he never does anything that endangers the life of Shylock.

Throughout the court scene, Shylock has been given many opportunities either to be merciful to Antonio or withdraw his suit, yet he remains obstinate and rejects all of them. I dare not say that he would win the respect of the Christians if he renders mercy, but at least he would have gained a fortune if he took the money offered by Bassanio. That is, if he had changed his mind, he would not have incurred for himself a miserable ending. As a matter of fact, Shylock is offered his first opportunity to render mercy as soon as he walks into the court. He

is greeted by the Duke with a speech telling him that he is expected to be with 'human gentleness and love' (IV.i.25), and that everyone in the court believes that he will finally be merciful to the bankrupt Antonio:

> Shylock, the world thinks, and I think so too,
> That thou but leadest this fashion of thy malice
> To the last hour of act and then 'tis thought
> Thou'lt show thy mercy and remorse more strange
> Than is thy strange apparent cruelty,
> _____
> We all expect a gentle answer, Jew. (IV.i.17-34)

Apart from the Duke, Bassanio also makes efforts to change Shylock's mind by offering twice or ten times the sum, and he is even willing to sacrifice any part of his own body for Antonio: "Yea, twice the sum. If that will not suffice,/ I will be bound to pay it ten times o'er,/ On forfeit of my hands, my head, my heart" (IV.i.208-10). He offers to pay the money twice, but the Jew would only have the forfeit of his bond. After Portia, disguised as a lawyer, confirms that the law cannot deny Shylock the right to take a pound of Antonio's flesh, she asks the Jew twice more to "take thrice [the] money" (IV.i.232), but her advice is not accepted by the vengeful Jew.

Before Portia advises Shylock to take thrice the sum, she tries to persuade the Jew to be merciful to Antonio. With a speech on "the quality of mercy," she pleads for the poor merchant by saying that mercy is the symbol of God, and that Shylock would be God-like if he renders mercy in the course of justice. Their religions, according to Portia, also share the same spirit of teaching them to be merciful to others:

> The quality of mercy is not strained.
> It dropped as the gentle mm from heaven
> Upon the place beneath. It is twice blest:
> It blesseth him that gives and him that takes.
>
> _____
> _____ We do pray for mercy,
> And that same prayer doth teach us all to render
> The deeds of mercy. I have spoke thus much
> To mitigate the justice of thy plea,
> Which if thou follow, this strict court of Venice
> Must needs give sentence 'gainst the merchant
> there. (IV.i.182-203)

When she realizes that her speech fails to move Shylock, she turns to ask him to accept Bassanio's offer of thrice the money. As it seems impossible to change the Jew's mind, she then requires him to send for a surgeon for charity, and his rejection eventually forces her to terminate his vicious deed by exacting the penalty of the law that Shylock has violated. Throughout the trial scene, Shylock has been asked seven times to render mercy, yet he refuses every opportunity.

As Harold C. Goddard has pointed out, Portia postpones her announcement of Shylock's crime until Antonio is about to lose his life because of her hidden desire to be stagy (97). However, his viewpoint can hardly bear close examination. Is it possible that Portia comes to Venice and wins the legal quibble all for her own sake? On the other hand, why doesn't she choose to bring a charge against Shylock as soon as she shows up in the court? If she intended only to save Antonio's life, she wouldn't have spent so much time asking Shylock to have mercy on his victim. Portia does so out of mercy because she is not willing to have the Jew convicted unless there is no hope to soften his hatred. Even when it is made clear that "[Shylock's] life lies in the mercy/ Of the Duke only" (IV.i.353-54), she mercifully urges the Jew to kneel "down therefore, and beg mercy of the Duke" (IV.i.361). Then, she turns to Antonio to see if he would have mercy on Shylock: 'What mercy can you render him. Antonio?' (IV.i.376). Since Portia has been so considerate to Shylock, Goddard obviously has distorted her intention and mistaken her kindness for an excessive desire for a spectacular triumph. From the words and deeds of Portia, moreover, we can see that Martin D. Yaffe is quite sensible in arguing that Shylock has been given many opportunities by Portia to render mercy (8).

Beyond our expectation, the Duke and Antonio are also merciful to Shylock. The Duke generously offers to spare the Jew life and take only a fine:

> That thou shall see the difference of our spirit
> I pardon thee thy life before thou ask it.
> For half thy wealth, it is Antonio's;
> The other half comes to the general state,
> Which humbleness may drive unto a fine. (IV.i.366-70)

As for Antonio, whom one would expect would seize the present opportunity to revenge his suffering, he nevertheless asks "the Duke and all the court to quit the fine for one half of [Shylock's] goods" (IV.i.378-79). Although he has the forced conversion fall upon Shylock, he does so out of good will. He could have insisted upon the death of the Jew, yet he shows his "Christian charity" by having Shylock become a Christian and save his soul. We cannot deny that Kenneth Muir may be right in considering it an act of mercy (55), for we have to

admit that it was the most superior kind of mercy that an Elizabethan could have offered to a heretic like Shylock.

4. Conclusion

Through the merciful acts of Portia, the Duke, and Antonio in the court scene, Shakespeare conveys to us an important message--he intends his readers to hold out the same sort of liberal mercy to Jews. The Christian victory in the court may mislead us to believe that the playwright is in favour of the Christian Jew-baiting yet what he wants to stress is actually "the quality of mercy." Like many other traditional Jewish characters, Shakespeare's Shylock is not exempted from a tragic ending, but Shakespeare subverts the stereotype with his stress on Shylock's sufferings and humanity. Even though it is apparent that Shakespeare conforms to the contemporary anti-Jewish tradition by portraying his Jew a villain, he inserts the forced conversion to season the punishment inflicted upon Shylock with mercy. Different from his contemporaries, Shakespeare in writing *The Merchant of Venice* aims not to criticize either the Christians or the Jews. He simply enters into their lives and souls, trying to imagine how it would be like to be a Christian or a Jew. Most important of all, he not only portrays both sides impartially but also encourages his readers, especially the Christian ones, to be open-minded towards the Jewish people.

References

1. Alter, Robert "Who is Shylock?" *Commentary* 96.1 (July 1993): 29-34.
2. Auden, W.H. "The Merchant of Venice". *Lectures on Shakespeare*. Princeton: Princeton University Press, 2000.
3. Bloom, Harold. Introduction *Christopher Marlowe.* Ed. Bloom. New York: Chelsea House Publishers, 1986. 1-7.
4. Bloom, Harold. Introduction *William Shakespeare. Comedies & Romances.* Ed. Bloom. New York: Chelsea House Publishers, 1986. 1-6.
5. Bloom, Harold. Introduction *William Shakespeare's The Merchant of Venice.* Ed. Bloom.
   New York: Chelsea House Publishers, 1986. 1-5.
6. Bloom, Harold. Introduction *Shylock.* Ed. Bloom. New York: Chelsea House Publishers, 1991. 1-7.
7. Clark, Cumberland. "Jewish Character." *Shakespeare and National Character.* New York: Haskell House. 1972. 200-212.

8. Cohen, Derek. “Shylock and the Idea of the Jew.” *Jewish Presence in English Literature.* Ed. Derek Cohen and Deborah Heller. Montreal, Buffalo: McGill-Queen’s University Press, 1990. 25-39.
9. Goddard, Harold C. “The Merchant of Venice.” *The Meaning of Shakespeare.* Chicago: University of Chicago Press, 1960. 81-116.
10. Gross, John. *Shylock. a Legend & Its Legacy.* New York: Simon & Schuster, 1994.
11. Meyers, William. “Shakespeare, Shylock, and the Jews.” *Commentary* 101.4 (April 1996): 32-37.
12. Muir, Kenneth. “The Merchant of Venice.” *Shakespeare’s comic Sequence.* Liverpool: Liverpool University Press, 1979. 54-68.
13. Shakespeare, William. Complete *Works*. Glasgow: HarperCollins, 1994.
14. Stoll, Elmer Edgar. “Shylock” *William Shakespeare. Comedies & Romances.* Ed. Harold Bloom. New York: Chelsea House, 1986. 7-18.
15. Wilders, John, ed. *Shakespeare. The Merchant of Venice. a Casebook.* New York: Macmillan, 1970.
16. Yaffe, MartinD. *Shylock and the Jewish Question.* London: The Johns Hopkins University Press, 1997.

Sanja Tunjić

Lyrik im Expressionismus

1. Lyrik und ihre geschichtliche Entwicklung

Lyrik (zu griech. *Lyra* = Leier) ist die subjektivste der drei Gattungen der Dichtung. Dieser Begriff leitet sich ab vom griechischen *lyra* - gemeint ist das Instrument von Apoll, dem Gott der Dichter.[1] Sie ist die sprachliche Gestaltung seelischer Vorgänge im Dichter.[2] Die Unmittelbarkeit des Ausdrucks lässt die Lyrik als Urform der Dichtung erscheinen (franz. *poésie* = Lyrik). Sie verzichtet auf Objektivierung in erzählten Ereignissen (Epik) oder handelnden Figuren (Drama) und bietet daher, abgesehen von formalen Reim- und Versregeln, wenig Ansatzpunkte zu Formentheorie und normativer Poetik, führt aber dennoch zu ästhetischer Formprägung im Sprachkunstwerk, ohne die Affinität zu Musik je ganz zu verlieren. Grundlage der sprachlichen Bildung bildet der Rhythmus, auch als so genannter freier Rhythmus, metrisches Schema und Reim, als Gliederung, Vers und Strophe dazutreten können. Das zugrunde liegende, stimmungshafte Welterleben kann selbsterfahren oder aus fremder Erfahrung anverwandelt und im eigenen Ich gespiegelt sein; es umfasst sowohl seelische Gestimmtheiten (Freude – Leid in allen Variationsmöglichkeiten) als auch das Verhältnis vom Ich zum Mitmenschen (Einsamkeit – Gemeinschaft, als Liebe, Freundschaft, Verehrung) und schließlich von Seele und Welt (Natur, Religion, Gott). In den einzelnen Zeiten und Völkern entstehen zahllose Abarten und Untergattungen der Lyrik, teils in formaler Hinsicht, teils in inhaltlicher und gedanklicher Hinsicht. Entwicklung und Arten der Lyrik bei den verschiedenen Völkern variieren nach Volkseigenart und Epochen; ihnen gemeinsam ist der Charakter als tiefste kunstgeformte Aussage letzter menschlicher Belange überhaupt, die überall und immer gleich sind. Die Chinesen pflegen seit 1500 v.Chr. das Volkslied; die Ägypter besonders Hymnen und Totenklagen, die Hebräer enthusiastisch-hymnische Formen im Psalm, Liebeslied, Kriegsgesang, die Inder anfangs religiöse Lyrik, später lehrhafte Spruchdichtung und erotische Lyrik, die Iranier Lehrdichtung, im MA dann als mystische und moralische Kontemplation und schließlich Wein- und

[1] Becker, Sabina / Hummel, Cristine / Sander, Gabriele (2006): Grundkurs Literaturwissenschaft. Philipp Reclam. S. 83.

[2] Von Wilpert, Gero (1989): Sachwörterbuch der Literatur. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart. S. 540.

Liebeslyrik voll Lebenslust, die Arabier im MA Totenklagen, dann Spott- und Liebeslieder, und Spruchdichtung nach Vorbild des Koran. Die abendländische Entwicklung beginnt mit den Griechen, wo sich erst das Epos entwickelt hatte: Lyrik im engeren Sinne war nur das zur Musikbegleitung gesungene Lied. In der Antike wurde der Gesang von der Lyra begleitet, was noch heute in Regionen Griechenlands zu hören ist.[3] Beliebte Formen der Lyrik sind Ode, Hymne, Skolion und Elegie. Die Römer übernehmen erst spät die griech. Formen, besonders die Elegie. Aus heidnischen Volksliedern der Germanen, Kelten, Romanen und Slawen entwickelt sich im christlichen MA geistliche Lyrik als künstlerische Verarbeitung christlichen Gedankenguts, deren gemeinsame Züge von der katholischen Kirche bestimmt werden; geistliche Kampflieder (Kreuzlied) und besonders das Sündenlied; teils weltliche Lyrik unter Einfluss höfischer Kultur des Rittertums, seit der Begegnung mit dem Orient (Mohammedaner in Spanien, Kreuzzüge). Sie verbreitet sich als Minnesang[4] der Troubadours aus der Provence über das ganze christliche Abendland. Mit der Auflösung des Rittertums im späten MA erstarrt die äußere Form des streng regelgebundenen Minnesangs im Meistersang. Erst die Reformation bringt Erneuerung des Volksliedgutes mit dem kraftvollen Kirchenlied und legt den Grund zur lyrischen Verinnerlichung; mit ihr beginnt die stärker nationale Differenzierung des lyrischen Schaffens. Voran geht Italien mit der Bildung neuer Formen seit der Renaissance: Sonett, Kanzone, Sestine, Triolett, Madrigal (Dante, Petrarca, Tasso). Die französische Lyrik des 16.-18. Jh. geht teils von griech., teils von röm. Vorbildern aus. Ihre wichtigsten Vertreter sind Voltaire (anakreontische Poesie), Béranger mit der Chanson-Form; in der Romantik V.Hugo; im Realismus de Vigny, Murger, Baudelaire, Verlaine und Rimbaud. Die englische Lyrik entwickelt sich nach italienischen Vorbildern (Shakespeare, Spenser). Die deutsche Lyrik greift auf eine weite Volkslied-Tradition zurück, die nach der gelehrten lat. Humanistenlyrik durch die Reformation verstärkt und auch in religiöse Bahnen gelenkt wurde, so dass in der Folgezeit das geistliche Lied beherrschend bleibt. Im Barock entwickelt sich die Gesellschaftsdichtung (Opitz, Logau, Hoeck, Hofmannswaldau), daneben jedoch aus tiefstem Bedürfnis eine religiöse Lyrik (Silesius, Gryphius, Kuhlmann, Spee). Die Aufklärung verdrängt die barocke Gespaltenheit mit Gedankenlyrik von logisch-nüchterner Linienführung (Brockes, Haller, E. v. Kleist). Es folgt die Anakreontik (Hagedorn, Uz) und die Empfindsamkeit (Gellert), schließlich der Durchbruch des Gefühls in Klopstocks Oden, die die leidenschaftliche Sprachform des Sturm und Drang einleitet (Herder und Hamann: Volkslieder,

[3] Becker, Sabina / Hummel, Cristine / Sander, Gabriele (2006): Grundkurs Literaturwissenschaft. Philipp Reclam. S. 83.

[4] Der wichtigste Vertreter war Walther von der Vogelweide.

der junge Goethe, Lenz). Über sie führt der Weg zur Harmonie in der seelentiefen Erlebnislyrik Goethes und der Gedankenlyrik Schillers und Hölderlins. Die Romantik beginnt mit der religiösen und ideellen Lyrik der Frühromantik (Novalis, Brüder Schlegel) und steigt in der natur- und gottnahen Stimmungslyrik der Hochromantik (Arnim, Brentano, Eichendorff, Uhland) auf eine Stufe der Gefühlseindringlichkeit, die weit in den Realismus hinein und bis in die Gegenwart die Idealvorstellung der Lyrik verkörpert. Vielfarbig ist ihre weitere Entfaltung im 19. Jh., von zunehmender Gedanklichkeit (Mörike, Grillparzer, Platen, Rückert), Zynismus und Tendenz (Heine), Weltschmerz (Lenau) und von der Freude an der neuentdeckten Realität (Droste, Hebbel, Storm, Keller)und Symbolgestaltung (C.F.Meyer). Gegen sie rebelliert der Naturalismus, teils mit sozialer Lyrik (Conradi), teils mit Prosa-Lyrik (J. Schlaf) und neuen rhythmischen Formen (A. Holz). Neue Klänge bringen die Arbeiterdichtung, der Impressionismus (Wildgans, Dehmel), die Neuromantik (Hofmannsthal) und der Expressionismus (Stadler, Werfel, Becher, Benn, Däuble). Die bleibenden Richtungen im 20. Jh. sind die der religiös-seelischen Verinnerlichung: George, Rilke, Trakl. Ferner entsteht als Gebrauchslyrik bei Morgenstern, Kästner eine oft satirische Karikatur des Bürgertums. Die deutsche Lyrik nach 1945 folgt teils traditionellen Formen, oder greift ins Metaphysische und Hermetische (Sachs, I. Bachmann); sie geht ins Surreal-Groteske über (Arp, Grass), neigt zur konkreten Poesie (Jandl, Gomringer), zur Pop-Art (Brinkmann), zur Neuen Subjektivität oder trägt als politische Lyrik zur Meinungsbildung bei (Brecht, Kunert, Enzensberger, Fried).

2. Expressionismus

Der Begriff *Expressionismus* wird aus den beiden lateinischen Wörtern „ex“ und „primere“ zusammengesetzt, die zunächst „ausdrücken“ bedeuten. Wenn man daher vom Expressionismus spricht, meint man eine „Ausdruckskunst“. Es werden also innerlich gesehene Wahrheiten und Erlebnisse dargestellt, nicht die Lichtreize, wie sie auf das Auge fallen.

Als Begriff wurde der Expressionismus 1911 von Kurt Hiller geprägt, der damit die Epoche von etwa 1905 bis etwa 1925 beschreibt, obwohl auch nach dem Zweiten Weltkrieg bedeutende Werke entstanden sind, die inhaltlich dem Expressionismus zuzuordnen sind. Die Epoche ist geprägt vom antibürgerlichen und antinationalistischen Denken vieler Intellektueller in der wilhelminischen Zeit und wendet sich stark subjektiven, existentiellen und gesellschaftsrelevanten Themen zu. Beispiele dafür sind politische Repressionen, die Großstadtproblematik während der sich noch entwickelnden Industrialisierung, gesellschaftliche Machtmechanismen (familiäres und gesellschaftliches Patriarchat, sexuelle Besessenheit).

Ähnlich dem Expressionismus in der bildenden Kunst befasste sich der Expressionismus in der Literatur in erster Linie mit den Themen Krieg, Großstadt, Zerfall, Angst, Ich-Verlust und Weltuntergang (Apokalypse). Des Weiteren auch mit Wahnsinn, Liebe und Rausch sowie der Natur. Die bürgerliche Ästhetik wird durch eine ‚Ästhetik des Hässlichen' zurückgewiesen. Wie keine andere literarische Bewegung zuvor machen die Expressionisten das Hässliche, Kranke, Wahnsinnige zum Gegenstand ihrer Darstellungen. Die junge Generation der Autoren drückte sich vor allem durch Lyrik und in Lyrik aus (Lasker-Schüler, van Hoddis, Stramm, Stadler, Benn).

Der Expressionismus lässt sich in drei Phasen einteilen:
- Frühexpressionismus 1910-14
- Kriegsexpressionismus 1914-18
- Spätexpressionismus 1918-25.

Zu Beginn des Expressionismus herrschte die Lyrik als Gattung. Nach dem Weltkrieg tritt an ihre Stelle das Drama (Vorbilder: Büchner, Strindberg). Hinter Lyrik und Drama tritt der Roman zurück: epische Kleinformen.

Auf die expressionistischen Schriftsteller wirkten drei wichtige Einflüsse:- der Darwinismus, der Kulturpessimismus Nietzsches und die Psychoanalyse Freuds. Die Expressionisten lehnten alle Arten des Denkens ab, die auf Logik und Erklärbarkeit basierten. Die Betrachtung des menschlichen Individuums rückte hinter die Erfassung des Wesens der Dinge. In der Sprache hoben sich die Expressionisten deutlich von anderen Stilrichtungen und Epochen ab. Die expressionistische Sprache war extrem subjektiv und durch Ekstase und Pathos gekennzeichnet, grammatische Normen wurden dabei oft gebrochen. Alle Gattungen des Expressionismus weisen zudem einen hohen Metapherngebrauch und eine große Farbsymbolik auf.

2.1 Lyrik im Expressionismus

Am Anfang des Expressionismus war die Lyrik die dominierende Gattung. Die ersten expressionistischen Gedichte waren Weltende (1905) von Else Lasker-Schüler und Weltende (1910) von Jakob van Hoddis:

Jakob van Hoddis - *Weltende* (1910)

Dem Bürger fliegt vom spitzen Kopf der Hut,
In allen Lüften hallt es wie Geschrei.
Dachdecker stürzen ab und gehn entzwei.
Und an den Küsten - liest man - steigt die Flut.

Der Sturm ist da, die wilden Meere hupfen
An Land, um dicke Dämme zu zerdrücken.
Die meisten Menschen haben einen Schnupfen.
Die Eisenbahnen fallen von den Brücken.

Die expressionistische Lyrik ist gemischt von Traditionsbruch und der Beibehaltung traditioneller lyrischer Formen. Außerdem betrieben viele Expressionisten Experimente in der Form. Der grammatische Satzbau der Verse wurde oft gebrochen. Viele expressionistische Gedichte waren von einer großen Metaphorik, Bildlichkeit und Farbsymbolik gekennzeichnet. Häufig fanden auch hässliche oder schockierende Elemente in ihnen ihren Platz, wie z.B. in den Gedichten Gottfried Benns. Die ästhetische Ausgrenzung des Hässlichen, wie in anderen Strömungen, wurde aufgegeben. Manche Autoren verwendeten oft Neologismen.

Einige der wichtigsten Eigenschaften der expressinalistischen Lyrik waren Ästhetik der Hässlichkeit, schockierende Bilder, präzise Wiedergabe grauenhafter Details, parodistische Verwendung traditioneller literarischer Formen und Elemente. Hauptthemen waren Großstadt als Ort der Ich-Zerstörung, negative Themen als Ausdruck der Ich-Gefährdung: Wahnsinn, Selbstmord, Krankheit, Tod, Untergang (vgl. Trakl).

Grundzüge des Expressionismus waren unter anderem Aufbruchsstimmung (Gedichtsammlung *Menscheitsdämmerung*), Katastrophenstimmung als kollektive Stimmungslage (*Halleyscher Komet 1910*), Leiden an der Monotonie, Unausgefülltheit, Banalität des Lebens: *Unsere Krankheit ist, in dem Ende eines Welttages zu leben, in einem Abend, der so stickig ward, daß man den Dunst seiner Fäulnis kaum ertragen kann* (Heym, 1911).

Die wichtigsten expressionistischen Lyriker waren Else Lasker-Schüler, Jakob van Hoddis, Franz Werfel, Alfred Lichtenstein, Johannes Becher, Ernst Stadtler, August Stramm sowie Georg Trakl, Gottfried Benn.

2.2 Gottfried Benn

Gottfried Benn (1886-1956) gilt als einer der intellektuelsten Autoren des deutschen Expressionismus, aber auch darueber hinaus, ein Autor der Neuen Sachlickeit und der Literatur bis zum Zweiten Weltkrieg. Von Beruf war Benn Arzt fuer Haut- und Geschlechtskrankheiten. Heute gilt Gottfried Benn al einer der fuehrenden deutschen Lyriker des 20. Jh.[5] Gottfried Benn fuehrte eine Art Doppelleben,

[5] Beier, Heinz / Leiner, Friedrich / Wagner, Rüdiger (1991): Vorkurs Deutsch (=2. Auflage). Bayerischer Schulbuch-Verlag. S. 85.

nämlich als Arzt und als Lyriker, dessen Gedichte jedoch erheblich mit seinem Beruf zusammenhaengen. Er war ein intellektueller Narkotiker, leugnete jeden Zusammenhang mit der Vergangenheit, mit der Gesellschaft, mit der Moral.[6]

Seine erste Gedichtssammlung mit dem Titel *Morgue* (1912) gehört dem Expressionismus an und erregte wegen ihrer schonungslosen Realistik Aufsehen.[7] Morgue bedeutet Leichenschauhaus, genauer gesagt ist Morgue das Pariser Leichenschauhaus, in dem Benn arbeitete. Diese Arbeit am Seziertisch hat Benn zum Gegenstand seiner Dichtung in Morgue gemacht. Dabei beschreibt Benn seine pathologischen Erfahrungen mit einer erschreckenden Routiniertheit, Brutalität, Unterkühltheit und Gleichgültigkeit gegenüber seinen menschlichen „Sezierobjekten". Das hat zur Folge, dass Benn damals wie heute skandalträchtig ist und von vielen als empörend und geschmacklos empfunden wird. Gottfried Benn hält sich fern von jeglicher Schöngeistigkeit, er ästhetisiert nicht den Tod, er beschreibt ihn nicht als friedlich und erlösend, sondern Benn ästhetisiert das Hässliche und „entwürdigt" den Leichnam regelrecht. Benn bricht damit das Tabu der zeitgenössischen Wertvorstellungen, wie die Unantastbarkeit der Menschenwürde und erzeugt Abscheu vor dem Menschen.

Kleine Aster

Ein ersoffener Bierfahrer wurde auf den Tisch gestemmt.
Irgendeiner hatte ihm eine dunkelhelllila Aster
zwischen die Zähne geklemmt

Als ich von der Brust aus
unter der Haut
mit einem langen Messer
Zunge und Gaumen herausschnitt,
muss ich sie angestoßen haben, denn sie glitt
in das nebenliegende Gehirn.
Ich packte sie ihm in die Brusthöhle
zwischen die Holzwolle,
als man zunähte.
Trinke dich satt in deiner Vase!
Ruhe sanft,
kleine Aster!

(Die Aster ist eine winterfeste Pflanze. Sie blüt in weiß, rosa, rot, blau und lila.)

[6] Killy, Walther (1964): Wandlungen des lyrischen Bildes (=4. Auflage). Vandenhoeck und Ruprecht in Göttingen. S. 131.

[7] ebd.

„Kleine Aster“ erschien 1912 zusammen mit 5 weiteren Gedichten in „Morgue“. Das Gedicht besteht aus einer 3-versigen und einer 12-versigen Strophe. Es gibt kein Reimschema und auch kein festes Metrum. Das Gedicht ist sehr einfach gehalten.

Der Sprecher beschreibt die Leichenöffnung eines „ersoffenen Bierfahrers“; der Tote ist also ertrunken (Z.1). Zwischen die Zähne hat man dem Toten eine „dunkelhellila Aster“ geklemmt, „dunkelhellila“ ist jedoch ein Paradoxon.

In der zweiten Strophe beginnt Benn mit der sehr detaillierten Sezierung des Bierfahrers. Der Sprecher hat die Brust der Leiche geöffnet und schneidet Gaumen und Zunge mit einem „langen Messer“ heraus (Z.4). Die Aster rutscht ihm dabei in das „nebenliegende Gehirn“ (Z.9), er holt es raus und „packt sie ihm in die Brusthöhle“ (Z.11). Damit ist die Obduktion beendet, die Aster wird zusammen mit den Bauch des Toten zugenäht. Der Sprecher wünscht der kleinen Aster schließlich sanfte Ruhe (Z.15).

Benn war als Zyniker, Materialist und Nihilist bekannt. All diese Charaktereigenschaften lassen sich in „Kleine Aster“ mit einer bedrückenden Klarheit und der formalen sowie stilistischen Einfachheit, in der das Gedicht geschrieben wurde, genaustens erkennen.

Auch *Schöne Jugend* ist ein Gedicht aus der erwähnten Gedichtssammlung:

Schöne Jugend

Der Mund eines Mädchens, das lange im Schilf gelegen hatte,
sah so angeknabbert aus.
Als man die Brust aufbrach, war die Speiseröhre so löcherig.
Schließlich in einer Laube unter dem Zwerchfell
fand man ein Nest von jungen Ratten.
Ein kleines Schwesterchen lag tot.
Die anderen lebten von Leber und Niere,
tranken das kalte Blut und hatten
hier eine schöne Jugend verlebt.
Und schön und schnell kam auch ihr Tod:
Man warf sie allesamt ins Wasser.
Ach, wie die kleinen Schnauzen quietschten!

Der Jargon des Arztes, dem ein toter Mensch nichts Ungewöhnliches ist, stellt einen verwunderten Abstand her. Der Ton des Sektionsberichts klingt an in dem neutral distanzierenden *man.* Als man die Brust aufbricht: ein Nest junger Ratten verbirgt sich als das Ekelhafte hinter dieser Brust, die wir als Bild des Schönen

zu sehen gewohnt sind. Die Ratten haben die schöne Jugend gehabt, nicht, wie wir zunächst erwarten wollten, das Mädchen.[8]

Es lassen sich überraschend viele Parallelen zwischen den beiden Gedichten erkennen[9]:

1. Beide Werke handeln von der Obduktion einer Wasserleiche. Der Tod ist das zentrale Thema.
2. Auch in *Schöne Jugend* ist eine „Duplizität des Schicksals" zu erkennen; es wird ein ertrunkenes Mädchen obduziert. In dem Leichnam wird ein Nest von jungen Ratten gefunden, welche ins Wasser geworfen werden und dadurch ebenfalls ertrinken. Das ertrunkene Mädchen und die Ratten erleiden damit dasselbe Schicksal.
3. In *Kleine Aster* stopft der Sprecher die Holzwolle in die Bauchhöhle des ertrunkenen Bierfahrers. Die Holzwolle saugt sich dadurch mit Wasser voll und die kleine Aster hat damit eine „Vase". Dadurch dass der Bauch allerdings zugenäht wird, wird die Aster ebenfalls ersticken, ihr Tod ist nur hinausgezögert. Bierfahrer und Aster müssen auch hier das gleiche Schicksal teilen.
4. Beide Leichen werden nur von einer pathologisch-wissenschaftlichen Seite betrachtet. Die Persönlichkeit der beiden Leichen bleibt den Lesern in den beiden Gedichten weitestgehend unbekannt. Es ist lediglich bekannt, dass es sich in *Schöne Jugend* um ein junges Mädchen handelt und in *Kleine Aster* um einen Bierfahrer.
5. Nicht die Wasserleichen sind in den beiden Gedichten die Hauptprotagonisten, sondern die Aster und die Ratten.
6. Der Mensch wird „entindividualisiert". Beide Leichen werden bis auf den Einleitungsvers nie im Ganzen betrachtet, sondern stets nur in Teilen, wie Gaumen, Zunge, Hirn, Speiseröhre, Zwerchfell, Niere etc. Benn geht sogar so weit, dass er den Menschen in *Schöne Jugend* als Rattenbehausung und in *Kleine Aster* als Vase für die Aster degradiert.
7. Der Sprecher zeigt keine Sentimentalität gegenüber den Toten. Nur die Ratten und die Aster scheinen dem Sprecher gewisse Gefühlsregungen entlocken zu können. So verniedlicht er die Aster mit dem Adjektiv „klein" und versucht ihren Tod hinauszuzögern.
8. Beide Gedichte sind formal und stilistisch sehr klar und einfach geschrieben. Die Verständlichkeit des Inhalts steht über der künstlerischen Leistung.

---

[8] Killy, Walther (1964): Wandlungen des lyrischen Bildes (=4. Auflage). Vandenhoeck und Ruprecht in Göttingen. S. 128.

[9] http://www.antikoerperchen.de/material/19/gedichtinterpretation-gottfried-benn-kleine-aster-expressionismus.html 18.10.2010

9. Benns Hang zur Morbidität, zum Zynismus und Sadismus ist sehr deutlich erkennbar.

Benn hat sich mit dem Gedichtband *Morgue* auf die von den Expressionisten bevorzugt negativen Thematiken spezialisiert, nämlich den Tod, der Ästhetik des Hässlichen, Verfall und Hoffnungslosigkeit. Einzig die ungebundene und freie Form dieses Gedichtes scheint nicht besonders expressionistisch zu sein, da der Expressionismus häufig versuchte, den turbulenten Inhalt durch eine fest Form mit festem Reimschema und Metrum zu „bändigen".

Benns Gedichtband „Statische Gedichte" erschienen kurz nach dem Zweiten Weltkrieg (1948).[10] Und er traf genau den Ton, den seine Zeit und seine Landsleute brauchten: Ein wenig elegisch, mit zahlreichen kulturhistorischen Anspielungen, die gegebenenfalls auch politisch zu deuten waren; mit der Sehnsucht nach dem Süden.

Nur zwei Dinge

Durch so viel Form geschritten,
durch Ich und Wir und Du,
doch alles blieb erlitten
durch die ewige Frage: wozu?

Das ist eine Kinderfrage.
Dir wurde erst spät bewußt,
es gibt nur eines: ertrage
- ob Sinn, ob Sucht, ob Sage -
dein fernbestimmtes: Du mußt.

Ob Rosen, ob Schnee, ob Meere,
was alles erblühte, verblich,
es gibt nur zwei Dinge: die Leere
und das gezeichnete Ich.

Dieses Gedicht spricht von der menschlichen Einsamkeit, von seinen Fragen, die der Dichter an die Welt stellt, doch diese Fragen sind von ihm selbst zu beantworten. Er sucht Antwort auf die Wesensfragen, wobei diese Antworten in seinem Kopf sind. Das Gedicht steht unter einer Entwicklung der Gesellschaft und

[10] Beier, Heinz / Leiner, Friedrich / Wagner, Rüdiger (1991): Vorkurs Deutsch (=2. Auflage). Bayerischer Schulbuch-Verlag. S. 86.

im speziellen der Großstadtlyrik, die Einflüsse auf das Denken jedes Menschen hatte. So ist auch dieses Gedicht Aufschrei eines Dichters gegen die nun sinnlos gewordene, bzw. noch sinnloser gewordene Welt. Das Gedicht besteht aus drei Strophen, die jeweils einen Sinnabschnitt bilden.

In der ersten Strophe wird auf die Sinnlosigkeit des Lebens hingewiesen, in ihr wird eine Frage gestellt, die bereits mit der zweiten Strophe beantwortet wird.

Das lyrische Ich ist durch viel „Form geschritten" , es lernte seine Identität kennen – das „Ich", dann das „Wir" und zuletzt das „Du". Diese Pronomina, stehen für grundsätzliche Lebensverhältnisse. Das gemeinte wird deutlich, wenn man die zweite Strophe des Gedichts näher betrachtet, in der er die ewige Frage als „Kinderfrage" betitelt. Kinderfragen gelten als die ursprünglichsten und existenziellsten aller philosophischen Fragen.

Im nächsten Vers spricht er den Leser erneut direkt an mit dem reflexiven Pronomen „Dir" . Gerade weil es eine existenzielle Frage ist, geht es alle Menschen gleichermaßen an. Dem lyrischen Ich und dir selber wird „erst spät" bewusst, was die Antwort auf die Frage sein könnte. Das heißt erst nach Ansammlung von Lebenserfahrung, durch das Alter.

Die Antwort steht im Mittelpunkt des 13 Verse langen Gedichtes. Diesen Vers kann man als die Spiegelachse des Gedichtes betrachten. Alles führt zu diesem Punkt.

Die Antwort ist ernüchternder als alles andere. Sie lautet „ertrage". Der nächste Vers ist durch Gedankenstriche als eingesetzt gekennzeichnet, und zählt auf, was man ertragen soll. Doch erst im neunten Vers wird konkret gesagt, was man ertragen soll: „dein fernbestimmtes: Du mußt".

Die Antwort auf die Frage nach dem Sinn des Lebens wurde nicht konkret gegeben. Aber es wurde geschildert, was man machen muss: „es gibt nur eines: ertrage". Die Ausweglosigkeit und Sinnlosigkeit muss man ertragen.

Ein Motiv aus der Romantik wird aufgegriffen: die Vanitas - die Vergänglichkeit alles Seienden. Im 10. Vers werden durch Substantive aus der Welt der Natur im Leser Bilder hervorgerufen, die im nächsten Vers, zerstört werden: „was alles erblühte, verblich" (Z. 11). Alles noch so schöne, und ehemals göttliche (Pantheismus), ist nicht von Dauer und vergeht.

Es gibt nur zwei Dinge, die von Dauer sind: „die Leere und das gezeichnete Ich" (Z. 12-13). „es gibt nur eines" (Z. 7) steht im Kontrast oder im Konflikt zu „es gibt nur zwei Dinge" (Z. 12). Aber dieser Konflikt ist nur ein oberflächlicher. Beides schließt einander nicht aus. Vielmehr bedingen sie einander. Man muss ertragen, weil es nur Leere gibt, und nur das gezeichnete Ich.

Gottfried Benn zeigt auf, dass das Leben sinnlos ist, jedoch gibt es einen Weg dieses Leben zu bestreiten. Dieser Weg liegt nicht in der Durchschreitung der Formen, bzw. der Identitäten, nicht in Forschung, Genusssucht oder Religion, noch in der Natur selber. Es gibt ein fernbestimmtes Müssen, und dieses Müssen muss man ertragen. Obwohl Thematik des Gedichts in die Epoche des Expressionismus passen würde, werden genauso Motive der Romantik aufgenommen (Motiv der Vanitas in Strophe 3). Es ist keine allgemein gefasste Hymne auf die Sinnlosigkeit der Welt. Es ist ein direktes Aufzeigen und Wegweisen. Insgesamt ein einzigartiges Gedicht mit Vermischungen aus Expressionismus, moderner politischer Großstadtlyrik und Romantik.

Reisen

Meinen Sie Zürich zum Beispiel
sei eine tiefere Stadt,
wo man Wunder und Weihen
immer als Inhalt hat?

Meinen Sie, aus Habana,
weiß und hibiskusrot,
bräche ein ewiges Manna
für Ihre Wüstennot?

Bahnhofstraßen und Rueen,
Boulevards, Lidos, Laan -
selbst auf den Fifth Avenueen
fällt Sie die Leere an.

Ach, vergeblich ist das Fahren.
Spät erfahren Sie sich:
bleiben und Stille bewahren
das sich umgrenzende Ich.

Eigentlich ein Paradoxon, denn „Reisen" ist ein altes Motiv für Inspiration, Aufbruch, Erweiterung des Horizonts. Doch hier geht es um mehr. Zu uns selber führt der Weg nicht über das bloße Reisen. Zu uns selber gelangen wir durch Sich-Bescheiden („bleiben und stille bewahren/das sich umgrenzende Ich"). Benn schrieb dieses Gedicht in seiner letzten Schaffensperiode. Das 1950 veröffentlichte Gedicht setzt als Rahmensituation ein Gespräch zweier Zeitgenossen voraus, in dem einer der beiden sich darüber beklagt, z.B. Berlin - in dem man (wie Benn)

seit Jahrzehnten lebt - biete nicht oder nicht mehr das, was man von einer modernen Großstadt erwarten könne, man müsse deshalb reisen.[11] Reisen hält er für eine Flucht nach außen, die keine Erlösung von innerer Leere bringen kann. Das Gedicht beginnt mit einer Frage. Die zweite Strophe greift die Frage noch einmal auf, sie bringt eine Steigerung. Das Gedicht hebt sich durch Rhythmus und Wortwahl stärker von der Alltagssprache ab. Es folgt eine Reihe von Substantiven, ein Ausdruck von Hektik und Stress. Die Hinwendung zum Großstadtleben befreit den Menschen nicht von seiner „Wüstenrot". Die vierte Strophe wirkt im Rhythmus beruhigend und getragen – nur in der Stille findet der Mensch seine Selbstverwirklichung. Reisen ist für den Dichter ein Übel, aber ein notwendiges, denn nur durch das Fahren kommt der Mensch zum eigentlichen Erfahren. Das Gedicht wirkt durch die Aussage gegen die Meinung der Allgemeinheit sehr spannungsgeladen und fordert zunächst zum Widerspruch heraus. Der überlegenen Kunst des Dichters gelingt es, diesen Gegensatz immer mehr abzubauen und schließlich Einverständnis zu erreichen. Es gehe darum, sich nicht lernend zu entwickeln, sich nicht mit dem Gang der politisch-geschichtlichen Ereignisse zu vermischen, in welcher Richtung auch immer, sondern an Ort und Stelle, außerhalb des Geschehens zu „bleiben" und „Stille (zu) bewahren - das sich umgrenzende Ich". Statt Entgrenzung: Umgrenzung. Statt Masse: Einsamkeit. Statt Handeln: „Stille". Statt politischer Orientierung: „Ich"-Orientierung. Statt Weltveränderung: „Bewahrung".[12]

1951 hielt Benn an der Universität in Marburg seinen berühmten gewordenen Vortrag „Probleme der Lyrik". Darin macht er bedeutsame Aussagen über das Wesen der modernen Lyrik und über die Arbeit des Dichters zu dieser Zeit. Aus eigener Sicht schildert er den Arbeitsprozess an einem Gedicht: „Der Autor besitzt: erstens einen dumpfen schöpferischen Keim, eine psychische Materie. Zweitens Worte, die in seiner Hand liegen, zu seiner Verfügung stehen, mit denen er umgehen kann, die er bewegen kann; er kennt sozusagen seine Worte. Es gibt nämlich etwas, was man die Zuordnung der Worte zu einem Autor nennen kann. Vielleicht ist er an diesem Tag auf ein bestimmtes Wort gestoßen, das ihn beschäftigt, erregt, das er leitmotivisch glaubt verwenden zu können. Drittens besitzt er einen Ariadnefaden, der ihn aus dieser bipolaren Spannung herausführt, mit absoluter Sicherheit herausführt, denn – und nun kommt das Rätselhafte: Das Gedicht ist schon fertig, ehe es begonnen hat, er weiß nur seinen Text noch nicht ..."[13]

---

[11] http://home.bn-ulm.de/~ulschrey/literatur/benn/benn_reisen.html

[12] http://home.bn-ulm.de/~ulschrey/literatur/benn/benn_reisen.html

[13] Beier, Heinz / Leiner, Friedrich / Wagner, Rüdiger (1991): Vorkurs Deutsch (=2. Auflage). Bayerischer Schulbuch-Verlag. S. 86.

Adnan PEJČINOVIĆ

Slika drugog u franjevačkim ljetopisima

Nikola Lašvanin, *Ljetopis*; Marijan Bogdanović, *Ljetopis kreševskog samostana*; Bono Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*

Biblioteka "Iz Bosne Srebrene", Sarajevo, Zagreb, 2003.

Tek je savremena metodologija analitičko-interpretativnog čitanja književnog djela, odnosno, kako je to slikovito rekao Vedad Spahić, "postmoderna ležernost mišljenja"[1] donekle rasteretila umjetnički tekst "obaveze" da prenese informaciju o stvarnosti, da pouči i moralno izgradi njenog recipijenta. S druge strane, nije teško uočiti da čitalačka publika, te praksa u osnovnom, srednjem, a, nažalost, nerijetko i univerzitetskom obrazovanju, još uvijek nisu blizu recepciji književnog teksta kao umjetničkog djela, a ne nosioca etičkih vrijednosti, historijskih istina, ideoloških paradigmi i sl. Indiferentan stav spram takvog, nazovima ga, populističkog odnosa prema jezičkoj umjetnosti, graniči sa akademskom uobraziljom koja često zanemaruje da se "književno prenošenje ne odvija u estetičkom zabranu ili vakuumu"[2], odnosno da je književnost isprepletana sa ostalim vidovima komunikacija među pojedincima i grupama, formiranim na ovim ili onim etničkim, ideološkim, religijskim i inim principima. Ovo naglašavam zato što smatram da su i književni tekstovi (pored ostalih oblika komunikacije) bitno uticali na sve naše predodžbe o Drugom (drukčijoj naciji, kulturi, religiji...), na sve stereotipe koje jedan narod ima kako o vlastitoj, tako i o drukčijoj etničkoj grupaciji. Zato možemo reći da je književnost bila, a i danas je, prenosilac *neke informacije*, s tim da je naš zadatak da utvrdimo i spoznamo *kako* i *zašto* (u kakvim okolnostima) je *ta informacija* nastala, te kako koordinira sa ostalim slojevima umjetničkog teksta. Drugim riječima, iako znanost ljubomorno čuva autonomiju

[1] Vedad Spahić, *Hljeb od javorove kore – ogled o Andrićevoj doktorskoj disertaciji* u *Tekst, kontekst, interpretacija*, Tuzla – Tešanj, 199., str. 149.

[2] Vladimir Gvozden, *Književna imagologija u perspektivi*.

književnog teksta, ne može se zanemariti život tog istog teksta u vanliterarnom općenju. Cjelovita analiza i interpretacija djela podrazumijeva i tekst i kontekst. Istrajavajući na unutarnjoj organizaciji teksta, zanemaruje se njegov evidentan uticaj na ostale vidove komunikacije. Bavljenje tim uticajem, opet, često se gubi iz vida estetska dimenzija književnosti, odnosno, informacija o jeziku koji je njeno bilo.[3] Nameće nam se, stoga, pitanje: Kako se baviti kontekstom, a da se pri tome ne pobjegne od autonomije teksta? Odgovor daje književna imagologija koja bi "oslobođena katalogizirajuće naivnosti, redefinirana novijim teorijskim spoznajama iznova mogla postati zanimljivim područjem u okviru poredbenih kulturalnih studija, budući da diskurzom suvremene humanistike dominira spoznaja da i ne postoji politički nevina metodologija interkulturalne interpretacije čak i onda kada je pomalo smiješna u naivnim nastojanjima za autonomijom svoga predmeta i tobožnjom objektivnošću."[4]

Književnosti što se tiče, dakle, imagološki istražiti tekst, tj. odgovoriti na pitanja kako i zašto je određena slika o Drugom stvorena, znači vratiti književnom tekstu njegovu primarnu funkciju – književnu, čime se pali crveno svjetlo pred svaku ideologiziranu interpretaciju.

U iscrpnoj sintetskoj studiji o spomenutoj disciplini, *Književna imagologija u perspektivi,* Vladimir Gvozden se osvrnuo na njen razvoj i, tumačeći stajališta jednog od najvažnijih imagologa današnjice, Daniel-Henri Pageauxa, jezgrovito sažeo njene ciljeve i metode: "Važni su, dakle, za istraživanje sledeći faktori: društveni kontekst u kojem je delo pisano, institucionalno okruženje (publika, intelektualna tradicija, škola mišljenja), žanr dela (novinski članak, putopis, naučni članak, roman, pesma), politička pozicija koja podupire autoritet autora (diplomata u stranoj zemlji, zapadni ili istočni novinar, predsednik akademije nauka) i, konačno, istorijski okvir koji sve pomenute faktore čini zavisnim od pojedinačnih, najčešće neuhvatljivih faktora vremena i mesta."[5]

Nakon kraće analize navedenih faktora, u ovom radu pokušat ću deskribirati sliku Drugog u franjevačkim ljetopisima pisanim u Bosni i Hercegovini u XVII i XVIII stoljeću, tj. za vrijeme osmanske vladavine u našoj zemlji.

---

[3] "Nije apriori sigurno da je književnost pouzdan izvor informacija o bilo čemu, osim o vlastitom jeziku." (Paul de Man, *Otpor teoriji* u *Književnost, povijest, politika*, priredio Zlatko Kramarić, Osijek, 1998, str. 150.)

[4] Dean Duda, *Putovanje kao kultura*, Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja *Reč*, 67.1, Beograd, str. 115.

[5] Vladimir Gvozden, *Književna imagologija u perspektivi.*

Bosanstvo franjevaca

Sljedbenici nauka sv. Franje Asiškog odigrali su jednu od ključnih uloga u oblikovanju kulturne fizionomije Bosne i Hercegovine. Njihov sveukupni kulturni, ali i politički, *background* u Bosni i Hercegovini, do vremena kada su se pisali franjevački ljetopisi da se obuhvatiti elaboracijom triju značajki: 1. Dolazak franjevaca u Bosnu u XIII stoljeću uslovljen je promjenom strategije Katoličke crkve u borbi protiv bosanske hereze. Do njihovog dolaska pokrštavanje bosanskih krstjana sprovodili su pripadnici dominikanskog reda, čije nasilne metode nisu davale zadovoljavajuće rezultate.[6] Bitno se prilagođavajući mentalitu Bosanaca franjevci uspijevaju, paralelno sa slabljenjem uticaja Crkve bosanske, jačati katolički element u srednjevjekovnoj Bosni. 2. Sredinom XV stoljeća, uoči pada Bosankog kraljevstva pred Osmanskom imperijom, franjevci jačaju svoj uticaj, o čemu najbolje svjedoči sljedeći podatak: "Od vremena kralja Stjepana Tomaša 1443. franjevci dolaze do sve većeg uticaja na dvoru i konačno uklanjaju pripadnike Crkve bosanske kao bitne činioce u bosanskoj vanjskoj politici... Na njihov nagovor kralj je tražio, a 18. VI 1447. i dobio odobrenje iz Rima da može uzeti dvojicu franjevaca kao svoje kapelane i slati ih na stranu kao poslanike, bez prethodnog odobrenja njihovog starješine."[7] 3. Dolaskom Osmanlija u Bosnu, franjevci nemaju više status "dvorske diplomatije", što im, opet, ne oduzima na političkom značaju. Organizirani kroz redodržavu Bosna Srebrena, uspijevaju artikulirati bosansko-katoličku duhovnost i kulturu i pridobiti položaj političkih predstavnika bosanskih katolika. Takav njihov status reguliran je čuvenom *ahdnamom* (1463.) sultana Mehmeda II, kojom se franjevcima garantira sloboda kretanja, nesmetan život, nepovredivost imovine i sloboda prakticiranja vjere.

Međutim, period kada se počinju pisati franjevački ljetopisi, određen je izmijenjenim društveno-političkim okolnostima koje su uslovljene dekadencom moćnog Osmanskog carstva. Društveni kontekst, dakle, u kojem se počinju bilježiti samostanske hronike, bitno je određen krizom Osmanske imperije u cjelosti, nastaloj nakon poraza koji su Osmanlije doživjele u Bečkom ratu. Taj početak kraja Carstva uticao je i na do tada povoljan položaj koji je imala katolička manjina. Historijski izvori nam potvrđuju da nesuglasice između vlasti i franjevaca nisu imale religijsku prirodu. Slabljenje Osmanskog carstva, zbog prilično kompliciranog ekonomskog sustava ove imperije, prouzrokuje korupciju u strukturama

[6] Potrebno je naglasiti da ni franjevci nisu bili imuni od korištenja inkvizitorskih metoda, ali ne u mjeri u kojoj bi to bilo značajno za prirodu njihovoga višestoljetnoga misionarstva u Bosni. (Vidi više: Salih Jaliman, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, IPP "Hamidović", Tuzla, 1999.)

[7] Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka,* BZK "Preporod", Sarajevo, 1998. str. 49.

vlasti, a time i prilično teško finansijsko stanje u koje dospijevaju franjevci: "Finansijska opterećenja bosanskih franjevaca dovela su u 17. i 18. stoljeću do katastrofalnih zaduženja... Arhivski su materijali samostana u Fojnici, Kreševu i Kraljevoj Sutjesci za 17. i 18. stoljeće relativno bogati i oni najvećim dijelom govore upravo o financijskim optrećenjima zbog izvanrednih poreskih davanja (*avariz*) i raznih *avanija*."[8] Loše finansijsko stanje u koje su zapali franjevci u većini slučajeva je bio je i jedan od ključnih razloga zbog kojeg su u Bosni od preko 30 franjevačkih samostana u XV stoljeću, nakon Bečkog rata (XVII stoljeće) ostala samo tri: u Fojnici, Kreševu i Kraljevoj Sutjesci. Tako Bono Benić u svome "Ljetopisu sutješkog samostana", iznosi razloge zbog kojih je u periodu 1685. do 1703. prestalo da funkcionira sedam samostana na teritoriji provincije Bosna Srebrena. Evo šta kaže o razlozima zbog kojih je zatvoren samostan u Visokom: "Te godine napustila su gotovo sva braća samostan sv. Nikole u Visokom... Razlog što su ga tako prepustili /samom sebi/, bio je što je samostan bio silno zadužen kod Turaka, pa nikako nije mogao plaćati ni same kamate toga tolikog duga."[9] Ostali samostani u spomenutom vremenskom intervalu napušteni su ili zbog dugova koje nisu mogli vratiti, ili zbog ratnih stradanja. Benić ne navodi ni jedan slučaj iz kojeg bismo eventualno došli do zaključka da je u pitanju bila vjerska netolerancija. Osim finansijskih, franjevci su imali i "unutrašnjih" problema, prije svega kada je po srijedi njihovo institucionalno organiziranje,[10] što sve dovodi u pitanje opstanak franjevačke redodržave Bosne Srebrene. Upravo neizvijesnost dalje sudbine bosanskim katolicima ključne institucije, motivirala je franjevce da počnu sa pisanjem samostanskih hronika čiji je cilj bio ostaviti trag o postojanju ovoga reda u Bosni. Osnovna funkcija franjevačkih ljetopisa, dakle, bila je neka vrsta historijske čitanke za redovnike, koja je, u globalu, bila podijeljena na dva dijela: prvi dio je sadržavao povijest čovječanstva koja se "promatra u svjetlu ideje o božanskom proviđenju i svrhovitoj moralnoj zakonitosti društvenih zbivanja",[11] dok se u drugom dijelu govori o dolasku franjevaca

---

8 Isto, str. 157.

9 Bono Benić, *Ljetopis sutješkog samostana*, Sarajevo, Zagreb, 2003., str. 114.

10 Franjevačka provincija "Bosna" utemeljena je 1407. godine a njene granice su obuhvatale Dalmaciju, Slavoniju i sezale do Bugarske i Rumunije. Nakon dolaska Osmanlija u Bosnu, franjevačka provincija se dijeli na dva dijela: onaj koji nije pod turskom vlašću "Bosna Hrvatska" i onaj koji ulazi u sastav Osmanske imperije "Bosna Srebrena". Dalmacija i Slavonija su ostale u sastavu Bosne Srebrene sve do povlačenja Turaka sa ovih teritorija, što dovodi do sužavanja granica ove provincije. Historijat institucionalnog uspotavljanja franjevačke provincije "Bosna Srebrena" opsežno je opisao Benić u spomenutom ljetopisu.

11 Nela Rubić, *Između anala i memoaristike – kronike XVIII stoljeća u Bosni i Hercegovini*, www.openbook.ba/izraz/no14/14_nela_rubic.htm)

u Bosnu, njihovim samostanima, te o važnim događajima za povijest bosanskoga dijela Osmanske imperije.

Franjevački ljetopisi su se čitali po samostanima, a mogući recipijenti su bili i ostali katolici u Bosni: "I nastanak franjevačko-bosanske religiozno-pobudne književnosti na govornom jeziku i pisane bosanskim pismom (zapadna ćirilica) u 17. stoljeću bio je vrlo usko povezan s ondašnjim katoličkim srednjostaleškim okoljem. Autori odnosno kompilatori ove književnosti bili su franjevci, mecene uspješni trgovci, a čitateljstvo katoličko trgovačko građanstvo, ali i seljaštvo."[12] Bilježenje samostanskih hronika, poznato je i ranom kršćanstvu, te se bosanski franjevački ljetopisci stilski i značenjski mogu vezati za njih. Razlika je u tome što je namjena ljetopisa u ostalim evropskim zemljama bila prosvjećivanje puka[13], dok su franjevački ljetopisi u Bosni, uz naglašene moralističke tendencije, bili u funkciji jačanja legitimeta bosanskoga katoličanstva kao sastavne komponente kršćanske Evrope u širem smislu: "Franjevci su branili posebni crkvenoplitički status Bosne – kojem su oni utisnuli svoj pečat – kao povijesnu stvarnost, koja najbolje odgovara katoličanstvu u ovoj zemlji."[14]

Žanr djela je, dakle, prvenstveno historiografski, što nam na neki način otežava postavljeni zadatak – istraživanje slike Drugog u franjevačkim ljetopisima. Naime, prvi istraživački refleks koji se javlja prilikom njihovog čitanja usko je vezan za potrebu provjere tačnosti navedenih činjenica, što nije cilj imagološkog pristupa tekstu. S druge strane, izvjesnost upliva pripovjedačke mašte u prepričavanje događaja koji se bilježe, franjevačkim ljetopisima daje legitimitet **i** književnoga teksta.

---

[12] Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine – Predemancipacijski period 1463. – 1804.*, Svjetlost, Sarajevo, 1992., str. 145. (Napominjem da Džaja u navedenom djelu ne pravi distinkciju između franjevačkih ljetopisa i ostalih oblika književnog izražavanja bosanskih franjevaca. Mada sadrže elemente religijskog utilitarizma, franjevački ljetopisi se ne mogu u otpunosti svrstati u red "religiozno-pobudne" književnosti. To, opet, ne ostavlja prostora sumnji da su se i franjevački ljetopisi, kao, npr. Divkovićev *Nauk krstinski*, štampali i distribuirali među katolicima 17. i 18. stoljeća.)

[13] "Prve su kronike uopće nastale u skriptorijima samostanskih centara. Dok se organizira novo gradsko kršćansko društvo oko biskupa i još više oko župa, dok se vjerski život isto tako smješta po dvorovima posjedničke i vojne aristokracije... samostanski centri pomažu da se kršćanstvo i vrijednosti koje ono nosi šire i u svijet sela, do tada slabo dotaknuto novom vjerom... Samostani često djeluju poput oaza kulture usred šuma i zapuštenih polja u bespućima ranog kršćanstva što je u potpunosti zapustilo stare rimske ceste." (N. Rubić, Isto)

[14] Srećko M. Džaja, Isto, str. 162.

Politička pozicija koja podupire autoritet hroničara (pisca), kao jedan od faktora koji treba istražiti pri imagološkoj analizi teksta, kako sam već rekao, treba se posmatrati u svjetlu uloge franjevaca kao političkih predstavnika bosanskih katolika, o čemu historiografija bilježi niz događaja;[15] kako u kontekstu nesporazuma sa novim provincijama koje su nekada bile u, a kasnije izašle iz okvira Bosne Srebrene,[16] tako i u vezi sa rješavanjem niza nesporazuma između franjevaca i lokalnih predstavnika osmanske vlasti. Ta uloga lidera manjine omogućila je franjevcima da na "licu mjesta" vide i prenesu (kroz događaje opisane u ljetopisima) običaje i kulturu puka te zakonodavno-pravni sistem Osmanske vlasti.

"Istorijski okvir, koji sve pomenute faktore čini zavisnim od pojedinačnih, najčešće neuhvatljivih faktora vremena i mjesta", mišljenja sam, treba posmatrati kroz prizmu pojma *antemurale Christianitatis* (predziđe kršćanstva), te refleksije ove metafore na etno-religijski identitet franjevaca, koji će presudno uticati na njihov doživljaj Drugog te njegove predstave u ljetopisima.

U konfesionalnoj šarolikosti Bosne i Hercegovine politička, kulturna i religijska svijest bosanskih katolika, kao dijela šireg evropsko-kršćanskog kulturno-civilizacijskog imaginarija, bitno je određena spomenutom metaforom. Riječ je o pojmu[17] koji se u evropskom srednjevjekovlju na ovaj ili onaj način pripisivao rubnim područjima kršćanske Evrope, odnosno zemljama i narodima koji su graničili sa Osmanskim carstvom. Iako u zvaničnoj hrvatskoj historiografiji postoje dileme da li je Sveta stolica zvanično opisala Hrvatsku kao predziđe kršćanstva, izvjesno je da su naši zapadni susjedi u Evropi tretirani kao branitelji kršćanskih kulturnih i civilizacijskih vrijednosti. O tome možda najbolje svjedoči slika Ferdinanda Quiquereza *Antemurale Christianitatis* iz 1892. godine u kojoj se Hrvatska predstavlja kao branitelj kultrunih vrijednosti zapadne Evrope.[18]

[15] Vidi više u Srećko M. Džaja, *Bosanski katolici – neetablirano katoličanstvo* u *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine,*

[16] O veoma živoj diplomatskoj aktivnosti na relaciji Sveta stolica – bosanski franjevci, a u vezi sa statusom provincije *Bosna Srebrena*, detaljno piše Bono Benić u svom *Ljetopisu sutješkog samostana*, u kojem su integrirani i zvanični dokumenti iz tog perioda.

[17] "Prvi ga je spomenuo francuski teolog Bernard iz Clairvauxa (1090.-1153.) za franačku posadu što je pred muslimanskim Seldžucima branila grad Edesu, danas Urfu u jugoistočnoj Turskoj, koji je do pada - već potkraj sljedeće godine - bio najudaljenija kršćanska država (grofovija) na Bliskom Istoku." (Ivo Žanić, *Simbolični identitet Hrvatske u trokutu raskrižje – predziđe – most*, http://www.iis.unsa.ba/posebna/mitovi/)

[18] "Hrvatska je predstavljena u liku žene s lovorom u kosi, u uzdignutoj desnici drži plameni mač, a u ljevici štit s hrvatskim grbom u koji su zabodene strelice. Prizor je postavljen na monumentalno stepenište: ona odbija Turke koji nadiru odozdo, a iza nje su se skutrili predstavnici zapadne kulture - Rafael, Dante, Michelangelo, Galileo,

Metafora *predziđa*, dakle, prvenstveno se veže za hrvatski državni i kulturni prostor, ali to ne znači da se pod njeno značenjsko polje ne mogu svesti i bosanski katolici. Bez obzira na historijske činjenice koje potvrđuju da je zakonodavno-pravni sistem Osmanskog carstva omogućio prilično uspješnu koegzistenciju katolika sa ostalim pripadnicima monoteističkih religija u Bosni, ideologija bosanskih franjevaca bila je, blago rečeno, anti-osmanlijska. Drugačije i nije moglo biti jer je srednji vijek period u kojem je bilo nemoguće pomišljati na multireligijski dijalog i međusobno mirno prožimanje vrijednosti dvaju različitih kulturno-civilizacijskih krugova. Stoga su se i bosanski franjevci, kao nositelji katoličke kulture u Bosni i Hercegovini, u duhovnom i kulturološkom smislu više osjećali pripadnim zapadno-evropskom kršćanskom krugu, nego multikonfesionalnom bosanskom prostoru, kao sastavnom dijelu Osmanskog carstva. To ne znači da franjevci nisu ostavili specifičan pečat na bosanskohercegovačku kulturu, ali ni to da je bosansko-franjevački nauk bio samo u funkciji katoličanstva u Bosni; sljedbenici sv. Franje uvijek su nastojali djelovati koordinirano sa ostalim evropskim katolicima u cilju unapređenja katoličanstva / kršćanstva u Evropi, kulturno-civilizacijskoj arei u kojoj je zaživjela druga (islamska) religija. Stoga se u motivu "predziđa kršćanstva / Europe u značenjskim i funkcionalnim varijacijama ovisnima o odnosima političke moći, unutrašnjima i vanjskima"[19] treba tražiti duhovna osnova na kojoj se u osmansko doba gradi katolička svijest u Bosni jer se upravo u tom motivu "zrcali združivanje i/ili razdvajanje simboličnih, kulturalnih i političkih granica; on daje kriterije prema kojima se te granice konceptualiziraju."[20] Osim toga, neovisno od vremenskih i prostornih granica, pojam *predziđa* svoje teološko nadahnuće ima u Bibliji[21], i nema nikakvog razloga posumnjati da su ga i franjevci u Bosni doživljavali u tom smislu.

Pojam *antemurale Christianitatis* se u simboličkom smislu nastavlja na misiju franjevaca u Bosni u srednjem vijeku - borbu protiv bosanske hereze. Dolaskom

Molière i Shakespeare. Iako je u pozadini kupola rimske bazilike sv. Petra, u prvom planu nije obrana vjere nego kulturnog identiteta." (Ivo Žanić, *Simbolični identitet Hrvatske u trokutu raskrižje – predziđe – most*.)

[19] Ivo Žanić, Simbolični identitet Hrvatske u trokutu raskrižje – predziđe – *most.*

[20] I. Žanić, Isto.

[21] Izvor ove metafore je u "starozavjetnom profetizmu, u Pobjedničkoj pjesmi Judejaca iz Izaijina proroštva o tome kako će Jahve uništiti Moab, zemlju Judeji na istoku i u stalnom sukobu s Izraelom: "Tvrd grad mi imamo: za obranu nam On [Jahve] podiže zidove i predziđa" (Iz 26, 2)... Odmah u nastavku, u prorokovu pozivu Judejcima neka se uzdaju u Jahvu, "jer Jahve je Stijena vječna" (Iz 26, 4; 30, 29), javlja se i srodna slika Boga čvrsta kao stijena kao jedna u sklopu biblijskih poredbi o tome gdje svaki bjegunac i ugroženik može naći siguran zaklon, spas i čvrst temelj. Tako je Bog hrid,

Osmanlija, njihova uloga se mijenja: "U političkim planovima rimske kurije u to je vrijeme gospodarila ideja križarskog rata protiv Osmanlija. Stvarni izvršioci ove politike u Bosni bili su 'papin izaslanik i franjevci'."[22] Ili – "Kurijalistički orijentirani kontrahenti, najčešće protivnici franjevaca, suviše su rado podsjećali franjevce na to, da su oni – polazeći od katoličke ideologije – povijesni provizorij, tj. da su ovdje do opoziva i da prostor imaju ustupiti drugima."[23] Ovime nemamo namjeru oduzeti franjevcima na njihovom bosanskom rodoljublju. Naša je intencija samo sagledati ga u historijski realnom svjetlu, jer je samo na taj način moguće ući u srž "historijskog okvira" u kojem se pišu franjevački ljetopisi, a time i što je moguće objektivnije doći do zaključka **kako je** i **zašto je baš tako** nastala slika Drugog u njima. Srećko M. Džaja daje historijskim faktima utemeljen odgovor na pitanje bosanstva bosanskih franjevaca, a time i jezgrovit odgovor na pitanje "historijskog okvira" : "Pođe li se od povijesnog konteksta, u kojem ono dolazi do izražaja, otkrit će se dvostruka funkcija ove političke tradicije. Franjevci su s jedne strane njegovali nadu u oslobođenje bosanskog kraljevstva od turskog jarma i u njegovu restituciju uz pomoć kršćansko-katoličkih vladara, a s druge strane, bosansko kraljevstvo stoji u funkciji dokazivanja integriteta kao i prvenstva provincije *Bosnae Arneginae* pred provincijama kćerima, koje su nastale kao rezultat političkih promjena.

Obje forme predstavljaju jednu vrstu osiromašenog srednjevjekovnog bošnjanstva s tendencijama da se srednjevjekovna Bosna ne restituira više u punom opsegu, budući da je to iluzorno, nego da se kao historijsko-politički individualitet integrira u okviru jedne veće političke tvorevine, u kojoj će bosanskim franjevcima i katolicima biti zajamčen bolji politički status i dostojniji tretman nego u Osmanskom carstvu."[24]

U ovome citatu, smatram, sažeta je navedena argumentacija koja ima za cilj razumijevanje uzroka zbog kojih je slika Drugog (najprije predstavnika Osmanske vlasti, ali i prosječnih muslimana, te pravoslavaca i Jevreja) u franjevačkim ljetopisima prikazana u negativnom svjetlu. Ove hronike služe i kao historijska građa, te se može reći da upravo zbog eventualne istinitosti opisanih događaja slika Drugog

bedem, tvrđava i utvrda (2 Sam 22, 2-3. Ps 18, 3. 32. Ps 31, 3-4. Ps 61, 4: "utvrda čvrsta protiv dušmana"), kao i štit (Ps 144, 2: "štit moj za koji se sklanjam"). Sve su to pojmovi koji će se u retorici izvedenoj iz toga temeljnoga referencijalnog sustava združivati s predziđem i sudjelovati u razvoju izvorno križarske, a s vremenom sve slojevitije metaforike, zamjenjivati ga i dopunjavati. (I. Žanič, Isto)

[22] Mustafa Imamović, Isto, str. 49.

[23] Srećko M. Džaja, Isto, str. 171.

[24] Isto, str. 181.

i nije mogla biti drugačija. Ipak, bez obzira na historijsku vjerodostojnost u ljetopisima predočenih zbivanja, **način** na koji su oni opisani predmet je našeg imagološkoga čitanja teksta: stil kojim su pisani ljetopisi, a ne vjerodostojnost historijskih činjenica u njima, utiču na stvaranje predodžbe o Drugom. A budući da ljetopisi služe kao neka vrsta historijske čitanke, stereotipi u njima dobijaju na snazi. Ne zbog toga što jesu ili nisu utemeljni na istini, nego zbog toga što je u pričama uglavnom stavljan akcenat na onim događajima koji govore o problemima, dok su tek ovlaš spomenute činjenice koje su katolicima uopće, a tako i pripadnicima franjevačkog reda, omogućile višestoljetni opstanak u Bosni. Evo jednog tipičnog stereotipa: franjevci u osmanskoj Bosni "nisu mogli biti slobodni i pošteđeni od pogrda i zlostavljanja pakosnih Turaka; oni su ih često tukli, čak i kod oltara."[25] Da li je riječ o historijskoj istini ili ne? Odgovor na pitanje trebaju dati historičari. Nas zanima "storijska" (eng. *story* – priča) istina, zanima nas kakvim tekstualnim sredstvima je slika stvorena, te kakvim kontekstualnim odrednicama motivirana njena izgradnja.

U ovome radu fokusirat ćemo se na dijelove ljetopisa koji se odnose na događaje u vrijeme kada su oni pisani, tj. XVII i XVIII stoljeće. U kvantitativnom smislu dominiraju događaji koji su vezani za stalne ratove i oni iz kojih saznajemo prirodu i posljedice administrativno-pravnih i finansijskih problema koje su bosanski franjevci imali sa predstavnicima osmanske vlasti. Manje, ali ne i nedovoljno, u ljetopisima se govori i o događajima u kojima su glavni sudionici pripadnici puka, i koji nemaju značajniju historijsku važnost. Takvi događaji za naše istraživanje su mnogo zanimljiviji te ćemo im posvetiti veću pažnju.

Priče o odnosu predstavnika vlasti prema franjevcima, i katolicima uopće, kada su u pitanju finansijske nevolje sa kojima su se suočavali, zauzimaju najviše prostora u ljetopisima. Njihov sadržaj uglavnom se svodi na taksativno nabrajanje finansijskih izdataka i lament nad vlastitom sudbinom. Evo jednog paradigmatičnog primjera:

> "*... A što smo mi jadnici radili? Osim što nas je Bog očigledno zaštićivao, neprestano smo se molili Bogu;... začepljivali smo također novcem lavlje ralje, da nam ne naškode. Agi, poglavaru janjičarskom u Sarajevu – dali smo 96 groša, poglavicama bašeskijskog kula 70, a golemu zločincu Emiru dali smo 30. Spomenutom Kara – Osmanu /dali smo/ više od 38; njega su, skupa sa još nekima, kasnije zadavili, pošto je čitav grad Sarajevo ustao protiv njegovih zločina."*[26]

---

[25] Nikola Lašvanin, *Ljatopis,* Biblioteka "Iz Bosne Srebrene", Sarajevo, Zagreb, 2003, str. 120.

[26] Marijan Bogdanović, *Ljetopis kreševskog samostana,* Biblioteka "Iz Bosne Srebrene", Sarajevo – Zagreb, 2003., str. 89.

Iako su za naš rad priče i izvještaji ovog tipa manje zanimljivi, u njima se mogu uočiti osnovni postupci, tj. sredstva kojima auotor / ljetopisac "uverava čitaoca da je njegov stav valjan."[27] Radi se, najprije, o izvjesnoj (danas ćemo upotrijebiti taj termin) intertekstualnosti sa Biblijom. Priređivač franjevačkih ljetopisa, iz kojih preuzimamo citate, Dr. fra Ignacije Gavran,[28] revnosno je fusnotama obilježio sva stilska sredstva preuzeta iz Biblije. U navedenom citatu radi se o "začepljivanju lavljih ralja", odnosno o izrazu preuzetom "prema proroku *Danijelu 6, 22*"[29]. Korištenje biblijskih metafora i simbola svakako pojačava intenzitet sugestivnosti koje tekst treba ostaviti na čitaoca.

Osim biblijskog stila u ljetopisima, religijsko-metafizička dimenzija teksta često je prisutna u slučajevima kada hroničar objašnjava uzroke pojedinih događaja koji su se negativno završili po katolike, ali i po ostale. Time se naglašava pravovjernost katolika naspram inovjerstva Drugog.

U Lašvaninovom *Ljetopisu*, tako, čitamo priču o tome kako su Turci ubili izvjesnog Pavla Pileševića iz Kotora, jer je ovaj odbio da se "poturči". Pavlišić je bio "upisan u sejmene", ali je "pobigo od buljuk-baše, zašto mu je dao malo plaće a manje hrane." Turci ga, zajedno sa "starovircima" (pravoslavcima) zarobljavaju i tjeraju da pređe na islam:

> *"1739. ...I zato ih Turci obmetnuše da su izdajnici i, kako rekoh, dovedoše paši. Koji poče govoriti: 'Poturčite se, da vam prostim život!' I Pavlov drug, hrkać, od prve se riči poturči i zataja Hristusa. A Pavo reče: 'Neću!' Odvedoše ga Turci u sindžir i za tri dni nagovaraše ga da se poturči. A on, tvrd u viri pravoj, katoličanskoj, ne kti zatajati svoga Isukrsta. Zato zapovidi paša krvoliji da mu odsiče glavu. I odsiče. Do nikoliko dana, idući isti paša na konju sa špaš, što Turci reku binjiš, i ugleda Pavlovo tilo bilo kakono snig. Zapovidi i ukopaše ga krstjani; a u ovo vrime ne dadijaše nikoga kopat koga bi posiko od sužanja. A to Pavlu dopusti Isukrst, da ga psi i ptice ne izidu, zašto Boga ne zataja."*[30]

Radi se dakle, o događaju u kojem je katolik (Pavle) prikazan u superlativu: odan je vlastima (upisao se u sejmene), ali ne trpi nepravdu (dato mu je manje

---

[27] V. Gvozden, Isto.

[28] Dr. fra Ignacije Gavran je preveo sve dijelove ljetopisa koji su pisani latinskim i talijanskim jezikom, a pasaže pisane bosančicom priredio na taj način što je u tekst dodavao (odvojeno kosim crtama / /) određene vrste riječi i time starobosanski govor približio savremenom recipijentu.

[29] M. Bogdanović, Isto, str. 89. fusnota 12.

[30] N. Lašvanin, Isto, str. 216.

novca i hrane). Osim toga odan je "viri pravoj" i za nju spreman život dati. Drugi (paša) oličenje je sistema unutar kojeg su izvršioci zakona "krvolije" i čiji predstavnici nasilno šire svoju vjeru. Sušta je suprotnost onome što Pavle simbolizira. Surovost Drugog ogleda se i u tome što dozvoljava da ubijene "izidu psi i ptice." Ispravnost katolika objašnjava se čudom - dejstvom "Isukrsta" koji "dopusti" da Pavlov leš bude "bil kakono snig."

Ta crno-bijela tehnika u slikanju Drugog opći je manir ljetopisa, redovno praćen događajima koji trebaju potvrditi da su Nebeske sile na strani franjevaca, a protiv Turaka. Bilježeći događaje šireg značaja, dakle ne samo one bitne za katolike u Bosni, hroničari posredno progovaraju i o tzv. običnim muslimanima, prosječnim ljudima koji nemaju izravan, bilo negativan bilo pozitivan uticaj na odnos predstavnika vlasti prema franjevcima. U većini slučajeva tzv. opće slike stvaraju se kroz govore o elementarnim nepogodama koje pogađaju Bosnu u to vrijeme. Osnovni postupak je, kako rekosmo, kontrastiranje muslimana (sujevjerni su i imaju ovosvjestku moć) naspram franjevaca (pravi su vjernici a štiti ih onostrana i vječna moć; sam Bog). Benić na sljedeći način bilježi nevolje izazvane kugom i glađu:

> "***1690.*** *... Bijaše na Bosni Husejin-paša, čovik zao. A bijaše tada nječesova ognjuština u Bosni, od koje pomrije mnogo naroda. Bi i kuga teška i svaka žalost. Iste godine pade snijeg i mraz na žita i bi glad golem... Jeđahu ljudi resu ljeskovu, koru s drv/j/a, vinovu lozu, pse, mačke i gdi godi bi što mogli naći. U Sarajevu izidoše dica svoju mater mrtvu. U Banjoj Luci koga bi obisili danas, onoga bi izili noćas gladni ljudi. A u to vrijeme paša sicijaše i višaše i uskoke i raju, koga god bi doveli; i te take mrtve ljude sve bi izjeli živi. – Istina je pak da bi mnogi mnogijem, a osobito fratri, kojizim i onda godpodin Bog i sv. Franjo jest providio, davali da se najedu; ama kako bi se koje najilo, ta/k/o bi i umrlo. I tako ljudi isprodavaše za hranu i za zulum Husejin-pašin gdi godi što imadijahu... Uz ove godine od rata, i prija, mnoge zvizde repatice izlaziše i nješto unaprijed nagoviještaše ovu muku. – Također iste godine pade snijeg krvav i viđaše se po planina bosanskijeh kao skrletom da su pokrivene i to ne okopni čak do velikog prolitja."*[31]

Izjavnim rečenicama pisanim u klasičnom hroničarskom stilu ("U Sarajevu izidoše dica svoju mater mrtvu.") nije potrebno nikakvo dodatno stilsko preoblikovanje da bismo pred sobom imali sliku koja je u potpunom skladu sa poznatim stereotipom o "tamnom vilajetu Bosni". Iako se to eksplicitno ne naglašava, opomene koje dolaze s Neba ("...mnoge zvizde repatice izlaziše i nješto unaprijed nagoviještaše ovu muku..."; "...iste godine pade snijeg krvav...") dovode se

[31] Isto, str. 53. – 54.

u vezu sa "turskim zulumom". Bezobzirnost i neljudskost predstavnika vlasti ovdje su predočeni kroz nedostatak njihovog obzira prema nevoljama u kojima se našao običan puk. Spomenute karakteristike Drugog dodatno su intenzivirane kontrapunktiranjem mračne slike sa franjevcima kojima sam Bog proviđa ("...kojizim i onda godpodin Bog i sv. Franjo jest providio..."). U Lašvaninovom ljetopisu, spomenutim događajima dodaju se još neki; ovoga puta riječ je o samim demonima koji opsjedaju muslimane, jer su sujevjerni, a odbijaju ih franjevci, jer su vjernici:

> "***1690.*** *... I ove godine pomori kuga; i govore ljudi da ništo hođaše noseći strile. I to Turci drže da je istina, ali nije drugo nego vrazi napastuju: i čine Turci neke čaratarije. Ali nije druge likarije nego svete mise , molitve i postovi... "*[32]

Nije, dakle, upitno da li negativne metafizičke sile mogu dobiti vidljive oblike. Franjevci ostavljaju mogućnost da su usitinu u pitanju demoni. Pitanje je načina na koji se oni mogu neutralizirati. Za muslimane je to "čaratarija", a za njih "sveta misa, molitva i post." Zato se, kao o nečemu sasvim uobičajenom, na istom mjestu govori o napadu demona na jednog muslimana, a kroz priču o tome, katoličkim pravovjerjem objašanjava spas od kuge:

> "*...Bijaše u Prozoru jedan Turčin pribolio kugu. Ovi izajde uvečer obaći volove al' mu prid kućom sidi jedna runjava divojčetina, kojga, ufativ, uzjaši. Molio j/oj/ se svakojako ali neće da ga pusti,nego veli: 'nosi me na Grmiće!' To čudo vidi i žena i dica onog Turčina. /I on/ inako ne smide, nego je ponese. A kad bi blizu gdi se misa govori, reče mu: 'stani, nejdi gori!' Odg/ovara/ Turčin: 'zašto – 'nejdi gori'; blizu smo; zašto li me zamuči?' – Odg/ovara/ ona napast: 'tuda hoda ona fratrina i govori misu; ne smijem tamo'. Onda ga sjaši, pa je nesta. I to se proglasi po svemu onom vilajetu i /tako bi jasno/ zašto u onomu selu ne umri niko od kuge niti se otrova. Navališe isti da se govori misa svuda i otajno postiše ponediljak svetomu Roku; i svuda misu govorismo. I vrlo malo onuda pomri; al' i scinjahu svi da hodi kuga."*[33]

Elementi pučke fantazmagoričnosti, čiji je osnovni cilj uvjeravanje čitaoca u moć katoličke molitve, dominiraju u pričama čiji su glavni sudionici pripadnici puka. Čudne i bizarne nevolje, u takvim pričama, vežu se uglavnom za muslimane. Evo koje događaje Lašvanin izdvaja kao važne za godinu 1740.

> "***1740.*** *Aprila na 16. ode Ali-paša s Bosne. Istog miseca /na/ 22. dojde u Sarajevo novi tevtedar, Mostaranin, (a mazul /bijaše/ Smailaga, Fočanin) i*

[32] N. Lašvanin, Isto, str. 197.

[33] Isto, str. 198.

donese nove teskere. Iste god/ine/ na 10 . maja dojde Ibrahim-ćehaja, muselim i kajmekan Avdulah-pašin. Na 2. jula dojde Avdulah-paša treći put na Bosnu. – Ove iste godine u Banjoj Luci pade teška krupa. I nahodi ih se od sedam oka i po i učini mlogo štete u svemu i po svemu. – U istom mistu rodi bula dite, komu su oči navrh glave, usta na zatioki, ruke do lakta i onde nikoliko prsta. I posli tri dni izašav prid' materom i grohotom se nasmija. I kad čuje da pivci pivaju muči se i mami. – U istom mistu rodi bula samo glavu ditinju, koja sasne i diše.- Iste god/ine/ u travniku rodi Turkinja četvero dice. Iste god/ine/ na Kuprisu najdoše ljudi po čeljusti čovičje i poteže 8 oka i po. – Iste god/ine/ u Srajevu na Vratniku, miseca jula, rodi Turkinja dite od 3 oka i od tri uha i usta mu na zatioku.

Iste godine izajdoše Nimci iz Biograda a Turci sasvim unidoše s velikim pogrdom od svega krstjanluka."[34]

Navedeni citat je samo jedan u nizu koji potvrđuje stajalište da su hroničari samostana često u nadnaravnim i neobičnim događajima nalazili objašnjenje o ovosvjetskoj nadmoći Drugog u to vrijeme. Bog kažnjava muslimane ("bule" i "Turkinje" rađaju nakaze i demone: "I posli tri dni izašav prid' materom i grohotom se nasmija. I kad čuje da pivci pivaju muči se i mami.") zbog nevolja koje ovi nansose "krstjanluku" – "Iste godine izajdoše Nimci iz Biograda a Turci sasvim unidoše s velikim pogrdom od svega krstjanluka." Franjevci skoro da i nemaju problema sa onostranim silama. U ljetopisima nema niti događaja niti priča u kojima nečastivi zadaje nevolje kršćanima, osim jedne kod Lašvanina, koja, opet, ima za cilj potvrđivanje uvjerenja da se "krstjanima", zbog duhovne ispravnosti svete mise ne može desiti nikakva nevolja kao "Turcima":

"***1688.*** *...Onu noć najdoše divojku prid kućom zdravu, koja poče kazivati kako su je vrazi nosali. Pitaju čeljad: 'Da kako te vratiše?' Odg/ovara/: 'Bila su danas dva na misi i, kako dojdoše, počeše govoriti družini: 'Odnesite tu divojku odkle ste je i uzeli; inako zlo po nas. Došo je (rekoše) nikakov Šiško i s onim drugim fratrom navistiše molitvu Gospi i s/v/. Antunu. Zato su nam zapovidili da je brže nosimo. I donesoše je iz Dobribanaca čitavu. Selo ne štetova nit unapridak njoj naudiše. I kaziva kud je nošena i što je vidila. I to bi očito svem puku kolik/o/ pomaže molitva..."*[35]

Osim ovakvih događaja, u ljetopisima se mogu naći i priče o pravednosti muslimana. Međutim, one su samo sporadične i u funkciji kritike onih kršćana koji ne drže do pravde i poštenja, što hroničari eksplicitno naglašavaju, kao u sljedećem primjeru:

[34] Isto, str. 217. – 218.

[35] Isto, str. 195. – 196.

"*...Kuga projde i ja odoh u Fojnicu ali posla po me Arslanbeg Kovčić. A kad dojdoh, reče: 'Imam jednu oporuku na duši. Imao sam momka krstjanina i umrije od kuge. I reko mi je za života da od njegova najma ukopam ga u grebju krstjanskomu i da mu usadim križ od kamena i ogradim greb. I to sam sve učinio. Al 'je još reko da mu činim reć misu na grebu i da mu dadem kantane mise. Zato te molim: otiđi, učini mu o/l/tar više glave i reci mu misu.' I dade mi /naknadu za/ mise, govoreći: 'Neka znaš, fra Stipane, neka njegovo pri meni ništo ne ostaje.' I to zabiližih, za pogrdu onih krs/tja/ na koji su nepomlji/vi/ izvršiti oporuke njihovih mrtvih.*"[36]

Otvoreno naglašavanje cilja priče koja se prenosi, a čiji su sudionici muslimani koji djeluju pravedno, utiče na formiranje slike Drugog na taj način što se njegove pozitivne osobine smatraju izuzetkom (pravedan odnos prema franjevcim) koji potvrđuje pravilo (nepravdu koja im se nanosi). Takav postupak očigledniji je u jednoj priči o tome kako su neki Jevreji, kojima je opljačkana radnja, na nagovor muslimana optužili fratre za kriminalno djelo. Nepravdu ispravlja muslimanski trgovac Mustafa, koji sprema zasjedu lopovima u vlastitom dućanu::

"*...Odmah dođe Emin i serdar te otvori Mustafa dućan svoj. Kad uniđoše svi unutra, imaše šta vidjeti: nađu Ali-bašu Derku i brata njegova: 'Eto tko krade', zaviče Mustafa Barjektar /H/adžoglija; 'jadni fratri i Kreševljaci plaćaju a drugi kradu!'* "[37]

Isticanje pozitivnih osobina Drugog, kao što je objektivnost Mustafe, npr., susrećemo sporadično u događajima poput ovoga, tj. događajima koji nisu bitnije uticali na opće stanje u kojem su se nalazili franjevci. Obično je riječ o ljudima koji nisu bitni, a priče nemaju fukciju da se Drugi prikaže u objektivnom svjetlu, nego služe kao povod da se prenese poruka čitaocu o nepravdi koja se nanosila franjevima:

"*I tako, što god se dogodi, a ne more se naći krivac, odmah Turci na jadne fratre obore. Moj poštovani štioče, ne more se ispisati kakvo je žalosno stanje naše bilo ovog vrimena.*"[38]

Pod pojmom Drugi u franjevačkim ljetopisima, osim muslimana trebaju se smatrati i pravoslavci. Kada je slika pravoslavaca u pitanju, iz ljetopisa koje smo analizirali, izdvajamo priču o uništenju Samostana sv. Petra u Rami. 1695.

[36] N. Lašvanin, Isto, str. 198.

[37] M. Bogadnović, Isto, str. 249.

[38] Isto, str. 249.

godine. O tome piše Bono Benić u *Ljetopisu sutješkog samostana* u poglavlju koje govori o samostanima koji su na ovaj ili onaj način porušeni. O uništenju spomenutog samostana, Benić prenosi priču nekog starca iz Rame, čije je ime Ilija Franković:

> *"7. – 1695. ... On je, dakle, pričao ovako: Samostan je zapalio neki grčki šizmatik. Kad je ramski samostan pokriven drvenim daskama, on je bio vođa gradnje među tesarima, pučki nazvan – neimar. A razlog zašto je počinio to zlodjelo, svijet je saznao mnogo kasnije. A bio je ovaj: u vrijeme kad je rečeni šizmatik vodio spoemnutu gradnju, dogodilo se da je, uzimljući kašikom kašu iz zdjele, izvukao neku koščicu, koja je – ne znam kako – dospjela u kašu. Bila je upravo srijeda, dan kada pravoslavci obično poste, pa je to spomenuti šizmatik bezdušno ocijenio kao veliku nepravdu njemu nanesenu. Tako se ta stvar iskrenula na silnu štetu i zlo jadnog samostana i zajednice. Ipak se taj pakosni čovjek toga časa pretvarao kao da se ništa ne ljuti i o svemu tome nije rekao ni riječi. Ali, počeo je snovati kako da se u budućnosti osveti. Stoga, kad su tesari završili svoj posao i kad je svako od njih, pa i voditelj radova, primio svoju plaću, svi su otišli iz samostana, ispraćeni velikim izrazima poštovanja i ljudnosti. Ali odmah sljedeći noći povratio se prokleti dvoličnik, stavio vatru pod tesarske strugotine i žurno opet otišao. Tako je do jutra gotovo čitava zgrada samostana bila pretvorena u pepeo...*
>
> *Unatoč svemu tome, sve je to s Božjom pomoću, kroz manje od tri godine koje su neposredno slijedile, bilo obnovljeno i to u boljem i većem obliku, brigom i nastojanjem redovnika i pomoću dobročinitelja. "*[39]

Kontrastiranjem banalnoga razloga (nađena kost u kaši) koji će probuditi bijes "rečenog šizmatika" i poslužiti mu kao motiv za paljenje samostana, sa uljudnošću franjevaca ("ispraćeni velikim izrazima poštovanja i ljudnosti") stvara se negativan steroetiop o Drugom. U ovoj priči nailazimo i na nekoliko leksema tipičnih za stil franjevačkih ljetopisa: najfrekventniji pridjevi kojim se opisuje Drugi su *bezdušan* i *pakostan*, dok se pridjev *jadan* redovno upotrebljava za označavanje položaja u kojem se nalaze franjevci. Tako je neimar, "spomenuti šizmatik", "pakosni čovjek" i "prokleti dvoličnik", a njegove procjene bezdušne ("bezdušno ocijenio") i na štetu "jadnog samostana i zajednice."

Čitajući franjevačke ljetopise otkrivamo jedan izrazito negativan odnos koji su predstavnici i čuvari katoličke kulture u Bosni imali spram pravoslavaca. Uzroke tome treba tražiti u nastojanjima pravoslavnih mitropolita i patrijarha da podvrgnu katolike, kako zbog širenja kruga podanika od kojih se uzima

[39] B. Benić, Isto, str. 116.

porez, tako i u smislu punog jurisdikcijog prava nad njima[40] Ti problemi između katolika i pravoslavaca za Džaju su "kamen srpsko-hrvatske mržnje",[41] pa nam stoga postaju razumljivi razlozi jedne do paroksizma dovedene odbojnosti bosanskih franjevaca prema "grčkim šizmaticima", koja se najbolje da prepoznati u pjesmama – pričama o tim dešavanjima. Takvi sporovi između pravoslavnih patrijarha i katolika rješavali su se na sudu, pred kadijom. Lašvanin na dva mjesta govori o tome:

> "1661. Izajde vladika s velikim opravam da podloži sve krstjanstvo od Bosne na svoj rit aliti pod svoj jaram grčki. I najprvo dojde u Livno gdi što opravi vidi/t/ ćemo u verši koji slide.
>
> *Vodi Vlaha šekretara,/Kako u jarca biše brada. – / Kad dojdoše oni u Livno /Al' im ne bi onde mirno...// Svi jedino vapijahu: / 'Nuto krmka', govorahu, / 'Nuto, bratjo, jedne svinje,/ Da on nas u viru rine'... // Još krstjani vapijahu, / Svi ovako govorahu: /'A Ivane, harambaša ,/ neće za to ništa paša – / živa da ga ne pustimo /da ga ovde umorimo?'...."*[42]

> *"1697. Opet dojde paćara u Sarajevo da podlaže Latine u svoj rit. Pak što mu se zgodi u ovi verši što slide, ako Bog da, hoćemo vidjeti.*
>
> *...Jer su Vlasi šizmatici / I od Crkve odmetnici. / Paćara je grčke vire / I od sviju lutor gore; /*
>
> */ Kaluđeri i popovi / Vražiji su svi robovi.... I Čifuti tu dojdoše / Jer od vire dava biše; / I Turci se tu najdoše / Ter paćari hasum biše... Crnu bradu on imaše, / Da je boji, svi rekoše; // Bile kose sve bijahu, / Crni vrat mu pokrivahu. // Da je grivast, svi rekoše, / Jer istina tako biše. / Crn mu obraz vas bijaše, / Al' se Vlahom lip činjaše... // Gnjile zube sve imaše, / Kud hodaše sve smrđaše. / Sve to Vlahom lipo biše, / Jer njihov svetac biše."*[43]

---

[40] S tim u vezi Džaja navodi: "...Teško je odgonetnuti je li podlaganje uključivalo samo ubiranje poreza od katolika ili je predviđalo izvršavanje pune jurisdikcije (kao nad pravoslavnim vjernicima). Berat srpskog patrijarha Arsenija IV. Jovanovića Šakabente (1698. – 1748.), jedini sačuvani od do sada poznatih berata srpskih patrijarha prije 1731. godine, predviđao je, kako izgleda, punu jursidikciju. Jer svećesntvo latinske Crkve u Bosni treba napustiti svoje ionako nevaljane kanone i svoju odvratnu vjeru, potpuno priznati patrijarha, u svemu slušati njegove riječi koje se odnose na pravoslavnu vjeru, a u poslovima koji podliježu zakonima, moraju se njemu obraćati." (Srećko M. Džaja, Isto, str. 176.)

[41] S. M. Dažaja, Isto, str. 174.

[42] N. Lašvanin, Isto, str. 269. – 270.

[43] Isto, str. 275. – 277.

Na ovim primjerima uočavamo kako se semantizacijom ritma postiže efekat bijesa spram pravoslavaca, koji nastoje obratiti katolike, i uzbuđenja usljed iščekivanja presude u "meščemi" (sudnici). Sa leksičkog aspekta gledano, negativna slika Drugog se u prvoj pjesmi gradi poredbama izgleda "šekretara" sa jarčevim, te nazivanjem pravoslavnog popa "krmkom" i "svinjom"; eksplicitno se, dakle, ističe negodovanje puka spremnog čak i da ubije "paćaru". Istovremeno, naglašava se muslimanska ravnodušnost ("neće za to ništa paša") spram međusobnih katoličko-pravoslavnih gloženja. U drugoj pjesmi, mržnja je intezivirana pravom salvom uvreda koje "krstjani" upućuju na račun izgleda pravoslavnog sveštenika, a posredno i pravoslavaca općenito, koji ga poštuju "jere njihov svetac biše". (Posljednja citirana strofa, teško bi i savremenog čitaoca, posebno onog iz srpsko-pravoslavnog kulturnog kruga, mogla ostaviti ravnodušnim.) Ispravnost katoličkog stajališta potvrđuje i dolazak "Čifuta" i "Turaka" na suđenje, koji su također protiv "paćare". Treba primijetiti i poređenje popa sa "lutorom", tj. protestantima, (Luteranima, po Martinu Luteru), koji su, zapravo, u tadašnjem kulturološkom kontekstu za katolike također bili odmetnici od "prave vire".

Iz navedenih stihova ("verši"), čije je autorstvo nepoznato, te eksplicitnog Lašvaninovog naglašavanja da mu oni služe kao historijski izvor, možemo vidjeti "kako slike deluju, odnosno kako one funkcioniraju kao "istina" u kontekstu književnosti i kulture"[44], odnosno, kako fra Gavran u predgovoru *Ljetopisa* kaže: "Napokon, čitava knjiga može indirektno poslužiti historičaru kao izvor, jer mu se može objasniti – što se i kako se u Bosni mislilo u prošlosti u 18. stoljeću."[45]

Ne želimo zatvarati oči pred mogućnošću da se ovaj rad može razumjeti kao dokazivanje islamofobičnosti bosanskih franjevaca u XVII i XVIII stoljeću. Od takvih čitanja ogradit ćemo se našim potpisivanjem mišljenja Nele Rubić: "Otomansko je Carstvo za svoga dugoga trajanja bilo podložno brojnim promjenama, te je poznavalo kako ekonomske i kulturološke uspone i toleranciju, tako i padove i stagnaciju. Hrvatske kronike iz XVIII stoljeća takvu vrstu aposteriornog ideološkog islamofobičnoga radikalizma tekstualno u sebi uopće ne sadrže. U njima jeste nazočna kritička svijest o otomanskim vlastodršcima u Bosni i Hercegovini XVIII stoljeća, ali treba dodati da je sličnu vrstu kritičke svijesti o osmanskoj vlasti njegovao i turski kroničar nemirnog bosanskog XVIII stoljeća, M. Mustafa Bašeskija... Hrvatske kronike XVIII stoljeća BiH u svome izvornome tekstu ne sadrže elemente islamofobije nego samo kritičku svijest prema osmanskom modelu upravljanja koji je u stoljeću kada su one napisane doživljavao svoju

[44] V. Gvozden, Isto.

[45] N. Lašvanin, Isto u *Uvod*, str. 25.

punu krizu i dekadenciju."[46] Ovakvom stajalištu dodat ću i mišljenje da je, intencionalan ili ne, ipak moguć uticaj franjevačkih ljetopisa na stvaranje predrasuda prema bosanskim muslimanima, te islamu uopće. Međutim, to je predmet sociopsihološke analize[47] oslonjene na imagološka istraživanja nekih drugih književnih tekstova koji se nastavljaju na stariju bosankohercegovačku književnost[48]. Upravo zbog toga, nadam se da će ovaj rad biti dijelom onih književno-kritičkih strategija pomoću kojih je književno-znanstveni diskurz moguće emancipirati nameta ideologiziranoga čitanja, a koja, nažalost, na našim prostorima redovito imaju za cilj opravdavanja razdvajanja različitih kultura, a ne njihovih međusobnih prožimanja.

[46] N. Rubić, Isto

[47] Najnovija dostignuća iz oblasti neuro-lingvističkog programiranja (NLP), u zvaničnim znanstveno valoriziranim psihološkim istraživanjima, koliko nam je poznato, još uvijek nedovoljno prihvaćena, mogla bi pomoći u istraživanju u tom smislu

[48] "Svoju književnu vitalnost potvrdile su franjevačke kronike i na drugi način: njima se je vrlo plodno koristila naša moderna književnost. Najizrazitiji primjer su pripovijetke i romani Ive Andrića, u kojima su nadahnuto iskorišteni mnogi motivi i događaji iz franjevačkih kronika 18. stoljeća." (I. Lovrenović, *Skice, lajtmotivi*, Glas, Banja Luka, 1986., str. 33.)

GRADOVKH

MUZIKOLOGIJA

Gabriela Petrović

Die deutschsprachige Oper in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts: Alban Berg und die Oper Lulu

Schlüsselwörter

Alban Berg, Oper Lulu, Zwölftontechnik (Dodekaphonie), Frank Wedekind, Oper im 20. Jahrhundert

Ključne riječi: Alban Berg, opera Lulu, tehnika dvanaest tonova (dodekafonija), Frank Wedekind, opera u 20. stoljeću

Bergs Lulu

Alban Maria Johannes Berg wurde am 9. Februar 1885 in Wien geboren. Seine Jugend verbrachte er in Wien (Hietzing) und auf dem Familiengut „Berghof" am Ossiacher See.

Er zeigte frühe Hinwendung zur Musik und seit 1890 machte er erste Kompositionsversuche (Lieder). 1904 bis 1910 beginnt seine Studienzeit bei Arnold Schönberg und die Freundschaft mit Anton Webern. 1906 hat er erste Begegnung mit Helene Nahowski, die er 1911 heiratet.

Von August 1915 bis 1918 ist Berg im Militärdienst und arbeitet an der Oper „Wozzeck". 1918 bis 1921 wirkte er an dem von Schönberg gegründeten „*Verein für musikalische Privataufführungen"* mit. 1930 ist er Mitglied der Preußischen Akademie der Künste.

Im September 1935 hat er eine Blutvergiftung durch Furunkulose und stirbt am 24. Dezember 1935 in Wien.

Berg wuchs in der kulturgesättigten, musikdurchtränkten Atmosphäre des Wiener Fin de Siécle auf. Namen wie Hugo von Hofmannsthal und Hermann

Bahr, Gustav Klimt und Adolf Loos stehen für einen Sezessionismus, einen Aufbruch in die Moderne, wie er in den 1890er Jahren in allen Künsten gleichzeitig stattfand. Vom Ton dieses Jugendstils hat Berg sich nie ganz emanzipiert. Ein gewisser luxurierender Zug seiner Musik, schwärmerische Passivität und feminine Erregbarkeit, die ihn von der Klassizität des Schönbergschen Serialismus wie vom ornamentlosen Minimalismus Weberns gleichermassen fernhielten und noch in der *Lulu* wie im Requiem des Violinkonzerts geradezu nostalgisch verklärt werden, haben hier ihren Ursprung. Schönberg hat in einem nach Bergs Tod ausgestellten „Zeugnis des Lehrers" dessen umfassende Bildung und Weite des Horizonts hervorgehoben: er war – so heisst es dort – *"begeisterungsfähig, unkritisch, aber empfänglich für altes und neues Schöne, sei es Musik, Literatur, Malerei, bildende Kunst, Theater oder Oper."*

Wiener Hofoperndirektor war, von 1897 bis 1907, Gustav Mahler. Zusammen mit Schönberg und Karl Kraus übte er einen bestimmenden, nachhaltigen Einfluss auf den jungen, schicksalsgläubigen Berg aus, der sich nur zu willig – und dies zeitlebens – einer unbedingten Autorität unterordnete.

Diese Glanzzeit des Wiener Musiklebens war aber auch eine Krisen- und Verfallszeit mit der Auflösung der bis dahin Form und Zusammenhang stiftenden tonalen Musiksprache. Die massgeblich von Schönberg vorangetriebene *Emanzipation der Dissonanz* und, damit einhergehend, die prinzipielle Gleichberechtigung aller zwölf Töne der chromatischen Skala in Gestalt einer freien Atonalität, war nichts weniger als die musikalische Signatur, als das seismographische Vorzeichen jener sozialen und gesellschaftlichen Erschütterungen, die sich dann im August 1914 mit dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges und dem Untergang des alten Europa, nicht zuletzt des Vielvölkerstaats der Habsburger Monarchie, schlagartig entladen sollten.[1]

Die Oper der Jahrhundertwende stand noch immer unter dem Bann von Wagners Musikdrama, die Musik insgesamt unter den Nachwirkungen der polemischen Scheidung in eine eher stilkonservative, auf Schumann und Brahms sich berufende und eine eher progressive, an Wagner und Liszt anknüpfende Richtung. Es macht Mahlers und erst recht Schönbergs musikgeschichtliche Tat aus, beide Schulen dergestalt in ihrem Werk „aufgehoben" zu haben, dass aus dem doppelten Erbe von entwickelnder Variation einerseits und orchestralem Klangzauber andererseits keine wässrige Synthese, sondern wirklich etwas Neues, Drittes entstanden ist. Den weitergehenden Schritt, das musikalische Drama mit der absoluten Musik zu versöhnen, vollzog erst Alban Berg. In seinen Opern ist, wie Adorno schrieb, „*nun wirklich*

[1] Bermbach, Udo: *Oper im 20. Jahrhundert*, S. 430, Stuttgart 2000

das musiklische Gewebe so vielfältig und wiederum so logisch wie vordem nur in instrumentalen Kompositionen."[2]

Eine eher noch verschlungenere Geschichte besitzt die in den Jahren 1928 bis 1935 entstandene *Lulu*, deren dritten Akt Berg zwar noch im Kompositionsentwurf, dem sogennanten Particell, weitgehend abgeschlossen, aber nicht mehr zu Ende instrumentiert hat. Nach dem Erfolg des *Wozzeck* schwankte Berg zwischen mehreren Stoffen, u.a. zog er Gerhart Hauptmanns Glashüttenmärchen *Und Pippa tanzt* in Erwägung, entschloss sich dann aber für Frank Wedekinds faustische Doppeltragödie *Erdgeist/Die Büchse der Pandora*.

Berg, den Wedekinds sinnlich-erotische Atmosphäre schon früh angezogen zu haben scheint, hat *Die Büchse der Pandora*, als Zwanzigjähriger, in jener berühmten Wiener Privataufführung, am 29. Mai 1905, gesehen.

Die Texteinrichtung besorgte Berg selbst. Bereits seine Libretti beweisen, mit welchen Weitblick er sich des zeitgenössischen Opernproblems bewusst war und mit welcher Konsequenz er es einer Lösung zugeführt hat.

Lulu ist als Objekt der Begierde an die komponierten Frauenbilder von Isolde bis Salome, von Carmen bis Mélisande und damit an die Männerphantasien des Fin de Siécle angeknüpft. Jüngst hat Nike Wagner darauf verwiesen, dass der „glühende Parsifal-Verehrer" Berg hier die Vorzeichen umgekehrt und aus Wagners Sexualisierung des Heiligen eine Sakralisierung des Sexus vorgenommen habe.[3]

Bergs Libretti sind nicht nur geschickte, bühnen- und musikwirksame Redaktionen der jeweiligen Bühnenstücke, sondern auch Interpretationen ihrer Vorlagen – im Falle der idealistisch verbogenen Wedekinschen Doppeltragödie mehr noch als im Fall des Wozzecks.[4]

In seinem kleinen Aufsatz Das „ Opernproblem" aus dem Jahre 1928 hatte Berg geschrieben, dass es die Aufgabe des Opernkomponisten sei,

> „ *dem Theater zu geben, was des Theaters ist, das heisst also, die Musik so zu gestalten, dass sie sich ihrer Verpflichtung, dem Drama zu dienen in jedem Augenblick bewusst ist – ja weitergehend: dass sie alles, was dieses Drama zur Umsetzung in die Wirklichkeit der Bretter bedarf, aus sich allein herausholt, damit schon vom Komponisten alle wesentlichen Aufgaben eines idealen Regisseurs fordernd*."[5]

---

[2] Bermbach, Udo: *Oper im 20. Jahrhundert*, S. 431, Stuttgart 2000

[3] Wagner, Nike: *Wagner Theater*, S. 217, Frankfurt am Main 1998

[4] Bermbach, Udo: *Oper im 20. Jahrhundert*, S. 432, Stuttgart 2000

[5] Bermbach, Udo: *Oper im 20. Jahrhundert*, S. 434, Stuttgart 2000

Die Einschätzung von Bergs zweiter Oper Lulu war lange Zeit verdunkelt durch den nur fragmentarisch bekannten dritten Akt. Auch wenn die Diskussion über Einzelheiten von Friedrich Cerhas Instrumentation von Bergs Particell noch nicht ganz verstummt ist (und wohl auch niemals ganz verstummen wird), so besteht heute doch kein Zweifel mehr, dass Bergs musikalische Dramaturgie erst mit der surrealistischen Szenerie des dritten Aktes, dem Abstieg Lulus über die Pariser Halbwelt und das Londoner Dirnenquartier in den Tod, ihren Sinn findet.[6] Berg selbst hat einmal in einem Interview geäussert, zwischen ihm und Büchners Wojzeck bestünde eine „*natürliche Verwandtschaft*."[7] Eine ähnlich intensive innere Verwandtschaft scheint ihn zur Vertonung von Wedekinds Doppeltragödie getrieben zu haben. Der Stoff des rätselhaften Niemandskindes Lulu, der „Nachtwandlerin der Liebe", die – mit Kark Kraus zu sprechen – zur „*Allzerstörerin wurde, weil sie von allen zerstört ward*"[8], reicht nicht nur bis in des Komponisten Jugend zurück. Er führt auch an die Wurzeln von Bergs im Zeichen Wagners und Mahlers stehendem Künstlertum. Erotische Passion war der Antrieb seines Schaffens, bis in die feinste, Verästelung von Materie und Form, von Tonfall und Idee. Berg hat die „ Einzig- und Ewig- Geliebte" mit Lulu identifiziert und diese Liebe seiner Musik eingeschrieben.[9]

Möglicherweise hat Bergs private Passion dazu geführt, die Vorlage Wedekinds, von der gut vier Fünftel für das Opernbuch ohnehin gestrichen werden musste, um entscheidende Nuancen ihres gesellschaftskritischen, satirischen Gehalts zu verkürzen. Die an die albtraumhaften Wirtshausszenen des *Wozzeck* erinnernde Musiksprache des dritten Aktes, schafft ein Gegengewicht gegen Bergs Neigung, die Dichtung von ihrer eigenen Verzweiflung zu retten. Noch in seiner *Philosophie der neuen Musik* hatte Adorno bemängelt, dass Berg, wie vor ihm schon Karl Kraus, Lulu zum „weiblichen Naturwesen" vereinfacht und aus dem bei Wedekind als verkommenes Genie gezeichneten Alwa einen „schwärmerisch deutschen Jüngling" modelliert habe.[10]

Fast scheint es, als habe Berg sich dazu von einer im Textbuch gestrichenen Sentenz Alwas anregen lassen:

> „ *Bei mir besteht die intimste Wechselwirkung zwischen meiner Sinnlichkeit und meinem geistigen Schaffen*."[11]

---

6 Bermbach, Udo: *Oper im 20. Jahrhundert*, S. 438, Stuttgart 2000

7 Berg-Katalog, a.a.O., S. 60

8 Kraus, Karl: *Literatur und Lüge,* hg. Von Christian Wagenknecht, Band 3, S. 12 bzw. 10, Frankfurt am Main 1987

9 Österreichische Musikzeitschrift: *Brief von Oktober 1931*, S. 65, Sonderheft 1995

10 Adorno, W. Theodor: *Philosophie der neuen Musik*, S. 37

11 Wedekind, Frank: *Werke*, hg. von Erhard Weidl, Band 1, S. 669, München 1990

Er drängte nicht nur die in Wedekinds zweitem Teil zentrale Rolle der lesbischen Geschwitz zurück, er machte aus Wedekinds Schriftsteller den Komponisten Alwa – man beachte den Namenanklang von Alban und Alwa! Alwas leidenschaftliche Liebeserklärung am Ende des zweiten Aktes ist nicht nur eine Hymne auf Lulu, es ist auch eine Hymne an die Musik.

In einer Skizze zum 1. Satz der symphonischen Lulu-Suite charakterisierte Berg die Musik mit dem Motto:

> „*Wie sie(d.i. Lulu) Alwa, der Künstler, sieht, und wie sie gesehen werden muss, um zu verstehen, dass sie so geliebt wird.*“[12]

Bergs Perspektive ist die Alwas, der in seiner Hymne auf die Satzbezeichnungen der Lyrischen Suite anspielt: „ *Durch dieses Kleid empfinde ich Deinen Wuchs wie Musik.“ – Diese Knöchel: - ein Grazioso; dieses reizende Anschwellen : - ein Cantabile; diese Knie: - ein Mysterioso; und das gewaltige Andante der Wollust*.“ (II. Akt, Takt 1098ff.).

Danach ist sie „*die Tragödie von der gehetzten, ewig missverstandenen Frauenanmut, der eine armselige Welt bloss in das Prokrustesbett ihrer Moralbegriffe zu steigen erlaubt. Ein Spiessrutenlauf der Frau, die vom Schöpferwillen dem Egoismus des Besitzers zu dienen nicht bestimmt ist, die nur in der Freiheit zu ihren höheren Wertenemporsteigen kann*.“[13]

Kraus war es, der bereits die Bedeutung von Lulus Porträt hervorgehoben hat – das Bild ihrer schönen Tage im Pierrotkostüm, das sie auf allen Stationen ihres Leidensweges begleitet.

In diesem Gemälde verbindet sich die Masken- mit der Bildsymbolik: die Maske, die den Menschen unkenntlich macht und das Bild, das die Männer in Lulu sehen. Es spiegelt ihnen ihre eigenen Phantasien zurück. Wenn Lulu im Zirkusbild des Prologs erstmals vor den Vorhang tritt, erklingen im Orchester die sogenannten Bildharmonien, aus denen Berg auch die Lulu – Reihe gewinnt. Ein einziges Mal nur tritt Lulu aus ihrer Passivität heraus: in ihrem Lied, unmittelbar vor den tödlichen Schüssen auf Dr. Schön. Für Berg waren diese 50 Takte (II. Akt, Takt 489-538) „ *die vielleicht wichtigsten der ganzen Oper und als solche dort nicht nur zentral gelegen, sondern auch als abgeschlossenes Ganzes zu betrachten*.“[14]

Er hat das Lied Anton Webern zum 50. Geburtstag gewidmet.

---

[12] Floros, Constantin: *Alban Berg: Musik als Autobiographie*, S. 318, Wiesbaden 1992

[13] Kraus, Karl: *Literatur und Lüge*, a.a.O., S. 11

[14] Zit. nach: Volker Scherliess, a.a.O., S. 114

Die zerstörerischen, nicht-domestizierbaren Züge von Lulus Sexualität, erinnern an Mozarts *Don Giovanni*, einen Vergleich, den schon Berg selbst vorgenommen hat.[15] Wie Don Giovanni, ist auch Lulu eine Inkarnation des Musikalisch-Erotischen, eine Verführerin, die wie für Musik geschaffen erscheint und die sich einzig und allein vermöge der Musik dastellen lässt. Berg, so jedenfalls hat es sein Schüler und erster Biograph Willi Reich überliefert, teilte die Meinung eines Kritikers, der zufolge Lulu „ *eine Heldin von überdimensionierter Kraft im Erleben und Erleiden"* sei, „*alles in ihrem Umkreis zerstörend, was von ihr bestrickt sich naht, ein Stück Natur, jenseits von Gut und Böse und daher als ein in sich geschlossener Kosmos nur durch die Musik in seinem, allem Begrifflichen entrückten Zusammenhang enträtseln*."[16]

Mit Ausnahme Dr. Schöns und Alwas hat Berg die Lulu verfallenen Männer mit den Eigennamen auch ihrer Individualität beraubt – Voraussetzung seines genialen dramaturgischen Einfalls, die Opfer in der Schlussszene der Oper als Freier wiederkehren zu lassen, als letzten Dr. Schön in der Gestalt des Lustmörders, der Lulu tötet. Damit schliesst sich der Kreis: Schön war es, der Lulu einst von der Straße aufgelesen hatte, ihn hat sie als einzigen Meschen geliebt, als einzigen selbst ermordet, sodass es nur konsequent ist, wenn sich nun durch seine Hand ihr Schicksal erfüllt. Die Doppelrollen werden, dramaturgisch folgerichtig, mit der Rekapitulation der ihnen in den entsprechenden Szenen jeweils zugeordneten Musik zitiert.

Die Form und die Zwölftontechnik in Lulu

Kompositorisch übernimmt Berg viele Stilmittel, die aus dem *Wozzeck* bereits bekannt sind, ohne grundsätzlich an den atonalen Expressionismus der vorausgegangenen Oper anzuknüpfen.

In der Zwischenzeit war die musikgeschichtliche Entwicklung weitergeschritten: Schönberg hatte, also, die Zwölftontechnik erfunden und Berg das Reihenprinzip erstmals in den beiden nach *Wozzeck* geschriebenen Instrumentalkompositionen, dem Kammerkonzert und der Lyrischen Suite, erprobt. Wie in die 1929 entstandene Konzertarie *Der Wein*, einer Vorstudie zur *Lulu*, dringt über die Ränder auch der Zeitgeist in Bergs Musik ein: Jazz- und Tanzformen, die Berg aber nicht mit dem schnöden Zynismus der Neuen Sachlichkeit bejaht, sondern es auskomponiert und in seinem Stil instrumentiert.

---

[15] Brief an Erich Kleiber vom Februar 1934, zit. nach: Berg, Alban: *Lulu. Texte, Materialien, Kommentare,* a.a.O., S. 214

[16] Floros, Constantin: *Alban Berg: Musik als Autobiographie*, S. 294 f., Wiesbaden 1992

Lulu basiert auf der Zwölftonmethode, die Berg jedoch nicht buchstäblich und dogmatisch übernimmt, sondern deren Prinzipien er seinen Bedürfnissen und Überzeugungen entsprechend durch Permutation abwandelt, durch Selektion adaptiert und überdies mit der Leitmotivtechnik verbindet. *Lulu* ist nicht die erste Zwölftonoper; diese Priorität kommt Arnold Schönbergs im Winter 1928/29 entstandenem und 1930 uraufgeführten satirischen Einakter *Von heute auf morgen* zu.

Die großbögige Struktur der insgesamt sieben Bilder zwang Berg zu neuen Wagen der formalen Disposition und Ausarbeitung. Vertraut er im Wozzeck auf kleingliedrige, überschaubare Formen und Satzgebilde, so greift er zur Strukturierung des dramatischen wie musikalischen Ablaufs in Lulu zu großen Formen: mit der Figur Schöns verknüpft er den Sonatenhauptsatz, mit dessen Sohn Alwa die Rondoform, und das über die einzelnen Bilder, sogar Akte hinweg. Sonaten- wie Rondoform fungieren als organisierende Folie der Auseinandersetzung für das Verhängnis, das beide Männer an Lulu kettet. Dabei entspricht das dynamische Gestaltprinzip der Sonate als strengster klassischer Form den herrischen Zügen des Gewaltmenschen Dr. Schön, das schweifendere Rondo dem idealistisch-schwärmerischen Wesen und den weicheren Zügen Alwas. Beidemale wird die instrumentale Form inhaltlich gewendet, d.h. dramaturgisch gerechtfertigt. Berg hat in einem Brief an Webern während der Komposition des ersten Finales als Schwierigkeit benannt, „ diese durch musikalische Gesetze vorgezeichnete Musik in den durch Wedekinds dialektische Gesetze vorgeschriebenen und bedingten Text hineinzuarbeiten: beides zur Deckung zu bringen und über allem den gewaltigen Bogen der Handlung zu spannen!“[17] Berg spannt die Sonatenstruktur über die zwei Szenen der Auseinandersetzung Dr. Schöns mit Lulu, was sich im blossen Hören kaum nachvollziehen und nur durch Analyse demonstrieren lässt, umso mehr, als er das formale Baugesetz durch charakterisierende Details von Motivik, Rhythmik und Instrumentation unterfüttert, vor allem durch die sogenannte „fatalistische“ Liebesmelodie der „Verbundenheit“ Lulus mit Schön, die erstmals im Dialog der 2. Szene erklingt und die die Orchesterüberleitung von der zweiten zur dritten Szene wie eine Coda beherrscht. Diese „ fatalistische“ Liebesmelodie, eine der grossartigsten melodischen Eingebungen der Partitur, unterlegt Berg auch der dramatischen Auseinandersetzung Dr. Schöns mit Lulu am Ende des ersten Aktes. Dort spielt sie eine zentrale Rolle, und zwar zunächst nur als instrumentales Zitat. Was der Zuschauer sieht und hört, ist nach Art einer gestaffelten Tiefenstruktur miteinander verfugt. Die oberste Schicht bildet der verbale, melodisierte Dialog. Die unterste Schicht stellt das formale Gewebe von

[17] Berg, Alban: *Lulu: Texte, Materialien, Kommentare*, S. 213, Hamburg 1985

Sonatendurchführung, Reprise und Coda dar. Zwischen beidem vermittelt und bewegt sich der psychoanalytische Orchesterkommentar.

Von den übrigen formalen Erfindungen der Partitur ist vor allem noch die den Selbstmord des Malers begleitende Monoritmica zu nennen, ein sich in 18 Tempostufen vollziehende Accelerando, dem ein ebenso kontinuirliches Ritardando folgt. Es handelt sich dabei um den schon in den *Drei Orchesterstücken* sowie im *Wozzeck* antizipierten Schicksalsrhythumus Bergs – einen in Lulu geradezu thematisch wiederkehrenden Rhythmus, der nicht nur alle Tode begleitet, die auf der Bühne stattfinden, sondern auch die Schlusstakte aller drei Akte wie mit eiserner Klammer umfasst. Charakteristisch für die „Lulu Musik" ist auch das Wiederaufgreifen typisch vokaler Formen: mit Alwas Hymne, Lulus Lied und dem Briefduett Lulu/Dr. Schön, wurden bereits drei Beispiele genannt, die Berg alle in der Partitur so gezeichnet hat. Meist zielen diese Bezeichnungen aber lediglich auf den Gestus der Musik, auf bestimmte Stil- und Ausdruckslagen, nicht jedoch auf die in der Oper des 18. und 19. Jahrhunderts damit verbundene Form. Plakativer als die Haupt – hat Berg die Nebenfiguren in ihrer individuellen harmonischen Aura charakterisiert: Schigolch haftet sein chromatisch schleichender Gang, dem Athleten der Klavierclusterakkord – gleichsam sein musikalisch präsentierter Bizeps – und der Geschwitz, mit deren Gestaltung Berg sich zunächst schwertat, die geschlechtslose leere Quinte wie ein musikalischer Stempel an.

Der Widerspruch zwischen konstruktiver Durchorganisation des musikalischen Materials und ästhetisierendem Sublimierungszwang der konkret erklingenden Gestalt bricht in der Partitur der *Lulu* noch schärfer auf als in *Wozzeck*. Nicht nur ist die Form in Lulu auf entschieden umfassendere Weise determiniert, sondern zugleich weit mehr ins Innere des kompositorischen Prozesses versenkt. Der klanglichen Oberflächenstruktur, also, noch weniger abzuhören als selbst in Wozzeck. Palindromische, spiegelsymmterische Umkehrformen bestimmen vom Prolog an den Aufbau. Die Oper als Ganzes besitzt eine spiegelsymmetrische Gliederung, die, der Handlung folgend, in der Peripetie des Mordes an Dr. Schön gipfelt, um von da an stufenweise bis zur Katastrophe des Endes abzufallen. Das instrumentale Ostinato, das den zwischen die beiden Bilder des zweiten Aktes fallenden Gefängnisaufenthalts Lulus überbrückt, bildet diesen Auf- und Abstieg wiederum palindromisch im Kleinen nach. Die Musik des dritten Aktes besitzt, der spiegelsymmetrischen Gliederung folgend, über weite Strecken Reprisencharakter – eine Tatsache, die Friedrich Cerha die Arbeit bei der Instrumentation dieses Aktes wesentlich erleichtert hat.

Auf der anderen Seite erschließt Bergs „Lulu Musik" sich in ihrer sinnlichen Gestalt und emotionalen Gewalt auch dem unbefangensten Hörer. Berg hat – so der Komponist Ernst Křenek in einem Essay aus dem Jahre 1937 – „*die neue*

musikalische Konstruktion, welche die alte zerstört und abgelöst hat, benützt, um die Schönheit der zerfallenen zu besingen."[18]

Es ist kein Zufall, dass die Musik gerade im Zerfall ihrer bisherigen Ordnung, im Untergang Lulus wie der Geschwitz, ihren anrührendsten Abgesang, ihre höchste Leuchtkraft findet. Auch dieser Liebestod erlöst. Berg hat dem vernichtenden Untergang und seiner transzendierenden Verklärung ein unmissverständliches semantisches Symbol einkomponiert: ein zwölftöniges Todesakkord. (III. Akt, Takt 1292/3).[19]

Unter technischem Aspekt folgt Berg in seiner Oper Lulu Schönbergs Methode der „Komposition mit zwölf nur aufeinander bezogenen Tönen". Gleichzeitig überwindet er diese Methode durch Umfunktionierung ihrer Wesensmerkmale „*Die Zwölftontechnik widerspricht der Dynamik. Wie sie den Zug von Klang zu Klang unterbindet, so duldet sie keinen des Ganzen. Wie sie Begriffe von Melos und und Thema entwertet, so schliesst sie die eigentlichen dynamischen Formkategorien, Entwicklung, Überleitung, Durchführung aus*."[20]

Der Umschlag der musikalischen Statik in Dynamik kennzeichnet die Abwendung der Zwölftontechnik in Lulu von der Methode Schönbergs und lässt das Werk zu einer einmaligen individuellen Ausprägung eines künstlerischen Gestaltungswillens werden:

> „*Das Werk bedient sich der Zwölftontechnik. Aber es gilt von ihm erhöht, was von allen Werken Bergs seit der lyrischen Suite galt: das ganze Bestreben ist darauf gerichtet, die Zwölftontechnik nicht merken zu lassen... Die Zwölftontechnik der Lulu hilft, neben Mitteln ganz anderer Deszendenz , wie der Leitmotivik und den aufgebotenen grossen Instrumentalformen, dazu, die Konsistenz des Gebildes sicherzustellen*."[21]

Berg hat den dritten Akt von Lulu nicht mehr zu Ende instrumentiert. Die Oper wurde 1937 in Zürich in der zweiaktigen Fassung als Fragment uraufgeführt. Erst Ende der Vierziger Jahre, nach dem Zweiten Weltkrieg, kamen weitere Aufführungen zustande. Als der Welterfolg der beiden Berg- Opern in den Fünfziger Jahren einsetzte, war es zu spät für eine kompositorische Wirkung. Unter den Gründervätern der Zweiten Wiener Schule galt Berg als der konventionellste, am meisten der Spätromantik zugewandte Komponist. Pierre Boulez,

---

[18] Bermbach, Udo: *Oper im 20. Jahrhundert*, S. 443, Stuttgart 2000

[19] Bermbach, Udo: *Oper im 20. Jahrhundert*, S. 443, Stuttgart 2000

[20] Adorno: *Philosophie*..., S. 91

[21] Adorno: *Philosophie*..., S. 99

der dann 1979 die Uraufführung der von Friedrich Cerha vervollständigten Lulu dirigieren sollte, hatte drei Jahrzehnte zuvor, 1948, noch Bergs „ eklektizistische Ästhetik“, als „letzte Treibhausblüte der Nachromantik“ verabschiedet.[22]

Wedekinds Lulu

Die Frage, wie und wann Berg zu bestimmten Momenten der Handlung das Innere einer Person ausdrückt oder gar erst für den Hörer entstehen lässt durch betonte Empfindungsgesten, führt in das Problem des *Textverständnisses* in der Oper.

Sie lässt sich unterteilen in die erste Frage, was für Elemente im Text Wedekinds diesem Anliegen von Bergs Musik entgegenkommen, somit die Wahl des Stoffes mit begünstigt haben könnten, und in die zweite Frage, welches eigene musikalische Interesse Berg bei der Einrichtung und Vertonung des Textes unabhängig vom Stoff noch mitverfolgte.[23]

…, dass es Berg bei der Auseinandersetzung mit dem Text immer zugleich auch um musikalische Probleme ging, meist im Verhältnis zur musikalischen Tradition (was als typisches Merkmal der Vertonung von Texten in Neuer Musik – die sich im Akt des Komponierens in ganz anderem Maße als frühere Musik immer wieder auch ihrer jeweilig neu und weiter zu entwickelnden Mittel bewusst werden muss – oft nicht mitbedacht wird).[24]

Als besonders charakteristisch für Wedekinds Drama gilt daher die Vielzahl der zum Teil sehr unterschiedlichen Interpretationsmöglichkeiten. Silvia Bovenschen schreibt dazu:

> „*In den Lulu-Dramen sind die Mythen des Weiblichen verarbeitet. Die Gegensätzlichkeit der Interpretationen, die ihnen zuteil wurden, hat ihren Grund in der Offenheit des Stücks; es kann die unterschiedlichsten projektiven Weiblichkeitsentwürfe in sich aufnehmen…Die auf Abgeschlossenheit und Entgültigkeit insistierenden Interpretationen ignorieren, indem sie diese Figur (gemeint ist Lulu) eindeutig festlegen wollen, die Gebrochenheit, in der die konventionalisierten Bilder des Weiblichen im Stück präsentiert werden. Lulu demonstriert die Austauschbarkeit dieser Klischees.*
>
> *In der Offenheit der Lulu-Dramen für die divergenten Bestimmungen der Weiblichkeit liegt nicht ihre Schwäche, sondern eine spezifische Qualität:*

[22] Bermbach, Udo: *Oper im 20. Jahrhundert*, S. 444, Stuttgart 2000

[23] Massow, von Albrecht: *Halbwelt, Kultur und Natur in Alban Bergs “Lulu*“, S. 105, Stuttgart 1992

[24] Massow, von Albrecht: *Halbwelt, Kultur und Natur in Alban Bergs “Lulu*“, S. 106, Stuttgart 1992

> *die Mystifikationen des Weiblichen können von den im Stück agierenden Männern, aber auch von den Männern am Regiepult und im Parkett in die Lulu-Figur hineininterpretiert werden*".[25]

Daran gemessen stellt auch Bergs Oper eine dieser Interpretationen dar. Dennoch verhält sie sich nicht so eindeutig zur Textvorlage, dass sie jene hauptsächlich als „Manifestation einer Die", wie Dahlhaus es sieht, auffasst, sondern nähert sich der Offenheit des Stückes durchaus an. Die Vieldeutigkeit des Dramas entspringt der Hauptperson Lulu bzw. den an sie gestellten Erwartungen, da Lulu die verschiedenen Projektionen selbst darstellt und sie zugleich wieder zerstört.[26] Dieser Offenheit kommt ein Wesensmerkmal in Bergs Musik insgesamt entgegen:

> „*Schön ist diese Musik nach dem lateinischen Begriff formosus, dem des Formenreichen. Ihr Formreichtum prägt sie zur Beredtheit, zur integralen Sprachähnlichkeit. Aber er verfügt über eine besondere Technik, die geprägten thematischen Gestalten, durch ihre eigene Entwicklung, ins Nichts zurückzurufen…Bergs Musik kann, in allem üppigen Reichtum ihrer Mannigfaltigkeit, den nackten Kontrast, das unvermittelte Aufeinanderprallen der Gegensätze nicht ertragen - als ob die musikalische Behauptung des Gegensätzlichen dem einzelnen Element bereits ein Sein zuspräche, das mit der metaphysischen Bescheidenheit, dem zubrechlichen Duktus aller Bergschen musikalischen Gestalt unvereinbar ist*."[27]

Adorno betont sehr das Hinfällige als Ausdruck von Bescheidenheit in Bergs Musik, was, auch wenn es in vieler Hinsicht zutreffen mag, der Vitalität Lulus und ihrer Musik entgegenzustehen scheint. Dennoch kommt diese Tendenz, sofern sie konstruktiver als Wandlungsfähigkeit erscheint, der Fähigkeit Lulus zugute, ständig in eine neue Rolle zu schlüpfen, ohne den Wechsel als Bruch, geschweige denn als Widerspruch zwischen Unvereinbarem in sich zu empfinden. Die spielerische Leichtigkeit des Rollenwechsels sagt über die jeweilige Rolle gerade soviel, dass es genausogut auch eine andere sein könnte. Für die Männer bedeutet das die Relativierung ihrer eigenen Positionen, für Lulu ist es die Voraussetzung ihrer Freiheit, wenn auch nicht diese selbst. Bergs musikalische Phantasie wird gerade an der Darstellung diese Sachverhalts äusserst vielfältig und produktiv; die zwei Seiten der jeweiligen Rolle zwischen männlicher

---

[25] S. Bovenschen: *Die imaginierte Weiblichkeit. Exemplarische Untersuchungen zu kulturgeschichtlichen und literarischen Präsentationsformen des Weiblichen*, S. 47 f., Frankfurt am Main 1979

[26] Massow, von Albrecht: *Halbwelt, Kultur und Natur in Alban Bergs "Lulu*", S.106, Stuttgart 1992

[27] Adorno, W. Theodor: *Berg. Der Meister des kleinsten Übergangs*, S. 327 f., Wien 1968

Projektion und Lulus Reaktion darauf ist mit unterschiedlichen thematischen Gebilden und stets bedeutsamen Klangfarbenwechseln hörbar gemacht. Die tendenzielle Offenheit der Musik betrifft aber nicht nur die Darstellungweise der Hauptfigur Lulu, sondern äussert sich generell in der differenzierten Ausdeutung der wichtigen Konflikte. Jene werden aufgedeckt in allen ihren Hintergründen und Konsequenzen, ohne dass dabei jedoch in nur einer bestimmten Weise Bewertungen vermittelt würden. Die Musik ist oft unglaublich imaginativ, wenn es darum geht, darzustellen, woran die Personen leiden, so dass dem Hörer häufig eine Identifikation ermöglicht wird. Die Musik komplettiert die sich selbst darstellende Gestalt zu einer plastischen Erscheinung, deren Sein und Wesenhaftigkeit sich dem Zuschauer in einem synästhetischen Gesamteindruck übermittelt.

In *Wedekinds* Schaffen nimmt das Thema der Sinnlichkeit immer wieder eine herausragende Position ein, und in den Lulu-Dramen stellt der Dichter explizit das weibliche Pendant ins Zentrum der Handlung.[28] Auch Willi Reich überliefert eine Bemerkung, die ein Kritiker im Januar 1935 nach der Erstaufführung der Lulu-Symphonie in Prag machte und auf die Berg „*als besonders bündige, die mythische Essenz der Lulu-Gestalt beschwörende Formulierung seiner eigenen Auffassung grossen Wert legte*."[29]

> „*Lulu ist eine Heldin von überdimensionierter Kraft im Erleben und Erleiden, alles in ihrem Umkreis zerstörend, was von ihr bestrickt sich ihr naht, ein Stück Natur jenseits von Gut und Böse und daher als ein in sich geschlossener Kosmos nur durch Musik in seinem, allem Begrifflichen entrückten Zusammenhang zu enträtseln*."[30]

Wedekinds Lulu tritt als Verführergestalt auf. Sie verführt nicht aktiv, sondern in ihrer Passivität öffnet sie sich für jegliche Wunschvorstellungen und Fantasien ihrer Umgebung. Ihre Passivität und ihr Objektcharakter sind das Symptom einer Unfähigkeit zur Selbstreflexion und Selbstbestimmung, die auf den Mangel eines starken, fest umgrenzten Ichs zurückzuführen ist. Da Wedekinds Lulu-Gestalt also über kein klar konturiertes starkes Ich verfügt, ist sie unfähig, sich selbst als eigenständiges Individuum zur Welt in Beziehung zu setzen bzw. sich von dieser abzugrenzen. Wedekinds Lulu stellt darin gerade eine typische Frauengestalt der Jahrhundertwende vor. Von ungewisser Herkunft und faszinierender Schönheit präsentiert sich die Kindfrau und Tänzerin als erinnerungslos unwissend. Lulu wechselt permanent ihr Köstum und schlüpft virtuos in verschiedenste Rollen,

---

[28] Müller, S. 206

[29] Reich, Willi: *Alban Berg. Leben und Werk*, S. 150, Zürich 1963

[30] Reich, S. 150 f.

welche die umgebende Welt an sie heranträgt. Aus diesen zahlreichen Rollen, die Lulu im Verlauf der beiden Dramen annimmt, formiert sich paradoxerweise ein vielfälltige Identität bei der Protagonistin. Im Motiv der wechselnden Köstume gelangt diese gravierende Identitätsproblematik der Protagonistin zu bildlichem Ausdruck, und auch die unterschiedlichen Namen, die Lulu beigegeben werden, fungieren als Metapher für die Instabilität ihres Ichs.[31]

Dem vitalen Verführer, der aktiv auf die Welt zugeht und ganz im sinnlich erfüllten Augenblick lebt, steht in Lulu demnach eine weitgehend passive Verführergestalt gegenüber, die die Welt zwar ebenfalls durch ihre erotische Ausstrahlung in ihren Bann zieht, die aber zugleich aufgrund ihres permanent gleitenden Ichs in jedem Moment ihres Daseins an diese Welt ausgeliefert scheint.[32]

Im Lichte von Lulus Identitätsproblematik liest sich das Verhältnis der Protagonistin zu ihren Trabanten gleichzeitig als Allegorie auf den musikalischen Rezeptionsprozess. So stellt sich etwa Lulu dem Gegenüber als unmittelbar sinnlicher Eindruck vor, dem der Betrachter dann aus seiner Perspektive bestimmte Eigenschaften zuschreibt. Lulu ist sogar regelrecht auf ihr Gegenüber angewiesen, damit sich überhaupt Sinn und Bedeutung in ihrem Dasein konstituiert. Die Musik wirkt ebenfalls unmittelbar sinnlich und ist dabei stets auf ein wahrnehmendes Subjekt angewisen, das ihr Bedeuten in der ihm eigenen Weise begreift. Erst im Zusammenspiel von Musik und aktiv wahrnehmendem Hörer kann sich ihr verschiedenartiges Bedeuten entfalten. Abstraktheit und semantische Offenheit der Musik bilden also eine gewisse Analogie zu Wedekinds Lulu-Gestalt als abstraktem Prinzip.[33]

> „*Die Hauptschwierigkeit bei der Definition und sogar der Beschreibung dessen, „wer Lulu ist“, hat mit der Unmöglichkeit zu tun, ein einziges, kontinuierliches Charakteristikum aufzuspüren, das ihre Persönlichkeit umreisst. (...) Insbesondere die Idee einer einheitlichen Persönlichkeitund die Vorstellung von individuellem Handeln in Verbindung mit dieser Persönlichkeit bilden gewichtige Hindernisse für ein adäquates Verständnis der Lulu. (...)*
>
> *Lulu kann als Bündel all ihrer widersprüchlichen Eigenschaften betrachtet werden, da der Begriff einer“performierten“ Identität eine Vielfalt von persönlichen Merkmalen einschliesst*“.[34]

---

[31] Müller, S. 209

[32] Müller, S. 209

[33] Müller, S. 209

[34] Lochhead, Judy: *Lulus weibliche* “*Performanz*”, in: *Alban Berg und seine Zeit*, hg. von Anthony Pople, S. 291 ff, Laaber 2000

Damit wird Lulu aber zur idealen Protagonistin der Oper. Denn nicht allein in der Verkörperung sinnlicher Genialität, sondern auch in der „performierten Identität“ der Protagonistin besteht eine wesentliche Parallele zur Musik. Der Weg, den Berg für die Vergegenwärtigung von Lulus schillerndem Wesen beschreitet, besteht in einer Transformation von Lulus absoluter Gegenwartsbezogenheit in das Formprinzip des permanenten Wechsels.[35]

Bergs musikalische Konzeption steigert nicht allein die erotische Aura der Protagonistin, sondern wahrt zugleich die Modernität der Figur. Neben der grossen Fülle unterschiedlichster musikalischer Formen, Stile und Perspektiven stellt Berg auch den Parameter des Klangs in den Dienst einer Charakterisierung von Lulus schlillerndem Wesen. Der von Berg verlangte Orchesterapparat zielt auf eine grösstmögliche Vielfalt von Farben und Schattierungen, denen teilweise sogar leitmotivische Funktion übertragen wird.[36]

Literaturverzeichnis

Adorno, W. Theodor: *Alban Berg. Beiträge*, Kassel 1967

Adorno, W. Theodor: *Berg. Der Meister des kleinsten Übergangs*, Wien 1968

Adorno, W. Theodor: *Philosophie der neuen Musik*, Frankfurt am Main 1978

Berg, Alban: Lulu: *Texte, Materialien, Kommentare*, Hamburg 1985

Berg, Alban: *Lulu:Oper in 3 Akten*, Akt 1 und 2: Wien 1936,1937, Akt 3: Wien 1977

Bermbach, Udo: *Oper im 20. Jahrhundert*, Stuttgart 2000

Bovenschen, S.: *Die imaginierte Weiblichkeit. Exemplarische Untersuchungen zu kulturgeschichtlichen und literarischen Präsentationsformen des Weiblichen*, Frankfurt am Main 1979

Dahlhaus, Carl: *Vom Musikdrama zur Literaturoper*, München 1983

Dahlhaus, Carl: *Schönberg und andere: gesammelte Aufsätze zur neuen Musik*, Mainz 1978

Floros, Constantin: *Alban Berg: Musik als Autobiographie*, Wiesbaden 1992

Jarman, Douglas: *Alban Berg. Lulu*, Cambridge 1991

---

[35] Müller, S. 210

[36] Rode weist darauf hin, dass Berg die leitmotivisch eingesetzte Instrumentation zur Herausarbeitung hierarchischer Unterschiede zwischen den Figuren nutzt: Je komplexter und bedeutender eine Figur ist, desto vielfältiger werden Bergs charakterisierende Instrumentenzuordnungen. Diese reichen von einem spezifischen Instrument (Prinz, Kammerdiener, Marquis) über wechselnde kammermusikalische Besetzung (Schigolch) bis zu äusserst differnezierten und variablen Instrumentenzuordnungen (Schön, Alwa, Lulu). (Rode,Susanne: Alban Berg und Karl Kraus: zur geistigen Biographie des Komponisten der “Lulu”, S. 375, Frankfurt a.M. 1988)

Kraus, Karl: *Literatur und Lüge,* hg. von Christian Wagenknecht, Band 3, Frankfurt am Main 1987

Krenek, Ernst: *Über neue Musik*, Wien 1937, ders., *Is the Twelve-Tone Technique on the Decline?*, in: *The Musical Quarterly 39*, 1953

Krenek, Ernst: *Zwölfton-Kontrapunkt-Studien*, London 1952

Kutscher, Arthur: *Frank Wedekind. Sein Leben und seine Werke*, Band 3, München 1931

Lochhead, Judy: *Lulus weibliche „Performanz",* in: *Alban Berg und seine Zeit*, hg, von Anthony Pople, Laaber 2000

Massow, von Albrecht: *Halbwelt, Kultur und Natur in Alban Bergs „Lulu",* Stuttgart 1992

Müller, Ingo: *Lulu. Literaturbearbeitung und Operndramaturgie*, Freibung im Breisgau 2010

Platen, August von: *Werke*, hrsg. von Jürgen Link, Band 1, Munchen 1982

Perle, George: *A Note on Act III of Lulu*, in: *Perspectives of New Music 2*, 1964

Reich, Willi: *Alban Berg. Leben und Werk*, Zürich 1963

Reich, Willi: *Alban Berg´s Lulu*, in: *The Musical Quarterly*, 1936

Reiter, Manfred: *Die Zwölftontechnik in Alban Bergs Oper Lulu*, Regensburg 1973

Schönberg, Arnold: *Stil und Gedanke*, Frankfurt am Main 1976

Schweizer, Klaus: *Die Sonatensatzform im Schaffen Alban Bergs*, S. 172, Stuttgart 1970

Stein, Erwin: *Neue Formprinzipien*, in: *Von Neuer Musik*, Köln 1925

Wagner, Nike: *Wagner Theater*, Frankfurt am Main 1998

Wedekind, Frank: *Werke*, hg. von Erhard Weidl, Band 1, München 1990

GRADOVKH

METODIKA

Selma Porobić, Maja Hrvanović

Emotivno-estetička interkorelacija u nastavi glazbene i likovne kulture

Resume

The sample consisted of 245 students aged 19-24 years, the authors have conducted research on the importance of the intercorrelation of artistic content in teaching music and art and its impact on students' emotions and the formation of positive thinking.The intention was to explore whether artistic content, through picture and sound, will essentially forestall positive emotions in students via intercorrelation through these two areas.The development of a favorable opinion of the students shows that there is a correlation between the content of music and art, as well as their influence on the intensity of the aesthetic experience.It is also necessary to work on improvement of experience of social and sentimental content through music and image, as well as the mutual independence between the development of strategies for learning and emotional and aesthetic expression.Factor analysis showed that the intensity of experience of artistic content in teaching music and art affects the intensity of the emotional experience of students' experience.The conclusion is that in teaching music and art should be a great emotional and aesthetic intercorrelation content, intensity and synesthetic experience of wholeness.

Keywords: Intercorrelation, synesthesia, the intensity of experience, emotional experience, persuasion, music and art education.

Sažetak

Na uzorku od 245 studenata uzrasta od 19-24 godine, autorice su provele istraživanje o važnosti interkorelacije umjetničkoga sadržaja u nastavi glazbene i likovne kulture i njegova utjecaja na emocije studenata i formiranje pozitivnoga mišljenja. Intencija je bila istražiti može li umjetnički sadržaj, kroz zvuk i sliku, bitno preduprijediti pozitivne emocije kod studenata, putem interkorelacije kroz ove dvije oblasti. Razvoj pozitivnoga mišljenja kod studenata pokazuje da postoji korelacija između sadržaja glazbene i likovne

kulture, kao i njihov utjecaj na intenzitet estetskoga doživljaja. Također je neophodno raditi na unapređenju doživljaja socijalnoga i sentimentalnog sadržaja kroz glazbu i sliku, kao i na međusobnoj ovisnosti između razvijanja strategija učenja i emotivno-estetičkoga izraza. Faktorska analiza pokazala je da intezitet doživljaja umjetničkoga sadržaja u nastavi glazbene i likovne kulture utječe na intenzitet emotivnoga doživljaja studenata. Zaključak je da u nastavi glazbene i likovne kulture treba postojati velika emotivno-estetička interkorelacija sadržaja, inteziteta doživljaja i sinestetičke cjelovitosti.

Ključne riječi: *interkorelacija, sinestezija, intezitet doživljaja, emocionalni doživljaj, presuazija, nastava glazbene i likovne kulture.*

Uvod

Materijalno opredjeljenje i emocionalno otuđenje, otjelotvoreno u današnjem društvu, kod mladih umanjuje potrebu za estetskim i emocionalnim promišljanjem. Umjetnički sadržaj u nastavi glazbene i likovne kulture ima predispoziciju za intenziviranje sentimentalnoga i estetičkog doživljaja te mogućnost predodređivanja i usmjeravanja emotivno-estetičkih procesa kod studenata.

Prve pisane tekstove o stvaralaštvu (i stvaralačkom učenju) nalazimo još u antičkoj pedagoškoj misli. Kasnije je doprinos razvoju stvaralaštva dala psihološko-pedagoška misao renesanse, posebice teorijski radovi osnivača didaktike. U 19. stoljeću na razvoj pedagogije stvaralaštva značajan utjecaj imali su predstavnici reformskih pedagoških pokreta (radna i aktivna škola, pragmatistička pedagogija, individualizirana nastava). Problemom pedagoško-didaktičke misli o stvaralaštvu bavili su se: Polonsky, u knjizi *O zakonima kreativnosti* (1892) i Saharova, u knjizi *Stvaralački proces* (1892). U prvoj polovici dvadesetoga stoljeća o stvaralaštvu je pisao veći broj znanstvenika: Daut, Gansberg, Engelmajer, Vensel, Gurlitov, Gize, Bloh, Gruzenberg, Danker i drugi. Krajem prošloga stoljeća psiholozi i pedagozi eksperimentalno su provjeravali vrijednosti i domete stvaralaštva u nastavi. Najveći doprinos razvoju stvaralaštva i stvaralačkoga učenja dali su: Gilford, Osborn, Torans, Viting, Rodak, Majl i drugi.

Emocije i estetika u nastavi glazbene i likovne kulture

Istražujući glazbeno i likovno stvaralaštvo, različiti autori dolaze do spoznaje o mogućnosti unapređivanja sposobnosti stvaralaštva učenika u posebno usmjerenim emotivno-estetičkim aktivnostima u nastavi.

Prvi radovi iz oblasti stvaralaštva posvećeni su razvijanju stvaralaštva učenika u nastavi materinskoga jezika, likovnog i estetskoga odgoja. Osmišljavajući mogućnosti učenika u sastavljanju stihova, strofa, pjesama i davanju naslova već napisanim pjesmama, Radivojević zaključuje da postoje mogućnosti i načini podsticanja književnog stvaralaštva učenika. Kvaščev piše o potrebi osposobljavanja učenika za stvaralačko ispoljavanje. Jer "učenike treba osposobljavati da uočavaju i doživljavaju objektivne kvalitete umetničkih dela, ali i da simultano treba osposobljavati učenike da u toku doživljavanja umetničkih dela razvijaju svoje stvaralaštvo" (Kvaščev, 1960:226).

Pored psiholoških, stvaralaštvo ima i bitne pedagoške vrijednosti, kao što su: radost u radu, intuitivnost i maštovitost, motivacija, misaonost, svestranost osobe i osposobljenost za samostalni rad. Na razvijanje stvaralaštva presudno utječu stvaralačke sposobnosti učenika i uvjeti u kojima se razvijaju produktivne snage mladih. Stvaralaštvo je nemoguće bez kreativnoga mišljenja, a ono se može razvijati samo kroz različite oblike rada: izlaganje, čitanje, razgovor, pismeno izražavanje, ilustracije, praktično-izvedbene aktivnosti.

Riječ *korelacija* često se provlači kroz upute o metodičkoj korelaciji nastavnoga sata, pa ipak njezino značenje često ostaje nejasno i neodređeno. Tako se korelacija (Huzjak, 2014) iscrpljuje likovnom ilustracijom nekoga teksta (korelacija: hrvatski jezik-likovna kultura), opisom doživljaja neke glazbene kompozicije (hrvatski jezik-glazbena kultura).

Polazeći od Gilfordovoga određenja stvaralačkog mišljenja i rezultata vlastitih eksperimentalnih istraživanja, Kvaščev zaključuje (što je za stvalačko učenje veoma bitno!) da se vježbanjem mogu razvijati određene komponente stvaralačkoga mišljenja učenika (originalnost, spontana fleksibilnost, adaptivna fleksibilnost, osjetljivost za probleme, elaboracija). Napredovanje putem vježbanja u pojedinim komponentama stvaralačkoga mišljenja utemeljeno je na kreativnim stavovima i tendencijama učenika u traženju novih i neuobičajnih rješenja. Vježbe koje je proveo Kvaščev u eksperimentalnim skupinama doprinijele su razvijanju novih strategija i napuštanju ustaljenih načina rješavanja problema. Temeljem rezultata jednogodišnjih eksperimentalnih vježbanja, Kvaščev je došao do spoznaje da je moguće razvijati socijalnu inteligenciju i motivaciju za kreativni istraživački rad. U studiji *Psihologija stvaralaštva,* Kvaščev znanstveno obrazlaže različite mogućnosti stvaralačkoga učenja. Na temelju znanstveno-kritičke analize relevantnih problema, učenja i stvaralaštva, on zaključuje da se "kreativnost javlja na svim uzrastima, u svim kulturama i oblastima ljudskog rada, ali postoje razlike u učestalosti, nivou i tipu kreativnosti unutar ovih kategorija" (Kvaščev, 1976:8).

Adorno nam kroz svoju izjavu navodi, i u isto vrijeme potvrđuje, da percepcija i produkcija umjetnosti postaje produkt pojedinca ovisnog o društvu, društvenom prostoru i datoj situaciji u kojoj živimo (Adorno, 1976), i tada on ukazuje na to "da je svaki umjetnički čin - receptivan, reproduktivan i produktivan - ujedno estetički i etički čin". Studenti se, temeljem ovoga učenja, ne mogu samo usmjeriti na proživljeni i (ne)izražajni glazbeni i likovni doživljaj, kako bi bi na samom kraju potvrdili i sam smisao različitosti doživljaja, spoznaje, mišljenja i stava u zajedničkom umjetničkom iskustvu. Suvremeno gledajući, recentna umjetnost, kroz glazbene i slikovne manifeste, vrlo prepoznatljivo djeluje na studente: na estetičko, emocionalno, komunikacijsko, intelektualno i socijalno u nama.

Stvaralačko učenje je relativno trajna promjena ponašanja koja je determinirana prethodnim iskustvom i aktivnostima onog koji uči (Suzić, 2004:58).

Pitanje emocija i estetike kod studenata i utjecaj nastave glazbene i likovne kulture i samog sinestetičkog djelovanja, odraz su svih "muzičko/slikovno/kulturnih" dešavanja, trebalo bi intenzivirati osjećaj za lijepo i inicirati pozitivne emocije. Umjetničko obrazovanje, usklađeno sa razvitkom tehnologije i komunikacije, neophodno je radi humanoga razvoja mladih ličnosti i unapređenja općega nivoa kulture.

Pedagoške kreativne radionice u nastavi glazbene i likovne kulture predstavljaju primjeren oblik osposobljavanja nastavnika za promjene odgojno-obrazovnoga rada, u kojem u fokusu neće biti samo nastava (predavanje), već i učenik i njegova potreba da na stvaralački način nauči kako permanentno učiti (Suzić, 1999:50).

Svaka interakcija umjetničkoga sadržaja ujedno je i transakcija. Pod transakcijom podrazumijevamo razmjenu interesa, potpore, brige, neprijateljstva, materijala i informacija. U mnogim novijim radovima nalazimo istraživačke dokaze i teoretska sagledavanja koji ukazuju na važnost poželjne interakcije za zdravo odrastanje mladih.

Andreas Dimitriu i njegovi suradnici smatraju da čak i socijalni konflikti igraju važnu ulogu u razvitku koordiniranih akcija i personalnih intencija koje će biti u harmoniji s okolinom (Suzić: 2005, str. 40).

U namjeri da dokučimo kako studenti emotivno i estetski doživljavaju umjetnički sadržaj, kroz zvuk i sliku konstruirali smo poseban instrument DUSKEEI (doživljaj umjetničkog sadržaja kroz emotivno-estetičke interkorelacije likovnoga i glazbenog sadržaja).

Istraživanje

U ovom istraživanju testirane su osnovna i dvije pothipoteze.

Prva - *intezitet doživljaja umjetničkoga sadržaja u nastavi glazbene i likovne kulture utječe na emocije studenata i formiranje pozitivnoga mišljenja.* Drugim riječima, umjetnički sadržaj kroz zvuk i sliku, s određenom socijalnom i sentimentalnom tematikom može bitno preduprijediti pozitivne emocije, u konotaciji s određenom tematikom, kao i pozitivno mišljenje kod studenata. Druga pothipoteza - *postoji korelacija između sadržaja glazbene i likovne kulture, kao i njihov utjecaj na intenzitet estetskoga doživljaja kod studenata.* Intencija ovako postavljenih pothipoteza govori nam o neophodnoj korelaciji glazbene i likovne kulture i mogućem utjecaju na estetsku osviještenost mladih u suvremenom društvu danas.

Osnovni cilj i glavna hipoteza je: *korelacija umjetničkoga sadržaja glazbene i likovne kulture može predodrediti emotivno-estetičke doživljaje umjetničkoga sadržaja kod studenata razredne nastave, budućih nastavnika.*

Persuazivna komunikacija u procesu prenošenja umjetničkoga sadržaja podrazumijeva sintezu i harmoniju zvuka i slike, unutar kojih se ostvaruju značenja i iniciraju pozitivni kognitivni procesi. Umjetnički doživljaj emotivno veže doživljaj iz podsvijesti i teži polisemiji (višeznačnosti). Usmjerena korelacija likovnoga i glazbenog umjetničkoga sadržaja može intezivirati doživljaj kod učenika, pospješiti pamćenje informacija i inicirati formiranje pozitivnoga mišljenja. Frojd, u *Psihopatologiji svakodnevnoga života,* pokazuje kako jezik često govori ono što čovjek i ne bi htio reći, pa, u svojim nesvjesnim ispoljavanjima vizualne identifikacije, čovjek često govori o sebi, kako ne bi inače, u svakodnevnom projiciranju svoje osobnosti prilagođene zadanim kodeksima ponašanja.

Postupak u istraživanju

Mjerni instrument DUSKEEI pomoću kojeg su prikupljeni podatci od studenata razredne nastave Univerziteta u Tuzli, sačinjen je od upitnika uz primjenu skale *Likertovog tipa* od pet stupnjeva. Studenti su davali svoje odgvore u rasponu od maksimalnoga neslaganja do maksimalnog slaganja. Ovako prikupljeni podatci obrađeni su statističkim paketom SPSS 13 Statistica for Windows. Metodološka križanja nalaza putem matrice dovela su do relevantnih odgovora na postavljene hipoteze.

Uzorak

Uzorak su činili studenti četriju godina razredne nastave Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Tuzli (tri godine dodiplomski i jedna godina master studija). Struktura uzorka preciznije je data u Tabeli 1.

Tabela 1. *Struktura uzorka*

Filozofski fakultet	Broj studenata
I. godina studija	64
II. godina studija	48
III. godina studija	96
IV. godina studija	46
UKUPNO	**254**

Instrument

U istraživanju je korišten instrument pod nazivom DUSKEEI (doživljaj umjetničkoga sadržaja kroz emotivno-estetičke interkorelacije).

DUSKEEI ima dvadeset itema koji su se odnosili na primjenu umjetničkoga sadržaja socijalne i sentimentalne tematike, u sklopu interkorelacije nastave glazbene i likovne kulture. Item broj 6. kaže: slušanje sveučilišne himne *Gaudeamus* budi mi osjećaj ugode, stava pripadnosti sveučilišnoj naobrazbi i čini me ponosnim, a item br.7: prepoznavanje vizualnoga identiteta u tijeku predstavljanja Univerziteta u Tuzli u meni budi osjećaj ugode, pozitivnih emocija i čini me ponosnim. Uz slušanje određene kompozicije studenti su promatrali reprodukcije fotografija na kojima su vizualizirani prizori koji emotivno podstiču osjećaj prijateljstva, zajedništva, vizualnog identiteta, pripadnosti određenoj akademskoj zajednici ili određenoj vrsti zanimanja. Odabrane reprodukcije su komponirane u presijeku zlatnoga reza, s prisutnom harmonijom oblika ili boja uz odgovarajući akcent. Simultani utjecaj harmonije zvuka i slike, uz razumijevanje značenja, doprinosio je povećanju intenziteta pozitivnoga osjećaja i osjećaja za lijepo.

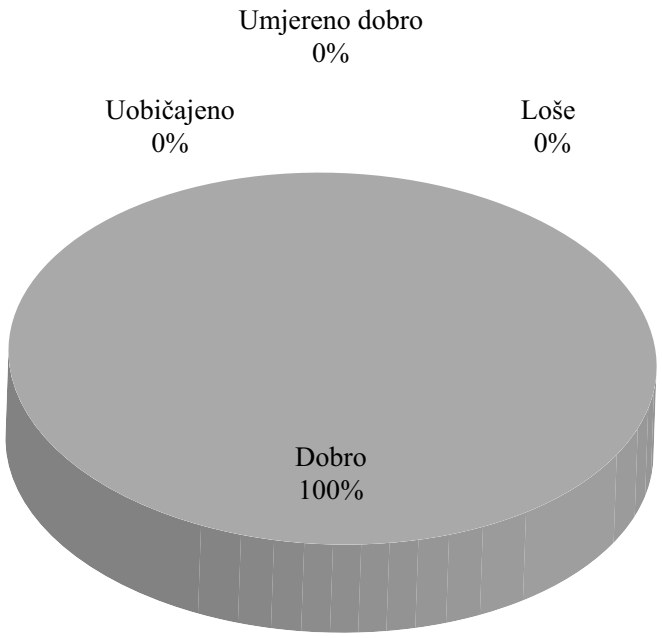
> *Napomena:* Studenti koji su sudjelovali u istraživanju prethodno su bili uključeni u kreativne radionice sa studentima s drugih usmjerenja te su, kroz svoj timski rad, stekli osjećaj zajedništva i pripadnosti jednoj instituciji u odnosu na druge konkurentske smjerove.

Rezultati i diskusija

Umjetnost, konstruirana u prostorima simboličke samoekspresije i arealne glazbene i likovne manifestacije, zahtijeva posebna znanja za nadilaženje osjetilne i dekorativne razine zbog unapređenja umjetničko-estetskoga doživljaja. Zbog svega

ovoga bilo nam je važno dobiti rezultate istraživanja koji su prikazani kroz niz tabela i grafikona od kojih ćemo prikazati samo najzanimljivije do kojih smo došli.

Dobiveni rezultati su sljedeći (Grafikon 1.): 100% studenata, odnosno svi studenti su se osjećali dobro na kraju kreativne glazbeno-likovne radionice. Nitko od studenata nije odgovorio da se osjećao uobičajeno, umjereno dobro ili loše na kraju kreativne glazbeno-likovne radionice.

Grafikon 1. *Pregled emocija studenata nakon kreativne glazbeno-likovne radionice*

Ovakvi rezultati nastavnicima mogu koristiti kao podsticaj za češće realiziranje kreativnih radionica, kako bi klasičnu, predavačku nastavu učinili lakšom i interesantnijom za studente. Ovim rezultatima se *potvrđuje da se kroz stvaralački rad i glazbeno-likovne radionice stvaraju pozitivna osjećanja kod studenata, odnosno da je inteziviran osjećaj zajedništva i osjećaj samopouzdanja*, te da studenti sa empatijom razmišljaju o sebi, kolegama, sadržaju, izvorima sadržaja i svim ostalim kategorijama umjetničkoga doživljaja lijepoga, čime možemo reći da potvrđujemo prvu pothipotezu.

Umjetnički sadržaj, kroz zvuk i sliku sa određenom socijalnom i sentimentalnom tematikom, može značajno preduprijediti intenzitet estetskoga doživljaja kod studenata (Tabela 2). Postavljajući drugu pothipotezu, zanimalo nas je *postoji li korelacija između sadržaja glazbene i likovne kulture, kao i njihov utjecaj na intenzitet estetskoga doživljaja kod studenata.*

Tabela 2. *Sklop parametara estetskoga i emotivnog rezoniranja nakon percepcije likovnoga i glazbenog sadržaja*

R.b.	Parametar	OBL 1	OBL 2	OBL 3	OBL 4
1.	Z1 – interkorelacija zvuka i slike u nastavi glazbene i likovne kulture pojačava estetski doživljaj	**(,59)**	,09	-,31	,11
2.	Z2 – Glazba i slika mi pojačavaju emotivni doživljaj	**(,76)**	,00	,01	-,17
3.	Z3 –Iistovremeno gledanje slike i slušanje glazbe čini me sentimentalnijim	,21	**(,86)**	,03	,06
4.	Z4 – Tradicionalana glazba oživljava slike o mojoj tradiciji	,08	-,21	-,09	**(,77)**
5.	Z5 – Gledajući i slušajući postajem samokritičnijim	,19	**(-,68)**	,05	,15
6.	Z6 – Interakcija glazbe i slike bogati moje saznanje o drugim i drugačijima	**(,83)**	-,02	,11	,07
7.	Z7 – Interakcija glazbe i slike nadilazi pravila koja vladaju među ljudima	,11	-,03	**(-,77)**	,20

Prvi (oblimin) činitelj definiraju manifestni parametri (Tabela 1.) značajni za emocionalno rezoniranje nakon slušanja glazbe i gledanja slike. Osjećaji nakon percipiranja umjetničkoga sadržaja kroz sliku i glazbu, popravljaju, razvijaju pozitivne emocije i potrebu za pripadnošću. S obzirom na to da ovaj činitelj determiniraju varijable čija varijansa ovisi o *istraživanju i otkrivanju* studenata, prva latentna dimenzija može se definirati kao *pozitivne emocije glazbe i slike*.

Drugi (oblimin) činitelj determiniraju pokazatelji da tradicija kroz glazbu i sliku pojačava identifikaciju promatrača/slušatelja s percipiranim sadržajem i predodređuje *emotivno-estetsku komponentu pripadnosti određenoj skupini ili tradiciji.*

Treći (oblimin) činitelj određuju indikatori, kao što je intenzitet doživljaja zvuka i slike, zbog čega se treća latentna dimenzija može definirati kao *sentimentalne*

emocije glazbe i slike. Intenzivirane emocije i doživljaj interkoreliranoga glazbenoga i likovnog sadržaja uzrokuju i inteziviranje osjećaja za lijepo, što potvrđuje našu drugu hipotezu.

Četvrti (oblimin) činitelj determiniraju pokazatelji da se razgovora s drugovima o emocijama koje izaziva glazba i slika , te se četvrta latentna dimenzija može nominirati kao *samokritičnost* unutar *socijalnih emocija glazbe i slike*, kao i formiranje empatične emocije i stava prema sebi, skupini, sadržaju, izvoru sadržaja.

I struktura manifestnih pokazatelja verificira realno pokazatelje latentnih dimenzija *emocija* kroz glazbu i sliku, kao i u dosadašnjim interpretiranim rezultatima. Interkorelacije izoliranih oblimin činitelja ukazuju na bitan stupanj povezanosti prvoga i trećeg oblimin činitelja od 0,29. Zajednička osnova im je sinestetička okupacija čula, pri čemu istovremeno slušanje glazbe i gledanje slike pojačava intezitet *emocije* u doživljaju umjetničkoga. Ostali oblimin činitelji imaju statistički važnu, ali veoma nisku korelaciju (od 0,14 do 0,18), dok četvrti činitelj nema statistički bitnu povezanost ni s jednim oblimin činiteljem.

Animiranje studenata u nastavi likovne i glazbene kulture, odabir odgovarajućega umjetničkog sadržaja sentimentalnoga i socijalnog karaktera, u velikoj mjeri ovise o svjesno vođenoj namjeri, motivima za unapređenje moralnoga kapaciteta i ostvarenoj korelaciji nastave glazbene i likovne kulture. Za uspostavljenje *persuazivnoga* odnosa u nastavi glazbene i likovne kulture, radi unapređenja emocionalnoga i estetskog doživljaja koreliranog umjetničkog sadržaja, neophodno je primjeniti AIDU (A-atenatio), privlačenje pozornosti slikom ili zvukom i I-identifikacion (poistovjećivanja vlastitog indentiteta s umjetničkim sadržajem). D-desire (želja, požuda i htijenje za većim emotivnim doživljajem osjećaja ugode). I ponovno A-action (potreba za djelovanjem nakon sinestetičkoga umjetničkog doživljaja kroz glazbu i sliku, djelovanja unutar estetičkog i humanoga koncepta).

Na temelju rezultata može se konstatirati da su se svi studenti osjećali dobro nakon radionica, osjećali su se posebno, važno, vrijedno, odgovorno i zadovoljno, jer su dobili priliku pokazati svoje sposobnosti, empatiju i razvijati svoju kreativnost, originalnost i samopouzdanje. Rezultatima nalaza istraživanja se potvrđuje se da se kroz stvaralački-interkorelacijski rad, a kroz likovne i muzičke radionice, stvaraju pozitivna osjećanja kod studenata. Primjetan je osjećaj zadovoljstva i samopouzdanja studenata, što su iskazali kroz emocije nakon radionica. Dakle, dokazan je moguć utjecaj na emotivno-estetsku osviještenost mladih u suvremenom promatranju umjetničkih sadržaja i općega kulturnog društva danas, čime je potvrđena glavna hipoteza da *korelacija umjetničkoga sadržaja glazbene i likovne kulture može predodrediti emotivno-estetičke doživljaje umjetničkoga sadržaja kod studenata razredne nastave.*

Zaključak

Na temelju analize i interpretacije rezultata dobivenih ovim istraživanjem, može se zaključiti da je intencija istraživanja bila pokazati moguću interkorelaciju nastave glazbene i likovne kulture te uzeti u obzir sve utjecaje umjetničkoga doživljaja na proces emocionalnoga i estetskog mišljenja. Instrument oblikovanja konceptualnoga pozitivnog i estetskoga mišljenja ponekad je u domeni realnoga odraza zbilje, a ponekad se estetsko promišljanje uspješno preoblikuje interaktivnim djelovanjem kreativnih glazbenih i likovnih sadržaja.

Analiza urađena u ovom istraživanju kroz četiri latentne dimenzije: pozitivne emocije glazbe i slike, emotivnoo-estetička komponenta pripadnosti određenoj vrsti glazbe i slike, sentimentalne emocije glazbe i slike, socijalne emocije glazbe i slike u mnogome pokazuje koliko je nastava glazbene i likovne kulture nedovoljno zastupljena u interaktivnom djelovanju na formiranje pozitivnoga i estetskog mišljenja kod studenata. Dobiveni nalazi pokazuju odsutnost interkorelacije nastave glazbene i likovne kulture, koji u mnogome sputavaju i onemogućavaju razvoj emocionalnoga i estetskog doživljaja kod studenta koji je preduvjet za profesionalno i empatično djelovanje u nastavnom pozivu.

Jedan je od osnovnih pravaca promjena u današnjoj nastavi primjena novih interaktivnih metoda učenja i poučavanja. Da bi se ostvarila efikasna nastavna interakcija, treba napustiti stereotipe u tradicijskoj nastavi glazbene i likovne kulture. Potrebno je mnogo truda da se u tradicijski način rada uvede više interakcije i korelacije. Zainteresiranost studenata bi se poboljšala i time bi se i ishodi učenja popravili.

Interaktivne radionice su najbolji način uvođenja inovacija u nastavni proces. Ciljevi radionica su najčešće željene promjene koje se kod učesnika radionice žele postići. Važno je da kooperativno učenje podstiču radionice, a ne natjecanje i diskriminacija sudionika radionice. Tijek radionice treba biti zanimljiv i dinamičan kako bi se osigurala dobra ravnoteža između koncentracije i opuštanja, ozbiljnoga rada i zabave, aktivnoga sudjelovanja i teorijskih rasprava te praktična primjena. To znači da sudionicima radionice treba omogućiti da čuju, vide, govore i čine šta žele kako bi se, koliko je god to moguće, integrirala znanja i iskustva u nove vještine i stavove.

Futuristička uloga budućih prosvjetnih radnika nužno se pomjera sa pripreme za profesiju na obuku ljudi za produktivno-kreativno mišljenje, sinestetičko-umjetničko doživljavanje i humano djelovanje.

Literatura

1. Ajanović, Dž. i Stevanović, M. (1998). *Školska pedagogija*. Sarajevo: Prosvjetni list.
2. Arnheim, R. (1966). *Perceptual Analysis of a Symbol of Interaction, u Toward a Psycyhology of Art*. Berkley and Los Angeles: University of California Press.
3. Arnheim, R. (1998). *Moć centra.* Beograd: Univerzitet umjetnosti i Studentski kulturni centar.
4. Arnheim, R. (2003). *Novi eseji o psihologiji umjetnosti.* Beograd: Studentski kulturni centar.
5. Focillon H. (1995). *Život oblika*. Zagreb: Rako & Rako.
6. Grgurić, N. i Jakubin, M. (1996). *Vizualno likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
7. Huzjak, M. (24.9.2014). Likovna kultura/Strukturalni prijevod. Preuzeto 09. 11. 2014., website http: //likovnakultura.ufzg.unizg.lu/strukturalni.prijevod.htm
8. Kvaščev, R. (1978): Modeliranje procesa učenja, Beograd: Prosveta
9. Kvaščev, R (1975): Podsticanje i sputavanje stvaralačkog ponašanja ličnosti, Sarajevo, Svjetlost.
10. Kvaščev, R. (1975): Razvijanje kritičkog mišljenja kod učenika, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
11. Kvaščev, R. (1976): Psihologija stvaralaštva, Beograd, ICS.
12. Kvaščev,R. (1960): Stvaralaštvo učenika u procesu estetskog vaspitanja, Naša škola, br. 5-6, Sarajevo.
13. Rot, N.(1982). *Znakovi i značenja*. Beograd: Nolit.
14. Suzić,N. (1999): Interakcija kao vid učenja i poučavanja, Interaktivno učenje, Banja Luka, Ministarstvo prosvjete.
15. Suzić, N.,(2005): Pedagogija za XXI vijek, Banja Luka.

Nađa Avdibašić-Vukadinović

Kontrolni mehanizmi u treningu atletičarki kao sinergija interdisciplinarnih napora

Sažetak

Krajnja efektuiranost postignuća u atletskom sportu nije samo rezultat posloženih elemenata prilikom treninga i priprema koji su dominantno sportski ili samo iz oblasti nauke o tjelesnom odgoju, već obuhvaća i niz drugih multidisciplinarnih, odnosno još više interdisciplinarnih sinergijskih aktiviteta. Na isti način kao što je tranzicija svih društvenih preobražaja zahvatila pojedine djelove prava, ekonomije, politike i drugih segmenata, tako je i svojim tokom zahvatila i mijenjala pristup treningu kod atletičarki u smislu temeljitijeg uključivanja različitih naučnih i stručnih disciplina u tretiranju fenomena, prije svega, kontrole treninga.

Pod ubrzanim i mogućim sposobnostima sportista treba shvatiti kompleks funkcionalnih osobina koji obezbjeđuju ispunjavanje pokretačkih dejstava u precizno definisano planirano i projektovano vrijeme za njihovo postignuće. Elementarni oblici kreiranja mogućih sposobnosti atletičarki manifestuju se na takmičenjima, a doziraju i eksperimentalno provjeravaju u okviru trenažnog procesa. Trening je provjera prostih i složenih reakcija atletičarki kroz niz antropometrijskih, motoričkih, fizioloških, sociooloških, psiholoških, pedagoških i organizacionih momenata. Latentno vrijeme u kome se reakcije navedenih momenata ispoljavaju i nadograđuju zahtijeva strogo precizirane kontrolne mehanizme. Uvijek je potrebno uzeti u obzir činjenicu da se sposobnosti atletičarki u svim elementarnim oblicima njihovih ispunjavanja manifestiraju, a sami tim i kontroliraju, kroz ekspeditivnost aktivnosti organizma i sposobnosti ka najbržoj mobilizaciji spoljnih faktora. Zbog toga je kontrola treninga kod atletičarki, a sa minimalnim specifičnim razlikama i ostalih sportista, izuzetno potrebna radi ostvarivanja korelacija interdisciplinarnih znanja iz sfere struke i nauke.

Ključne riječi: Trening, kontrola, atletičarke, struka, nauka, interdisciplinarnost

Uvod

Efektivnost procesa pripreme sportista u savremenim uslovima umnogome je uslovljena korišćenjem sredstava i metoda kompleksne kontrole kao instrumenta rukovođenja treningom. Pomenuti instrument dozvoljava da se ostvare uzajamne veze između trenera i atletičarke. Na toj osnovi se omogućava i povećavanje nivoa upravljačkih odluka u pripremama atletičarki.

1. Raznovrsnost zadataka prilikom kontrole treninga atletičarki

Uspostava kontrolnih instrumenata za optimalizaciju trenažnog procesa je primarni cilj navedenoga mehanizma koji je u svojoj suštini interdisiplinarnog karaktera. Takav cilj se realizira kroz optimizaciju procesa pripreme i takmičarske aktivnosti atletičarki na osnovu objektivne ocjene različitih vrsta njihove spremnosti i funkcionalnih mogućnosti najvažnijh sistema organizma. Pomenuti cilj se realizira putem ispunjenja raznovrsnih pojedinačnih zadataka, neminovno povezanih sa ocjenom stanja atletičarki, nivoa njihove pripremljenosti, ispunjavanja planova pripreme, efektivnosti takmičarske aktivnosti i drugih momenata sociološkog, psihološkog, pedagoškog i organizacijskoga karaktera.

Mnoštvo je informacija prisutno i figurira u uslovima kontrole treninga atletičarki. Svaka od informacija, bez obzira na njen disciplinarni karakter, rezultat je ispunjavanja pojedinačnih zadataka kontrole. Informacija se realizira u procesu prihvatanja odluka rukovođenja. Odluke rukovođenja trenažnim procesom kod atletičarki se koriste za optimizaciju strukture i sadržaja procesa treninga, odnosno priprema u konkretnom vremenskome trajanju i (dis)kontinuitetu. Poslije trenažnoga procesa, odnosno različitih pripremnih faza, odluke rukovođenja u kontroli treninga kod atletičarki koriste se i kao sastavni segment takmičarskih aktivnosti. Zapravo, kontrola trenažnoga procesa je samo nastavak uspostave mehanizama uspješnog rukovođenja bićem, psihom, talentom i predispozicijama atletičarki koji svoju punu kulminaciju i potvrdu doseže prilikom takmičarskih aktivnosti (Barnet, Smoll, Smith; 1992: 114).

Pored osnovnog i niza pomoćnih ili periodičnih ciljeva u uspostavi kontrolnih mehanizama treninga, kod atletičarki su značajni i objekti kontrole. Ne samo u atletici, nego i u cjelokupnoj sferi sporta, objekat kontrole je uvijek sadržaj, odnosno svojevrsna sinergija pedagoško-trenerskoga procesa, zatim takmičarske aktivnosti, kao i stanja različite vrste pripremljenosti atletičarki (tehničke, fizičke, takmičarske i dr.). Također, objekti kontrole prilikom realizacije trenažnog procesa kod atletičarki su i njihova radna sposobnost, kao i mogućnost funkcionalnih sistema.

Trenažni proces kod atletičarki i njegovi kontrolni mehanizmi promatrani kroz ciljeve i objekte kontrole svoju savršenu sinergijsku aktivnost ostvaruju prvenstveno u takmičarskim (ne)postignućima (APA, 2013:62). Mnoštvo disciplinarne sadržajnosti antropometrijskih, motoričkih, fizioloških i mnoštva onoga što nisu samo biomedicinske i nauke iz oblasti sporta, već prvenstveno temeljne društvene i humanističke znanosti konstituiraju svojevrsnu interdiciplinarnost.

2. Sadržaji pedagoško-trenažnih momenata

Mehanizmi kontrole u treningu atletičarki se baziraju i na idejama, i na principima koji su vezani za kulturološku i organizacionu stručnu i naučnu sferu i koji se mogu promatrati ne samo kao metod ili oblik kontrole koji se lako može pozajmiti iz konkretnih disciplina, nego prvenstveno kao metodološka platforma koja otvara nove mogućnosti tranzicije nečega što je već u nauci o sportu poznato, ali što zahtijeva interdisciplinarnu nadogradnju. Pedagoško- trenažni segmenti kontrole trenažnog procesa, kao što je predhodno naglašeno, se manifestiraju kroz nastavno-trenerski proces koji svoju demenzionalnost u procesu ostvaruje kao objekat kontrole u atletici, odnosno u sportu. Tako je sadržaj pedagoško-trenažnih momenata dominantni objekat kontrole (ESCA, 2012: 69). Pored njega u objekat kontrole kao sineregijski disciplinarni splet spadaju i takmičarske aktivnosti, zatim stanje različite vrste pripremljenosti atletičarki. Bez obzira što su dijelom obrađeni u predhodnom poglavlju rada ovi objekti kontrole sadrže u sebi bitnu suštinu pedagoške dimenzije, kao i dimenzije ličnosti trenera u atletici. Često se sklono preko različitih disciplinarnih momenata takmičarskih postignuća atletičarki pažnja fokusirati samo na ličnost takmičarki (Barnet, Smoll, Smith; 1992: 93). Međutim, značajan objekat kontrole je i ličnost trenera, uopće u sportu, koji mora također proći svu složenu proceduru provjera njegove ličnosti, kako one biološke i organske, tako i stručne i znanstvene. Tu je također bitna sinergijska komponenta svih disciplinarnih znanja koja konstituiraju cjelinu objekta kontrole pedagoški nazor – trener (Krevsel, 2001:37). Jer, ako se putem istraživanja dođe do bukvalno svih karakteristika i sposobnosti atletičarki, na isti način se mora imati informacija i o trenerima.

3. Vrste kontrolnih mehanizama sadržane u treningu atletičarki

Postoji u teoriji i sporta i atletike nekoliko *škola* o vrstama kontrole koje treba primjenjivati u trenažnom procesu kod atletičarki. Općeprihvaćeno je izdvajanje tri vrste kontrole: etapne, postojeće i operativne (Gummerson, 1992:37). Svaka

od navedenih vrsta kontrole se povezuje sa odgovarajućim tipom stanja atletičake u pojedinim fazama razvoja.

Kontrola koja dozvoljava ocjenjivanje periodično-etapnog stanja atletičarki, koje je posljedica dugoročnoga efekta treniranja je etapna. Takva stanja atletičarki su rezultat dugotrajnih faza priprema tokom niza godina, makrociklusa, perioda i etapa.

Postojeća kontrola je usmjerena na ocjenu postojećih stanja. Takva stanja kod atletičarki su posljedica napora serije vježbi, mikrociklusa treniranja i takmičenja.

Ocjenu operativnih stanja predviđa efikasna kontrola trenažnoga procesa atletičarki. Ova vrsta kontrole se sastoji u hitnoj reakciji organizma atletičarki na opterećenje pri kretanju pojedinačnih trenažnih zadataka i takmičenja.

Navedene vrste kontrola primjenjive u trenažnom procesu kod atletičarki su opće vrste iz kojih proističe i nekoliko posebnih vrsta kontrole u ovisnosti o predispozicijama, karakteristikama i sposobnostima atletičarki. Posebne vrste kontrola su determinirane kvantitetima pojedinačnih zadataka, obimom pokazatelja uključenih u program ocjene atletičarki. Među ovim posebnim vrstama ili podvrstama kontrole trenažnoga procesa kod atletičarki mogu se razlikovati: temeljna, izborna i lokalna kontrolna metoda (Kajtna, Barić; 2009:48).

Sa korištenjem širokoga kruga indikatora koji omogućavaju davanje drugostepene ocjene pripremljenosti atletičarki povezana je temeljna kontrola. Ova podmetoda je velikim dijelom determinirana efektivnošću takmičarske aktivnosti i kvalitetom pedagoško- trenerskog procesa u ranijim ili prethodnim etapama.

U trenažnom procesu kod atletičarki se primjenjuju grupe indikatora koje omogućavaju da se procijeni bilo koja vrsta pripremljenosti ili radne sposobnosti atletičarke, takmičarske aktivnosti ili pedagoško-trenerskoga procesa. Uz pomoć takvih grupa indikatora realizira se izborna kontrola u trenažnom procesu kod atletičarki.

Korištenje jednog ili nekoliko indikatora koji omogućavaju ocjenu uskih strana motoričke funkcije, kao i mogućnosti posebnih funkcionalnih sistema je prostor koji omogućava lokalnu kontrolu u trenažnom procesu kod atletičarki.

Svaka od navedenih posebnih ili podkontrola u treningu atletičarki ima svoja stanja i procese u kojima se koristi. Tako se temeljna kontrola najčešće koristi u praksi ocjene etapnoga stanja, dok se izborna i lokalna koriste u postojećoj i operativnoj praksi učešća kontrolnih mehanizama u trenažnom procesu kod atletičarki (Gummerson, 1992: 96).

U ovisnosti o primijenjenim sredstavima i metodama kontrolni mehanizmi koji se primjenju u trenažnom procesu kod atletičarki mogu imati pedagoški,

socijalni, psihološki i medicinsko-biološki karaktrer. I to su neke specifične ili izvedene kontrole u trenažnom procesu. Njihovo prisustvo u trenažnome procesu ukazuje na neophodnost ulaganja interdisciplinarnih napora kako bi atletičarke imale što značajnija postignuća na takmičenjima. Pored nivoa tehničko-takmičarske i fizičke pripremljenosti i dinamike sportskih rezultata, potrebno je provoditi i izvedene ili specijalne kontrole kod atletičarki, koje su povezane sa proučavanjem njihove ličnosti, kao i tretiranje njihovih različitih funkcionalnih sistema koji su pod posebnim opterećenjima na treningu ili takmičenju, ali i u slobodnom vremenu.

4. Interdisciplinarni indikatori koji se koriste u kontroli treninga

U procesima različitih vrsta kontrola trenažnoga procesa kod atletičarki koriste se indikatori koji moraju osigurati objektivnu ocjenu stanja i odgovarati uzrasnim, spolnim i kvalifikacionim osobenostima (Tončev, 1993:64). Također, indikatori moraju odgovarati i ciljevima i zadacima konkretnog vida kontrole.

Indikatori koji se koriste u procesu kontrole treninga atletičarki mogu se podijeliti u dvije grupe. To su tzv. indikatori prve grupe, odnosno indikatori druge grupe.

Kontrolu trenažnoga procesa kod atletičarki, koja se tiče relativno stabilnih osobina, a koje se prenose genetski i malo se mijenjaju u procesu treniranja, određuju indikatori prve grupe (Mihajlović, 2005: 106). Adekvatni navedenim osobinama indikatori se koriste prvenstveno u etapnoj kontroli pri izvršenju zadataka odabira, kao i orijentacije na raznim etapama višegodišnje pripreme. Na stabilne osobine odnose se proprcije tijela, zatim broj vlakana različitih vrsta u skeletnoj muskulaturi, tip nervne aktivnosti i brzina pojedinih refleksa (Sabock, 1985:68).

Tehničku i takmičarsku spremnost atletičarki determiniraju indikatori druge grupe. Tu ubrajamo kontrolu stepena razvoja posebnih fizičkih osobina, zatim pokretljivost i ekonomičnost osnovnih sistema životne aktivnosti organizma sportista u različitim uslovim, pedagoško-trenerski proces i takmičarske aktivnosti (Sabock, 1985: 79). Ovi indikatori potvrđuju suštinski pedagoški uticaj.

U procesu svakog vida kontrole treninga atletičarki može se iskoristiti veoma široki krug indikatora, koje karakteriziraju razne vrste pripremljenosti atletičarki. Naravno, pod uslovom da indikatori odgovaraju navedenim zahtjevima.

Kontrolni mehanizmi u trenažnom procesu atletičarki su jako kompleksni. U kompleksnoj kontroli osnovni indikatori su oni pedagoški, socijalni, psihiološki, medicinski, biološki, organizacijski i dr. A svi oni međusobno moraju egzistirati

u potpunoj saglasnosti kako bi se postigle željene kontrole bez obzira pripadaju li one nivou tehničke i takmičarske spremnosti ili stabilnosti nastupa na takmičenjima ili sadržaju pedagoško i socijalno takmičarskog procesa ili drugim nivoima. Ili je možda na drugoj strani riječ o anatomskim, morfološkim, fiziološkim, biohemijskim i drugim indikatorima. Teško da je u nekoj drugoj sferi kao u sportu ili grani atletici potreban funkcionalni disciplinarni sklad prirodnih, društvenih i humanističkih nauka.

5. Zaključak

Različite vrsta kontrola, opće, posebne i izvedene, u trenažnom procesu kod atletičarki podrazumijevaju i zahtijevaju paralelnu primjenu svih vidova kontroliranja u procesu ocjene atletičarki u uslovima korištenja pedagoških, socijalnih, psiholoških, medicinskih, bioloških i organizacijskih pokazatelja radi svestranog postignuća i ocjene pripremljenosti, sadržaja i pedagoško-trenerskog procesa, s jedne, i takmičarske ativnosti, s druge strane.

Kontrolni mehanizmi u trenažnom procesu kod atletičarki svoju savršenu sinergijsku aktivnost ostvaruju na jednoj strani u takmičarskim (ne)postignućima, a na drugoj u disciplinarnoj sadržajnosti antropometrijskih, motoričkih, fizioloških pokazatelja i mnoštva onoga što nisu samo biomedicinske i znanosti iz oblasti sporta, već prvenstveno temeljne društvene i humanističke znanosti.

Nisu to disciplinarni momenti koji su poređani jedan pored drugoga, već čvrsto inkorporani jedan u drugoga i jedan sa drugim.

Literatura

1. American Psyhological Association – APA, Psychological Topics: Personality, 2013, Retrieved from 12 july 2015, http://www.apa.org/topics/personality/.
2. Barnet, N.P., Smool, F.L., Smith R.E.: Efects of enhancing coach-athlete relationships on youth sport attrition, The Sport Psychologist, 6, 1992.
3. Europien Child Safety Aliance – ECSA, 2012.
4. Gummerson, T.: Sports Coaching and Teaching, London: A&C Black, 1992.
5. Kajtna, T., Barić R.: Psychological chaqractereisticvs of coaches of successful and less successful athletes in team and individual sports, Review of Psychology, 16, 2009.
6. Krevsel, V.: Poklič športnega trenerja, Univerza v Ljubljani – Fakulteta za šport Inštitut za šport, Ljubljana, 2001.
7. Malacko, J.: Osnove sportskog treninga, Sportska knjiga, Beograd, 1991.

8. Mihajlović, I.: Kriterijumi za procenu motoričkih sposobnosti i usvojenosti tehnike atletskih disciplina učenika, SAI, Novi Sad, 2005.
9. Sabock, R. J.: The coach. Champaing, IL: Human Kinetics, 1985.
10. Tončev, I.: Razvoj izdržljivosti kod trkača, Fakultet fizičke kulture, Novi Sad, 1993.
11. Wallerstein I. i drugi: Kako otvoriti društvene nauke, Izvještaj Gulbenkijanove komisije za restrukturisanje društvenih nauka, CID, Podgorica, 1997.

Nadja Avdibasich-Vukadinovich

CONTROL MECHANISMS IN TRAINING ATHLETE AS THE SYNERGY INTERDISCIPLINARY EFFORT

- Summary -

The final efects achievements in athletic sport is not only a result of arranged elements in training and preparation that are dominantly sport or just in the field of science on physical education, but also include a number of other multidisciplinary or interdisciplinary synergy even more activity. In the same way as the transition of all social transformations affected certain parts of law, economics, politics, and other segments, so is their course caught and changed the approach to training with the athletes in terms of thorough involvement of the various scientific and technical disciplines in the treatment of the phenomenon, first of all, control training.

Under the accelerated and potential abilities of athletes should understand the complex functional properties which ensure the fulfillment of the driving operations in precisely defined plan and projected time for their accomplishment. Elementary forms creation capabilities of potential athletes are manifested in competitions, dosed and experimentally assessed in the framework of the training process. Training is validation of simple and complex reactions athletes through a series of anthropometric, motoric, physiological, sociological, psychological, pedagogical and organizational moments. Latency time in which the reaction given developments manifest and build requires rigorously delineated mechanisms of control. It is always necessary to take into account the fact that the ability of athletes in all elementary forms of their fulfillment manifest themselves, and their own team and control, through expediency activity of the body and the ability to mobilize the fastest external factors. That is why control training with athletes, and with the minimum specific differences and other athletes, extremely necessary in order to achieve correlation interdisciplinary knowledge in the sphere of science and practice.

Key words: Training - Control - Athletes - Profession - Science - Interdisciplinarity

GRADOVRH

PRIJEVODI

Alen Matošević

Marko Tulije Ciceron: Drugi govor protiv Gaja Vera, V, 101–189

Kako je Ver krivicu za gubitak flote svalio na kapetane brodova. Čak uspostavlja i sudsko vijeće koje će im suditi. Jedino pošteđuje Kleomena. (101–138)

Ciceron se udaljuje od zadatka koji si je zacrtao: optužnica na Verovo ime zbog tlačenja stanovnoštva i ostalih zločinstava za upravljanja Sicilijom. S gnušanjem govori o mučenju i smrti rimskih građana koji su se uzalud pozivali na građansko pravo. Taj je postupak morao posebno pogoditi rimske osjećaje te je upravo s tom namjerom i ostavljen za kraj. Klimaksom navodi kako su pobijeni rimski građani umjesto pirata te kapetani rimske mornarice. (139–170)

Ciceron zaklinje suce i branitelja Hortenzija da budu svjesni odgovornosti i političkog značaja ishoda tog procesa. Naglašava da se ne radi samo o pravima Sicilijanaca, nego o povredi građanskog prava svih rimskih građana. Na samom kraju Ciceron zaziva bogove i božice. (171–189)

(101) O njegovu nadasve štetnom i besramnom ponašanju svjedočili su i kapetani brodova, koje su za tu dužnost izabrali njihovi gradovi. Ostali koji su po gubitku mornarice našli utočište u Sirakuzi potvrdili su svaki za svoj brod koliko je članova posade po njihovu znanju otpušteno. Sve je jasno, njegova je drskost dokazana ne samo snagom argumenata, nego i izjavama pouzdanih svjedoka. Dojavljeno mu je da taj cijeli dan na forumu okupljeno mnoštvo nije ništa drugo radilo osim ispitivanja brodskih kapetana o razlozima gubitka brodovlja; oni su pak svaki pojedinačno pojasnili da je ovaj udes posljedica otpuštanja većine mornarske posade, gladovanja onih koji su ostavljeni u službi te Kleomenova kukavičluka i bijega. Kad je Ver upoznat s tim, proračunato se vodio ovom mišlju:

unaprijed je znao da će odgovarati pred sudom, kako je rečeno na prethodnom saslušanju, i bio svjestan da nikako neće moći pobiti svjedočenje ovih kapetana te je došao do jednog glupog, ali blagog plana.

(102) Zapovjedio je da mu se dovedu navarsi[1], a on ih je optužio za klevetu te im naložio da imaju službeno izjaviti da je na svakom pojedinom brodu bilo onoliko mornara, koliko je propisano i da nitko nije otpušten iz službe. Oni mu obećaju da će učiniti po njegovoj volji. Zatim bez odugovlačenja smjesta okupi svoje prijatelje, pojedinačno ispita svakog kapetana o brojnom stanju posade na brodovima, a oni načine izjave po dogovoru. Te je izjave ovaj prepredeni čovjek unio u zapisnik, ovjerio potpisima povjerenstva sastavljenog od svojih prijatelja, a sve s namjerom da ih iznese na vidjelo, ako mu se kad bude sudilo po tom pitanju.

(103) Vjerujem da su ovog bezumnog čovjeka ismijavali i njegovi vlastiti savjetnici upozoravajući ga da mu te izjave neće puno pomoći, čak i da će ta pretjerana pretorova predostrožnost samo izazvati dodatnu sumnju. Ali on je u više navrata primijenio taj glupi sistem, da je čak i u službenim zapisnicima različitih gradova naređivao da se tekst naknadno unosi ili briše po njegovoj volji. Sad mu je naravno jasno da mu to nije ništa koristilo, nakon što su njegovi navodi pobijeni vjerodostojnim dokumentima i izjavama pouzdanih svjedoka. A kad je shvatio da mu neće pomoći njegovi namješteni iskazi, svjedočenja i zapisnici, odlučio se na postupak dostojan ne samo beskorisnog pretora, što bi se još i moglo podnijeti, nego upravo okrutnog i bezumnog tiranina. Htio je ublažiti tu optužbu, budući da je i njemu bilo jasno da se ne može izvući od suđenja pa je zaključio da sve kapetane, svjedoke svoga zlodjela, valja lišiti života!

(104) Ali na pamet mu je palo: "Što s Kleomenom[2]?! Mogu li kazniti one, koje sam stavio pod njegovo zapovjedništvo, a poštedjeti njega kojemu sam povjerio odgovornost? Mogu li na smrt osuditi one koji su otplovili za Kleomenom, a da oprostim njemu, koji im je naredio da bježe s njim i da ga slijede? Mogu li biti strog prema onima koji su bili na brodovima bez palube i pristojne posade, a da pritom budem obziran prema njemu, koji je jedini imao kakvo-takvo ljudstvo i brod s palubom? Onda neka padne i Kleomen!" Što znače obećanja i zakletve, što rukovanja i zagrljaji, što drugarstvo u službi onoj ženi na prekrasnoj obali? Nikako Kleomen nije mogao biti pošteđen!

(105) Pozvao je Kleomena i rekao mu da je odlučio sve kapetane brodova najstrože kazniti; da je na to primoran radi vlastite sigurnosti. Rekao je: "Tebe ću

---

[1] Navarh (grč. ναύαρχος) je bio kapetan, vođa broda ili brodovlja.

[2] Kleomena, jednog Sirakužanina, Ver je, htijući ga odvojiti od supruge, postavio na čelo rimskog brodovlja. (v. *Protiv Vera, II, 5, 82*)

jedinoga poštedjeti i radije ću sam preuzeti odgovornost za ovu nevolju i tužbu za nedosljednost, nego da ili prema tebi budem okrutan ili ostavim na životu tolike svjedoke, koji bi mogli ugroziti moju sigurnost." Kleomen se zahvali, složi se s odlukom, kaže da tako i treba biti, jedino ga još podsjeti, što je zaboravio, da ne može osuditi Falakra, centuripinskog kapetana, zato što je i on bio s njim na njihovoj lađi. Što da radi? Da takav čovjek iz tako važnog grada, vrlo plemenit mladić – takoreći ključan svjedok – ipak ostane na životu? "U redu, zasad, samo zato što je takva potreba! Ali poslije ćemo se pobrinuti da nam ne stane na put!"

(106) Nakon što je prošao taj sastanak, a plan bio utanačen, on u hitnji izađe iz pretorske palače, zajapuren od srdžbe, gnjeva i okrutnosti. Dođe na glavni trg i naredi da se pozovu kapetani. Oni bez ikakvog straha niti sluteći išta odmah dođoše, a on naloži da se jadnim i nedužnim ljudima stave okovi. Oni se pozovu na pretorovu savjest pitajući ga zašto to čini, a on odgovori da je razlog to što su brodovlje predali u ruke razbojnicima. Nastade buka, a okupljeni narod se čudio koliko je taj čovjek besramno drzak: on drugima hoće suditi za nesreću, koja se dogodila isključivo zbog njegove gramzivosti te druge optužuje za izdaju, a opće je mišljenje da je on sam bio u dogovoru s piratima; a usto treba reći i da je prošlo četrnaest dana do ove optužbe.

(107) Usred tih zbivanja narodu nije promaknulo pitati za Kleomena, ne zato što bi itko mislio da je Kleomen, kakav god bio, zasluživao tu kaznu zbog pretrpljenog poraza; ta, što je Kleomen mogao učiniti!? Ne mogu nikoga nepravedno optužiti, jer što je taj čovjek i mogao uraditi s brodovima gotovo bez posade, a sve Verovom krivicom. No Kleomena su ugledali kako sjedi kraj samoga Vera i, kao i obično, vrlo prisno mu nešto šapuće na uho. Svima se ta činjenica učinila iznimno nečasnom: da uzorni ljudi, izabrani predstavnici svojih gradova, budu okovani i bačeni u tamnicu, a Kleomen da bude među najprisnijim savjetnicima jednog pretora, samo zato što je pohlepan i što nema srama.

(108) Za tužitelja protiv kapetanā postavljen je neki Nevije Turpion, koji je za upravljanja Gaja Sacerdota[3], osuđen zbog krivokletstva, inače čovjek vrlo prikladan za Verov drski plan. Njega je inače koristio kao izvidnika i doušnika u slučajevima koji se tiču naplate poreza, većih prijestupa i svake vrste povrede zakona. Došli su u Sirakuzu i roditelji i rođaci jadnih mladića, uznemireni zbog iznenadne vijesti o nesreći koja ih je snašla. Vidjeli su svoju djecu sapetu u okove, kako na svom vratu i svojim ramenima okajavaju tuđe greške. Istupili su, branili ih, vikali, zazivali tvoju dobru vjeru, koja nigdje i nikada nije ni postojala. Istupio je Dekson, otac tindaridskog kapetana, čovjek vrlo plemenita roda, koji te ugošćavao u svom domu, čovjek koga si sam zvao domaćinom i prijateljem!

[3] Gaj Licinije Sacerdot, pretor 75. p. n. e., propretor na Siciliji 74. p. n. e., prethodnik Verov.

Kad si vidio čovjeka tako visoka roda, a tako uništena tugom, zar te nisu mogle bar malo umilostiviti njegove suze i sjedine ili zahvalnost za gostoprimstvo i prijateljsko ime!?

(109) Kakvu zahvalnost za gostoprimstvo uopće spominjem kad se radi o ovoj obijesnoj nemani!? Da očekujemo osjećaj dužnosti i zahvalnosti za gostoprimstvo od čovjeka koji je Stenija Termitanca[4], drugog svoga domaćina, u odsustvu optužio i bez uobičajenog sudskog postupka osudio na smrt, a prije toga mu je prilikom posjeta iscrpio zalihe i takoreći opustošio dom! Je li ovdje uopće riječ o čovjeku, makar i okrutnom, ili o podloj zvijeri?! Nisu te pokolebale ni suze oca zbog pogibli nedužna sina, budući da si ostavio oca kod kuće, imao sina uza se, zar te njegova prisutnost nije podsjetila na ljubav prema djeci, ili pak odsutnost oca na očinsku dobrotu?!

(110) Čovjek koji te ugostio, Aristej, Deksonov sin, bio je u okovima. Zašto? "Izgubio je brod!" A radi čega? Zar je dezertirao? Što je Kleomen učinio? "Baš ništa!" A ti si njega svejedno za zasluge ovjenčao lovorom. "On je brodsku posadu poštedio dužnosti." A ti si pokupio nagradu za tu privilegiju! Sljedeći je primjer roditelja iz drugog grada, Eubulida iz Herbite[5], čovjeka slavna i cijenjena u svom kraju. On je braneći sina rekao nešto uvredljivo na Kleomenov račun i zato su Verovi stražari gotovo potrgali odjeću s njega. Što je još bilo preostalo da itko učini u obranu svojih sinova? Kleomena se ne smije spominjati, a sama logika navodi na to. Ima umrijeti onaj tko navede njegovo ime! Ver se nikada nije zadovoljavao manjom kaznom. A nije bilo veslačke posade? "Što, zar se usuđuješ optužiti pretora?! Zavrnite mu šiju!" Napokon, ako se ne smije optužiti ni pretora ni njegova štićenika, a na tome se temelji čitav slučaj, što onda preostaje?

(111) Također je pokušao istupiti s argumentima Segestanac[6] Heraklej, čovjek najotmjenijega roda u svom kraju. Poslušajte, suci, kako vam nalaže vaša humanost: čut ćete o velikoj nepravdi i uvredi nanesenoj savezničkom narodu. Taj je Heraklej, treba znati, zbog teške bolesti očiju bio pošteđen plovidbe pa je po zapovijedi nadležnoga ostao u stožeru u Sirakuzi. On, prema tome, nije ni mogao izgubiti brod niti uteći od straha pred neprijateljima ili dezertirati. I to bi tada podlijegalo kazni, da je flota napuštala Sirakuzu. On je ipak bio na optuženičkoj

---

[4] Stanovnik Termi (lat. *Thermae*, grč. θέρμαι), grada na sjevernoj obali Sicilije, danas Termini Imerese.

[5] Herbitanci su u 5. st. p. n. e. napustivši svoj grad osnovali Halezu, sicilski antički grad blizu sjeverne obale otoka, na području između Cefaledija (*lat. Cephaloedium*, danas Cefalú) i Kalakte (*lat. Calacte*, danas Caronia).

[6] Segesta (grč. Ἔγεστα, sic. *Siggésta*) je bila među najvećim naseljima Elimljana, jednog od tri izvorna sicilska plemena.

klupi kao da je bio uhvaćen u kakvom zločinu, a zapravo nije mu se moglo ni izmisliti neki razlog za suđenje.

(112) Bio je među kapetanima i neki Furije iz Heraklije, i oni, naime, nekad nose naša imena, čovjek koji je ne samo za života i samo u svojoj domovini cijenjen, nego je cijenjen i poslije smrti i na cijeloj Siciliji. On ne samo da je bio dovoljno hrabar da te otvoreno napadne, jer budući da je vidio da mu se sprema smrtna kazna, shvatio je da se nema više čega plašiti, nego je takoreći gledajući smrti u oči i dok je njegova majka dani i noći provodila plačući u zatvoru, pripremio je govor u svoju obranu. Nema čovjeka na Siciliji koji nema taj tekst, koji ga ne čita, koji iz njega ne doznaje pojedinosti tvojih okrutnih zločina. U tom govoru točno stoji koliko je brojno stanje pomorske posade koju je zadužio od grada, koliko ih je i za koju svotu novca otpušteno, a koliko ih je ostalo u službi. Isto je napisao i za druge brodove, a kad je to izjavio pred Verom, bio je išiban po licu. On je, međutim, tjelesne muke lako podnosio znajući da ga svakako očekuje smrt. Potvrdio je i usmeno on što je napisao: da je nečasno to što su na tebe više utjecale suze te vrlo nemoralne žene, koje je prolila za sigurnost svoga muža Kleomena, nego suze njegove majke, koje je lila moleći za život sina.

(113) Također podcrtavam i ove njegove riječi: ako vas je, suci, rimski narod izabrao po moralnim zaslugama, onda je Furije neposredno prije smrti dobro predvidio vašu odluku – da Ver smaknućem svjedoka ne može izbrisati krivnju za svoje zločine. Za sebe je napisao da će kod razboritih sudaca biti bolji svjedok iz podzemnog svijeta, nego što bi bio da je živ izveden pred sud, zato što bi živ svjedočio samo o prevarama, a budući tako okrutno ubijen, bit će svjedokom neobično drskog i okrutnog zločina. Zatim slijedi već slavan dio: "Kad jednom zasjedneš na optuženičku klupu, neće na sud doći samo čete svjedoka, nego će se iz zagrobnog svijeta pojaviti božice Osvetnice nevinih i božice Furije koje progone zločince." Za svoj slučaj je rekao da je on lakši zato što je on već vidio oštricu tvojih sjekira i lice i ruku tvoga krvnika Seksta, kad su pred okupljenim rimskim građanima na tvoju zapovijed tvojom sjekirom pogubljeni rimski građani.

(114) Da ne duljim mnogo, suci, ovaj čovjek je uživao slobodu zajamčenu saveznicima, a snašla ga je najgora moguća kazna, na koju se inače osuđuju samo najgnusniji robovi. Ver ih sve osuđuje 'po odluci sudskog vijeća'. Pritom, u tako važnom sudskom procesu, koji se ticao toliko ljudi, Ver nije našao za shodno da svog kvestora Tita Vetija pozove na konzultacije. Također, niti Publija Cervija, časnoga čovjeka, legata, kojemu je ovaj uskratio pravo da bude sudac, zato što je bio legat, dok je ovaj prethodni bio sicilski pretor. On ih osuđuje po odluci običnih razbojnika, odnosno vijeća sastavljena od ljudi iz njegove družbe.

(115) Ovime svi Sicilijanci, najvjerniji i najstariji naši saveznici, kojima su naši preci učinili najviše ustupaka, teško bili pogođeni uplašivši se za svoju sigurnost i svoj imetak: nisu lako podnijeli što se blagost i prijateljstvo naše vlasti okrenulo na takvu okrutnost i nehumanost, da je u isti mah toliko ljudi osuđeno za zločin koji nisu počinili, da beščasni pretor pokušava pogubljenjem nevinih ljudi temeljiti obranu za vlastite zločine. Čini se, suci, da se nema što više dodati zločinačkom bezumlju i okrutnosti. Doista, ništa se ne može dodati!

(116) Da se natječe s čijim zločinstvima, nadaleko bi sve porazio! Ovako, on sam sebe pobjeđuje, jer svakim novim zločinstvom uvijek nadmašuje prethodno. Primjerice, spomenuo sam kako je Centuripinjanina[7] Falakra izuzeo od kazne Kleomen, zato što je ovaj plovio s njim zajedno na kvadriremi. Svejedno je mladić bio prestravljen vidjevši da nije učinio ništa kao ni ostali, a oni su nedužni smaknuti. Njemu je prišao Timarhid i rekao mu neka se ne plaši smrtne kazne, ali upozorio ga je da se pazi kazne šibanja. Da ne duljim, sami ste čuli mladićevu izjavu: iz straha od bičevanja Timarhidu je morao dati određenu svotu novca.

(117) Ovo su mali prijestupi za takvog kriminalca. Kapetan, plemenit čovjek iz sjajnoga grada mitom se oslobodio opasnosti od kazne bičevanjem: to je ljudska slabost koja se može razumjeti. Drugi je dao novac da izbjegne neželjenu presudu: i to je kod nas uobičajen postupak. Rimski narod ne želi Veru suditi za svakodnevne uobičajene prijestupe, traži se nešto novo, traži se još nečuveno: da mu se ne sudi kao rimskom upravitelju Sicilije, nego kao bezbožnom tiraninu! Ljudi su osuđeni i bačeni u tamnicu, zatim pogubljeni. Čak su kažnjeni i jadni roditelji kapetana: nije im bilo dopušteno da dođu u posjet sinovima, da svojoj djeci donesu hranu i odjeću!

(118) Očevi, koji su tu i prisutni, ležali su na pragu, jadne majke provodile su noći pred vratima zatvora, bez dopuštenja da vide djecu po posljednji put. A molile su samo jednu stvar: da im se dopusti da cjelivaju zadnji dah svojih sinova. Tu je bio čuvar zatvora i pretor krvnik, utjelovljenje smrtnoga straha i za saveznike i za rimske građane, liktor[8] po imenu Sekstije, kojemu kao da je bila nagrada svaki uzdah i bol koju je iznudio. "Da uđeš toliko ćeš platiti; da uneseš hranu toliko!" Nitko nije odbio. "Koliko ćeš dati da tvom sinu oduzmem život samo jednim zamahom sjekire? Da se ne muči dugo? Da ga poštedim novih udaraca? Da izdahne takoreći bezbolno?" Čak i za to su plaćali liktoru.

(119) O kako velika i neizdrživa bol tih ljudi mora biti! Kako teško i gorko se sudbina poigrala s njima! Da novcem budu primorani plaćati, ne da im djeca

[7] Centuripe (lat. *Centuripae*), grad blizu istočne obale Sicilije.

[8] Liktor je u Rimu bio civilni službenik u pratnji i osiguranju rimskih magistrata.

ostanu živa, nego da im ubrzaju smrt! I sami su mladići pregovarali sa Sekstijem o načinu smaknuća, o jednom zamahu; to je bila posljednja molba koju su uputili svojim roditeljima – da liktoru daju novac da im muke budu olakšane. Doista, mnogo teških muka postoji za roditelje i rodbinu, a smrt bi trebala biti krajnja. Međutim, nije. Zar postoji nešto okrutnije i od smrti?! Kod Vera će se naći toga. nakon što ih udarcem sjekire pogube, njihova će tjelesa biti bačena divljim zvijerima. Ako je roditeljima to previše potresno, onda za određenu sumu mogu otkupiti mogućnost da pokopaju svoju djecu.

(120) Čuli ste svjedočenje onoga Segestanca, časna čovjeka: Timarhidu je izbrojao novac da može pokopati Herakleja, jednog od nesretnih kapetana. Ne možeš reći da su očevi subjektivni zbog gubitka sinova, jer ovaj izvanredni junak, čovjek najotmjenijega roda, to je učinio za mladića, koji mu nije ni bio sin. Nema nikoga tko je u to vrijeme živio u Sirakuzi, a da nije čuo i da ne zna da je Timarhid pregovore o pokopu vodio još dok su ovi bili živi. Nije li se javno o tome pregovaralo s Timarhidom? Zar nisu bili prisutni i rođaci svih osuđenih? Nisu li se otvoreno ugovarali pogrebi za još žive ljude? Kad se sve to dogovorilo i uredilo, oni su izvedeni iz zatvora i okovani.

(121) Tko je osim tebe tada bio tako tvrda srca i tako nečovječan da ga ne ganu njihove mlade godine, plemenito porijeklo i udes koji ih je snašao. Je li bilo ikoga tko ne bi zaplakao, tko njihovu zlu sreću ne bi smatrao nečijom tuđom, nego zajedničkom propašću?! Kad su pogubljeni, ti si se jedini radovao i slavio, dok je vladala opća žalost; za tebe je to značilo samo radost što su udaljeni svjedoci tvoje pohlepe. Prevario si se, Vere, grdno si se prevario kad si pomislio da ćeš krvlju nedužnih saveznika moći isprati mrlje svojih prijevara i zločina! Kao da si bio bez pameti kad si mogao i pomisliti da će rane tvoje pohlepe zacijeliti s novom okrutnošću! Iako su mrtvi svjedoci tvojih zločina, neće nedostajati njihovih bližnjih, koji će biti tu i za njih, a i za tebe. Čak su na životu ostali i neki od kapetana, oni su ovdje među nama. Njih je, čini mi se, sudbina poštedjela da na suđenju osvete nepravedno pogubljene kolege.

(122) Tu je s nama Halunćanin[9] Filarh, koji nije pobjegao za Kleomenom pa su ga pristigli i zarobili pirati. Njemu je ta njegova nesreća bila spas, jer da ga nisu uhvatili pirati, nabasao bi na ovog razaratelja naših savezničkih gradova. On će svjedočiti o otpuštanju pomorske posade, o izgladnjelosti onih koji su ostali u službi, o Kleomenovu bijegu. Među nama je Centuripinjanin Falakro, vrlo otmjena porijekla i iz najplemenitijeg kraja. Njegova je identična prethodnoj, u svakoj se točki s njom podudara.

[9] Halunt (lat. *Haluntium*, grč. Ἁλόντιον), grad blizu sjeverne obale Sicilije, danas San Marco d'Alunzio.

(123) Tak mi besmrtnih bogova! Kakve emocije, suci, kod vas pobuđuje ovo što slušate? Jesam li ja van pameti i pogađa li me ova nesreća i bijeda naših saveznika i više nego što bi trebalo ili i kod vas iste osjećaje budi ovaj najgori udes i žalost nedužnih ljudi? Jer, kad kažem da je jedan Herbićanin ili jedan Heraklejac pogubljen sjekirom, pred oči mi dolazi sva nedostojnost tog udesa. Zar da su građani ovih gradova, sinovi njiva, koje svake godine svojim radom i trudom opskrbljuju rimski puk najvećom količinom žita, i koje roditelji odgajaju u duhu našega carstva i u vjeri u našu pravednost – zar da oni budu žrtve surovosti Gaja Vera i pogubne sjekire njegova krvnika?

(124) Kad pomislim na onoga Tindaritanca[10] i na onog Segestanca, tad mi na um padnu prava i dužnosti savezničkih gradova. Te gradove koje je Publije Afrikanac smatrao dostojnim časti ukrašavanja probranim ratnim plijenom, Gaj Ver ih je surovim zločinstvom lišio ne samo te časti, nego i života njihovih najuglednijih sinova. Poznato je da Tindaritanci rado ističu da su "jedan od sedamnaest sicilskih naroda, da su u svim punskim i sicilskim ratovima Rimljane slijedili kao vjerni prijatelji, da su uvijek Rimljanima pružali pomoć u ratu i bili na usluzi u miru". Mnogo im je to pomoglo u godinama Verove moći i vlasti!

(125) Nekoć je vaše pomorce Scipion predvodio u ratu protiv Kartage, a sad je lađu skoro bez posade i protiv pirata vodio Kleomen; s vama je jedan Afrikanac[11] podijelio ratni plijen i vojnu slavu, a sad vas je jedan Ver opustošio, lađu su vam njegovom krivicom zaplijenili gusari, a vi ste praktično postali neprijatelji. Što da dalje govorim? Što je Segestancima pod Verovom upravom dobra donijela njihova povezanost s nama, koja je ne samo potvrđena dokumentima i usmenom predajom, nego i dokazana mnogobrojnim dobročinstvima prema nama? Samo to da iz krila domovine bude otrgnut jedan od najplemenizijih mladića i da bude predan krvniku Sekstiju! Tom su gradu naši preci povjerili najveće i najplodnije posjede te su ih izuzeli od poreza. Ta veza, vjernost, drevno savezništvo nije pomoglo ovome gradu ni da zadrži pravo da svojim molbama od nasilne smrti izbavi jednoga vrlo časnog i nadasve nedužnog građanina.

(126) Kamo da bježe naši saveznici, koga da mole za pomoć?! Kako da se još nadaju životu, ako ste ih vi napustili?! Da dođu u senat, da se Ver kazni?! To nije uobičajen postupak, a nije ni u opisu posla senata. Da se uteknu rimskom narodu? Narod će lako pronaći neku ispriku; reći će da je taj zakon donesen u interesu saveznika, a vi, suci, određeni da štitite i pazite odredbe toga zakona. Ovo

---

[10] Tindarida, (lat. *Tyndaris* ili *Tyndarion*, grč. Τυνδαρίς), grad na sjevernoj obali Sicilije, danas Tindari.

[11] Publije Kornelije Scipion Afrički, poznati rimski vojskovođa i političar, pobjednik protiv Hanibala u Drugom punskom ratu.

je jedino mjesto na koje su se mogli skloniti, ovo je luka utočište, utvrda i oltar saveznika! A ni ovamo se više ne utječu onako kako su prije činili, tražeći kakva svoja prava. Ne traže natrag srebro, zlato, tkanine ili poslugu, pa ni umjetnička djela, koja su odnesena iz njihovih gradova i hramova; ovi neiskusni ljudi se sad plaše da rimski narod to dopušta ičak želi da tako bude. Trpimo već mnogo godina i šutimo kad vidimo da novac svih naroda završava u gramzivim rukama nekolicine. A to, čini se, tim ravnodušnije podnosimo i toleriramo, kako se nijedan od tih razbojnika ne povlači i nijedan od njih se ne trudi da svoju pohlepu skrije.

(127) U našem prelijepom i sjajno uređenom gradu, koja slika ili statua nije plijen od poraženih neprijatelja, koji je po običajima ratovanja ovamo dopremljen? A i privatne vile najvjernijih krasi mnoštvo umjetničkih djela, koja su zaplijenjena u ratu! Pa što mislite gdje je sad sve bogatstvo stranih naroda, blago kojega su lišeni, kad vidite da su Atena, Pergam[12], Kizik[13], Milet[14], Hios[15], Samos[16], ukratko cijela Mala Azija, Ahaja, Grčka i Sicilija sadržane u tih nekoliko vila!? Ali za sve to, kako rekoh, suci, vaši saveznici više ne mare, nije ih briga. Samo su svojim vjernim savezništvom željeli zaslužiti da ih rimska vlast otvoreno ne liši njihova vlasništva. Iako se nisu mogli suprotstaviti pohlepi šačice moćnika, ipak su iznašli načina da se nose s njima. Ali samo donekle jer su sada ostali i bez snsage da se odupru i bez sredstava kojima bi mogli zadovoljiti njihovu gramzivost. Sad zanemaruju sve materijalno, ne traže da im se nadoknadi šteta, što je ustvari predmet ove optužnice. Odriču se toga. Eto, u ovakvom stanju dolaze pred vas.

(128) Pogledajte, suci, pogledajte kako je jadno i bijedno stanje naših saveznika! Stenije Termićanin neuređene kose i odjeće, iako je ostao bez skoro cijelog imutka, ni ne spominje tvoje lopovluke, Vere; samo traži sigurnost za sebe, ništa više! Iz njegove si ga vlastite domovine prognao svojom zločinačkom lakomošću, a ondje je zbog mnogih zasluga i dobrih djela po mnogočemu bio

---

[12] Pergam (grč. Πέργαμον, lat. *Pergamum*) je antički grad iznad doline Bakirçay u sjeverozapadnom dijelu Male Azije, nedaleko od današnje Bergame u Turskoj.

[13] Kizik (grč. Κύζικος) bio je drevni grad u Miziji, dijelu Anadolije, smješten na dijelu današnjeg poluotoka Kapu-Dagh (Arktonez), za koga se tvrdi da je bio otok u Mramornom moru, te da je bio umjetno povezan s kopnom.

[14] Milet (grč. Μίλητος, lat. Miletus) je bio antički grad na zapadnoj obali Anatolije (današnja Turska), odnosno na istočnoj obali Egejskog mora pokraj ušća rijeke Maeander.

[15] Hios (grč. Χίος) je glavni grad istoimenog egejskog otoka u istočnoj Grčkoj. Grad je smješten na istočnoj obali otoka, nasuprot turskoj obali i gradu Çeşme.

[16] Samos (grč. Σάμος), je grčki otok u sjevernom Egejskom moru. Nalazi se oko 1,6km zapadno od turske obale.

vođa! Dekson, čovjek kojega vidite, ne traži natrag javna dobra koja si otuđio pa ni svoje privatno vlasništvo, koje si prisvojio, on jadnk zahtijeva da mu vratiš sina jedinca, sjajnog i potpuno nevinog mladog čovjeka! Ne traži da ode pun novca od nadoknađene odštete, nego zahtijeva utjehu za pepeo i kosti svoga sina. Ovaj stari gospodin Eubulida nije pod stare dane prevalio težak put do ovdje, da bi nadoknadio išta od izgubljenog imetka, nego da istim očima, koje su gledale okrvavljani vrat rođenog sina, vidi tebe iza rešetaka!

(129) Da je sadašnji pretor Lucije Metel dopustio, suci, bile bi ovdje s nama i majke i sestre onih jadnika; jedna od njih, kad sam noću došao u Herakleju, došla je k meni u pratnji svih gradskih gospođa koje su nosile mnoštvo baklji; ona je nazivajući mene svojim spasiocem, tebe svojim krvnikom i zazivajući ime svoga sina pala meni pred noge, kao da ga ja mogu vratiti iz mrtvih. I u drugim su gradovima isto činile stare majke i malena dječica jadnih kapetana; i staro i mlado je očekivalo od mene trud i marljivost u pripremi tužbe, a od vas milost i dobru vjeru u donošenje presude.

(130) Tako je Sicilija meni ispred svih ostalih povjerila tu tužbu. Potakle su me suze, a ne slava. Da više lažne optužbe, zatvaranje, okovi, tučnjava, sjekire, mučenje saveznika, krv nedužnih i bližnjih nipošto našim magistratima ne smije biti način zarade! Ako uz pomoć vaše dobre vjere i pravičnosti Ver bude osuđen i ta mora bude odstranjena sa Sicilije, smatrat ću da sam dovoljno pomogao i dovoljno učinio da ispunim ono što su od mene tražili.

(131) Stoga, ako bi se pronašao itko tko bi pokušao da ga brani po pitanju brodovlja, morao bi obranu voditi tako da izostavi sve opće izgovore koji nemaju veze sa stvarnošću, primjerice, da izvodim krivicu iz slučajnog spleta okolnosti, da nesreću koja se dogodila karakteriziram zločinstvom, da ti prebacujem gubitak brodovlja, kao da nikad nijedan junak nije u promjenjivoj ratnoj sreći, bilo na kopnu ili moru, pretrpio veliku štetu. Ne optužujem te ni za što slučajno, također nema razloga da iznosiš nesretne pokušaje drugih ili da nabrajaš primjere mnogih brodoloma, kojima je kumovala zla sreća.

Ja tvrdim da su brodovi bili bez valjane posade, da su mornari i veslači bili otpušteni, a ono malo, što ih je ostalo na službi, živjelo od je korijenja palmi; da je na čelu rimskog brodovlja bio jedan Sicilijanac, da je našim saveznicima i prijateljima za nadređenog postavljen jedan Sirakužanin; tvrdim da si ti u to vrijeme i mnogo dana prije toga pijančevao i zabavljao se sa ženama sumnjivog morala. I za te tvdrnje imam aktere i svjedoke tih događanja!

(132) Zar izgleda da te želim vrijeđati u tvojoj nesreći, da ti želim uskratiti pravo da se braniš, kriveći zlu sreću?! Da te želim koriti i grditi za ratni udes?! Iako obično krivicu na splet okolnosti prebacuju oni, koji se u njih najviše uzdaju

i riskiraju s opasnostima i promjenjivom srećom koju one donose. Međutim, splet okolnosti nema nikakve veze s nesrećom, koja je tebe snašla; jer ljudi obično ratnu sreću iskušavaju u bitkama, a ne na zabavama. Tako da se može reći da tvoja nesreća nije prouzročena time što se Mars umiješao, nego više Venerinom krivicom! I kad se već tako rado želiš pozivati na Fortunu, zašto nisi onim nedužnim ljudima dopustio da im splet okolnosti bude isprika i obrana!?

(133) Također se možeš odreći argumenta da te ja optužujem i mrzim zato što si posegnuo za smrtnom kaznom, a samo si slijedio običaje predaka. Ali moja optužba nije usmjerena protiv smrtne kazne; ne tvrdim da nitko ne treba biti pogubljen, ne tvrdim da se ne smije plašiti onaj tko je u vojnoj službi, da ne treba biti strog zapovjednik, da ne treba biti kažnjen tko je kriv; znam da se često vrlo oštro i strogo kažnjavalo, ne samo saveznike, nego i naše građane i vojnike. Zato ti ni to ne može poslužiti u obrani! Ja dokazujem da kapetani brodova ništa nisu bili krivi, nego da je krivica isključivo tvoja; optužujem te da si za novčanu naknadu poštedio službe mornare i veslače. To potvrđuju preživjeli kapetani, to javno izjavljuju savezнички grad Netion, to kažu stanovnici Amestrata[17], Herbite, Hene[18], Agiriona[19], Tindaride! Naposljetku, svjedok tvoje obrane tvoj podređeni zapovjednik i tvoj domaćin kaže sljedeće: da se iskrcao na obalu da se u Pahinu iz kopnenog garnizona opskrbi vojnicima na brodovima, a to sigurno ne bi činio da su brodovi imali dovoljno posade; jer, takav je sistem: ako je brod opremljen i nakrcan kako treba, ne da ne može primiti mnogo, nego na njemu nema više mjesta ni za jednog čovjeka!

(134) Osim toga tvrdim da su oni preostali mornari bili oslabjeli, izmučeni i upropašteni glađu i da su oskudijevali u svemu; tvrdim i to da su ili svi bili bez krivice ili da, ako je jedan bio kriv, onda bi najpravednije bilo okriviti onoga tko je imao najbolji brod, najviše mornara i tko je imao najviši časnički čin; ili u slučaju da krivica padne na sve, Kleomen nipošto nije smio biti nijemi promatrač pri mučnoj pogibiji ostalih. Tvrdim, nadalje, u toj najvećoj nesreći, koja je mogla zadesiti ljude, da je u najvećoj mjeri bilo neetično da se zarađuje na roditeljskoj tuzi, na ranama i udarcima, na pogrebu i pokopu!

(135) Stoga, ako ćeš mi dati ikakav odgovor, onda reci da su brodovi bili po propisu opremljeni stvarima i posadom, da nije nedostajao nijedan vojnik, da nijedna veslačka klupa nije bila prazna, da je hrane bilo dovoljno, da kapetani

---

[17] Amestrat (lat. *Amestratos*, grč. Ἀμήστρατος), malo mjesto na sjeveru Sicilije, nedaleko od Kalakte, danas slabo očuvane ruševine.

[18] Hena, (lat. *Henna*, grč. Ἔννα), mjesto u središnjoj Siciliji, danas Enna.

[19] Agirion (lat. *Agyrium*, grč. Ἀγύριον), mjesto u središnjoj Siciliji, danas Agira.

brodova lažu, da ovi sjajni gradovi saveznici svi lažu, da cijela Sicilija laže; da te Kleomen izdao kad je rekao da se iskrcao na obalu da iz Pahina uzme dodatnu posadu te da im nije nedostajalo ljudi, nego hrabrosti; da su Kleomenu, koji se vrlo žestoko borio, svi ostali okrenuli leđa i napustili ga; da nitko nije primio novac u zamjenu za dopuštenje da se pokopa stradale! Ako sve to ustvrdiš, bit ćeš pobijen, a i ako kažeš što drugo, meni nećeš proturječiti!

(136) Ovdje ćeš se možda usuditi reći i to: "Među sucima je moj blizak prijatelj, onaj drugi je prijatelj moga oca." Nije li ti jasno da se tim više zbog ovih zločina tebe srami onaj tko je tebi bio blizak?! Netko je prijatelj tvoga oca?! Pa, da ti sudi i sam rođeni otac, tako mi besmrtnih bogova, što bi mogao učiniti, kad pročita optužnicu: "Ti, kao pretor u jednoj rimskoj provinciji, samim time odgovoran da budeš spreman za obranu od napada s mora, na tri si godine poštedio Mamertince od opskrbljivanja mornarice, na što su bili obvezni savezničkim ugovorom; isti ti Mamertinci su, naprotiv, tebi osobno, a na državni trošak, izgradili veliki teretni brod; ti si od savezničkih gradova prikupljao porez na ime održavanja mornarice, za novčanu naknadu raspustio si većinu posade; kad su tvoj kvestor i lagat zarobili piratski brod, ti si kapetana tog broda, takoreći, skrio; ti si dao sjekirom posmicati mnoge ljude, za koje su govorili da su rimski građani, a mnogi su ih i prepoznali; svojoj si se kući usudio odvesti pirate, a njihova si vođu iz svog doma odveo na sud.

(137) Ti si u tako sjajnoj provinciji, u zemlji najvjernijih saveznika i najčasnijih rimskih građana danima si se izležavao i zabavljao na obali, dok je provincija bila u strahu od ratne opasnosti; sve to vrijeme nitko te nije mogao naći kod kuće niti vidjeti na glavnom trgu; na zabave si dovodio majke najodličnijih obitelji naših saveznika i prijatelja; među takve nemoralne žene smjestio si svoga maloljetnog sina, moga unuka, da iz očeva života ima primjer svih sramotnih djela, i to dok je mladić još u iskušenju podložnoj dobi. Ti, jedan pretor, u javnost si izlazio odjeven u žensku tuniku i ogrnut purpurnim plaštom; ti si zbog zaluđenosti i pohote zapovjedništvo nad brodovljem oduzeo legatu postavljenom od rimskog naroda te ga povjerio jednom Sirakužaninu; tvoji vojnici na Siciliji su oskudijevali u žitu i hrani; zbog tvog raskošnog načina života i gramzivosti flotu rimskog naroda zarobili su i spalili pirati!

(138) Po prvi put od osnutka Sirakuze za tvog je upravljanja u njenu luku, u koju neprijatelj nikada nije imao pristup, uplovio piratski brod; toliko velika i mnoga zločinstva nisi ni hinio da hoćeš prikriti ili da želiš da padnu u zaborav ili da se o njima barem šuti, nego si kapetane brodova bez ikakvog valjanog razloga otrgnuo iz zagrljaja njihovih očeva, koji su ujedno tebi bili prijatelji te si ih bacio ili na muke ili u smrt! Nije te pritom umilostivila njihova tuga niti zaklinjanje

u moje ime!? A krv tih nedužnih ljudi nije ti bila samo užitak, nego i izvor zarade!?" Pa, da ti i rođeni otac ovo pročita, zar bi mogao od njega moliti milost i zahtijevati da ti oprosti?!

(139) Dovoljno sam učinio za Sicilijance, dovoljno da ispunim svoju službenu dužnost i obvezu i dovoljno da ispunim obećanje koje sam dao i posao kojeg sam se latio. Ostatak optužnice, suci, za koji me nije nitko zadužio, nego dolazi iznutra; nitko mi to nije naložio, nego mi takoreći leži na srcu i duboko je u duši usađen i pričvršćen. Ne radi se o psasu naših saveznika, nego o spasu rimskih građana, tj. odnosi se na život i sigurnost svakog pojedinog među nama. I nemojte, suci, tražiti da ovu izjavu potkrepljujem dokazima, kao da je nešto dvojbeno u njoj, jer sve što ću iznijeti bit će vrlo jasno, što bi cijela Sicilija mogla posvjedočiti. Jer neki bijes, koji često prati zločinstvo i drskost, njegov je neobuzdani duh i okrutnu narav pritisnuo tolikim bezumljem da se uopće nije ustručavao otvoreno i pred mnoštvom svjedoka na rimske građane primijeniti kazne, koje su bile predviđene samo za robove osuđene za teške zločine.

(140) Trebam li uopće govoriti koliko ih je dao bičevati?! Vrlo kratko ću reći: kod ovoga pretora nije bilo nikakve razlike po pitanju porijekla. Čak je bilo i sasvim uobičajeno da rimski građanin i bez posebnog Verovog odobrenja padne u šake krvniku. Možeš li zanijekati, Vere, da je na lilibejskom glavnom trgu pred velikim mnoštvom Gaj Servilije, rimski građanin, trgovac staroga kova, bio šibama i šakama pretučen dok nije na zemlju oboren ispred tvojih nogu? Prvo ovo negiraj ako možeš! Svi koji su ondje bili vidjeli su to, a nema čovjeka na Siciliji, koji nije čuo o tom događaju. Ponavljam: rimski je građanin na tvoje oči pao pod udarcima tvojih liktora!

(141) A iz kojeg razloga, tako ti besmrtnih bogova?! Sam sam se ogriješio i o opće i o građansko pravo, čim smijem postaviti ovo pitanje: kao da uopće može postojati razlog da se tako postupa prema jednom rimskom građaninu! Oprostite mi, suci, u ostalim slučajevima neću mnogo tražiti razloge. Servilije je malo slobodnije progovorio o Verovim beščasnim zločinstvima. Čim mu je to dojavljeno, naložio je jednom od sluga u Venerinu hramu da ovoga pozove te na dan saslušanja dovede lilibejski trg u sudište. Tako bude, na određeni dan dođu u Lilibej[20]. Budući da ga nitko ni za što nije imao optužiti ni teretiti, sam Ver ga pritisne da se tobože kladio s jednim od njegovih liktora za sumu od tisuću sestercija, a sve oko ishoda procesa po pitanju nezakonitog stjecanja profita. Rekao je da će suce izabrati iz reda vlastitih pristalica. Servilije je to odbijao, govorio da mu ne bi smjelo biti suđeno bez pravične porote i tužitelja.

[20] Lilibej (lat. *Lylibaeum*), drevni grad na krajnjem zapadu Sicilije, prijašnje najjače uporište Kartažana na otoku. Danas Marsala.

(142) Usred toga njegova govora okruži ga šest liktora, vrlo snažnih momaka, očito vičnih udaranju i ugnjetavanju ljudi te vrlo žestoko nasrnu na njega šibama. Zatim, njemu najbliži liktor, kojega sam više puta spominjao, po imenu Sekstije, okrene štap i jadnika u punom bijesu poče udarati po očima. Šibali su ga tako dok nije potpuno okrvavljena lica pao; ni na tlu ga nisu ništa manje mlatili, tako da je u jednom trenutku napokon priznao što su mu predbacivali. Tako brutalno pretučen odnese je bez svijesti s trga, a ubrzo nakon toga podlegao je ranama. Isti taj sluga iz Venerina hrama, sav elegantan i dražestan, od Servilijeva je novca u hramu dao podići srebrni Kupidonov kipić. Tako se taj čovjek okoristio tuđim imetkom da dotičnoj božici položi zavjetni dar za ispunjenje njegove pohote.

(143) Zašto da, nadalje, o sličnim slučajevima pričam pojedinačno, a ne općenito i sažimajući zajedničke točke? Zatvor, koji je u Sirakuzi izgradio vrlo okrutni tiranin Dionizije, poznat i kao Kamenolom, za Verova je vladanja ugošćavao rimske građane. Tko god ne bi odgovarao njegovu raspoloženju ili mu se samo na prvi pogled ne bi svidio, odmah bi bio bačen u Kamenolom. Jasno mi je da se ovo vama, suci, čini skandalozno, primijetio sam to i na prethodnom saslušanju, kad su svjedoci govorili o tome. Naime, vi smatrate da se pravo slobode treba čuvati, ne samo ovdje, gdje imamo pučke tribune i ostale magistrate, gdje imamo forum sa svojim sucima, senat sa svojim ugledom, gdje se poštuje rimsko ime, gdje se cijeni naša mnogobrojnost, nego i bilo gdje na svijetu da je povrijeđeno pravo rimskog građanina, vi, suci, odlučujete da je riječ o povredi slobode i dostojanstva rimskog naroda u cijelosti.

(144) Ti si se, Vere, usudio toliki broj rimskih građana strpati u zatvor predviđen za strane zločince i kriminalce, za lopove i neprijatelje?! Zar ti nikad nije palo na pamet dapostoje suci, istražna povjerenstva, mnoštvo ljudi, koji će te sada s najvećom srdžbom i mržnjom gledati?! Zar ti se nije u glavi javilo dostojanstvo rimskog naroda u dalekoj prijestolnici, zar nisi mogao predvidjeti sliku ovoga sada prisutnoga mnoštva?! Zar si mislio da nikad više nećeš njima pred oči, da nikad više nećeš stupiti na Rimski forum, da nećeš potpasti pod moć zakona i prava?

(145) Kakav ti je, Vere, bio užitak da postupaš tako okrutno, što je razlog da počiniš toliko zločina? Vrlo jednostavno: želja da se obogatiš na jedan nov i neviđen način! Isto kao i oni, kako pišu pisci, koji su zauzeli neke morske tjesnace ili stijene i hridine da mogu iz zasjede napasti one koje put tuda navede, isto tako je Ver kao neprijatelj vrebao iz zasjede na cijelu Siciliju. Koja god bi lađa naišla iz Azije, Sirije, Tira ili Aleksandrije, odmah bi bila zaustavljena od strane pouzdanih uhoda i čuvara; posada bi bila bačena u Kamenolom, a teret i roba preneseni u pretorsku palaču. Nakon mnogo vremena po Siciliji se vrzmao,

ne Dionizije[21] ili Falarid[22], imao je, naime, u prošlosti taj otok mnogo okrutnih tirana, nego čudovište nove vrste, ali dostojan nasljedovatelj drevne obijesti, za koju se priča da je nekad obitavala na otoku.

(146) Nalazim da je, naime, on za pomorce bio opasniji, nego Scila i Haribda[23], hridi u tim vodama, a tim je opasniji bio, što su ga okruživali mnogi psi. On je bio novi Ciklop, samo još neobuzdaniji; držao je cijeli otok, dok je onaj po predanju imao samo Etnu i dio teritorija oko nje. A što mislite, suci, koju je on sam ispriku navodio za tako zločinačku okrutnost? Istu koju ćemo sada čuti u njegovoj obrani. Za sve koji bi na obalu Sicilije pristali s malo bogatijim teretom rekao bi da su Sertorijevi vojnici i da bježe iz Dijanija. Oni bi mu potom prinijeli darove da otklone opasnost daljnje istrage; od jednih bi tako dobio tirski purpur, od drugih tamjan, mirise i lanene tkanine, od trećih drago kamenje i bisere, od četvrtih grčka vina i azijske robove, a sve pod izlikom da po robi može vidjeti odakle oni dolaze. Nisu imali pojma da su ih isti ti predmeti, od kojih su se nadali otkupljenju, zapravo koštali velike nesreće: on bi ih optužio da ta roba potječe iz ilegalnog poslovanja s piratima; onda bi ih dao baciti u Kamenolom, a za brodove i teret vrlo bi se temeljito pobrinuo.

(147) Kad je prakticirajući taj obrazac zatvor već bio prepunio trgovcima, onda se desilo ono što ste čuli u svjedočenju Lucija Suetija, rimskog viteza, vrlo viđena čovjeka, a to će potvrditi i mnogi drugi. U zatvoru je bez trunke milosti zapovijedao da se rimskim građanima lome vratovi, i to na taj način da se zaziv u pomoć "Rimski sam građanin!", koji je često i u dalekim i barbarskim zemljama znao donijeti pomoć i spas, njima samo donosio gorču smrt i brže smaknuće. Što je, Vere? Kako misliš odgovoriti na tu optužbu? Možda ćeš reći da ja lažem, da izmišljam ili preuveličavam? Usuđuješ li se išta od ovoga reći svojim braniteljima? Pročitajte mi, molim, sirakuške dokumente, iz njegove vlastite prtljage, za koje se smatra da ih je dao sam sastaviti za ovaj sudski proces; dajte mi zatvorske

[21] Dionizije I. ili Dionizije Stariji (oko 432. p. n. e.–367. p. n. e., lat. *Dionisius*, grč. Διονύσιος) bio je tiranin Sirakuze, poznat po tome što je osvojio niz gradova na Siciliji i u južnoj Italiji, smanjio utjecaj Kartage na sicilijanska zbivanja te učinio Sirakuzu najmoćnijim od svih zapadnih grčkih kolonija.

[22] Falarid (lat. *Phalaris*, grč. Φάλαρις), tiranin Akraganta (lat. *Agrigentum*, grč. Ἀκράγας, danas Agrigento) na Siciliji između 570. i 555. p. n. e.

[23] Scila i Haribda (lat. *Scylla*, *Charybdis*, grč. Σκύλλα, Χάρυβδις) u grčkoj mitologiji morske su nemani, koje su na morskom tjesnacu vrebale brodove što bi prolazili i gutale ljude koji su u njima plovili. Tradicionalno se Scilina i Haribdina lokacija povezuje s Mesinskim zaljevom na sicilskoj obali u obličju dviju hridi. Ondje se stvara vrtlog (Haribda), ali rijetko je opasan. Druga je moguća lokacija rt Skila u sjevernoj Grčkoj.

zapisnike, koji su vođeni s velikom marljivošću, a u njima točno stoji kada je tko priveden, tko je umro, a tko ubijen.

(148) [Čitanje dokumenata] Vidite da su rimski građani u velikom broju zatvarani u Kamenolom, vidite da je mnoštvo vaših sugrađana ostavljeno na nemilost toga vrlo neuglednoga mjesta. A sad razmotrite načine njihova izlaza otuda. Nema ih! Pa jesu li svi umrli? Kad bi mu to bila polazišna točka u obrani, nitko ne bi vjerovao. Ali nije došlo do toga; u ovom zapisniku stoji napisano slovima, na koje taj neobrazovani i neuki čovjek nije obratio pozornost, a i da jest, ne bi ih mogao razabrati: ’εδικαιώθησαν! A to na sicilskom dijalektu znači: “Osuđeni su i ubijeni!”

(149) Da je kakav strani kralj ili neka druga država ili narod tako prema rimskim građanima, zar to ne bismo javno osudili, zar ne bismo objavili rat?! Možemo li ovu nepravdu i sramotu kojom je okaljano ime rimskog naroda ostaviti neosvećenu i nekažnjenu? Što mislite koliko su ratova, i to ozbiljnih, naši preci poduzeli, zato što se sa rimskim građanima postupalo nepravedno, zato što su brodovi zadržani ili trgovci popljačkani?! No, ja se ne žalim što su ljudi zadržani , mislim da se to može podnijeti; ja ovdje tužim Vera zato što je rimskim građanima oduzeo brodove, robove, prisvojio teret, rimske trgovce dao uhititi i utamničiti i naposljetku pogubiti ih!

(150) Da sam ovaj govor izrekao među Skitima, a ne ovdje i pred mnoštvom rimskih građana, senatora, najuglednijih ljudi, i na forumu koji pripada rimskom narodu, priča o tolikoj i tako teškoj nesreći, koja je zadesila rimske građane potresla bi i te primitivne ljude; jer takav je ugled ove države, takvu čast širom svijeta uživa ime rimskoga naroda, da se čini da se tako okrutno postupanje prema našim ljudima ne može nikome dopustiti. Zar mogu i pomisliti da ti ima spasa i da možeš naći kakvo utočište, kad te vidim uhvaćena u zamku strogošću sudaca i okružena velikim brojem rimskih građana, kako kakvom čvrstom mrežom.

(151) Ako bi se ipak, iako ne vidim da je to ikako moguće, iščupao iz te zamke, ako bi se na neki način uspio ispetljati, morao bi pasti u još veću mrežu, u kojoj bih te s još više pozicije sredio i potpuno uništio. Kad bih mu htio dopustiti ikakvu obranu, njegovi bi izmišljeni argumenti bili jednako opasni po njega kao i naša vjerodostojna optužba. Kako će se to on braniti? Kaže da je uhitio bjegunce iz Hispanije i potom ih osudio na smrtnu kaznu. Tko ti je to dopustio? Tko ti je dao ovlasti da to učiniš? Tko je još ikad tako postupio? Tko ti je dao to pravo?

(152) Vidimo pun trg i pune bazilike takvih ljudi, i to smo pritom ravnodušni; makar preko bezumlja, sudbine ili nesreće završetak građanskih nemira nije neugodan dokle god se radi o tome da se bar zajamči sigurnost ostalim građanima. A Ver, taj stari izdajica svoga konzula, čovjek koji je za kvestorsko mjesto

promijenio stranku, čovjek koji je pronevjerio državni novac, uzeo je sebi za pravo, da osudi na gorku i okrutnu smrt sve ljude koje slučaj nanese u bilo koji dio Sicilije, pa makar oni po nalogu senata i rimskog naroda i svih magistrata imali dopuštenje da se kreću po trgu, da sudjeluju na izborima, da borave u ovom gradu, u ovoj državi.

(153) Nakon što je Perpena ubijen, mnogi vojnici koji su bili pod Sertorijevim zapovjedništvom našli su utočište kod Gneja Pompeja[24]. S najvećom se pažnjom postarao za to da nikome od njih ništa ne usfali. On je svakome, tko mu se s molbom utekao, pružio pobjedničku desnicu kao jamstvo za spas i nadu u život. Zar nije bilo tako? Ti, koji u državi nisi obnašao nijednu važniju funkciju, na smrt i na muke dao si osuditi one koji su milost našli kod heroja, protiv kojeg su ratovali. Pa, gle na kakvu se obranu spremaš?! Više bih volio, doista bih više volio da je istina što stoji u izjavama tvoje obrane, nego ono što ja nastojim dokazati u optužbi; takoreći, volio bih da si se neprijateljski o nepravedno ponašao prema tim ljudima, zato što su, kako ti kažeš, bili dezerteri, a ne trgovci i pomorci. Jer, moja te optužnica tereti za preveliku pohlepu, a tvoj pokušaj obrane, naprotiv, izvlači te od optužbi za bijes, divljačko ponašanje, nečuvenu okrutnost i takoreći gotovo nov način proskripcija.

(154) Ali, ne mogu se, suci, okoristiti tom okolnošću, da je istina ono što Ver tvrdi, ne mogu. Tu su cijeli Puteoli; u velikom broju došli su na suđenje trgovci, viđeni, bogati i časni ljudi, koji tvrde da su njihovi saveznici ili oslobođenici ili kolege opljačkani i bačeni u okove, neki u zatočeništvu ubijeni, a neki smaknuti javno. Ovdje vidiš kako sam milostiv prema tebi. Kad u svojstvu svjedoka izvedem Publija Granija, koji tvrdi da si njegove oslobođenike dao pogubiti, ako budeš mogao, usprotivi se njemu! No, ja ću na tren ostaviti svog svjedoka i stati na tvoju stranu, pomoći ću tebi, samo mi pruži valjane dokaze da su oni ljudi bili pod Sertorijem i da su bježeći iz Dijanija nabasali u vode oko Sicilije. Ništa ne bih volio više, nego da dokažeš da je to istina: ne može zamisliti ni pronaći nijedno drugo zlodjelo, koje bi zavrijedilo veću kaznu.

(155) Rimskoga ću viteza Lucija Flavija, ako hoćeš, izvesti još jednom, budući da u prethodnom saslušanju nisi ispitivao nijednog svjedoka, a sve zato što primjenjujete novu metodu pravnog nadmudrivanja, kako bi rekli tvoji odvjetnici; zapravo, svima je jasno da su te u tom spriječili grižnja savjesti i ugled mojih svjedoka. Može se sada, ako hoćeš, Flavija slobodno pitati tko je to bio Tit

[24] Gnej Pompej Veliki (lat. *Gnaeus Pompeius Magnus*, Rim, 29. rujna 106. p. n. e. – Peluzij, 29. rujna 48. p. n. e.), rimski vojskovođa i trijumvir od 59. do 49.; uz Cezara najčuveniji vojskovođa svog vremena, Pompej je poražen u građanskom ratu s Cezarom i pogubljen.

Herenije, za kojeg je ovaj tvrdio da u Leptisu[25] vodi novčarski posao; on je imao više od stotinu rimskih građana među sirakuškim naseljenicima koji su potvrdili da su ga, ne samo prepoznali, nego da su u plaču te moleći stali u njegovu obranu, a ti si ga unatoč svemu ondje pred Sirakužanima dao pogubiti. Volio bih da i ovog mog svjedoka odbiješ i da za Herenija ustvrdiš i dokažeš da je bio Sertorijanac.

(156) A što da uopće kažemo za one koji su s kapuljačama na glavama privedeni umjesto jednog dijela pirata te poslije smaknuti?! Kojoj nečuvenoj metodi nadmudrivanja pripada, s kojim ciljem si je osmislio? Da te na to nisu potaknuli neoborivi iskazi Lucija Flavija i ostalih, a po pitanju Tita Herenija? Da te najveći ugled vrlo ozbiljnog i časnog čovjeka Marka Anija nije učinio ipak malo pametnijim i opreznijim? On je nedavno izjavio da čovjek kojeg si smaknuo nije neki došljak ili neznani stranac, nego rimski građanin, koji je poznat svima i koji je rođen u Sirakuzi.

(157) Nakon onog općeg negodovanja, nakon što je to postalo glavna temate su se svi žalili na nj, Ver nije postao ništa blaži u kažnjavanju, nego samo oprezniji; odredio je da rimski građani na izvršenje smrtne kazne imaju ići s kapuljačama na glavama; tako ih je ipak ubio, ali javno, jer je okupljeni narod, kako prije rekoh, pažljivo računao broj pirata. Zar su takvi bili uvjeti života za rimski puk pod tvojom upravom, zar su se pod takvim okolnostima mogli pouzdati u dobre izglede u poslovanju, zar je takvo bilo postupanje sa životom i smrću građana?! Kao da je inače mali rizik koji poduzimaju trgovci pa još treba strah u kosti da im utjeraju naši magistrati na našem teritoriju?! Zar je na tako zao glas došla ova vjerna ratarska provincija, nastanjena najpoštenijim i najčasnijim saveznicima, ona koja je uvijek rado ugošćavala sve rimske građane, tako da su oni koji bi plovili iz Sirije ili Egipta i među barbarima bili u milosti zbog svog državljanstva?! A sad oni koji su izbjegli zamke pirata i koji su preživjeli pogibelji vremenskih neprilika, oni da na Siciliji izgube glavu, ondje gdje su već smatrali da su kod kuće!?

(158) Što da, suci, kažem o Konsancu[26] Publiju Gaviju, kako da mi glas nađe snagu, gdje moj duh riječi, kako da mi duša izdrži tu bol? Jedino boli ima dovoljno, a da nađem snage i riječi dostojnih te boli, moram se više potruditi. Ta je točka optužnice takva, da kad su me o tome prvi put izvijestili, vjerovao sam da je neću moći iskoristiti; znao sam ja da je priča u cijelosti istinita, ali sam mislio da nitko neće vjerovati! Ipak, primoran suzama svih rimskih građana koji

[25] Veliki Leptis (lat. *Leptis Magna*), veliki i važan grad Rimskog Carstva na afričkoj obali Sredozemlja. Njegovi ostaci se nalaze u mjestu Al Khums, oko 130 km istočno od Tripolija (Libija).

[26] Kompsa ili Konsa (lat. *Compsa*), grad u Kampaniji blizu izvora rijeke Aufid (lat. *Aufidus*, danas Ofanto), danas Conza della Campania.

su poslovali na Siciliji, potaknut svjedočenjem Valentinaca, vrlo časnih ljudi, zatim cijele Regine i mnogih rimskih vitezova, koji su se slučajno našli u Mesini, odlučio sam se na prethodnom saslušanju iznijeti toliko dokaza, da nitko više ne bi mogao posumnjati u vjerodostojnost toga događaja.

(159) Što da sad radim? Već satima govorim o nečuvenim i odkrutnim zločinima toga čovjeka te sam već takoreći istrošio svu silinu riječi koje su dostojne takvog zločinca, a nisam se pobrinuo da vašu pozornost usmjerim na raznovrsnost nedjela. Kako onda sada da govorim o ovako važnom događaju? Mislim da mi preostaje jedan način, jedna metoda: izložit ću naprosto sve onako kako je bilo. U ovom slučaju ni ne treba govorničkog umijeća, ni mog, niti ičijeg, jer je stvar takva da će sama zapaliti vaše duhove!

(160) Taj Konsanac Gavije, među mnogim Rimljanima koje je zadesila ista sudbina, bačen je u okove; na meni nepoznat način nekako je uspio pobjeći iz Kamenoloma i doći u Mesinu. Budući da je već bio jako blizu italskom tlu i zidinama Regine, praktično među rimskim građanima,kao obasjan svjetlom slobode nakon dugotrajna mraka i opijen mirisom zakona, nije se više plašio za život te je takoreći živnuo i počeo po Mesini pričati i žaliti se da je kao rimski građanin bačen u okove, da je na putu u Rim i da će ondje dočekati Vera i suočiti se s njim. Jadnik nije uviđao da je potpuno svejedno je li to rekao u Mesini ili u pretorskoj palači i njemu u lice; već smo, naime, prije rekli da je on baš ovaj grad izabrao za pomoćnika u zločinima, za skladište razbojničkog plijena i sudionika u svim svojim nedjelima. Tako Gavija odmah privedu pred mamertinske magistrate, a slučajno je i Ver taj dan došao u Mesinu. Sve mu ispričaju o Rimljaninu koji se žali da je bio u Kamenolomu, kojega su praktički s broda silom vratili dok je prijetio Veru te su ga odlučili zadržati u pritvoru, da bi sam Ver mogao odlučiti što će s njim.

(161) Ver se zahvali ljudima i pohvali ih zbog truda i pažnje koju su pokazali spram njega. On sam, srdito i osvetoljubivo raspoložen, pohiti na forum. Oči su mu gorjele od ljutnje, a cijelo lice bilo pretvoreno u okrutnu grimasu. Svi su iščekivali što mu je na umu i što će poduzeti, kad odjednom naloži da se čovjek dovede i nasred foruma skine do gola i sveže te da šibe budu spremne. Jadničak je uzalud vikao da je rimski građanin, stanovnik Konse, da je u vojnoj službi bio pod zapovjedništvom Lucija Recija, najodličnijeg rimskog viteza, koji sad živi kao trgovac u Panormu i da može potvrditi sve što je rekao. Ver je na to samo rekao da ima informaciju da su ga kao uhodu na Siciliju poslali vođe odbjeglih robova, iako za potvrdu te tvrdnje nije imao ni svjedoka ni dokaza pa čak ni sumnje. Zatim je naredio da jadni čovjek sa svih strana bude najžešće izudaran.

(162) Zatim, suci, nasred glavnog trga Mesine rimski je građanin išiban, a dok se to dešavalo, nije se čuo ni jauk niti ikakav drugi glas od tog jadnika; jedino

su se u bolu među fijucima šiba čule njegove riječi: "Ja sam rimski građanin..." Vjerovao je da će ga to spominjanje građanskog prava spasiti svih udaraca i da će odbiti od sebe svako mučenje; međutim, ne samo da mu to nije ništa pomagalo da se spasi šibanja, nego dapače, kad se počeo žaliti i žešće se pominjati rimskog građanskog prava, podignuli su mu križ – spravu kakvu jadničak nikad u životu nije vidio.

(163) O, slatke li riječi: sloboda! O, iznimnog li pravnog sustava naše države! O, Porcijev zakone[27], o, Sempronijevi zakoni[28]! O, dugo željena i konačno stečena tribunska vlasti rimskoga naroda! Toliko su obezvrijeđene ove odredbe da je jedan rimski građanin u rimskoj provinciji, u savezničkom gradu, na trgu javno išiban od strane čovjeka koji je pruće i sjekire[29] dobio zahvaljujući dobročinstvu rimskoga naroda?! Kad su donesene baklje, užareno željezo i ostali pribor za mučenje, ako te nisu dirnule njegove molbe ni vapaj mučenika, zar se barem nisi dao umilostiviti plačem i jadikovanjem prisutnih rimskih građana?! Usudio si se razapeti na križ bilo koga tko bi rekao da je rimski građanin? Nisam htio, suci, glede ove točke biti ovako oštar već na prvom saslušanju, nisam htio; vidjeli ste kako je mnoštvo ustalo protiv Vera zbog žaljenja mladića i s mržnjom i strahom od opće pogibelji. Tad sam sebi i svom govoru postavio mjeru, a ograničio sam i izjavu svoga svjedoka Gaja Numitorija, rimskog viteza i sjajna čovjeka, a drgo mi je i što je Glabrije učinio to što je vrlo mudro učinio: usred svjedočenja je iznenada raspustio vijeće. Naime, uplašio se da bi rimski narod mogao silom tražiti kaznu za Vera, bojeći se da zakon i suđenje neće biti dovoljno oštri.

(164) Budući da je sada svima jasno kako stoji tvoja stvar i što će s tobom biti, i ja ću se prema tebi ovako postaviti: dokazat ću da si Gavija, za kojega ti tvrdiš da je bio uhoda, zapravo bacio u Kamenolom u Sirakuzi. Tu tvrdnju neću potkrijepiti samo pisanim izjavama Sirakužana, jer bi onda mogao reći da sam izmislio to ime jer je ono već bilo napisano u zapisnicima. Na ovo ću suđenje izvesti svjedoke koji će izjaviti da je baš ovaj čovjek bačen u Kamenolom po tvojoj zapovijedi. Izvest ću također i ljude iz Konse, njegove sugrađane i bližnje koji će, za tebe kasno, ali za suce ne, dati izjave o tome da je Publije Gavije,

---

[27] *Porcijev zakon* je 198. ili 195. p. n. e. donio Marko Porcije Katon Stariji (lat. *Marcus Portius Cato Maior*). Zakon je rimske građane izuzimao od degradijajućih i sramotnih oblika kazni, poput bičevanja ili razapinjanja na križ.

[28] *Sempronijev zakon* je 123. p. n. e. donio Gaj Sempronije Grakho (lat. *Gaius Sempronius Gracchus*). Taj je zakon zabranjivao smaknuće rimskog građanina bez zapovijedi rimskog naroda (lat. *iniussu populi*).

[29] Pruće i sjekire (lat. *fasces*), u Starom su Rimu liktori koristili za izvršenje tjelesnih kazni za prijestupnike, odnosno kao simbol državne vlasti.

kojega si ti dao razapeti, doista rimski građanin, stanovnik Konse, a ne tamo neki doušnik odbjeglih robova.

(165) Kad sa svim ovim, što sam obećao tvojim prijateljima, budem načisto, onda ću se koristiti samo onim što mi ostaviš; reći ću da sam time zadovoljan. Što si ti sam izjavio, kad si nedavno skočio uznemiren neprijateljski raspoloženom vikom okupljenog rimskog naroda? On je vikao samo to da je rimski građanin, i to samo zato što je htio odgoditi izvršenje kazne, nakon što si ga optužio da je uhoda. Onda moji svjedoci govore istinu. Što drugo kažu Gaj Numitorije i braća Kotije, Marko i Publije, najplemenitiji ljudi iz Tauromenitanskog kraja[30], što drugo govori Kvint Lukcej, koji je u Regini vodio vrlo uspješan novčarski posao? Što drugo govore svi ostali? Dosad sam samo izvodio svjedoke, koji su tvrdili, ne da su znali Gavija, nego da su ga vidjeli da je pribijen na križ, dok je vikao da je rimski građanin. To isto i ti tvrdiš, Vere, ti priznaješ da je vikao da je rimski građanin; samo što kod tebe građansko pravo nije značilo ni toliko da te makar malo pokoleba, da barem za kratko vrijeme odgodiš izvršenje ove najstrašnije i najgroznije kazne.

(166) Samo se te jedne stvari držim, samo me ona zanima i zadovoljava, ostalo ću izostaviti i zanemariti. On mora sve priznati i osuditi sam sebe svojim priznanjem. Nisi znao tko je Gavije, nego si samo sumnjao da je uhoda. Neću te pitati na osnovu čega si posumnjao, nego ću te napasti tvojim vlastitim riječima: "Izjavio je da je rimski građanin!" A što bi ti, Vere, drugo rekao kad bi te u Perziji ili u dalekoj Indiji uhvatili i doveli na stratište – do: "Rimski sam građanin!" Onda, ako bi tebi, kao strancu u tuđoj zemlji, pred barbarima, pred pripadnicima dalekih i neznanih naroda koristila pripadnost rimskom narodu, kako onda ti kao rimski pretor nisi mogao, ne otkazati, nego barem odgoditi izvršenje smrtne kazne, koju si sam odredio nekome tko se pozvao na rimsko građansko pravo, makar bio i neznanac.

(167) Obični ljudi neznatnog porijekla plove, dolaze u krajeve gdje nikad prije nisu bili, gdje ih nitko ne zna niti mogu uvijek uza se imati one koji mogu potvrditi njihov identitet. Takvi bi se uzdali u to da će im te riječi pomoći, ne samo kod magistrata, koji imaju zadršku zbog straha od zakona i općeg mišljenja, niti samo kod rimskih građana, s kojima su povezani istim jezikom, pravom i mnogim zajedničkim stvarima – nego bilo kamo da se uteknu!

(168) Uzmi rimskim građanima tu nadu, uzmi im taj osjećaj sigurnosti, neka riječi *rimski građanin* nemaju više nikakvu moć i neka neki pretor može slobodno

[30] Tauromenij (lat. *Tauromenium*, grč. Ταυρομένιον), manji grad na istočnoj obali Sicilije, koji je u antičko vrijeme bio grčka kolonija koja je postojala još od 400. p. n. e., danas Taormina.

onoga tko se poziva na rimsko građansko pravo kojom god kaznom kazniti, samo zato što ga osobno ne poznaje; na taj ćeš način za naše građane zatvoriti dotle otvorene sve provincije, sva kraljevstva, sve savezničke gradove, cijelu zemaljsku kuglu. Što? Kad se Gavije pozvao na rimskog viteza Lucija Recija, koji je tad bio na Siciliji, zar je bilo teško poslati pismo upita ovome u Panormo? Naprosto bi Gavija mogao držati okovana u pritvoru kod svojih Mamertinaca, dok Recije dođe iz Panorma; ako bi ovaj potvrdio Gavijeve riječi, ti bi mogao malo ublažiti kaznu, a ako ga ne bi prepoznao, mogao bi, ako bi to smatrao ispravnim, odlučiti sljedeće: onaj tko nije tebi ni poznat, niti itko jamči za njega, iako je rimski građanin, bit će razapet.

(169) No, što da dalje govorim o Gaviju? Kao da si se ti u to vrijeme samo prema Gaviju loše odnosio! Kao da nisi bio neprijateljski raspoložen prema imenu, položaju i prema pravima građana općenito! Nisi, dakle, bio neprijatelj tome pojedincu, nego općim načelima građanske slobode. Kad su Mamertinci po svojoj navadi i tradiciji postavili križ malo izvan grada, u Pompejskoj uluci, što je značilo to što si naredio da se ondje križ postavi, na mjesto koje gleda na more i što si dodao, to ne možeš zanijekati jer su svi čuli da si javno rekao, da si to mjesto izabrao da on može, pošto je tvrdio da je rimski građanin, s križa gledati prema Italiji i svome domu! Tako je dignut taj križ, prvi na tom mjestu još od osnutka Mesane. Pogled na Italiju Ver je izabrao iz tog razloga da ovaj umirući, i u bolu i mukama spozna da su ropstvo i sloboda razdvojene samo tim vrlo uskim tjesnacem, ali i da Italija može vidjeti svoga sina u ropstvu i krajnjoj i najtežoj muci.

(170) Zatviriti rimskog građanina – to je povreda zakona; dati ga pretući – to je zločin; ubiti ga – to je skoro kao oceubojstvo; a mučno smaknuće na križu – kako da to klasificiram!? Nema riječi dovoljno dostojne da bi se njome moglo to imenovati! No, Ver nije bio zadovoljan svim tim, nego je još upriličio pravu predstavu uz riječi : “Neka gleda domovinu, neka umre znajući da je bio tako blizu zaštiti zakona i slobodi!” Nisi ti tada samo mučio i razapeo Gavija kao pojedinca, nego ideju građanske slobode! Tolika je drskost toga čovjeka. Ne čini li se i vama da mu je posebno teško palo to što taj križ za mučenje rimskih građana nije mogao postaviti na samom rRimskom forumu, na komicijama ili na rostri?! To je mjesto u svojoj provinciji odabrao zato što je najsličnije njemu; htio je imati spomenik na svoje zločinstvo i drskost nadomak same Italije, na ulazu u Siciliju, na lokalitetu vidljivom svima i koji dolaze i koji odlaze.

(171) Kad bih o ovome govorio, ne samo pred rimskim građanima ili prijateljima naše države ili onima koji su čuli za rimski narod, kad bih o tome govorio čak pred divljim zvijerima ili, da idem i dalje, kad bih u kakvoj nenaseljenoj pustinji govorio kamenju i stijenama, pa sve nijeme i beživotne stvari bile bi

potresene tako gorkom i žaljenja vrijednom pričom. Ali sad kad govorim pred rimskim senatorima, tvorcima i čuvarima zakonā, sudova i prava, ne moram se plašiti da će još samo ovaj rimski građanin biti dostojan onog križa, a nitko mu se više neće ni približiti!

(172) Prije ovog, suci, nismo se suzdržavali suza zbog mučne i nedostojne smrti i s pravom smo bili uzdrmani zbog bijedne sudbine nedužnim saveznika. A kako onda da se postavimo kad je u pitanju naša vlastita krv?! Naime, krv svih rimskih građana treba smatrati povezanom, jer to zahtijeva obzir prema sigurnosti svih nas i ljubav prema istini. Svi rimski građani, i oni koji su ovdje, i oni koji su bilo gdje na svijetu sad žele da vi budete strogi, mole za vašu zaštitu, zahtijevaju vašu pomoć; oni vjeruju da o vašoj presudi sad ovise njihova prava i privilegije, ukratko – sva sloboda!

(173) Sa svoje strane učinio sam dovoljno, a ako bi stvari krenule u neočekivanom smjeru, ponudit ću im dokaznog materijala još i više nego što očekuju. Ako bi se desilo da ovaj izbjegne vašu strogost, čega se ne plašim, niti vidi kako bi moglo doći do toga, ali, eto, ako se u tome varam, Sicilijanci će zajedno sa mnom žaliti za izgubljenim slučajem; no, rimski će narod – budući da mi je povjerio ovlaštenje da mu se izravno obraćam, u kratko vrijeme, već prije početka veljače – na moj zahtje glasovanjem tražiti da ga opet pravno zastupam u ovome. A ako me pitate, suci, za moju čast i slavu, pa mojim se načelima ne suprotstavlja – ako bi ovaj ovdje bio pošteđen, da bi mu se drugdje sudilo pred rimskim narodom. Bilo bi to sjajno suđenje, za mene lako i dokazivo, a narodu drago i ugodno u ishodu. Ako tko misli ono što mi nije bilo ni na kraj pameti, da želim osobni probitak ovdje, ako ovaj bude pušten, što se ne može desiti bez zločinačke zavjere mnogih, a ako bi to i bilo, onda ću se ja probiti na račun tih mnogih. Ali, istini za volju, za vaše dobro i dobro republike, ne bih volio da se desi takva sramota; ne bih volio da suci koje sam ja proglasio kompetentnim i u čijem sam izboru sudjelovao, da budu nakon njegova oslobođenja vječno obilježeni znakom sramote.

(174) Iz istog razloga, Hortentije, i tebe upozoravam, a sada je pravo vrijeme za to, da paziš i dvaput dobro promisliš što radiš, što ćeš dalje, koga ti to zastupaš i kako ga braniš! Nipošto ti pritom ne želim postaviti ograničenje da bih te spriječio da se s uspjehom sa mnom natječeš u razboritosti i govorničkom umijeću. Ostalo, ako misliš da možeš nešto tajno postići i izvan sudišta, od stvari koje pripadaju ovamo, ako se uzdaš da možeš utjecati svojom vještinom i utjecajem, svojom popularnošću ili njegovim bogatstvom, onda ti strogo preporučujem da se okaniš te zamisli! Upozoravam te da se zaustaviš i nastavljaš zločinstvo na taj način i sve ono što je on započeo i poduzeo, a ja istražio i shvatio. Bio bi to veliki

rizik za tebe, da se na ovom sudu dosudi išta pogrešno; više bi stradao, nego što misliš!

(175) A ako misliš da si pošteđen utjecaja javnog mnijenja time što si izabran za konzula, vjeruj meni da tu čast i povjerenje nije ništa lakše zadržati, nego je zadobiti. Ovaj grad je podnosio dokle je mogao, dokle je bio primoran, vašu kraljevsku dominaciju na sudu i u cijeloj republici; trpio je; ali na onaj dan kad su pučki tribuni vraćeni rimskom narodu, sve su vam privilegije, ako to još sami niste shvatili, nepovratno oduzete! Sad su sve oči uprte u svakog od nas i u naše postupke: gleda se kako i s kakvim žarom ja vodim optužbu, kako savjesno suci sude i kako ga ti braniš.

(176) Sve nas, ako i malo skrenemo s pravog puta, ne ono tiho negodovanje, na koje ste navikli i koje ste ignorirali, nego i odlučna i odrješita kritika rimskoga naroda. Nisi, Hortenzije, s Verom u rodbinskoj ili kakvoj drugoj vezi; prije su ti to često znale biti isprike za neke postupke u sumnjivim obranama, ali kad je ovaj čovjek u pitanju, ne možeš se time izvlačiti. Moraš se vrlo brižno postarati oko onoga što je on otvoreno tvrdio po cijeloj provinciji: da je sve što je činio, radio uzdajući se u tebe, u tvoju sposobnost da na sudu opovrgneš sve eventualne optužbe.

(177) Vjerujem da sam ispunio svoje obveze i pred najljućim neprijateljima; naime, u nekoliko sati prvoga saslušanja, njega sam po općem mišljenju već osudio. Ostatak se suđenja ustvari više ne tiče moje privrženosti zadatoj dužnosti, ona je dokazana; ne radi se ni o Verovu životu, on je već osuđen; tiče se sudaca i, istini za volju, ticat će se tebe! Ali, kad će presuda biti donesena? O tome treba dobro promisliti jer u svemu, a posebno u političkim procesima od velike su važnosti vrijeme i okolnosti. To će se desiti onda kad rimski narod bude zahtijevao neku drugu vrstu, neki drugi stalež ljudi da budu suci, kad bude predložen zakon o sudovima i novim sucima; a nije taj zakon predložen od strane onoga koji ga je potpisao, nego od ovoga našeg optuženog. On se na temelju svoje nade i mišljenja koja ima o vama, postarao da se ovaj zakon napiše i predloži.

(178) Tako, kad je ovaj sudski proces započet, taj zakon još nije bio ušao u proceduru; kad je uznemiren vašom strogošću Ver odavao dojam da uopće neće biti pred sudom pozvan na odgovornost, o tom zakonu još nije bilo ni pomena. Ali nakon što se učinilo da je dobio malo hrabrosti i samopouzdanja, zakon je smjesta pušten u proceduru. Vaše se dostojanstvo, suci, žestoko protivi tome zakonu, a njegova isprazna nada i jedinstvena besramnost u velikoj mjeri tome potpomažu. Ako sada itko od vas učini što vrijedno prijekora, ili će rimski narod sam osuditi toga čovjeka, za kojega se već prije izjasnio da nije ni vrijedan suđenja, ili će to učiniti oni, koji su zbog povrede suda novim zakonom postavljeni za nove suce, koji će suditi o starim sucima.

(179) Ni bih to sam trebao reći, ali kome od svih smrtnika nije jasno dokle ja trebam ići? Bih li smio šutjeti, Hortenzije, ili se pretvarati, kad je naša republika primila takav udarac, da su provincije opustošene, naši saveznici potlačeni, hramovi besmrtnih bogova popljačkani, rimski građani pribijeni na križ i pobijeni – sve to da prođe nekažnjeno, a ja da sam izravno sudjelovao u procesu?! Bih li mogao to breme navaliti na pleća ovoga suda ili bi mogao podnijeti da šutim o tome? Neće li biti da je nužno pozabaviti se ovim pitanjem? Nisam li primoran moliti za osjećaj časti rimskoga naroda? Nisu li svi koji su umiješani u kakav zločin morali uvjeriti ili sami sebe ili potkupiti sud ili odgovarati pred njim?

(180) Možda će tko pitati: "Zar ćeš na sebe preuzeti toliki teret i usto steći mnogo neprijatelja?!" Nije mi to zapravo ni želja ni volja. Nisu mi iste stvari dopuštene kao onima, koji su plemenita roda, koji stječu sve privilegije rimskog građanskog prava, čak i ako spavaju. Moj život u ovoj državi mora biti uređen po potpuno drukčijim uvjetima i okolnostima. Pade mi na pamet Marko Katon, najmudriji i najagilniji čovjek; on je vjerovao da povlastice rimskoga naroda zaslužuje vrlinom, a ne porijeklom; htio je utemeljiti naraštaj koji će se proširiti od njega samog, stekao je neprijatelje među nekima od najmoćnijih ljudi i do duboke starosti živio teško radeći i, upravo stoga, u najvećoj slavi.

(181) Zar nije poslije Kvint Pompej, čovjek niska i neugledna roda, stekavši mnogo neprijatelja i izloživši se najvećim opasnostima i naporima dostigao najveće časti? U naše vrijeme svjedoci smo kako se Gaj Fimbrija, Gaj Marije i Gaj Celije trude uz veliki broj političkih neprijatelja, a sve da bi dostigli iste časti, do kojih ste vi mogli doći i bez mnogo truda i zabavljajući se. To je put i način naše zadaće, a primjer i načela tih ljudi slijedimo. Vidimo kolika je mržnja i zavist nekih plemenitaša prema vrlini i trudu ljudi neznatna roda, a velikih postignuća. Čim kratko okrenemo glavu na drugu stranu, odmah nam se sprema zamka. Ako ostavimo imalo mjesta za sumnju ili kakvu tužbu, odmah nas se napada! Mi uvijek moramo biti na oprezu, uvijek moramo biti agilni!

(182) Ako čovjek ima neprijatelje – treba se upustiti u borbu! Ako iskrsne kakav težak posao – treba se s njim uhvatiti u koštac, kao s velikim izazovom! Više se, naime, treba plašiti skrivenih i tihih neprijatelja, nego otvorenih i iskazanih! Gotovo nitko od plemenitaša ne gleda s naklonom na naš trud. Koliko god postigli i imali uspjeha u državničkom poslu, ne možemo osigurati njihovu dobrohotnost prema nama. Kao da smo različite naravi i rase pa se toliko razlikujemo po karakteru i volji. Kako onda po nas može biti opasno njihovo neprijateljsko raspoloženje, kad oni u početku imaju tu averziju, dok još nismo ništa uradili, čime bismo uopće isprovocirali njihovo neprijateljstvo!

(183) Zato, suci, jako bih želio da je ovo posljednji put da sam u ulozi tužitelja, budući da sam i rimski narod zadovoljio i ispunio obvezu koju sam na sebe

bio preuzeo od svojih klijenata Sicilijanaca. A dobro ću se pobrinuti ako me moje mišljenje o vama vara da, ne samo pratim one koji su izravno uključeni u korupciju suda, nego i one koji su i najmanje umiješani. I stoga, ako ima onih koji bi se htjeli u ovom slučaju pokazati malo moćniji, odvažniji, umješniji u podmićivanju suda, onda neka budu spremni da se upuste u pravnu borbu sa mnom, a pod okriljem rimskog naroda. I ako vide da sam u slučaju ovoga kriminalca, kojeg su mi Sicilijanci dodijelili za neprijatelja bio dovoljno žestok, strpljiv, obziran, neka imaju na umu da bih protiv takvih državnih neprijatelja bio mnogo oštriji i stroži!

(184) Sad tebe zazivam, najveći i najbolji Jupiteru[31], čiji je kraljevski dar, dostojan tvoga prelijepog hrama, dostojan Kapitolija i te utvrde svih naroda, dostojan da bude poklon kralja, koji su kraljevi dali za tebe načiniti, tebi posvetiti i zavjetovati, koji je Ver svojim nečuvenim zločinstvom oteo iz kraljevskih ruku i čiju je najsvetiju i najljepšu sliku odnio iz Sirakuze! Zazivam i tebe, kraljice Junono[32], čija je on dva hrama na dvama savezničkim otocima, Meliti i Samu, vrlo sveta i vrlo slavna od starine, na sličan način opljačkao i lišio svih zavjetnih darova i ornamenata! Zazivam i tebe, Minervo[33], čija je Ver također dva vrlo stara i vrlo sveta hrama opljačkao: u Ateni, odakle je odnio veliku količinu zlatnih predmeta, i u Sirakuzi, odakle je odnio sve osim krova i zidova.

(185) Zazivam i vas, Latona[34], Apolone[35] i Dijana[36], koji imate, neću reći hramove u Delu, nego, kako je uvriježeno mišljenje i vjerovanje, najstarije sjedište i božanski dom, koje je sve u pothvatu noćnog lupeštva ovaj popljačkao! Apolone, opet zazivam tebe, čiju je ovaj svetinju odnio s Hiosa! I opet zazivam tebe, Dijana, čiji je hram u Pergu pljačkom oskrnavio, a tvoju vrlo svetu sliku u Segesti,

---

[31] Jupiter (lat. *Iuppiter*), vrhovni bog u rimskoj mitologiji, bog svjetla. On šalje grmljavinu i munju, zaštitnik je pravde, istine, ćudoređa, vojsku zaustavlja u bijegu i dosuđuje joj pobjedu.

[32] Junona (lat. *Iuno*) je glavna božica rimske mitologije. Njezin je grčki pandan Hera, božica braka i kraljica bogova kod Grka.

[33] Minerva (lat. *Minerva*), poznata i kao Palada Atena u grčkoj mitologiji, bila je rimska božica. Smatrala se djevičanskom božicom ratnika, poezije, medicine, mudrosti, trgovine, zanata i izumiteljica glazbe.

[34] Latona (lat. *Latona*) je bila u rimskoj mitologiji ista boginja kao Leta u grčkoj mitologiji, dakle majka bogova Apolona i Dijane.

[35] Apolon (lat. *Apollo*, grč. Ἀπόλλων) je u rimskoj i grčkoj mitologiji bog glazbe, ljepote i sunca.

[36] Dijana (lat. *Diana*) je staroitalska boginja svjetla, Mjeseca i života, koju su Rimljani već u najstarija vremena izjednačili s grčkom boginjom Artemidom. Dijana je bila zaštitnica lovaca, kćer Jupitera i Lete. Bila je sestra Apolona, boga Sunca.

koju su ondašnji stanovnici dvaput svetili – jednom u svom vjerskom obredu, a drugi put pobjedom Publija Afrikanca – on se drznuo dirnuti i odnijeti! Zazivam i tebe, Merkurije[37], kojega je Ver smjestio u svoju kuću i u nekakvu privatnu palestru, a Publije Afrikanac je želio da bude u savezničkom gradu, i to kao čuvar i zaštitnik tindaridske mladosti.

(186) Zazivam i tebe, Herkule, čiju je on statuu iz Agrigenta jedne olujne noći u pratnji čete opremljenih i naoružanih robova pokušao odvojiti od platforme i odnijeti! Zazivan i tebe, najsvetija majko od Ide[38], čiji je engvinski[39] hram, mjesto dostojno najvećeg štovanja i najveće vjere, popljačkao do te mjere da su na njemu ostali vidljivi samo ime *Afrički* te tragovi oskvrnute svetinje, a nema više uspomena na znamenitu pobjedu niti krasnih hramskih ukrasa! I vas zazivam, Kastore i Polukse, čuvari i svjedoci cijeloga života, velikih odluka, zakona i sudova, vas koji ste smješteni na najslavnijem mjestu u Rimu, iz čijeg je hrama ovaj na najzločinačkiji način sebi priskrbio značajan plijen! I vas zazivam, svi bogovi, koji se na svečanim kolima vozite za blagdane, čiju je cestu on dao popraviti, ali ne vama u čast, nego imajući u vidu svoj profit!

(187) I vas zazivam, Cerero[40] i Libero[41], čije se štovanje sastoji, kako je opće mišljenje i vjerovanje ljudi, od najvažnijih i najtajnijih obreda; zazivam vas, koje ste, kako se vjeruje, podarile i među narodom raširile početak života i hranu, običaje i zakone, tradiciju i čovječnost; vas, čije je sveto štovanje rimski narod preuzeo i usvojio od Grka, i sad i ih čuva s takvim vjerskim zanosom, i javno i privatno, kao da nije preuzeto, nego izvorno; Ver je jedan sve to okaljao i oskvrnuo, time što je jednu Cererinu sliku, koju je grijeh i pogledati, a kamoli dirati, skinuo iz svetišta u Katini i odnio, a drugu otuđio iz njena hrama i doma u Heni. To je bila umjetnina takve ljepote da su ljudi, kad bi je vidjeli, mislili ili da vide samu Cereru ili barem da ona nije naslikana smrtnom rukom, nego da je pala s neba.

(188) Također vas molim i zazivam, najsvetije božice, koje nastanjujete jezera i šume oko Hene i vladate sijelom Sicilijom, čija mi je obrana povjerena! Zazivam vas koji ste izmislili žito i raširili ga među sve narode i plemena te vas stoga svi strogo štuju! Zazivam, molim i zaklinjem i sve ostale bogove i božice, čijim je hramovima i svetilištima ovaj, nadahnut nekim luđačkim bijesom i drskošću,

---

[37] Merkurije (lat. *Mercurius*) je bio bog glasnik bogova.

[38] Kibela ili Cibela (lat. *Cibela*) u Rimu bila poznata kao Velika Majka (lat. *Magna Mater*), izvorno anatolijska boginja majka.

[39] Engij (lat. *Engium*, grč. Ἔγγυον), grad u unutrašnjoj Siciliji, starinom kretska kolonija.

[40] Cerera (lat. *Ceres*) je rimska božica poljodjelstva, žitarica i žetve.

[41] Libera (lat. *Libera*), božica poljodjelstva i vinogradarstva.

navijestio rat: ako su pred ovim optuženim i u ovom procesu sve moje brige bile usmjerene na dobro naših saveznika, dostojanstvo države i čistu savjest; ako su moje brige, moj trud i sve moje misli sve bile usmjerene na izvršenje dužnosti, koju sam preuzeo na sebe – neka onda svi bogovi onu pamet, koju su meni dali pri preuzimanju ovoga slučaja, i onu vjeru i savjest, koju sam imao pri njegovu vođenju, također daju vama u donošpenju konačne presude!

(189) A Gaj Ver – čija su zločinstva, drskosti, pronevjere, niske strasti, gramzivosti, okrutnosti i sve druge mane bile nečuvene i jedinstvene – neka vašom presudom dobije kraj, kakav jedan život poput njegova i takva djela i zaslužuju! I neka država i moja savjest budu zadovoljne mojim angažmanom u vođenju ove optužbe! I neka mi bude dato da ubuduće radije branim poštene ljude, nego da budem primoran tužiti ovakve probisvijete!

PRILOZI IZ KNJIŽEVNOSTI

Šimo Ešić

Izmislionica u selu Pričevac

Izbor pjesama

Šimo Ešić (Breze kod Tuzle, 1954), u samom je vrhu bosanskohercegovačke poezije za djecu. Ima preko 20 zbirki pjesama koje su prevođene na blizu dvadeset jezika, a on je prevodio poeziju s drugih jezika. Pisao je udžbenike i priručnike. Priređivao radio-igre i kazališne komade za što je nagrađivan s trideset nagrada. Bio je osnivač i suosnivač nakladničkih kuća, u zemlji i inozemstvu, a danas je na čelu IK *Bosanska riječ* u Tuzli. Sa preko 700 objavljenih knjiga Š. Ešić je i u bosanskohercegovačkom nakladništvu u samome vrhu.

U ovome broju objavljujemo izbor iz knjige *Izmislionica u selu Pričevac* za koju je dobio godišnju nagradu Društva pisaca Bosne i Hercegovine – za najbolju knjigu za djecu i mlade, 2013. godine.

KALENDAR ŠUMSKOG POTOKA

Proljeće

Topi se snijeg – koliko vode!
Procvao kaćun, dolaze rode.
Što li se sa mnom u ožujku zbiva –
uvijek potečem i preko njiva ?!

Šuma je žutoga jaglaca puna,
prve se pčele čuju u zraku!
Novi se jaganjci, svilena runa,
napiše vode u mom plićaku.

Rado me piju i zec i jelen,
jer ponovno sam bistar i zelen.
Sve je zeleno... U stvari, to je
prava poplava zelene boje!

Ljeto

Sunce i djeca! To je divota!
Ima i lijepih strana života.
Povazdan pljuskam, žuborim, skačem,
povazdan kvasim znojne kupače.

Sunce mi, stvarno, u ljeto prija:
Ja tečem, tečem, a ono sija!
Ponekad tako, dolje u lugu,
nad vodopadom crtamo dugu.

Ljeto je, zbilja, doba vanredno.
Moje je korito, međutim, žedno –
tečem sve tanje, žuborim tiše...
Oblaci, gdje ste?! Ima li kiše?

Jesen

Prvi se oblak potajno šunja
loveći sunce po plavom svodu,
selo je puno mirisa dunja,
prvi list pade u moju vodu.

A onda kiši, kiši i kiši...
Svakog mi dana vodostaj viši.
I svakog trena napada u me,
po pregršt zrelog lišća sa šume.

Mutan sam opet, pomalo zao,
u svoje korito jedva sam stao.
Umire sunce dani se krate...
Kad li će laste da nam se vrate?...

Zima

Povazdan bijeli leptiri slijeću
po selu, šumi, uvelom cvijeću...
Cvokoćem hladan. Šuma već spava,
mrzne se korijenje umrlih trava.

Mećava reže, struže i briše,
Zbogom, živote – nema me više...
Po mom iskustvu iz mnogih stoljeća -
zaleđen bit ću sve do proljeća.

Prošlo je proljeće, jesen i ljeto
kao da je trenutak sve to.
Vide li biljke da l' ljudi spaze
kako godine brzo prolaze?!

LASTE

U naše selo
stigle su laste,
brze i vrijedne
i – vragolaste.

Cvrkuću, lete,
bave se lovom
i gnijezdo sviše
pod našim krovom.
Srodili smo se
nekako s njima,
bilo nam lijepo
što ih tu ima.

Sve dok zasvijetli
nad selom luna,
kuća je bila
cvrkuta puna.

Tako su cijelo
ljeto, u stvari,
živjele s nama
k'o podstanari.

Jednoga dana,
(septembar biće),
izvele su
na trening ptiće.

Vježbale dugo,
kao za slet,
spremale mlade
za dalek let.

Onda su otišle,
nismo ni znali…
Odjednom vidim –
nešto mi fali.

Sad brojim dane
dosadne, sive,
čekam da opet
gnijezda ožive.

PANJ

Livada pored rijeke,
usred livade – panj.
Nema ni šiblja kraj njeg',
ni ptice da sleti na nj'.

Nema ni vola da o njeg'
oštre rogove češe.
Samo ga sunce prži
i kiša pomalo teše.

Usamljen kao čovjek,
kad ga starost obhrva,
nitko da dođe makar
da ga uzme za drva.

I rijeka mirno teče,
i vjetar dalje leti –
nitko staroga panja
ni usput da se sjeti.

Samo je pjesnik, dirnut
tko će ga znati čime,
stao da ovog starca
smjesti u svoje rime...

DJEČAKOV SAN
(Pred slikom
Mevludina Ekmečića *Mali Rom*)

U čergi jedan dječak
o budućnosti sanja,
vidi sebe na konju –
za sretnom zvijezdom jaše,
ne vidi puža, ni mrava,
ne čuje šušanj granja,
osjeća samo raskoš
daleke zvjezdane paše.

Ptice mu krilom mašu
i cvrkutom ga mole
da im donese zvijezdu
da im sija u lugu,
jelen bi, isto, htio,
dok trči šumom dolje,
da mu na oba roga
okači šarenu dugu.

U čergi jedan dječak
raste iz dana u dan,
bosonog, ali sretan,
na bijelom konju jezdi,
pomalo sanja u snu,
pomalo kad je budan
i još se potajno nada
svojoj dalekoj zvijezdi.

VOLITE SVOJE

Možeš birati jelo
i piće koje ćeš piti,
možeš birati odijelo
i ono što ćeš biti.

Možež birati bajku,
ideju što će te voditi,
ali ne možeš majku,
onu što će te roditi.

Možeš birati knjigu
koju želiš pročitati,
možeš birati društvo
s kojim ćeš gradom skitati,
možeš birati metu
koju želiš pogoditi,
ali ne možeš mjesto
gdje će te majka roditi.

Kud god te cesta vodila,
ma gdje živi i boravi –
al' majku što te je rodila
nikada ne zaboravi.
Čarobnim nagonom vođeni
u svijet idite, idite,
al' mjesta gdje ste rođeni
nikad se ne postidite.

Gdje god da ste u svijetu,
i ma šta da ste stekli,
mislite uvijek na ono
odakle ste potekli.

Da to vam bude k'o ma čije –
nikada ne dozvolite.
Poštujte tuđe, svačije,
a svoje volite, volite...

Igor Divković

Latino Bizantino

Izbor pjesama

Pjesnik Igor Divković (Tuzla, 1957). Filozofski fakultet završio u Zagrebu gdje danas živi.

Objavio je preko 10 zbirki poezije. Zastupljen u više zbornika autorske lirike. Dobitnik je niza nagrada od kojih se izdvaja književna nagrada fra Martina Nedića za 2013. Nakladnička kuća iz Tuzle IK Bosanska riječ proglasila ga je autorom godine za 2015.

Objavljujemo izbor iz zbirke pjesama Latino Bizantino.

čitam te

čitam te
božanstveno
kao što je
u ono vrijeme
kada se zbilja
božanski čitalo
svevišnji
čitao
najdražu pjesmu
iz najdraže knjige
ljubavne poezije
iz svoje prebogate
nebeske bogoslovne biblioteke
listam te
čedno

kao prvašić
bukvar
kao ministrant
molitvenik
kao grješnik
brevijar iskupljenja
gorko si slatka
kao kakao
daleka
kao makao
kao mindanao
kažem
čitam te
missice svemira
studiozno
lagano
znano je svima
čak i ispodprosječno informiranima
da sam prekomjerno zaljubljen
u tebe
i da sve što ću čitajući
shvati ti
jest to
da ću zbog toga
patiti

new york

stvorimo novi
ljubavni svemir
dična marijo
krenimo ispočetka
novi dan je
pred nama
marijo
sam sam
i ti si sama
držiš mačetu
dična marijo
čakiju
sve što može
odsjeći glavu
ja zube sam
na te' iskezio
ja bih te papao
ja bih te mezio
i tako dalje
vrla marijo
neću se ljuti ti
ti se ne pjeni
dogovorimo
novi početak
marijo
maknimo sve
što nas sjeni
pusti me
unutra
marijo
da uđem
izađem van
umorit ću se
pritom marijo
shrvati će me
san

heretik

od danas počinjem
s osobnim diskonti nuitetom
sutra sam
već
sasvim novi ja
moje jučer je
već lanjski snijeg
već midnight magla
već venerin dim
moje
nove cipele
tvornički su prilagođene
pločniku
asfaltu
ne blatu
nikako ne blati nama
moj
novi
ponedjeljak
neće biti siv
kao svi drugi dani
matoševog notturna
moja
nova muza
nikada neće biti
nenaspavana
nikada joj neće faliti
snova
moje
novo prebivalište
više neće biti
u svetom marti nu na muri
niti u svetom petru u šumi
jer
cezar(ić)u
utjehe nema u vodi
niti u dubravama

za redarstvo
za poreznike
i za urbi et orbi
od sutra sam
u grčkoj i rimskoj vinici
gornjim i donjim vinjanima
i novom (preporođenom) vinodolskom
od sutra sam
hereti k
čak i za starog pajdaša
svetoga trifuna kotorskog
iako je plemenita duha
iako je slobodan čovjek
a po osobnom uvjerenju
kršćanin

grožđe zri

grožđe
grožđe
grožđe zri
danju zrije
noću sni
vino
vino
vino vri
danju vrije
noću sni
toči
toči
rujna vinca
noću toči
danju sni

hiperbola

skrila se
kao vrabac pod strehu
dahće
drhti
treperi
svibanj se rascvao
rosom ruže
što će
tek
biti
kad je skuže
kad je skuže
tad će
već
biti kasno
otprhnuti će
odletjeti
ishlapjet
svibanj se šepuri
medom zumbula
svi će za njom
zavapjet
svibanj je sasvim
razbludio orhideju
oprašiše je pčele
bumbari
sve divlje ose
kad skuže tajnu
ona će
već
biti vrelo ljeto
vjetar će njihati
spore ruže

budućnost ljubavi

sporo vrijeme hodi
novuma niotkud nema
danas k'o jučer brodi
sutra se isto sprema
umjesto da smo izvor
ratna trublja nam ječi
kada je minulo izbor
futur oružja zveči
sutra će biti k'o danas
bez svemirne mijene znaj
okretati će glavu od nas
iza ugla već čuči kraj
sporo vrijeme hodi
ničega novog na vidiku
neka nas ljubav vodi
u krilo svom zaštitniku

kolačić neizrecivog

ako
kaniš kazati
nešto
o inventuri svog srca
o introspekciji svoje duše
rađe mi
umjesto toga
gricni uho
lizni mi vrat
naježit ću se
nasmiješit ću se
zatreperit ću kao
vlat
ako
osjeti š
da ti se ljuljačka misli
njiše na vršku
jezika
zibana vrelinom daha
rađe
zagrli svog samaritanca
približi se torzu
svog bosanca
uvijek je najbolji izbor
ruka u ruci
privij se
primakni se
privuci
ako
u namjeri za procvjetaš
svojom dražesnom ženskom
elokvencom
ponoviš
ono
biblijsko
o riječi
i o početku

kimnut ću glavom
promrsit ću ti kosu
poljubit ću ti kolačić
nosa
na posljetku

drvena marija

škunca bunca
o unci sunca
dosadila je
sama sebi
u tami čami
svjetlo mami
drvena marijo
navijek ste sami
iz mraka bunca
o unci sunca
željna slave
željna vrhunca
u tami čami
svjetlo mami
kvoca k'o droca
k'o škljoca drami
sve bi uzela
ništa dala
zgibala bez pozdrava
bez puno hvala
k'o drvena marija
tamo bi stala
držat se mjesta
to bi znala
to bi znala
bogu hvala
šućur alahu
za škuncu plahu
za svjetla uncu
za jedan groš
za drvenu mariju
i koječeg još

raj je preblizu

ako zaboravim
ako ikad zaboravim
ako smetnem
ako zanemarim
ako se na časak
dekoncentriram
dakle
ako se to desi
ne dao bog
i majka božja
i svi sveci
i anđeli
i arkanđeli
tu je
onda
anđa
anđela
anđelina
tek što se blago nasmiješi
blago trepne ko srna
blago uzdahne
i
opet sam tu
sasvim blizu
preblizu
pred samim vrati ma
raja
ono što slijedi
svijet će shvati ti kao
fatum
naime
prije nego uđem
pokucat ću nježno
nevjerojatno nježno
nekoliko puta

GRADOVKH

PSIHOLOGIJA

Mitra Mirković-Hajdukov

Stigma i psihoterapija

Sažetak

Imajući u vidu stavove sredine prema osobama sa mentalnim poteškoćama, te jaku patnju koju izaziva više stigma nego bolest, kao i osjećaj niže vrijednosti izazvan smanjenim općim radnim, socijalnim i psihološkim funkcioniranjem, ovaj rad ima za cilj približiti, predstaviti, analizirati i interpretirati posljedice stigme i psihoterapijske učinke. Cilj ovog rada je, također, osvijetliti vrijednost psihoterapijskog rada u našoj sredini, gdje još uvijek dominira uvriježeno mišljenje da je medikamentozna terapija, terapija izbora u liječenju osoba sa problemima.

Osobe s mentalnim poteškoćama su izložene istim vrijednostima socijalnog sistema kao i osobe koje ih stigmatiziraju. To može dovesti do autostigme – internaliziranih negativnih stereotipa koji vode samopreziranju i samookrivljavanju. Osobe sa visokim nivoom autostigme, zbog straha od odbacivanja, ne traže pomoć, izbjegavaju tretman nakon što im se uspostavi dijagnoza i ne poduzimaju nikakve mjere koje bi poboljšale njihovo zdravlje.

U našoj sredini primjena psihoterapija počela je u periodu između 1930.-1940. godine, pod uticajem psihoanalitičkog učenja Freuda. Poslije Drugog svjetskog rata, psihoterapija u našoj sredini počinje se snažno razvijati, a sedamdesetih godina XX. stoljeća počinje i primjena drugih vidova psihoterapije, grupne psihoanalitičke psihoterapije, bihejvioralno-kognitivne psihoterapije, partnerske i porodične psihoterapije, geštalt terapije, transakcione analize, psihoterapije djece i mladih, integrativne psihoterapije, seksualne psihoterapije i dr. Danas je u našoj sredini psihoterapija razvijena, a primjenjuje se u svakodnevnom rutinskom radu.

Zbog stigme, osobe s psihičkim poteškoćama se često socijalno izoliraju i osamljuju, a obzirom na uvriježeno mišljenje o odlascima na psihoterapiju, ne traže pomoć i osamljuju se. Temeljni cilj ovog rada je, dakle, ukazati kako se kroz psihoterapiju, stigma smanjuje u pojedinim društvima i kako se uči i usvaja tolerancija i razumijevanje koji zamjenjuju predrasude i stigmatizaciju.

Ključne riječi: stigma, psihoterapija, psihički problemi, zdravo društvo

Uvod

Svakodnevno pokušavamo razumjeti druge ljude, odrediti zašto neka osoba nešto čini ili osjeća, ali ne uspijevamo uvijek razumjeti zbog čega se osjećamo ili ponašamo na određen način. Teško je dobiti uvid u ono što se smatra normalnim, očekivanim ponašanjem, a još je teže razumjeti ljudsko ponašanje koje ne spada u normalno.

Mnogi rani autori, a i savremenici, mišljenja su da je model fizičke bolesti temelj za razumijevanje odstupajućeg ponašanja koje se naziva patološkim, klasifikuje se na osnovu simptoma, a ta se klasifikacija naziva dijagnozom. (Davison, 2002.)

Prema podacima SZO, danas od mentalnih poremećaja pati oko 450 miliona ljudi. U toku života 25% ljudi ima neki mentalni poremećaj, pri čemu su u bilo kojoj vremenskoj tački, psihijatrijski problemi prisutni kod 10% populacije odraslih. Znakovi i simptomi mentalnih poremećaja registriraju se kod 20% djece, dok 5% ukupne populacije mladih ima ozbiljna funkcionalna oštećenja. Depresija major, bipolarni poremećaj i shizofrenija su u razvijenim zemljama vodeći uzroci nesposobnosti. Ako mjerimo godine života izgubljene zbog prerane smrti i invalidnosti, mentalni poremećaji prestižu kancerogena oboljenja i zauzimaju drugo mjesto na listi uzroka onesposobljenosti, odmah nakon kardiovaskularnih bolesti. Posredstvom suicida, ove bolesti ozbiljno doprinose mortalitetu – suicid je jedan od tri glavna uzroka smrti psihijatrijskih bolesnika u uzrastu od 16. do 34. godine života. (Biro, Butollo, 2002.)

Iako je liječenje osoba koje pate od problema iz spektra mentalnog zdravlja svrsishodno, sa evidentnim učincima i nije skupo, ipak samo 20-35% osoba sa psihičkim smetnjama traži stručnu pomoć.

Predrasude i strah od stigme glavni su razlozi zbog kojih osobe koje pate od psihičkih smetnji ne traže stručnu pomoć, ili se obrate psihijatru/psihoterapeutu/psihologu kada bolest odmakne u kasne stadijume razvoja. Dosadašnja istraživanja ukazuju na nedvosmislenu stigmatizaciju psihičkih smetnji, kao i na činjenicu da različit broj socio-kulturnih zajednica ima predrasude i negativne stavove prema osobama sa problemima iz spektra mentalnog zdravlja. Kako u razvijenim, tako i u nerazvijenim zemljama, stigmatizirane osobe se osjećaju zarobljenim između osjećanja stida i neodobravanja društva, na način kojim se značajno utječe na kvalitet njihovog života i smanjuje šansa za oporavak.

Stigma je riječ čiji se izvorni oblik pronalazi u antičkoj Grčkoj. Predstavlja žig, znak srama utiskivan u kožu odbjeglih robova, kriminalaca ili izdajica sa namjerom da se obilježe kao negativni pripadnici društva. Osobe sa stigmom su

izbjegavali, naročito na javnim mjestima. Savremeno shvatanje stigme govori o narušenom identitetu, koji odražava društvene stavove prema mentalnoj bolesti koja je duboko diskreditirajuća i društveno sramotna.

Historijski aspekt psihoterapije

Primitivni, praznovjeran čovjek razvio je strahopoštovanje prema okruženju i prirodnim silama koje su vladale njegovom sudbinom. Obožavao je prirodu, upražnjavao magijske rituale, molitve i mistične obrede, ceremonijalne oblike liječenja. Tako su počeci psihoterapije bili pronalaženje duše, primjena protivvradžbina, ispovijedanje, egzorcizam i umilostivljavanje duhova. (Erić, 2006.)

Kasnije su moć nad životom preuzeli vračevi, svećenici, liječnici, a glavno im je oružje bila bijela magija, kojom su sprječavali djelovanje crne magije. Magija je davala snagu i sigurnost da se otklone utjecaji natprirodnih sila i pobijedi zlo.

U starim civilizacijama (mezopotamskoj, egipatskoj, hebrejskoj) razvila se demonologija, pa se utjecaju demona pripisivala bolest, zlo. Svećenici (proroci) su planirali načine kako da tijelo oboljelog oslobode demona, te su primjenjivani razni rituali: istjerivanje đavola, bajanje uz upotrebu vode, obloga, zavoja, biljaka i minerala, što se održalo do danas. Svećenici su tumačili i snove što je temeljni princip psihoanalize i psihoanalitičke psihoterapije. (Erić, 2006.)

Na ruševinama starih civilizacija nastala je grčka kultura, osnova današnje zapadne civilizacije. Stari Grci su prvi postali svjesni psihološki uslovljenih psihičkih poremećaja i primjenjivali su različite psihoterapijske procedure. Platon je postavio osnove psihodinamičkih shvatanja psihičkih procesa. Naznake psihodinamičkih i psihoterapijskih shvatanja nalaze se mnogo kasnije i kod sv. Augustina.

U srednjem vijeku kršćanska teologija dominira u mišljenjima o psihičkom. Psihičke smetnje ponovo se shvataju kao ispoljavanje utjecaja demona koji su zaposjeli dušu oboljelog. Demonologija, istjerivanje đavola i lov na vještice bili su ponovo u centru pažnje javnosti. (Erić, 2006.)

Tokom renesanse, Paracelzus je bio prva osoba koja se usprotivila vjerovanju da su uzroci psihičkih poremećaja opsjednutost đavolom i vješticama, kao i nehumanim postupcima prema takvim bolesnicima. Istakao je da se uzroci psihičkih poremećaja jedino mogu naći u prirodi samog čovjeka.

XVII. stoljeće donosi mnogo novog u razvitku zapadne kulture. Descartes i Locke utemeljuju nov pogled na psihičke procese i poremećaje (racionalizam i empirizam).

Nakon Francuske revolucije, javlja se snažan pokret za humanije liječenje i adekvatniji postupak prema psihijatrijskim bolesnicima. Posebno ponašanje prema psihijatrijskim bolesnicima otpočeto je u Parizu u bolnici Bizertre skidanjem lanaca kojim su psihijatrijski bolesnici bili vjekovima okivani. (Devison, Neale, 2002.) Utemeljitelj ovog pristupa bio je francuski psihijatar Philippe Pinel, koji je prvi isticao da pacijenti pate od psihičke otuđenosti koja je uslovljena nasljeđem, ali i zbog pogrešne edukacije, da do određenog stepena ovise i o psihološkim i društvenim faktorima sredine u kojoj bolesnici žive, a i o njihovom stavu prema uzrocima koji dovode do psihičke poremećenosti. Ovaj moralni tretman uslovio je blizak i prijateljski odnos pacijenata s terapeutima i djelovao je pozitivno na oboljele da se oslobode uzdržanosti i ohrabre otvoreno govoriti o svojim problemima. U XVIII. i XIX. stoljeću počinje primjena hipnoze, koja se smatra prvim pravim oblikom psihoterapije. (Devison, Neale, 2002.)

U našoj sredini primjena psihoterapija počela je u periodu između 1930.-1940. godine, pod utjecajem psihoanalitičkog učenja Freuda. Poslije Drugog svjetskog rata psihoterapija u našoj sredini počinje se snažno razvijati, a sedamdesetih godina XX. stoljeća počinje i primjena drugih vidova psihoterapije, grupne psihoanalitičke psihoterapije, bihevioralno-kognitivne psihoterapije, partnerske i porodične psihoterapije, geštalt terapije, transakcione analize, psihoterapije djece i mladih, integrativne psihoterapije, seksualne psihoterapije i dr. Danas je psihoterapija razvijena u našoj sredini, a primjenjuje se u svakodnevnom rutinskom radu. (Erić,2006.)

Mitovi o psihičkim poremećajima su prepreka za njihovo liječenje

Devedesete godine prošlog stoljeća su bile proglašene "decenijom mozga" zbog toga što je tih godina bio postignut veliki napredak u istraživanju mozga i moždanih funkcija. Usprkos ovoj činjenici, i dalje postoji mnogo straha i neznanja koji su vezani sa psihičkim poremećajima.

Stigma se najčešće koristi kao kaljanje nečije reputacije. Ljudi sa psihičkim smetnjama i njihove porodice često pate zbog toga.

I pored toga što su psihčki poremećaji medicinska oboljenja, postavlja se pitanje zašto, ipak, stigma postoji?

Najčešće se javlja usljed neznanja i straha od nasilja.

Neznanje

Neki ljudi se plaše ovakvih poremećaja zato što ne shvataju šta se dešava kada je osoba pogođena ovakvom bolešću. Može ih također biti strah od

izmijenjenog ponašanja koje primećuju kod oboljelih. Nepoznato je šta prouzrokuje strah i odbijanje.

Strah od nasilja

Neki ljudi misle da su osobe sa psihičkim poremećajima nasilne. Međutim, oni su uglavnom povučeni i prilično su osjetljivi i ranjivi. Također, samoća je osjećanje koje je najčešće prisutno kod ljudi sa psihičkim problemima.

Nedostatak znanja i strah od mentalnih oboljenja može natjerati roditelje i druge članove porodice na poricanje činjenice da nešto nije u redu s njihovim ukućanima.

Stigma nudi jedno neobično putovanje u situaciju osoba koje nisu u stanju ispuniti standarde koje društvo naziva normalnim. Navodeći velik broj primjera iz autobigrafija i iz medicinske prakse, Erving Gofman se bavi osjećanjima koja stigmatizirana osoba ima prema sebi i odnosom ove osobe sa normalnima, i objašnjava strategije koje ova osoba koristi u svom pokušaju da je oni, koji je odbacuju, prihvate. Pored osoba sa psihičkim smetnjama, osobe sa fizičkim deformitetom, narkomani, prostitutke, osobe koje su ružne, također su konstantno primorane da se prilagođavaju svom krhkom društvenom identitetu zato što se njihova predstava o sebi samima svakog dana suočava i sukobljava sa predstavom koju o njima imaju drugi. Gofman istražuje sve mogućnosti sa kojima se suočava stigmatizirana osoba: pokazati svoj nedostatak ili ne, priznati ga ili ne, lagati ili ne, i u svakom pojedinačnom slučaju kome, kako, kada i gdje.

On kaže da je stigma duboko diskreditirajući atribut i stigmatizirana osoba je manje vrednovana ili "zatrovana" stigmatizirajućim procesom na tri načina: abnormalnostima na tijelu, kao što su fizički deformiteti, "rodovskim identitetom" kao što je nacionalnost, spol ili religija i "specifičnim individualnim karakterom" kao što su mentalni poremećaji ili nezaposlenost. Ovaj statični koncept je kasnije proširen, te se danas stigma posmatra u smislu prepoznavanja različitih znakova i devalvacije onoga koji je nosi. Stigma je stoga racionalni konstrukt osnovan na atributima.

Zaključak

Stigma, predrasude i diskriminacija prema ljudima sa mentalnim poteškoćama uključuju sve socijalne grupe do te mjere da pogoršavaju osnovnu mentalnu bolest i čine je još nepodnošljivijom i težom. Generalno, ljudi se sa mentalnim bolestima se prikazuju u medijima, filmovima kroz stereotipno kreirane junake, ili

im se olako dodjeljuju atributi i od njih prave počinitelji nekih najtežih krivičnih djela. Na žalost, mediji obično prikazuju iskrivljenu sliku ljudi sa mentalnim poremećajima, prikazujući ih kao nepredvidive, nasilne, opasne, a filmovi kroz historiju kinematografije obično slijede stereotipne portrete "psiho-ubica". Povezivanje mentalne bolesti sa nasiljem još više produbljuje stigmu i diskriminativna ponašnja prema ljudima koji pate od njih.

Postoji više praktičnih načina pomoću kojih se može boriti protiv stigme osoba sa psihičkim smetnjama: reformiranjem ustanova, predstavljanjem antidiskriminacijskih i nediskriminacijskih zakona i politika, poboljšanjem i edukacijom ljudi koji pružaju njegu, pokretanjem medijskih kampanji uz praćenje i trening novinara, kao i uz pomoć programa za unapređenje znanja i vještina u oblasti mentalnog zdravlja. Opći je stav da su strategije, zasnovane na kombiniranim pristupima koje imaju za cilj promjenu socijalnih struktura i kulture, a koje se bave edukacijom individua, kao i obezbjeđenjem boljih uslova života stigmatiziranih grupa, osnovne u pomoći prevazilaženja stigme.

Također postoje brojni konceptualni pogledi na način kojim stigma može biti reducirana. Treba li ljudima govoriti da su mentalne bolesti slične svakoj drugoj bolesti, čime bi zapravo pratili medicinski model? Trebaju li psihijatri/psiholozi/psihoterapeuti otvoreno i iskreno govoriti osobama sa psihičkim smetnjama o njihovom stanju? Kako se nositi s takvim situacijama i kako ih prevazići? Ili se treba boriti za otklanjanje naziva kao što su mentalna bolest ili mentalni poremećaj ili shizofrenija i da se više pažnje usmjerava na životna iskustva kroz spektar emocionalnih stanja, čime bi se, zapravo, zauzeo širi socio-kulturološki stav? Ili treba prihvatiti da neposobnost ili invaliditet predstavlja inkluzioni nivo gde postoje jednaka prava na kojima se temelje antidiskriminacione aktivnosti? Istina je da se još uvijek ne zna šta je najbolje po pitanju stigme.

Literatura

- Arshad Husein, M.D.; Scott Brown, M.A.; William R. Holcomb, Ph.D., "Priručnik za savjetovališne centre", Sarajevo, aprila 1995. god.
- Kecmanović D., Prof.dr.; "Psihijatrija", Medicinska knjiga, Beograd-Zagreb, 1986. god.
- Petz B., "Psihologijski rječnik", Prosvjeta, Zagreb, 1992. god.
- "Mentalno zdravlje u zajednici"- časopis o reformi, prevenciji i promociji, Vol. 2, No. 3; Sarajevo, aprila 2001. god.
- Gerald C. Devison; John M. Neale; "Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja", Naklada Slap, Jastrebarsko, 2002. god.

- Lamovec T.; " Psihosocijalna pomoć u duševnoj krizi", Udruženje za uzajamnu pomoć u duševnoj nevolji "Feniks", Tuzla, 2005. god.
- Donald C. Pennington; "Osnove socijalne psihologije", Naklada Slap, Jastrebarsko, 1997. god.
- Erić Lj.; "Psihoterapija", Institut za mentalno zdravlje, Beograd, 2006. god.
- Mikloš B.; Willi Butollo; "Klinička psihologija", Katedra za kliničku psihologiju Ludwig Maximilians Universitat, Minhen i Futura publikacije, Novi Sad, 2003. god.
- Gerald C. Devison; John M. Neale; "Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja", Naklada Slap, Jastrebarsko, 2002. god.

Izvori s interneta

http://www.ugproi.com/bs/nasa-djelatnost/mentalno-zdravlje/stigma-i-diskriminacija

http://www.mentalnozdravlje.ba/bih/images/stories/biblioteka/vodic-10_koraka.pd

GRADOVRH

SOCIOLOGIJA

Fehrat Hrustić

Socijalna kohezija i socijalni kapital

Sažetak

Socijalna kohezija i socijalni kapital objedinjuju u jedan okvir ekonomiju, političku nauku, razvojne teorije i sociologiju. Radi se o pitanjima izuzetno važnim za određivanje stanja u društvu i iznalaženju mehanizama i alata za poboljšanje tog društvenoga statusa kako bi se što više smanjile izvlaštenosti pojedinaca i grupa i izbjegavale određene napetosti i konflikti. Tome može doprinositi jačanje sklada u međuljudskim odnosima na principima povjerenja i međusobne odgovornosti, bolja ravnoteža između čovjeka i prirode, ravnomjernija raspodjela društvenog bogatstva, jednaka dostupnost znanja i savremenih tehnologija svim pojedincima i grupama. U suprotnom, nema inkluzije, slobode, pravde, solidarnosti i drugih etičkih i humanih vrijednosti, koje su stubovi socijalne kohezije i socijalnog kapitala. Zato zagovaramo što dosljedniju primjenu dokumenata Vijeća Europe, s akcentom na Revidiranu strategiju socijalne kohezije u svim zemljama, a posebno zemljama sa izraženim konfliktnim stanjima u koje pripada i Bosna i Hercegovina.

Ključne riječi: Socijalna kohezija, socijalni kapital, revidirana strategija, socijalna zaštita, socijalna inkluzija.

Abstact

Social cohesion and social capital combine into one box economics, political science, sociology and developmental theories. These are very important issues for the determination of the state in society and finding mechanisms and tools to improve the social status in order to minimize izvlaštenosti individuals and groups, and avoiding certain tensions and conflicts. This may contribute to the strengthening of harmony in human relations on the principles of trust and mutual responsibility, a better balance between man and nature, more equal distribution of national wealth, equal access to knowledge and modern technology to all individuals and groups. Otherwise, there is no inclusion, freedom,

justice, solidarity and other ethical and humane values, which are pillars of social cohesion and social capital. That is why we advocate the consistent application documents of the Council of Europe, with special emphasis on the revised strategy of social cohesion in all countries, especially countries with strong conflict situations which include Bosnia and Herzegovina.

Key words: Social cohesion, social capital, the revised strategy, social protection, social inclusion

1. Pojmovna određenja socijalne kohezije i socijalnog kapitala

1. 1. Socijalna kohezija

"Socijalna kohezija podrazumijeva sposobnost jednog društva da osigura dobrobit svim svojim članovima, da minimalizira nejednakosti i izbjegne polarizacije. Kohezivno je društvo solidarna zajednica koju čine slobodne individue koje demokratskim metodama ostvaruju svoje zajedničke ciljeve."[1]

Kohezija svakog društva počiva na:

- zajedničkim ljudskim vrijednostima,
- zajedničkim ciljevima,
- zajedničkim vrijednostima i
- različitim aspektima želje za zajedničkim životom.

Zajedništvo uspostavlja veze koje se svakim danom uvećavaju i umrežavaju poštujući dio tradicije kulturnoga naslijeđa, ali i orijentacije za osjećanje pripadnosti i solidarnosti u bližoj i daljoj budućnosti.

Osigurati koheziju društva najprije znači poštivati dostojanstvo ljudskoga bića, te oblikovati društvene veze u ime solidarnosti. Pri tome je potrebno uspostaviti:

- veći sklad u ljudskim odnosima i
- bolju ravnotežu između čovjeka i prirode.

Socijalna kohezija raste sa povećanjem uključenosti ljudi u sve društvene tokove, posebno pojedinaca i grupa koje su do sada bile isključene. Treba stvarati uslove da svi pojedinci i grupe postanu uključeni, da osjećaju svoju pripadnost i

[1] Revidirana strategija socijalne kohezije Vijeća Europe, koja je usvojena na sjednici Odbora ministara održanoj 31.03.2004. godine. Radi se o važnom dokumentu Vijeća Europe u kojem su sadržane osnovne ocjene i smjernice za djelovanje na svim bitnim aspektima socijalne politike u Europi.

povezanost. To znači da svaki građanin ili građanka bez obzira na svoje porijeklo i lične osobine trebaju:

- imati jednake mogućnosti da ostvare svoja zakonom zagarantirana prava,
- imati ravnopravni pristup resursima društva kao što su tržište rada, obrazovanje, zdravstvena zaštita, socijalna zaštita, kultura i sl.,
- moći na ravnopravan način sudjelovati u odlučivanju i doprinositi razvitku i dobrobiti društva,
- moći razvijati svoje potencijale i živjeti na dostojanstven način.

"Socijalna kohezija je prema tome ideal kojem treba težiti, a nije cilj koji je moguće u potpunosti ostvariti. Socijalnu koheziju treba stalno održavati, poboljšavati i prilagođavati. Svaka generacija iznova mora pronaći održivu ravnotežu socijalnih snaga. Ta se ravnoteža treba stalno prilagođavati promjenama ekonomske i socijalne okoline, promjenama tehnologije, te nacionalnih i međunarodnih političkih sustava."[2]

Socijalna kohezija nije samo stvar borbe protiv siromaštva i isključenosti. Ona u društvu treba:

- razviti solidarnost koja će na najuži nivo svesti socijalnu isključenost,
- razviti odgovornost za stvaranje ravnoteže između ekonomskog rasta i socijalne pravde,
- razviti osjećaj sigurnosti od nezaposlenosti, siromaštva i isključenosti, te od drugih društvenih rizika,
- osigurati pristup novim informacijskim i komunikacijskim tehnologijama i raznim uslugama, itd.

Socijalna kohezija se najbolje razvija na temeljima zagarantiranih ljudskih prava i kao dijeljenja odgovornosti države, preduzeća, građana, NVO i drugih društvenih subjekata kao što su obitelj, škola, razne socijalne mreže: susjedske, prijateljske i druge.

Socijalnu koheziju olakšava razvitak jedne zemlje, razvitak etike povjerenja i socijalne odgovornosti, obiteljska i druga solidarnost i parcipativni oblici koje podstiče i razvija civilno društvo.

[2] Isto, str. 384. (Dokument Vijeća Europe)

1. 2. Socijalni kapital

Socijalni kapital predstavlja bitnu dimenziju socijalne kohezije i uključenosti svih ljudi bez ikakvih predrasuda i diskriminacije.[3] Definira se kao sistem normi i mreža unutar zajednice (društva) koje olakšavaju kolektivnu akciju. Zapravo, radi se o društvenom ili zajedničkom resursu koji olakšava i/ili otežava pristup pojedinaca drugim društvenim, ekonomskim i prirodnim resursima. Temeljen je na specifičnim društvenim vrijednostima i sadržajnom bogatstvu. On olakšava razumijevanje participacije građana u grupnim aktivnostima (klubovima, društvima, udruženjima, društvenim preduzećima, itd.). Istovremeno temeljem njega lakše shvatamo kako su ne monetarne forme društvanih interakcija izvor ne samo materijalne ili finansijske dobiti, već i izvor moći.

Socijalni kapital se tiče dobroga upravljanja državom i demokratskoga ponašanja kako pojedinaca, tako i društvenih grupa na lokalnom i širem društvenom nivou. Potvrđuje se da je efikasnost državne vlasti direktno povezana sa sposobnošću udruživanja u zajednici. To je resurs kojim se uspostavljaju društvena kohezija i demokratski procesi na nivou cijele zajednice (društva).

Socijalni kapital formiraju društvene interakcije u društveno – ekonomskom životu. Zato se moramo osposbiti za povezivanje funkcije, tržišta, društvene uprave i socijalnog razvitka u jedan okvir. U suprotnom, imat ćemo problem dezintegracije zajednice (društva) uslovljen nedemokratskim ponašanjem pojedinaca i grupa. Smanjenje socijalnog kapitala bitno utječe na koheziju društva jer podstiče razvitak u kojem prevladavaju egoistički porivi koji podržavaju nepovjerenje u međusobne odnose ljudi. Nastaje sukobljavajuća priroda društvenih odnosa u čijoj su osnovi suprostavljeni i često nepomirljivi interesi.

Socijlni kapital ima vrijednosne, etičke, kulturne, ekološke i druge dimenzije. On je resurs koji se u svim zemljama mora aktivirati u svrhu smanjenja siromaštva, nezaposlenosti, izvlaštenosti i raznih društvenih napetosti. Mora doprinositi socijalnoj koheziji razvitkom socijalnih mreža, susjedskih, prijateljskih i sličnih odnosa, jačanjem građanske participacije i solidarnosti, na principu međusobnog povjerenja, razumijevanja i odgovornosti pojedinaca i grupa.

---

[3] Radi se o Projektu Svjetske banke za zemlje u razvoju iz 2003. godine. Njime su stečena i iskazana iskustva u istraživanjima o siromaštvu, grupama i mrežnom povezivanju, povjerenju, participaciji, političkim angažmanima. Jasno su definirani svi problemi vezani za koheziju društva i razvoj demokratskih odnosa. Pored društvene kohezije i uključenosti, Svjetska banka u naznačenom Projektu ispituje i sljedeće dimenzije socijalnog kapitala: grupnu pripadnost, povjerenje i solidarnost, kolektivne akcije, informacije, komunikacije, ovlaštenja i političke akcije.

2. Socijalna kohezija – bitna dimenzija socijalnog kapitala

2. 1. Stanje socijalne kohezije u današnjim društvima

Danas su mnoga društva dezorganizirana i prijeti im prekid bitnih društvenih veza. U takva društva spada i Bosna i Hercegovina.

"Sva društva moraju živjeti u napetostima i pritiscima koje izazivaju postojeće i potencijalne podjele. Naprimjer, u svim društvima postoje nejednakosti između bogatih i siromašnih, kad su te nejednakosti pretjerane ili pak kada imaju trend povećanja, tada je ugrožena socijalna kohezija. Isto tako nema društva bez etičkih i kulturnih različitosti, samo je pitanje kako vladati tim različitostima, tako da one postanu izvor uzajamnog obogaćivanja, a ne čimbenik podjele i konflikata"[4].

Sukobljavanja i tenzije u današnjim društvima znatno prijete njihovoj koheziji. Vrijednosti koje promoviraju koheziju svuda su na neki način stavljene u iskušenje. Doprinosi tome "pojava gubljenja korena koja prati migraciju i ruralni egzodus, zatim raspad porodičnog života, nekontrolisana urbanizacija, kao i kolaps tradicionalne susedske solidarnosti"[5]. Sve to osuđuje mnoge grupe i pojedince, u razvijenim i u nerazvijenim zemljama na marginalizaciju. "Istovremeno to uzrokuje krizu morala i širenje nasilja i kriminala. Raste kolaps susjedskih (komšijskih) veza, što se može vidjeti i u alarmantnom porastu broja međuetničkih konflikata koji izgleda da predstavljaju jednu od karaktersitičnih osobina kraja 20. vijeka"[6]. Posebno negativno iskustvo u tome imamo u zemljama bivše Jugoslavije s najgorim i najtežim posljedicama u Bosni i Hercegovini. Zato se nameće sve veća potreba ponovnoga osmišljavanja demokratskog ideala bh društva i ostalih društava ili barem njegova revitalizacija, budući da dosad nismo pronašli bolju organizaciju od demokratske organizacije društva.

Građansko društvo je stvorilo sistem u kome je ukinut svaki monopol političke moći temeljen na rođenju, fizičkim osobinama i osobnoj karizmi. Preostao je monopol na ekonomskoj moći. Privatni vlasnik još uvijek smatra da je suvereno upravljanje imovinom njegovo neotuđivo pravo i da bi svaki korak u pravcu participacije zaposlenih značio njegovo odricanje od vlasničkih prava. To je postalo uzrokom trajne napetosti između rada i kapitala, postalo je barijera daljem razvitku demokratije i stvara ogromne pukotine u koheziji društva, na što stalno reagira socijalni kapital stvaranjem čvrstih, na emocijama i povjerenju

---

[4] Revidirana Strategija socijalne kohezije, str. 384.

[5] Žak Delor, Od kohezije društva do demokratske uloge, u Zborniku: Teorijsko – metodološke osnove građanskog vaspitanja, Jagodina, 2006., str. 19.-20.

[6] Isto, str. 20.

zasnovanih društvenih veza. Nastoji se dati odgovor na to očito neodrživo stanje i u najrazvijenijim zemljama otklanjanjem barijere kroz mješovita društva i sve veći broj društvenih (socijalnih) poduzeća, što razvija i jača socijalni kapital. Sve se više razvijaju oblici ekonomske i kulturne demokratije, kao i parcipativne političke demokratije.

Posljedice ovakvoga stanja uočavamo i strahujemo od mogućnosti da mogu dovesti do potpunog sloma demokratskih vrijednosti, kako u BiH tako i u mnogim drugim zemljama. Zato moramo čvrsto zasnovati i graditi sposobnosti svakoga člana društva kako bi se ponašao kao pravi građanin, svjestan kolektivnoga interesa i svoje demokratske uloge u društvu. Svatko će time promovirati i graditi koheziju, posebno ako bude nastojao uzimati u obzir raznolikost pojedinaca i grupa, vodeći računa o tome da i sam ne doprinosi isključenju iz društva. Posebno je značajno svakom omogućiti da pronađe svoje mjesto u društvenoj zajednici, što je većini slučajeva lokalna zajednica, kojoj primarno pripadamo, ali istovremeno pružiti sredstva za otvaranje prema drugim zajednicama.

2. 2. Razvijati novu etiku povjerenja i socijalne odgovornosti

Društvo se smatra kohezivnim kada njegovi članovi izgrade međusobno povjerenje i prihvate uzajamnu odgovornost. Povjerenje i odgovornost su važni kvalitativni elementi i socijalnoga kapitala.

Povjerenje i odgovornost ubrajamo među najvažnije elemente svih ljudskih odnosa. Odnosi zasnovani na povjerenju i odgovornosti ljudi jednih prema drugima povezuju pojedince u šire krugove slobode, pravde, solidarnosti, pluralizma i zajedništva. Zato pojedinci sudjeluju u brojnim mrežama i institucijama koje doprinose njihovom povezivanju. Obitelj ima ključnu ulogu u povezivanju i učenju socijalne kohezije. "Odgajajući djecu roditelji im trebaju usaditi smisao za socijalnu odgovornost i o tome svjedočiti u samoj obitelji."[7] Isto tako NVO, "poslovni krugovi i mediji trebaju preuzeti odgovornost za socijalne posljedice svoje aktivnosti. Banke i finansijske institucije treba senzibilirati za etičke posljedice investiranja."[8]

Veliku važnost ima obrazovanje koje pomaže rađanju novoga humanizma, koji sadrži bitnu etičku sastavnicu i pridaje priličnu važnost poznavanju i poštovanju kultura i duhovnih vrijednosti različitih civilizacija. Upravo obrazovanje ima tu univerzalnu zadaću – pomoći ljudima razumjeti svijet i razumjeti druge. "Ono mora ujedno odgovoriti na pitanje čemu i zašto živimo zajedno, te svima,

[7] Revidirana Strategija socijalne kohezije Vijeća Evrope, str. 389.

[8] Isto, str. 388.

cijelog života omogućiti da igraju aktivnu ulogu u osmišljavanju budućnosti društva."[9] Obrazovanje za toleranciju i dijalog temelj je budućega sklada i mira, odnosno stabilne kohezije svih društava.

Značajan problem socijalne kohezije i socijalnoga kapitala leži i u nemogućnosti društva da svim svojim članovima osigura punu slobodu, pravdu, solidarnost, pluralizam i ujednačen gospodarski i ljudski razvitak. To su jednako rangirane društvene vrijednosti i one se uzajamno uslovljavaju i dopunjavaju. Njima se ostvaruje jednakopravnost za sve ljude u svim životnim područjima.

"SLOBODA se može omogućiti samo solidarnom spremnošću za uzajamnu odgovornost svih ljudi jednih prema drugima i društvenom organizacijom koja će počivati na takvim temeljima. Ona je zahtjev svake individue za samoodređenjem i samoodgovornošću. Ima formalno – pravnu, materijalno – socijalnu i osobno – obrazovnu dimenziju".[10]

Kako bi slobodu mogao ostvariti svaki pojedinac, potrebno ju je pravno osigurati i zadovoljiti sve stvarne i socijalne pretpostavke. Za njezino je ostvarenje također potrebna i sposobnost pojedinaca za vlastiti razvitak koji se omogućuje obrazovnim procesima.

"PRAVEDNOST znači ostvarenje slobode za svaku individuu. Sloboda je samo onda sloboda kada je moguća svim ljudima i u svim životnim područjima, a ne privilegija samo manjine. Pravednost potkrepljuje općevažeće i nedjeljivo načelo slobode."[11]

Jednaka sloboda prvo počiva na pravnoj jednakosti u mogućnostima, a onda na jednakosti u životnim mogućnostima, čime dobiva svoj puni smisao na obrazovnom, zdravstvenom, gospodarskom, kulturnom, socijalnom i svim drugim područjima. Jednakost u životnim mogućnostima kao izraz otvorene slobode temeljni je uslov socijalne kohezije.

SOLIDARNOST je uslov čovjekove socijalne egzistencije "koja rezultira iz uvjerenja ljudi da su upućeni jedni na druge"[12]. Iz tog uvjerenja javlja se spremnost na uzajamno priznavanje i poštovanje. "Otud je solidarnost već samim svojim unutarnjim

---

[9] Publikacija: Učenje blago u nama, kao Izvještaj UNSCO-ovog Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21 stoljeće, Hrvatsko izdanje, Educa, Zagreb, 1998. God., str. 57.

[10] Thomas Meljer, Deset teza uz uvod u demokratski socijalizam, Socijaldemokrat, br. 1/00, str. 68.

[11] Isto, str. 68 – 69.

[12] Isto, str. 69.

smislom upravljena na ostvarenje slobode i jednakosti svih ljudi. Do njezinog ostvarenja, međutim, dolazi utoliko prije i utoliko sigurnije ukoliko se ljudi ponašaju jedni prema drugima kao slobodni i jednaki."[13] Solidarnost je osnova zajednice onih koji se zajedno bore za slobodu i pravednost, kao i općevažeće društvene odnose.

PLURALIZAM nije samo brana protiv nasilja već i aktivno načelo obogaćenja kulturnog i građanskog života današnjih društava. On označava pravo na različitost, ali i pripremljenost za univerzalne vrijednosti."[14] Obrazovanje bi trebalo razvijati kulturni pluralizam kao izvor ljudskoga obogaćenja protiv predrasuda i diskriminacije koje rađaju nasilje i izvlaštenost. Stoga se pojam snošljivosti mora nadopuniti pojmom obrazovanja za pluralizam utemeljenim na poštivanju i razumijevanju drugih ljudi i njihovih kultura.

Borba za ujednačen gospodarski i ljudski razvitak dio je napora sve većeg broja ljudi, posebno članica i članova civilnoga društva za smanjenje jaza između bogatih i siromašnih ljudi, kao i između bogatih i siromašnih zemalja u svijetu. Sada imamo krajnje neujednačen gospodarski rast što je izvor brojnih napetosti i sukoba, kako u pojedinim zemljama tako i između različitih zemalja. Isto tako, kad je ljudski razvitak u pitanju može se reći da postoji nejednaka raspodjela znanja i nejednak pristup suvremenim tehnologijama, što je također izvor napetosti i sukoba i ugrožavanja kohezije brojnih društava.

Najveća odgovornost za smanjenje neujednačenosti leži u zemljama u razvoju u koje se ubraja i Bosna i Hercegovina. One trebaju uskladiti svoje sisteme sa svojim praktičnim potrebama i poboljšati upravljanje svojim ekonomijama. Za to im treba bolji pristup međunarodnim tržištima i veća solidarnost bogatih zemalja, koja, nažalost, sve više izostaje.

Sve zemlje u svijetu moraju nastojati svoju socijalnu politiku uskladiti sa ekonomskom politikom. Mora se ostvarivati socijalna država koja će promovirati finansijsku neovisnost, stjecanje novih znanja po principu doživotnoga učenja i očuvanje zdravlja svojih građana. Mora se razviti općedruštvena povezanost i težnje za ostvarenje općedruštvene dobrobiti. To je jedina garancija uspješne borbe protiv isključenosti, očuvanja socijalne kohezije i razvitka socijalnoga kapitala.[15]

---

[13] Isto, str. 69 – 70.

[14] Souleymane Bachir Diagne, Porune education philosophigne an pluralisme, rad predstavljen na Međunarodnim studijskim danima o filozofiji i demokratiji u svijetu, u organizaciji UNESCO-a, u Parizu, 15. i 16. februara 1995. godine. Istaknuto je da je poštovanje pluralizma jedno od temeljnih načela Povjerenstva Vijeća Europe za razvitak obrazovanja za 21. stoljeće.

[15] Patricia Hewitt i David Miliband, Budućnost socijalne države: mogućnosti i ograničenja, Socijaldemokrat, br. 4/00, str. 82

2. 3. Socijalnu dimenziju integrirati u ekonomski život

Ekonomski razvitak olakšava socijalnu koheziju i rast socijalnog kapitala. Istovremeno, socijalna kohezija i rast socijalnog kapitala doprinose ekonomskom razvitku.

Ekonomski razvitak treba smatrati sredstvom i ciljem humanoga razvoja. Pri tome treba naglasiti važnost financijskog i humanoga kapitala. Financijski kapital za osnovu i cilj ima profit, a humani kapital ima za cilj rješavanje socijalnih problema, podizanje kvalitete života u društvenoj zajednici. "Upravo zbog toga ekonomska i socijalna politika trebaju biti povezanije nego što je to do sada bio slučaj."[16] U suprotnom, postoji rizik da se socijalno- ekonomske razlike uvećavaju i time direktno ugrožavaju socijalnu koheziju i utječu na smanjenje socijalnoga kapitala.

U svim zemljama treba nastojati da socijalna zaštita bude ekonomski održiva i tako stvarati osnovu za stabilno i održivo društvo. Racionalna investicija u socijalnu zaštitu mora imati ekonomsku održivost i ne smije postati društveni teret. Pri tome treba imati u vidu da tržišna ekonomija ovisi o ljudima koji imaju novac za potrošnju i da siromaštvo nije zdrav temelj za ekonomski razvitak.

Važni činioci u borbi protiv siromaštva i isključenosti u svim zemljama su pristup zaposlenosti i promocija dostojanstvenoga rada. To su temeljna prava čovjeka i važni elementi ekonomske i političke participacije. Svim ljudima treba omogućiti aktivno sudjelovanje u gospodarskim aktivnostima kako bi se smanjila pasivna socijalna ovisnost pojedinaca i grupa. Treba znati da je "investicija u ljudske resurse jedna od ključnih investicija u budući ekonomski razvoj".[17]

Socijalna odgovornost ekonomskih subjekata danas je sve prisutnija, posebno u razvijenim zemljama. Osniva se sve više socijalnih poduzeća koja cjelokupnu dobit investiraju u društvenu dobrobit s ciljem smanjenja siromaštva i povećanja zaposlenosti. Sve te aktivnosti direktno doprinose socijalnoj koheziji i rastu socijalnoga kapitala kao resursa koji povećava sposobnost udruživanja.

"U svemu tome izazov je pronaći sredstva koja će osigurati da tržišna ekonomija pridonosi socijalnoj koheziji i da ne isključuje one koji su joj kao potrošači najmanje privlačni"[18]. To je ključno pitanje današnjih tržišnih ekonomija koje u mnogim zemljama još nisu izgradile jasne odgovornosti za stanje socijalne kohezije i izvlaštenosti.

---

[16] Revidirana strategija socijalne kohezije Vijeća Evrope, str. 387.

[17] Isto, str. 388.

[18] Isto, str. 388.

Umjesto zaključka

Svijet je trenutno suočen s velikim problemima. Sve više ljudi pokušava usmjeriti svoju pažnju na rješavanje tih problema, ali oni se uvećavaju i produbljavaju, posebno u zemljama u razvitku, ali i u razvijenim zemljama. Globalizacija je stvorila duboki jaz između bogatih i siromašnih ljudi, kako u pojedinim zemljama, tako i između zemalja. Nastala je bezočna trka za profitom (uvećavanjem kapitala), koja je dovela do razaranja tradicionalnih društvenih vrijednosti kao što su dobrosusjedski i prijateljski odnosi zasnovani na slobodi, pravdi i solidarnosti. To je uzrokovalo da kohezija mnogih društava bude dovedena u pitanje, a socijalni kapital zasnovan na etičkim i humanim odnosima, koji ima zadatak integrirati ekonomske i socijalne vrijednosti, sve više gubi na snazi. Ovakvo stanje uočeno je od strane Vijeća Europe pa je, kao jedan od prioritetnih ciljeva, istaknuto jačanje socijalne kohezije u europskim zemljama. Na samitu održanom 1997. godine utemeljen je Odbor za socijalnu koheziju koji je dobio zadatak izraditi Strategiju socijalne kohezije Vijeća Europe. Strategija socijalne kohezije usvojena je 2001.godine, a osnovno polažište su joj bili rezultati projekta "Ljudsko dostojanstvo i socijalna isključenost", odnosno izvještaj koji je podnijela grupa stručnjaka. Strategija prvenstveno inzistira na činjenici da socijalna prava trebaju biti svima dostupna, kako bi se smanjila isključenost određenih pojedinaca i grupa. Upravo na temu socijalnih prava 2003. godine usvojen je dokument Vijeća Europe pod nazivom "Pristup socijalnim pravima", koji je objavljen i na jezicima naroda u Bosni i Hercegovini. Međutim, nakon kratkog vremena pojavila se potreba za izmjenom Strategije socijalne kohezije, pa je Odbor započeo rad na revidiranoj verziji. Tako je nastala Revidirana verzija socijalne kohezije koja je usvojena na sjednici Odbora ministara održanoj 31.03.2004. godine. Radi se o važnom dokumentu Vijeća Europe u kojem su sadržane osnovne ocjene i smjernice za djelovanje na svim bitnim aspektima socijalne politike u Europi. Važno je napomenuti da je, pored osnovnog dokumenta, Odbor za socijalnu koheziju usvojio Metodološki vodič za izradu indikatora socijalne kohezije, koji je u nekim europskim zemljama i regijama već primijenjen i pokazao se vrlo korisnim i praktičnim.

Ovo ulijeva nadu da će se prihvatanjem novih oblika društvenoga djelovanja, negdje između dvije krajnosti, ljudi biti spremni odbaciti lažnu dihotomiju prošlosti i početi graditi nove strukture koje će na transparentan način pružati više društvenih koristi. Očekujemo promjene u svim društvenim sektorima, a posebno u poslovnome i duštvenom, s ciljem da doprinesu stvaranju kohezivnijega društva, jačanju socijalnoga kapitala i smanjenju broja marginaliziranih pojedinaca i grupa. Očekujemo stvaranje boljega društva gdje će do punog izražaja doći ljudsko dostojanstvo, poštivanje ljudskih prava i sloboda, veća pravednost i solidarnost, te ravnomjerniji gospodarski i ljudski razvitak. U suprotnom će cijelo čovječanstvo zapasti u nerazrješivu krizu.

Literatura

1. Patricia Hewitt i David Milikand, Budućnost socijalne države: mogućnosti i ograničenja, Socijaldemokrat BiH, Sarajevo 2000. godine;
2. Projekt Svjetske banke za zemlje u razvoju, 2003. godine;
3. Publikacija: Učenje blago u nama, kao Izvještaj UNESCO-va Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće, Hrvatsko izdanje, Educa, Zagreb, 1998. godine;
4. Revidirana strategija socijalne kohezije – Dokumenti Vijeća Europe, Zagreb, 2004. godine;
5. Thomas Meyer, Deset teza uz uvod za demokratski socijalizam, Socijaldemokrat br. 1, Sarajevo, 2000. godine;
6. Žak Delor, Od kohezije društva do demokratske uloge, u Zborniku: Teorijsko – metodološke osnove građanskog vaspitanja, Jagodina, 2006. godine.

GRADOVRH

TEHNOLOGIJA

Bojan Crnogaća

Gasifikacija biomase – drvnog otpatka

Sažetak

Gasifikacija je termo-hemijski proces pri kome dolazi do pretvaranja čvrstog goriva, odnosno supstanci koje su izgrađene od ugljenika (nafta, ugalj, biomasa), u sagoriv gas. Gasifikacija biomase je proces gde dolazi do rastvaranja goriva pod uticajem toplote u nedostatku kiseonika da bi se dobio sagoriv gas. Cilj gasifikacije je da se dobije što veća količina kvalitetnog gasovitog goriva. Kvalitetno gasno gorivo podrazumeva proizvedeni gas sa što većim sadržajem gorivih komponenti (H_2, CO, CH_4), a što manjim sadržajem tera i čestica pepela i koksnog ostatka.

Ključne reči: gasifikacija, biomasa, gasovito gorivo

Gasification of Biomass – Wood Waste

Abstarct

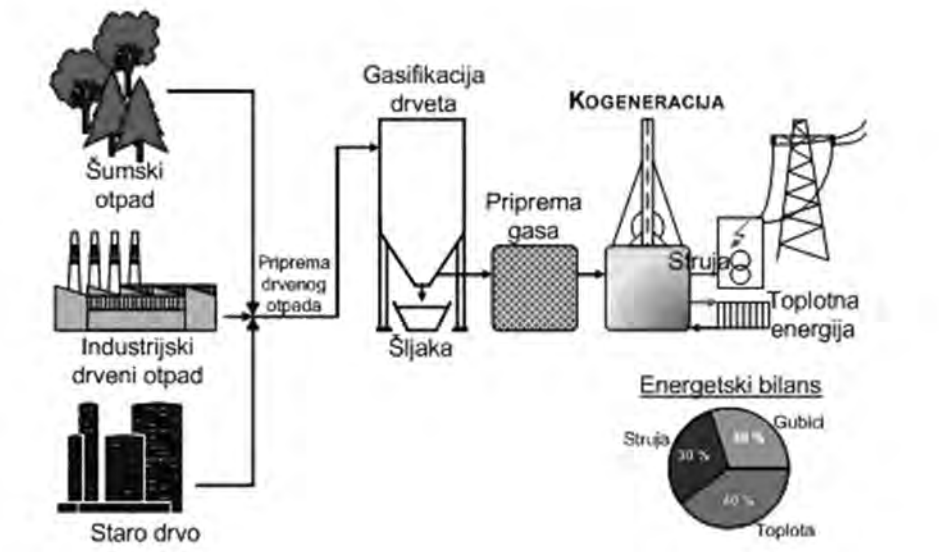
Gasification is a thermo-chemical process, which leads to the conversion of solid fuels, ie substances that are constructed from carbon (oil, coal, biomass) into combustible gas. Gasification of biomass is a process where the fuel is dissolved under the influence of heat in the absence of oxygen, to obtain a combustible gas. The aim of gasification is to get the greater the amount of quality fuel gas. Well gaseous fuel includes gas produced with the maximum content of flammable components (H_2, CO, CH_4), and the lowest possible content makes the particles of ash and carbon residue.

Keywords: gasification, biomass, fuel gas

Biomasu u energetskom smislu čine sve materije biljnog i životinjskog porekla. Te materije su organskog porekla i konverzijom energije koju one sadrže mogu se dobiti neki oblici energije, kao što su toplota (sagorevanje) i hemijska energija (piroliza i gasifikacija), pa je sa energetskog stanovišta biomasa veoma značajan faktor. Poslednjih godina postaje sve aktuelnije pronalaženje najracionalnijih

načina za dobijanje energije iz goriva niske energetske vrednosti tj. otpadnih materija pri preradi poljoprivrednih kultura, drveta, proizvodnji papira i dr.

Pokušaji gasifikacije biomase su vršeni još pre više od 100 godina. Potreba za gasifikacijom se javlja u periodu teških energetskih kriza, naročito u vreme Drugog svetskog rata, kada su transportna vozila koristila gasifikatore za proizvodnju gasa iz biomase kao pogonsko gorivo raznih vozila. Međutim, u poslednjih dvadesetak godina javlja se još veći interes za primenu gasifikacije biomase. Gasifikacija biomase je proces gde dolazi do rastvaranja goriva pod uticajem toplote u nedostatku kiseonika da bi se dobio sagoriv gas. Nastali gas se priprema (hlađenje, uklanjanje kondenzata, tera i čađi, filtriranje) i lageruje ili vodi direktno do kogeneracionog postrojenja, gde se proizvode električna i toplotna energija. Proizvedena energija se koristi za interne potrebe ili se plasira u ED mrežu, odnosno daljinski sistem grejanja (Slika 1).

Slika 1: *Gasifikacija drvenog otpada*

(Izvor: Erić, 2006)

Kogeneracioni modul je energetska jedinica koja istovremeno proizvodi električnu i toplotnu energiju, a sastoji se od sledećih glavnih delova:

- gasni Otto motor sa unutrašnjim sagorevanjem,
- generator naizmenične struje,
- izmenjivač toplote za rashladnu vodu motora, ulje za podmazivanje, gasne smeše i izduvni gasovi,
- razvodni, upravljački i energetski ormari sa automatikom za sinhronizaciju i paralelan rad sa niskonaponskom električnom mrežom.

Biomasa koja može da se gasifikuje uključuje: drvo, ugalj, ljuske i razne druge osušene materijale. Čvrsto gorivo (biomasa) se sastoji od ugljenika, vodonika i kiseonika. Kod gasifikacije razlikujemo četiri procesa: sušenje, piroliza, oksidacija, redukcija.

Sušenje goriva se odvija na temperatuti od 110°C, a zatim se daljim zagrevanjem na temperaturi od 250°C počinju oslobađati gasovi (ugljovodonici i oksidi ugljenika) (Sokele, 1971). Deo tih gasova sa većom molekulskom masom može se kondenzovati na sobnoj temperaturi. To su ustvari tečni proizvodi pirolize i nazivaju se „ter". Čvrsti ostatak pirolize je koksni ostatak. Heterogene reakcije, koksni ostatak-gas, su najsporije, tako da one određuju ukupnu brzinu gasifikacije. Postoji mogućnost korišćenja katalizatora za ubrzanje hemijskih reakcija, a najjednostavniji način je prisustvo alkalnih metala u pepelu biomase (Gronli, 1996).

Toplotna vrednost ovog gasa iznosi 4-6 MJ/Nm^3 (Nemoda et al, 2005). Manji sistemi za gasifikaciju koriste korita (kotlove) koja se nazivaju "fiksirana korita". Korita se dele na osnovu smera kretanja gasa u koritu (na gore, na dole, horizontalno), kao i na osnovu kretanja gasa u odnosu na sirovinu (istosmerni, suprotnosmerni, ukršteni). Dalju podelu možemo izvršiti na toplotne gasifikatore i gasifikatore za stvaranje električne energije. Gasifikatori za električnu energiju zahtevaju gas određenog stepena čistoće, dakle gas oslobođen katrana i prašine u manjoj ili većoj meri. Toplotni gasifikatori su manje osetljivi na ove nečistoće.

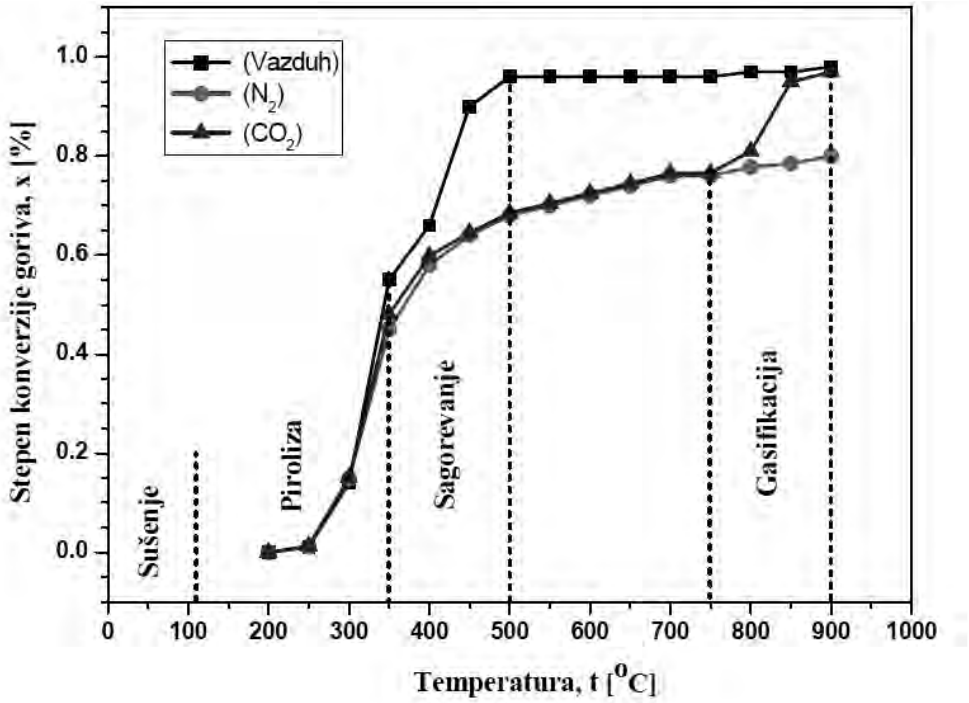
Prema izvoru toplote procesi gasifikacije se dele na: alotermne i autotermne. Kod alotermnih procesa gasifikacije toplota se obezbeđuje spoljašnjim izvorima toplote (najčešće grejačima).

U ovu grupu procesa spada: gasifikacija vodenom parom i gasifikacija ugljen dioksidom.

Gasifikatori koji koriste vodenu paru za proces gasifikacije, proizvode gas visoke toplotne moći (čak preko 15 MJ/m^3), jer on ima značajan udeo vodonika, a osim toga ne sadrži azot koji predstavlja čist balast. Ovaj gas je poznat i kao "vodeni gas" i zbog svoje visoke cene pretežno se primenjuje kao sintezni gas i kao izvor vodonika.

Korišćenje uljendioksida kao sredstva za gasifikaciju dobija na značaju u poslednje vreme, a naročito nakon potpisivanja Kjoto protokola, jer se njegovim korišćenjem smanjuje emisija ugljen dioksida u atmosferi. Osnovna reakcija gasifikacije sa ugljen dioksidom je endotermna reakcija $C+CO_2 \leftrightarrow 2CO$, koja se odvija na visokoj temperaturi od 750-900°C (Slika 2). Odnos CO/CO_2 zavisi od pritiska i temperature tako da sa porastom pritiska ovaj odnos raste, a sa porastom temperature opada. Cena postrojenja za gasifikaciju je, takođe, visoka kao

kod gasifikacije vodenom parom, a kvalitet gasa je znatno niži s obzirom da ima znatan udeo ugljen dioksida.

Slika 2: *Termogravimetrijska analiza (TGA)*

(Izvor: Erić, 2006)

Autotermni procesi gasifikacije su oni procesi kod kojih se toplota potrebna za gasifikaciju obezbeđuje oksidacijom određene količine goriva u struji vazduha ili kiseonika.

Prema sredstvu za gasifikaciju, mogu svrstati u dve grupe:

- gasifikacija u struji vazduha i vodene pare,
- gasifikacija u struji vazduha i
- gasifikacija u struji kiseonika.

Gasifikacija u struji vazduha se vrši tako što se u reaktor sa gorivom uvodi mešavina vazduha ili kiseonika i vodene pare. Volatili oslobođeni u procesu pirolize sagorevaju u struji vazduha, čime se obezbeđuje toplota potrebna za gasifikaciju. U samom procesu gasifikacije se pored redukcije ugljen dioksida, odigrava i reakcija razlaganja vodene pare pri čemu se dobija vodonik i time povećava stepen korisnog dejstva gasifikacije.

Proces gasifikacije u struji vazduha se odvija pri visokim temperaturama (700-1000°C) i u podstehiometrijskim uslovima, koji ne dozvoljavaju potpuno sagorevanje čime bi se utrošila sva goriva materija. Produkti pirolize, u prisustvu kiseonika, delimično oksidišu uz oslobađanje toplote. Količina kiseonika je nedovoljna za potpuno sagorevanje svih gorivih komponenti, ali dovoljna da bi se dobila toplota za održavanje visoke temperature u reaktoru, i kako bi se fiksni ugljenik iz koksnog ostatka pri nepotpunom sagorevanju konvertovao u CO (Crnomarković et al, 2005).

Tipovi gasifikatora

U zavisnosti od tipa gasifikatora proces gasifikacije se može podeliti na: gasifikaciju u nasutom (fiksnom) sloju: suprotnosmerno kretanje goriva i gasova; istosmerno kretanje goriva i gasova i kombinovano: gasifikaciju u struji gasa; reaktor sa pravolinijskim kretanjem gasa i ciklonski reaktor; gasifikaciju u fluidizovanom sloju: mehurasti fluidizovani sloj; cirkulacioni fluidizovani sloj i dvostruki fluidizovani sloj; gasifikacija na pokretnoj rešetki i gasifikacija u rotacionom reaktoru.

U praksi se najčešće koriste prve tri grupe gasifikatora.

Gornji ili suprotnosmerni gasifikator (Updraft or counter current gasifier)

Ovaj tip gasifikatora je najjednostavniji. Sirovina se dovodi na vrh reaktora i spusta se na dole kao rezultat konverzije sirovine i uklanjanja pepela. Usisavanje vazduha je pri dnu, a gas se ispušta pri vrhu. Sirovina (biomasa) se kreće u suprotnom smeru u odnosu na kretanje gasa i prolazi kroz zonu sušenja, destilacije, redukcije i zonu oksidacije. Glavna prednost ovog tipa gasifikatora se ogleda u njegovoj jednostavnosti; visok stepen sagorevanja drvenog uglja i unutrašnja toplotna razmena dovode do niske temperature izlaznog gasa i visokog iskorišćenja. Takođe sa ovim gasifikatorom je moguće koristiti goriva visoke vlažnosti (do 50%) (Radovanović, 1994). Glavni nedostaci su velika količina katrana i proizvoda pirolize, kao posledica toga što pirolizovani gas ne prolazi kroz zonu oksidacije. Ovi nedostaci su od manje važnosti ukoliko se gas koristi za toplotne uređaje, jer tada katran jednostavno sagoreva. U slučaju da se gas koristi kao gorivo za motor, neophodno je prečišćavanje gasa. Takođe ovde se javlja problem kondenzata koji sadrži katran.

Na dole ili istosmerni gasifikator
(Downdraft or co-current gasifier)

Kod istosmernog gasifikatora sirovina se dovodi na vrh reaktora, usisavanje vazduha je takođe pri vrhu ili sa strane. Gas napušta reaktor pri dnu (sa donje strane), tako da je kretanje sirovine i gasa u istom smeru. Pirolizovani gas prolazi kroz zonu oksidacije gde se sagoreva u manjem ili većem stepenu i rastvara (krekuje) (Deibold et al, 1988). Proizvodni gas ima mali sadržaj katrana i stoga je pogodan da se koristi kao pogonsko gorivo za motore. U praksi gas bez katrana je teško ostvariv. Zbog manje koncentracije organskih supstanci u kondenzatu istosmerni gasifikatori su manje štetni za prirodno okruženje od suprotnosmernog gasifikatora.

Nedostaci: velika količina pepela i prašine u gasu; nemogućnost korišćenja neobrađenog goriva, često je potrebno peletiranje i briketiranje biomase; izlazni gas ima visoku temperaturu što uzrokuje manju efikasnost (iskorišćenje); gorivo mora da ima vlažnost manju od 25%.

Gasifikatori otvorenog jezgra

Gasifikatori otvorenog jezgra su skoro razvijeni. Dizajnirani su za gasifikaciju biomase sa visokim sadržajem pepela. Proizvodni gas nije oslobođen pepela, sadrži oko 0,05 kg katrana po kg gasa (Antić et al, 1974). Kod gasifikatora otvorenog jezgra vazduh se usisava celom površinom poprečnog preseka korita pri vrhu. Ovo olakšava bolju distribuciju kiseonika, zato što se kiseonik dobija iz cele površine poprečnog preseka, tako da temperatura korita neće dostići ekstremne vrednosti koje su opažene kod konvencionalnih gasifikatora u zoni oksidacije usled slabe razmene toplote. Osim toga, brizgaljke (rasprskivači) vazduha u konvencionalnim gasifikatorima prave rupe i stvaraju prepreke koje mogu da opstruišu dovođenje čvrstog goriva. Katori se koriste u postrojenjima raspona 80-500 $KW_{el.}$

Ukršteni gasifikatori (crossdraft)

Ukršteni gasifikatori su pripremljeni za upotrebu drvenog uglja. Gasifikacija drvenog uglja se odvija na velikim temperaturama (>1500 ℃) u zoni oksidacije što može izazvati probleme. Prednost ovog gasifikatora je što može da se koristi za veoma mala postrojenja, ispod 10 KW. Ovo je moguće usled veoma jednostavnog sistema koji se koristi za prečišćavanje gasa (ciklon i beghouse filter). Nedostatak predstavlja minimalno razbijanje katrana, usled čega je neophodno korišćenje samo visoko kvalitetnog drvenog uglja.

Zaključak

Gasifikacija predstavlja termo-hemijski proces pri kome dolazi do pretvaranja čvrstog goriva, odnosno u ovom slučaju drvnog otpada u sagoriv gas. Ključni i glavni razlozi velikog interesovanja za gasifikaciju su: gorivo koje se koristi je obnovljivo, održava ravnotežu CO_2 u atmosferi i dostupno je svugda, za razliku od fosilnih goriva.

Literatura

1. Nemoda S., Erić A., Ilić M., Repić B., Komatina M., Zonjić M., Mladenović R. (2005): Ispitivanje laboratorijskog gasifikatora biomse u fluidizivanom sloju sa podstehiometriskom strujom vazduha, Interna publikacija Instituta Vinča, NIV-ITE-301, Beograd.
2. Crnomarković N., Nemoda S., Erić A., Komatina M., Paprika M., Aleksendrić M. (2005): Analiza mogućnosti povezianja sistema za gasifikciju biomase sa sus motorima u cilju proizvodnje električne energije, Interna publikacija Instituta Vinča, NIV-ITE-302, Beograd.
3. Erić A. (2006): Prenošenje toplote i supstancije i pri gasifikaciji biomase u fluidizovanom sloju, Magistarski rad, Univeruitet u Beogradu Mašinski faktultet, Beograd.
4. Sokele B. (1971): Kemija drva, Sarajevo.
5. Radovanović M. (1994): Goriva, Mašinski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
6. Antić M., Karamarković V. (1984): Korišćenje energije iz drvnih otpadaka, Termotehnika No.1-2, Beograd, 1984.
7. Deibold J., Stivens D. (1988): Progress in pyrolysis and gasification of biomass: An overview of research in the United States, Edited by A. V. Bidgwater and J. L. Kuester, redearchin thermochemical biomass conversion, The International Conference on Research in Thermodynamical Biomass Conversion, April 1988, Phoenix, Arizona, USA.
8. Gronli M., G., (1996): A theoretical and experimental study of the thermal degradation of biomass, Ph.D. Thesis, The Norwegian University of Science and Technology, Trondheim.

AUTORIMA PRILOGA

1. Obim je priloga ograničen na 16 autorskih stranica – najviše 32.000 slovnih znakova (slova, intrpunkcijski znaci i razmaci).
2. Obim je prikaza ograničen na 5 stranica (10.000 slovnih znakova)
3. Naslovi se odvajaju od prethodnoga pasusa s dva prazna reda, a od narednoga s jednim praznim redom.
4. Na početku priloga, iza naslova, na najviše 10 redova sažeto napisati sadržaj priloga i do deset ključnih riječi na jeziku kojim je napisan prilog.
5. Na kraju priloga je zaključak na engleskome ili njemačkom jeziku.
6. Prilozi se predaju u elektronskoj formi bilo kojom verzijom programa *MS Word for Windows*, odnosno u formatu *DOC (*Word Document*)
7. Osnovni slovni lik (*font*) je *Times New Roman.* Posebne znake koje ne sadrži Windows treba posebno dostaviti.
8. Literatura i izvori se navode prije zaključka. Npr: Jonke, Ljudevit (1965), *Književni jezik u teoriji i praksi,* Znanje, Zagreb.
9. Tekst treba imati samo dvije visine slova: standardnu za tekst (11 ili 12) i dvije gradacije nižu za početni dio, fusnote, spisak literature i zaključak (9 ili 10).

XII BROJ GRADOVRHA SVOJIM SU SREDSTVIMA PODRŽALI:

Vlada TK, MONKS

Grad Tuzla

HNV Brčko

***Luciana*, d. o. o. Lukavac**

Vlč. Marinko Mrkonjić, župnik župe *Rođenja Blažene Djevice Marije,* Husino